

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ
ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

МОНОГРАФІЯ

*За загальною та науковою редакцією
доктора економічних наук, професора Л. О. Петкової,
кандидата економічних наук, професора О. Ю. Березіної,
доктора наук з державного управління, професора І. Г. Гончаренко*

Черкаси – 2019

Рецензенти:

О. І. Гонга, д.е.н., проф., професор кафедри туризму, Чернігівський національний технологічний університет;

І. Є. Журба, д.е.н., проф., завідувач кафедри міжнародних відносин і туризму, Хмельницький національний університет імені Юрія Федьковича;

І. І. Кукурудза, д.е.н., проф., завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Авторський колектив: д. е. н., проф. Л. О. Петкова (1.1; 4.4; передмова, загальне та наукове редагування); к. е. н., проф. О. Ю. Березіна (1.2; 2.3; 4.2; передмова, загальне та наукове редагування); д. н. держ. упр., проф. І. Г. Гончаренко (4.2; передмова, загальне та наукове редагування); Н. О. Байрак (1.5); д. ф. н., проф. А. І. Бойко (2.1); к. е. н., доц. Л. В. Бережна (3.3); к. е. н., доц. С. І. Богуславська (4.3); к. е. н., доц. Н. М. Бразілій (3.6); к. е. н., доц. Л. С. Васильченко (1.3); к. е. н., доц. Н. В. Дудченко (3.1); к. б. н., доц. Н. В. Загоруйко (4.7); д. е. н., проф. О. В. Захарова (1.4); д. е. н., проф. В. І. Захарченко (4.1); К. Р. Іляшенко (3.7); к. е. н., доц. Я. О. Ковальчук (2.2); д. е. н., проф. О. В. Коломицева (1.3); к. е. н., доц. Ю. М. Крот (3.6); Ю. С. Кулик (2.2); д. т. н., проф. В. І. Кунченко-Харченко (1.6); Т. А. Лисенко (4.4); к. е. н. Д. М. Паламарчук (1.5); к. е. н., доц. Н. О. Паламарчук (3.2); к. е. н., доц. В. В. Пасенко (3.8); к. е. н., доц. В. М. Пасенко (3.7); к. е. н., доц. Я. П. Пастернак (3.8); д. е. н., доц. Н. О. Подлужна (1.4); А. С. Поліщук (4.5; 4.6); д. е. н., доц. І. М. Пріхно (3.5); Т. А. Сахно (3.4); к. е. н., доц. І. М. Серватинська (3.1); к. е. н., доц. О. І. Снитюк (3.3); к. е. н., доц. Ю. В. Ткаченко (1.1; 1.2; 2.3; 2.4; 2.5); к. х. н., доц. О. М. Хоменко (4.7); Н. В. Шевченко (1.3).

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського державного технологічного університету (протокол № 5 від 18 листопада 2019 р.).

Забезпечення сталого розвитку України в контексті глобального партнерства : 3-12 монографія / [за заг. та наук. ред. Л. О. Петкової, О. Ю. Березіної, І. Г. Гончаренко]; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : видавець Третяков О. М., 2019. – 335 с.

ISBN 978-617-7318-92-6

У колективній монографії висвітлено теоретико-методологічні ідеї та практичний досвід глобального партнерства для забезпечення сталого розвитку України, практичні рекомендації щодо збалансованої реалізації всіх компонент сталого розвитку. Сформульовано проблематику сталого розвитку України в умовах глобальних викликів. Запропоновано шляхи удосконалення національної моделі соціального партнерства та імплементації передового іноземного досвіду з метою оптимізації інтересів стейкхолдерів в умовах глобалізації. Обґрунтовано інноваційні шляхи мобілізації капіталу для фінансового забезпечення сталого розвитку. Сформовано новий концепт просторово-територіального розвитку на засадах глобального партнерства. Для фахівців і здобувачів вищої освіти.

ISBN 978-617-7318-92-6

© Колектив авторів, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1	
ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	7
1.1. Зміст і виклики сучасного етапу світогосподарського розвитку (<i>Петкова Л. О., Ткаченко Ю. В.</i>).....	7
1.2. Концептуальна платформа глобального партнерства для сталого розвитку (<i>Ткаченко Ю. В., Березіна О. Ю.</i>)	16
1.3. Продовольча безпека регіонів України у контексті глобального партнерства (<i>Коломицева О. В., Васильченко Л. С., Шевченко Н. В.</i>)	36
1.4. Прогнозування можливостей формування економіки знань у регіонах України (<i>Захарова О. В., Подлужна Н. О.</i>)	55
1.5. Енергетична політика України: євроінтеграційний аспект (<i>Паламарчук Д. М., Байрак Н. О.</i>)	72
1.6. Інформаційні виклики глобального партнерства (<i>Кунченко-Харченко В. І.</i>).....	83
РОЗДІЛ 2	
СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА	92
2.1. Соціальне партнерство як фактор сталого розвитку (<i>Бойко А. І.</i>)	92
2.2. Архітектоніка соціального партнерства під впливом економічної глобалізації (<i>Ковальчук Я. О., Кулик Ю. С.</i>)	100
2.3. Класифікація сучасних моделей та елементів системи соціального партнерства (<i>Березіна О. Ю., Ткаченко Ю. В.</i>)	115
2.4. Основні напрями формування ефективної моделі соціального партнерства в регіонах (<i>Ткаченко Ю. В.</i>).....	126
2.5. Оптимізація інтересів суб'єктів соціального партнерства в умовах глобалізації (<i>Ткаченко Ю. В.</i>).....	140
РОЗДІЛ 3	
МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	147
3.1. Удосконалення фінансової політики держави для забезпечення сталого розвитку (<i>Дудченко Н. В., Серватинська І. М.</i>).....	147
3.2. Система фінансового забезпечення сталого розвитку та реалізації фінансових інновацій в умовах глобального партнерства (<i>Паламарчук Н. О.</i>)	155

3.3. Концептуальні засади фінансової інклюзії як елементу глобального та регіонального сталого розвитку (<i>Бережна Л. В., Снитюк О. І.</i>)	164
3.4. Вплив процесів децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України (<i>Сахно Т. А.</i>)	183
3.5. Фінансове забезпечення сталого розвитку територіальних громад в Україні (<i>Пріхно І. М.</i>)	194
3.6. Удосконалення організації та методики аудиту фінансової звітності підприємств для сталого регіонального розвитку (<i>Крот Ю. М., Бразілій Н. М.</i>)	206
3.7. Аграрна політика України в контексті сталого розвитку (<i>Пасенко В. М., Ляшенко К. Р.</i>)	225
3.8. Інструменти забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств (<i>Пасенко В. В., Пастернак Я. П.</i>)	237
РОЗДІЛ 4	
НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРООВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА	247
4.1. Нова регіональна політика як зріз реформи децентралізації (<i>Захарченко В.І.</i>)	247
4.2. Стратегування сталого регіонального розвитку на засадах смарт-спеціалізації (<i>Березіна О. Ю., Гончаренко І. Г.</i>) ..	266
4.3. Впровадження міжнародних стандартів проектного менеджменту в процесі і процедури формування стратегій сталого розвитку регіонів України (<i>Богуславська С. І.</i>)	276
4.4. Розвиток ІТ-технологій в Україні для посилення конкурентоспроможності та стійкості розвитку (<i>Петкова Л. О., Лисенко Т. А.</i>)	291
4.5. Теоретичний концепт розвитку метрополійних структур (<i>Поліщук А. С.</i>)	304
4.6. Метрополійний вектор розвитку регіонів України (<i>Поліщук А. С.</i>)	313
4.7. Вирішення екологічних проблем в умовах децентралізації і формування об'єднаних територіальних громад (<i>Хоменко О. М., Загоруйко Н. В.</i>)	323
КОЛЕКТИВ АВТОРІВ	333

ПЕРЕДМОВА

Ідея глобального партнерства для вирішення стратегічних завдань сталого розвитку людства відображає реакцію світової спільноти, першочергово ООН, на новий етап глобалізації, обумовлений системною трансформацією сучасного світу.

Концепт сталого розвитку як нове бачення майбутнього людства формувався суспільством поступово. Вперше термін «сталий розвиток» був введений у доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку ООН (комісії Брунтланд) у 1987 році. Під сталим розуміють такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Концепт сталого розвитку ввібрав у себе позитивні ознаки всіх попередніх теоретичних концептів суспільного розвитку і має три основні центри спрямування цілей – соціум, економіка, екологія. В цьому аспекті відбувається поступове розгортання концепту сталого розвитку, у процесі якого визначаються нові орієнтири залучення органів влади та управління, бізнесу, науки, громадськості, міжнародних організацій до спільного розв'язання нагальних проблем, планування та активної побудови суспільства майбутнього, заснованого на відповідальному використанні і відновленні ресурсів, продукуванні й упровадженні інновацій та партнерстві.

Розвиток глобального партнерства є останньою з сімнадцяти Цілей Сталого Розвитку до 2030 року, визначених Генеральною асамблеєю ООН. Її місцем у переліку цілей підкреслює важливість об'єднання зусиль на локальному, регіональному, національному та міжнародному рівнях для ефективної відповіді викликам сталого розвитку, що постають сьогодні перед суспільством. Стратегічна мета цілей – забезпечення сталого, збалансованого розвитку людства. При цьому ідея глобального партнерства полягає у посиленні макроекономічної стабільності у глобальному вимірі через узгодження політики окремих країн, визнання рівноправності країн-учасниць. Засобами досягнення поставленої мети визначені багатосторонні партнерства, здатні забезпечити вільний і взаємовигідний обмін знаннями, досвідом, технологіями та фінансовими ресурсами. Зважаючи на складність реалізації поставлених завдань, загострення політичних та економічних протиріч між провідними країнами та регіонами світу актуалізується питання можливості узгодженої глобальної політики, перспектив глобалізації в її сучасному прояві.

У монографії висвітлено ідеї колективу авторів щодо забезпечення сталого розвитку України на засадах глобального партнерства, сформульовано практичні рекомендації щодо збалансованої реалізації всіх компонент сталого розвитку.

Перший розділ монографії присвячено сучасним викликам сталого розвитку України. Зокрема, розглянуто основні глобалізаційні тенденції; сформульовано концептуальну платформу глобального партнерства для сталого розвитку. Обґрунтовано інформаційні виклики глобального партнерства та виклики продовольчій безпеці регіонів України, визначено шляхи їх подолання. Авторами обґрунтовано шляхи удосконалення енергетичної політики України в контексті євроінтеграції та здійснено прогнозування можливостей формування економіки знань у регіонах України.

У другому розділі, розглядаючи соціальне партнерство як фактор сталого розвитку, автори окреслюють зміни архітекtonіки соціального партнерства під впливом глобалізаційних процесів, пропонують класифікацію сучасних моделей та елементів системи соціального партнерства, а також обґрунтовують основні напрями формування ефективної моделі соціального партнерства в регіонах та оптимізації інтересів суб'єктів соціального партнерства в умовах глобалізації.

Третій розділ монографії присвячений обґрунтуванню шляхів мобілізації капіталу для фінансового забезпечення сталого розвитку. Значна увага приділена питанням реалізації фінансових інновацій та фінансової інклюзії в умовах глобального партнерства. Проаналізований вплив процесів децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів та обґрунтовані пропозиції щодо фінансового забезпечення сталого розвитку територіальних громад в Україні. Розроблені рекомендації з удосконалення аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, а також запропоновані інструменти забезпечення сталого розвитку підприємств аграрного сектору.

У четвертому розділі запропоновано новий концепт просторово-територіального розвитку, який містить бачення авторів щодо нової регіональної політики в умовах децентралізації: пріоритетів, механізмів та інструментів забезпечення сталого розвитку України на засадах глобального партнерства.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

1.1. ЗМІСТ І ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО ЕТАПУ СВІТОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ

Л. О. Петкова, Ю. В. Ткаченко

У даний час практично всі процеси, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній, екологічній сферах, мають перспективні наслідки для всього людства. За своїм змістом біосфера має глобальний характер. Всі елементи неживої і живої природи, в тому числі й людина, глобально позиціоновані. Однак в соціальному, економічному, культурному планах людське суспільство, на відміну від фізичних параметрів свого існування, від самого початку не являло собою цілісну динамічну систему. Підсвідоме прагнення до формування такої системи в процесі своєї еволюції дало змогу людині подолати величезні сухопутні і морські простори, а потім самими ж людьми були збудовані національні кордони. В зв'язку з цим важко переоцінити велику цивілізаторську місію поділу праці і поступовий вихід цього явища на міжнародний рівень. І, тим не менше, органічний зв'язок і взаємодія людей у рамках всього світового суспільства дали змогу вести мову про формування світового господарства як цілісної системи (кінець XIX – початок XX ст.), а потім і його глобалізації, передумови якої почали чітко проявлятися на межі XX–XXI століть.

Глобалізація визначає перенесення багатьох понять і явищ на загальносвітовий рівень. Вона може бути описана як процес, у якому людство об'єднується в єдине функціонально пов'язане суспільство. У процесі глобалізації беруть участь економічні, технологічні, соціокультурні та політичні сили. Поняття «глобалізація» найчастіше використовується, коли мова йде про економічну сферу, тобто про інтеграцію національних господарств країн у єдину взаємопов'язану систему за допомогою міжнародної торгівлі, прямих іноземних інвестицій, потоків капіталу, робочої сили, міграції та дифузії інновації. Деякі дослідники звертають увагу на те, що поняття «глобалізація» часто використовується в формі доктрини для опису неоліберальної форми економічної глобалізації [6].

РОЗДІЛ 1

Слід звернути увагу, що в сучасній науково-дослідній і навіть в популярній літературі поняття «глобалізація» трактується далеко не однозначно. Так, ряд дослідників вважає, що глобалізація – це процес, що простягнувся на багато століть, що, будучи наслідком зростання народонаселення і розвитку цивілізації, в останні півстоліття цей процес лише помітно прискорився. На підтвердження такої концепції наводиться твердження про те, що ранні форми глобалізації існували вже за часів Арабської Імперії, яка увібрала в процесі свого створення знання і навички багатьох культур. Елементи глобалізації, на погляд цих вчених, стали реальністю і за часів Імперії Великих Монголів, коли Великий шовковий шлях став осередком середньовічної інтеграції. Отже, цілком серйозно практичні кроки імператора Чжу Ді, який правив у Китаї в XV ст., трактуються як спроби штучної глобалізації. У їх числі виділяються такі, як нормалізація відносин з прикордонними і прилеглими країнами і територіями, і головне – відправка чотирьох великих флотів до берегів практично всіх континентів для включення їх в орбіту китайської політики.

Як вважають окремі економісти, інтеграція в глобальних масштабах знайшла своє відображення в розвитку міжнародної торгівлі у XVI і XVII століттях, коли португальці та іспанці проникли в найвіддаленіші куточки світу. На думку деяких груп дослідників, першою транснаціональною компанією в світі стала Голландська Ост-Індська компанія. Як доказ такого статусу наводяться наступні факти: вона була заснована в 1602 році як приватна компанія, її капітал був акціонований з метою забезпечення гарантії від високих ризиків, пов'язаних зі створенням міжнародних торгових операцій в ті роки.

За своєю суттю всі явища, зазначені вище, цілком закономірно можуть розглядатися як ознаки, які об'єктивно свідчать про тенденції до глобалізації, що проявлялися вже на стадії генезису людської цивілізації. Досить спрощено цей процес поетапної еволюції господарської діяльності людського суспільства через поділ праці можна відобразити схемою, що наводиться на рис. 1.1.1.

Наведені вище приклади свідчать про поширення нижніх рамок глобалізації на період середньовіччя, зокрема, на період Великих географічних відкриттів і навіть нижче, в цілому узгоджуються з тенденціями в розвитку людської цивілізації. Можливо, до описуваних процесів можна навіть застосувати такий термін, як «протоглобалізація» або «протоінтеграція», проте в науковому обігу вже існує поняття «інтернаціоналізація», яке, як видається, досить чітко визначає суть явищ, що протікали і функціонують у світовій економіці, їх стадійність.

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

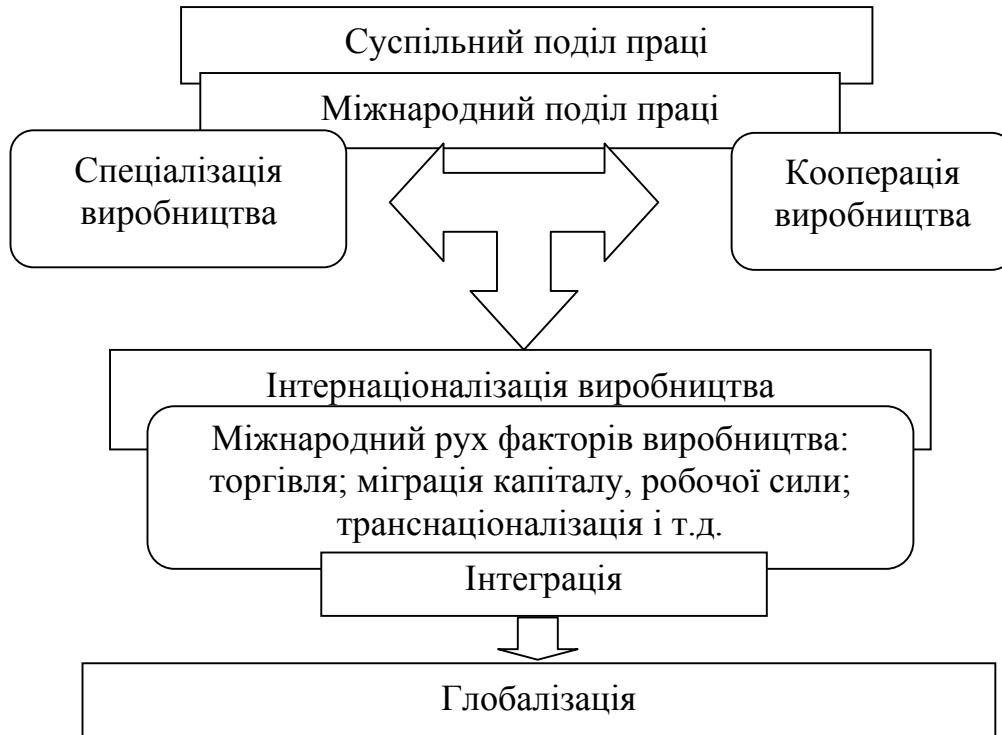

Рис.1.1.1. Еволюція господарської діяльності суспільства в процесі розвитку людства

Отже, поняття «глобалізація» відноситься до сучасного періоду інтернаціоналізації господарського життя світового співтовариства. В економічному контексті і в такому розумінні його вперше застосував Теодор Левіт, професор Гарвардської школи бізнесу (Harvard Business School). Разом з тим, є свідчення про те, що ще в 1940-і роки ним користувались деякі економісти. Щоправда, вони вкладали в цей термін дещо інший зміст. Необхідно визнати, що глобалізація як явище і процес – це сучасна стадія еволюції світової економіки, що характеризується новими і властивими тільки їй якісними і кількісними ознаками, які чітко стали проявлятися в світогосподарському розвитку в останні два-три десятиліття.

Глобалізація – це новий, вищий етап у розвитку продуктивних сил (або в розвитку факторів виробництва), в процесах міжнародного поділу праці і, відповідно, в інтернаціоналізації виробництва і капіталу. Це явище, яке характеризує «взаємозв'язок, інтеграцію і взаємозалежність в економічній, соціальній, технологічній, культурній, політичній та екологічній областях, які посилюються на глобальному рівні». Будучи поняттям комплексним, вона являє собою єдиний процес розвитку, що включає в себе багато субпідрядних йому процесів (посилення

РОЗДІЛ 1

економічної взаємозалежності, зростаючий культурний взаємовплив, швидкий прогрес інформаційних технологій, а також нові, нестандартні види управління і геополітичні виклики), які все більше і дужче пов'язують людей і біосферу в єдину глобальну систему [5].

Є кілька визначень поняття «глобалізація», і всі вони, зазвичай, базуються на фактах збільшення взаємопов'язаності і взаємозалежності національних господарств та уніфікації способу життя у всьому світі. Енциклопедія Britannica констатує, що глобалізація – це «процес, відповідно до якого досвід щоденного життя стає уніфікованим для всього світу». Однак, в той час як деякі вчені і експерти з питань глобалізації вказують на конвергенцію моделей виробництва та споживання, які, в кінцевому рахунку, повинні привести людство до культурної єдності, його гомогенізації, інші підкреслюють, що глобалізація має потенціал для прийняття багатьох різноманітних форм.

Глобалістика – система міждисциплінарних знань про найважливіші проблеми всесвітнього масштабу, що стоять перед людством. Поняття глобальних проблем в сучасному його значенні увійшло в широке вживання наприкінці 1960-х років. У цей час вчені багатьох країн, зацікавлені гостротою накопичених проблем, що продовжують збільшуватися, а також протиріч і проблем планетарного масштабу, приступили до досліджень існуючих у глобальній системі змін та їх можливих наслідків. Одним із головних напрямків глобалістики стало вивчення еволюції світової спільноти в умовах загострення глобальних проблем.

Останні характеризуються, перш за все, просторовими змінами, що відбулися і відбуваються в біосфері, яка проявляється як область активного життя, що охоплює нижню частину атмосфери, гідросферу і верхню частину літосфери. У біосфері живі організми (жива речовина) і середовище їх існування органічно пов'язані і взаємодіють один з одним, утворюючи цілісну динамічну систему.

Як явище глобальні екологічні, демографічні, соціальні, економічні, політичні та науково-технічні проблеми стали чітко проявлятися з другої половини ХХ століття, а кінець минулого століття характеризувався небаченим досі їх загостренням. В даний час з метою забезпечення зручності у вивченні глобальних проблем вони об'єднані і згруповані за згрупованими категоріями, класифікованими науковою спільнотою в рамках трьох нижченаведених взаємин, що мають місце в біосфері.

«Суспільство – природа». Цей блок проблем пов'язаний, перш за все, з деградацією навколишнього середовища, викликаною

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

господарською та іншою діяльністю людини (розширення викидів вуглекислого газу в атмосферу, глобальне потепління, виснаження природних ресурсів і, як наслідок, виснаження запасів як відновлюваних, так і не поновлюваних корисних копалин і енергетичних ресурсів, брак питної води та ін.

«Людина – суспільство». Швидке зростання чисельності населення планети, поширені серед значної частини населення світу недоїдання і голод, обмеження доступу до освіти і охорони здоров'я, наркоманія і алкоголізм. Ці та інші схожі проблеми – причина погіршення якості життя світового соціуму.

Блок проблем, виникнення яких неможливо класифікувати в рамках тільки однієї з перерахованих вище парадигм. Їх відмінною рисою є комплексність. Більш того, вже сьогодні від рішення багатьох з них залежить саме існування людства. Це, перш за все, загроза світової ядерної війни, світового тероризму і т.д. Поряд з цим, в число такого роду проблем входять і економічна відсталість окремих країн, недоїдання і голод, бідність і злидні, а також супутні їм проблеми, що відображають низьку якість життя цілих країн та народів і т. д.

Рішення всіх зазначених вище глобальних проблем, в тому числі забезпечення безпеки людства, а в ряді випадків і відновлення якості навколишнього середовища, пом'якшення та поступове усунення розриву в рівнях економічного розвитку багатих і бідних країн, ліквідація голоду, злиднів і неписьменності та інше вимагає комплексного підходу.

Практика показує, що глобальні проблеми неможливо врегулювати зусиллями однієї, навіть найпотужнішої світової держави або групи країн. Тісний взаємозв'язок, взаємозумовленість і, нарешті, взаємна інтервенція результатів розвитку процесів в біосфері, перш за все, в рамках парадигм «суспільство – природа» і «людина – суспільство» диктує необхідність не тільки об'єднання і координації зусиль усього світового суспільства, а й одноразовий підхід до вирішення всіх глобальних проблем. Природно, це створює неймовірні труднощі в реалізації цього завдання і часто служить матеріальною базою для формування концепцій про неможливість вирішення глобальних проблем в принципі [2].

На думку більшості дослідників, основною причиною негативної динаміки, пов'язаної із загостренням глобальних проблем, став вступ світової економіки та інших сфер суспільного розвитку в етап глобалізації. Його основною характеристикою і підсумком є негативні наслідки, викликані значним за масштабами сплеском господарської та

РОЗДІЛ 1

іншої активності світової спільноти. При цьому важливим елементом, що загострює ситуацію, яка складається, стає збереження логіки розвитку, перш за все, в області економіки, випробуваної людством, яка б давала видимі позитивні результати на попередніх етапах, що входить в пряме протиріччя із законами розвитку природи і призводить до появи складних глобальних проблем.

Ідея глобального партнерства для вирішення стратегічних завдань сталого розвитку людства відображає реакцію світової спільноти, першочергово ООН, на новий етап глобалізації, обумовлений системною трансформацією сучасного світу. Розвиток глобального партнерства є однією з цілей, сімнадцятою за рахунком, серед тих, що визначені в 2015 р. оновленим порядком денним прийнятих Генеральною асамблеєю ООН Цілей розвитку тисячоліття. Їх стратегічна мета – забезпечення сталого, збалансованого розвитку людства. Ідея глобального партнерства полягає у посиленні макроекономічної стабільності у глобальному вимірі через узгодження політики окремих країн, визнання рівноправності країн-учасниць. Засобами досягнення поставленої мети визначені багатосторонні партнерства, здатні забезпечити вільний і взаємовигідний обмін знаннями, досвідом, технологіями та фінансовими ресурсами. Зважаючи на складність реалізації поставлених завдань, загострення політичних та економічних протиріч між провідними країнами та регіонами світу актуалізується питання можливості узгодженої глобальної політики, перспектив глобалізації в її сучасному прояві.

Упродовж тривалого періоду в науковому, експертному середовищі точаться дискусії щодо перспектив глобалізації, в яких авторські позиції розділились до протилежних – від повного її заперечення та аргументації щодо кризи всієї сучасної моделі світоустрою, до трактування глобалізації в розширеному аспекті, як об'єктивно зумовленого процесу розвитку людства, що має циклічний характер та переходить до наступного етапу постіндустріальної глобалізації, визначеного домінуванням якісно нових, порівняно із попереднім етапом, факторів.

Сприймаючи глобалізацію як «дії чи процедури міжнародної інтеграції країн, що обумовлена зближенням світоглядів, товарів, ідей та інших аспектів культури» [20], слід усвідомити, що ключовими факторами її виникнення і поширення були технологічні інновації. Можливості для розширення географічних та структурних меж людської діяльності зростали і продовжують під впливом інновацій у розвитку транспорту, комунікацій тощо. Посилення зв'язків між

країнами, їх економіками і людьми закономірно ведуть до посилення взаємозалежності як їх економічної діяльності, так і культури. Перспективи глобалізації як процесу, таким чином, визначаються передусім логікою науково-технологічного розвитку людства, який навряд чи можна зупинити. Прискорення інноваційних процесів у науковій, технологічній сферах постіндустріальних країн актуалізує проблему меж людського пізнання в різних галузях знань, яка щоразу долається новими вражаючими досягненнями. Зважаючи на зростаючий з часом обсяг як переваг, так і негативних проявів глобалізації, важливо оцінити, наскільки критичним має стати нагромадження проблем глобалізації для формування потужної хвилі протидії існуючому стану речей на рівні ключових глобальних акторів.

Сприйняття сучасного етапу глобального розвитку стало принципово іншим через наростання невдоволення наслідками глобалізації в числі тих країн і груп населення, які ще донедавна вважались її вигодонабувачами. Передусім, це середній клас у розвинутих країнах. Основні збитки цієї, досить значної, групи населення пов'язані з втратою робочих місць, які перемістились в країни з нижчим рівнем оплати праці і (або) були обумовлені підвищенням технологічності виробництва та відповідним підвищенням автоматизації робочих місць та використанням комп'ютерних технологій.

Неоднозначними стали наслідки ринкової трансформації для країн з постплановою економікою. Основною метою зміни соціально-економічної моделі для країн, що здійснюють трансформацію, залишається посилення їх міжнародної конкурентоспроможності, підвищення рівня і якості життя. Між тим, дослідження фахівців ЄБРР доводять, що лише 44 % населення в групі транзитивних економік мали підвищення рівнів доходів, що наблизило їх до відповідних соціальних груп розвинутих країн. При цьому 56 % населення відчули падіння рівня доходів чи настільки незначне зростання, що збільшило їх відставання від відповідних соціальних груп у розвинутих країнах [21].

Значна частина країн зі зростаючими ринками та трансформаційні, зокрема пострадянські, обтяжені неефективними за своєю галузевою структурою економіками. Економічне зростання світових лідерів визначається факторами ефективності та інноваційності на противагу екстенсивному ресурсоспоживанню. Показовою з позиції довгостроковості дії факторів економічного зростання стала ситуація посткризового відновлення в країнах з різними моделями економічного розвитку та різною міжнародною спеціалізацією.

РОЗДІЛ 1

За визначенням К. Швабба [22], сучасні глобальні трансформації детермінуються поєднанням цифрових, фізичних та біологічних технологій, що не лише змінюють світ навколо нас, але примушують переглянути саму ідею про те, що означає бути людиною. Прийдешня четверта промислова революція обумовлює перехід до нових систем, індивідуальні технології стають всюдисущими, змінюють спосіб виробництва, споживання, спілкування, руху, генерації енергії. Виникають нові загрози, що впливатимуть на ринки і майбутнє праці, нерівність доходів, геополітичну безпеку, систему соціальних цінностей, етичні норми.

Список використаних джерел

1. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контекст: монографія / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М. З. Згуровський. Київ: НТУУ «КПІ», 2010. Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. 359 с.
2. Бутко М. П., Шадура-Никипорець Н. Т. Глобалізаційні виклики та національний зміст продовольчої кризи: регіональний вимір: монографія / під заг. наук. кер. д-ра. екон. наук, проф. М. П. Бутка. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2012. 352 с.
3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / сост. Н. А. Костяшкин, Е. М. Гончарова. Москва: Айрис-пресс, 2004. 575 с.
4. Державна стратегія управління місцевим і регіональним розвитком: громад. слухання. Київ: НАДУ, 2003. 105 с.
5. Добридень О. В. Гуманістичний вимір простору споживання в Україні за умов сучасних реалій глобалізації: проблеми та перспективи. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2012. № 4. С. 79–83.
6. Кіндратець О. М. Роль світового громадянського суспільства в подоланні негативних наслідків глобалізації. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 37. С. 129–136. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_37_13.pdf
7. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 від 16.09.2015 № 993_016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016
8. Конституційне право України. Академічний курс: підручник. У 2 т. / за гол. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Юрид. думка, 2008. 800 с.
9. Концепція вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України від 4 жовтня 2006 р. № 504-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/49947113>

10. Надзвичайні ситуації природного, техногенного і соціально-політичного характеру в Україні. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/2283005/page:2/>

11. Постанова КМУ від 14.05.2008 р. № 447 «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009–2013 роки. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/447-2008-%D0%BF/page>

12. Про Концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України від 25 трав. 2001 р. № 341/2001. *Офіц. вісн. України*. 2001. № 22. 983 с.

13. Про територіальний устрій України: проект Закону України. *Уряд. кур'єр*. 2005. 22 квіт. С. 10–13.

14. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 2 грудня 2012 №2850-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>

15. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження КМУ від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>

16. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>

17. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 01 січня 2019 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

18. Соколенко С. Структура кластерних систем по регіонах України. URL: <http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-poregionakh-ukraini/>

19. Escobar-Lemmon M. C. Executives, Legislatures and Decentralization. *Studies Journal*. 2006. Vol. 34. P.20–34.

20. Globalization, knowledge, and society: readings from International sociology / edited by Martin Albrow and Elizabeth King. URL: <https://books.google.com.ua>

21. Transition for all: equal opportunities in an unequal world: Transition report 2016–17 / European Bank for Reconstruction and Development. URL: <http://www.ebrd.com/transition-report>.

22. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond, by Klaus Schwab. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution>.

1.2. КОНЦЕПТУАЛЬНА ПЛАТФОРМА ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ю. В. Ткаченко, О. Ю. Березіна

Глобальні зрушення в правових, інституційних, структурних, фінансових, технологічних, комунікаційних умовах міжнародного поділу праці привели до посилення ролі локальних факторів розвитку світового співтовариства і підвищення динамізму процесу регіоналізації в світовому господарстві. При цьому регіоналізація за своїм змістом і наслідками трансформується в нову форму «локалізацію», яка передбачає залучення окремих національних територій у процес глобалізації.

Суб'єктами економічної регіоналізації в сучасній світовій економіці є не лише країни, що входять до складу різних територіальних об'єднань, та їх підсистем, регіональні економічні інтеграційні об'єднання, національні економіки, а й регіони всередині країни.

Нині залучення регіонів країни до інтеграційних процесів стало винятково важливим фактором стимулювання їхнього соціально-економічного розвитку за рахунок вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, технологій, робочої сили між внутрішнім і зовнішнім ринками. Нарощування господарської взаємопов'язаності регіонів країни з зарубіжними регіонами, розвиток світової міжрегіональної взаємодії обумовлено необхідністю розвитку нових, гнучкіших форм зв'язків.

Співвідношення процесів глобалізації та регіоналізації у світовій економіці різними науковими школами розуміється неоднозначно, що свідчить про багатоаспектність розуміння сутності та змісту процесу регіоналізації у світовій економіці.

Існує кілька точок зору на процеси глобалізації та регіоналізації. Перша передбачає їх протилежність, ці друга – паралельність, проте сучасна наукова школа передбачає розуміння цих двох процесів: глобалізації та регіоналізації як взаємодоповнюючих характеристик єдиного всеохоплюючого процесу глобального партнерства.

При визначенні глобалізації в контексті логіки дослідження, на нашу думку, найбільш комплексним є підхід, відповідно до якого глобалізація – це системний процес якісних змін світового господарства, що формується на засадах інтернаціоналізації господарського життя, лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків більшості країн світу,

активізації процесів регіональної економічної інтеграції, транснаціоналізації капіталу та виробництва, уніфікації правил світогосподарської взаємодії, що виражається в створенні світових ринків товарів, послуг, факторів виробництва на базі єдиної інформаційної, інфраструктурної та інституційної платформи.

При такому формулюванні інтернаціоналізація, лібералізація, транснаціоналізація є передумовами та сучасними елементами глобалізації світового господарства (трансформаційна підсистема). Так, зокрема, інтернаціоналізація господарської системи країни визначається тенденцією взаємопереплетення національних відтворювальних процесів, нині охоплюючи всі стадії виробництва, розподілу, обміну та споживання, що призводить до створення глобальних ринків факторів та результатів виробництва.

Лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків передбачає підвищення ступеня відкритості національної економічної системи для внутрішніх та зовнішніх учасників світогосподарських зв'язків, створює сприятливі умови функціонування глобальних ринків.

Транснаціоналізація капіталу обумовлює створення глобалізованого виробництва, що передбачає формування єдиної світової фінансово-економічної системи та процес ефективного переміщення капіталу з метою стимулювання менш розвинених територій та країн в цілому й забезпечення зменшення просторових диспропорцій в світі.

Регіональна економічна інтеграція, на нашу думку, є елементом більш масштабного системного процесу – регіоналізації.

Основи регіонального розвитку закладені фундаторами теорії розміщення та економічної теорії У. Айзардом, А. Вебером, В. Кристаллером, В. Лаунхардтом, А. Льошем, А. Маршаллом, Й. Тюненом та ін. В українській регіоналістиці основна увага зосереджена на просторово-територіальному підході до вивчення регіону, формуванні його економічного каркасу. Так, на цьому наголошують корифеї української регіоналістики: О. Амоша, П. Борщевський, І. Вахович, З. Варналій, Б. Данилишин, М. Долішній, М. Дорогунцов, В. Геєць, Т. Заяць, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Пила, Л. Чернюк, М. Чумаченко, Л. Шевчук та ін. У їхніх дослідженнях підкреслюється, що для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку необхідним є формування економічного каркасу регіонів.

Регіональний вимір в контексті сталого розвитку є предметом сучасних досліджень науковців, зокрема системний розвиток регіону в глобальному аспекті та з позицій міжнародного співробітництва

РОЗДІЛ 1

розглядають І. Буднікевич, О. Коломицева, В. Мікловда, Н. Мікула, Л. Петкова, С. Писаренко, І. Студеннікова, Л. Яремко та ін. Варто відзначити дослідження в цьому напрямі зарубіжних вчених, зокрема: П. Еберхардта, Р. Федана, Т. Коморніцкі, Т. Лієвські, З. Макели, М. Ростішевські, А. Стасяка, З. Зьоло (Польща), Б. Борисова, М. Ілієвої (Болгарія), П. Кузьмішина, Ю. Тея (Словаччина), Д. Віллерса (Німеччина), Р. Ратті, Г.-М. Чуді (Швейцарія) та інші.

Вивчення різних шкіл економічної думки дозволило виділити наступні напрямки, в межах яких досліджуються питання регіоналізації в контексті сучасних загальносвітових тенденцій розвитку: новий інституціоналізм (Дж. Марч, Й. Олсен, Г. Петерс), неомарксизм (П. Суїзі, І. Валлерстайн), функціоналізм (Д. Мітрані, Б. Рассел, Г. Уеллс та ін.), постмодернізм (А. Тойнбі, А. Етціоні, Р. Інглхарт, Ж.-Ф. Ліотар), транснаціоналізм (Р. Ксохейн, Дж. Най), конструктивізм (А. Вендт).

Одним із найвизначніших представників інституціоналізму та нового інституціоналізму в західній науковій думці є Гай Петерс («Інституційна теорія в політичній науці. Новий інституціоналізм») [20]. У цій праці проаналізовано відмінності між «старим» та «новим» інституціоналізмом, індикатори та головні напрямки й характеристики неоінституціоналізму. Джеймс Марч та Йохан Олсен дали поштовх та сформуvalи основні постулати «нового інституціоналізму» [17]. В своїх дослідженнях «Новий інституціоналізм: організація всіх факторів політичного життя» [23, с. 734-749], а також «Інституційні перспективи політичних інститутів» [24, с. 247-264] вони обґрунтовують, що розвиток суспільства залежить не лише від стану економіки, існуючих соціальних умов, але й від «композиції політичних інститутів», які володіють певним рівнем автономії.

З позицій інституціоналістів процес регіоналізації обумовлюється межами політичних інститутів, ефективність яких обмежується складністю організаційного середовища, який формується великою кількістю акторів (агентів), серед яких органи влади та управління (різних ієрархічних рівнів), економічні агенти (суб'єкти фінансово-економічних та господарських відносин), громадські та неурядові організації. Водночас, як стверджує Д. Норт, інститутам властиво «зміцнювати свої позиції для виживання в контексті повсюдної обмеженості ресурсів і конкуренції і, відповідно, отримувати певні вигоди від потенційних обмінів» [25].

За такого підходу, основними завданнями регіоналізації є: зниження масштабів трансакційних витрат; формування системи

взаємних гарантів для всіх учасників; створення сприятливих умов та вигід для участі в інтеграційному процесі.

Інституціоналізм набуває важливого практичного значення в рамках функціонування регіональних інтеграційних угруповань. В такому ж контексті розглядають процес регіоналізації неомарксистки як процес економічної інтеграції держав та їх об'єднання в блоки (групи) за критерієм географічної близькості та спільності фінансових, матеріальних та комерційних інтересів.

Характерною для неомарксизму є концепція «мирного співіснування», яка залишається популярною в сучасній міжнародній політиці. Вперше вона була запропонована ще на початку 20-х рр. на Генуезькій конференції Радянською Росією і мала своїм вираженням Рапалльський мирний договір більшовиків з Веймарською Німеччиною від 16 квітня 1921 р. [3]. Ґрунтуючись на деяких положеннях класичного марксизму, неомарксистки, зокрема І. Валлерстайн, зображають простір міжнародних відносин у вигляді глобальної імперії, периферія якої залишається під домінуванням центру навіть після здобуття колоніальними державами незалежності [29]. Згідно з неомарксистським підходом, формування таких груп є реакцією учасників на виклики та загрози глобалізації та, відповідно, призводить до фрагментації світового економічного простору і посилення конкуренції між утвореними регіональними блоками.

Функціоналізм спрямований проти руйнівного егоїзму держав та базується на тому, що конфлікти й війни не є характерними для людства (Д. Мітрані, Б. Рассел, Г. Уеллс та ін.). Основним поняттям досліджень функціоналістів є регіонобудування. На їхню думку, процес регіоналізації є пасивним, натомість регіонобудування передбачає активні цілеспрямовані дії державних і недержавних структур з розбудови просторово-територіального середовища. Потужні полюси інтеграційних утворень формуються на тих територіях, які стирають межі державних кордонів. На думку функціоналістів, суспільний розвиток та конфігурацію основних господарських процесів повинні визначати не державні кордони, а спільні інтереси.

Функціоналісти та неофункціоналісти акцентують увагу на тому, що інтеграцію слід розпочинати з окремих галузей економіки, створюючи спільні органи управління, яким передається частина національного суверенітету у відповідній сфері [5]. Осередки інтеграції виникають при об'єднанні культурних, етнічних та релігійних поглядів та за наявності відповідних ресурсів (інституційних, організаційних,

РОЗДІЛ 1

інформаційних, інтелектуальних, фінансово-економічних та ін.) при дотриманні принципу політичної солідарності.

Дослідники постмодернізму, серед яких А. Тойнбі, А. Етціоні, Р. Інглхарт, Ж.-Ф. Ліотар, Ч. Дженкс, З. Бауман, Д. Белл, М. Хайдегер, Ігаб Гассан, В. Вельш, П. Козловскі, О. Панарін, В. Воронкова, В. Горбатенко, Д. Затонський, Н. Терещенко, Т. Шатунова та ін. базовий концепт територіального розвитку формулюють інакше. Так, постмодерністи вважають, що територіальна спільнота втрачає свою самостійність за рахунок зростаючої внутрішньої диференціації та посилення взаємозалежності у процесі вирішення соціально-економічних проблем. На їхню думку, приналежність до певної територіальної одиниці втрачає значення для розвинених країн. Так, наприклад А. А. Постол констатує, що територіальна ознака при наявності певних активностей в межах системи втрачає свою значимість [10, с. 69–79]. Групи людей у вигляді спільнот чи громад, на думку постмодерністів, формуються насамперед на основі інтересів (політичних, культурних, релігійних, професійних, духовних тощо) або через розуміння необхідності вирішення глобальних проблем, що за масштабами значно перевищує розміри територіальної одиниці, навіть державного рівня. Сучасні моделі та способи організації життєдіяльності, згідно із логікою постмодерністського напрямку, не відповідають сформованим просторово-територіальним та політико-юридичним межах держав. Це обумовлює поширення трансрегіональних, міждержавних, та надтериторіальних форм генерації та структуризації соціальних, політичних, економічних та інших процесів. Нова форма громадянського суспільства не має чітко окреслених просторово-територіальних меж.

Представники теорії транснаціоналізму (Р. Ксохейн, Дж. Най) вважають, що взаємодія між різними елементами суспільної системи відбувається на засадах транскордонних обмінів та не підлягає державному регулюванню [22]. Суб'єкти господарської діяльності з різних економічних секторів (найбільшою мірою торгівля, транспортні та логістичні мережі, сфера туризму) прагнуть до експансії, що можлива лише в межах транскордонних зв'язків. Це обумовлює посилення сприйнятливості до змін та взаємовпливу систем, в межах яких вони функціонують, а знівелювати таку тенденцію можливо лише за рахунок досягнення ефекту спільної вигоди [27, с. 271-296].

Теорія конструктивізму надає особливого значення соціальному (або міжсуб'єктному) виміру регіонального розвитку [19]. Регіоналізація

за конструктивістського підходу є видом соціальної рефлексії, який визначається домінуючими в певний момент часу уявленнями про ідентичність територіальної спільноти та має здатність до змін під впливом взаємної адаптації.

Як реакція на теорію конструктивізму в Західній Європі виникає та набуває поширення концепція виникаючого регіоналізму (*emerging regionalism*). Руйнація біполярної світової моделі розвитку обумовила виникнення нових моделей регіоналізму, таких як Тихоокеанське економічне співробітництва (АТЕС), Чорноморське економічне співробітництво тощо.

За результатами огляду концептуальних підходів щодо розуміння сутності процесу регіоналізації з позицій сучасних тенденцій, варто зауважити наступне. Представлені уявлення, хоча й мають специфічні та відмінні риси, проте вони є скоріше взаємодоповнюючими, ніж протилежними з орієнтацією на досягнення збалансованості просторово-територіального розвитку та балансу інтересів світової спільноти. Водночас варто зазначити, що представлені наукові парадигми та концептуальні уявлення не вичерпують змісту поняття регіоналізації, особливо в процесі розбудови нової конструкції світогосподарських зв'язків та побудови Нового порядку денного.

Узагальнюючи приведені характеристики та особливості окремих сучасних підходів до процесу регіоналізації, його пропонується розглядати як комплексний процес посилення в рамках певної території цілого набору параметрів взаємної залежності, яка визначається в політичних, економічних, соціальних і культурних категоріях. Цей процес не може бути позбавлений суб'єктивних характеристик. У певному сенсі його можна порівняти з історичним процесом державотворення, так зване регіонобудування, водночас в якому не передбачається наявність єдиного владного центру і має здатність до розвитку у ненасильницький спосіб на основі консенсусу інтересів.

Таким чином, під впливом процесів інтернаціоналізації, лібералізації, транснаціоналізації та регіоналізації відбуваються сучасні процеси трансформації окремих національних економік в складну глобальну економічну систему, в рамках якої межі національного економічного простору стають динамічними і більше не збігаються з межами географічного простору окремих країн, що стимулює залучення в глобальні процеси не лише інституцій державного рівня, а й інших інституцій на засадах партнерської взаємодії. Розвивається нова форма регіоналізації – глобальне партнерство як передумова забезпечення

РОЗДІЛ 1

досягнення Цілей сталого розвитку, що передбачає відповідну трансформацію системи світоустрою, в межах якої відбувається поступова інтегрованість країн в нову загальносвітову реальність. У результаті цього світ являє собою глобальну єдність, елементи якої взаємозалежні між собою, як певна єдність у багатоманітності суперечностей. Це, у свою чергу, свідчить про нову реконструкцію світового геостратегічного простору та новий вектор сталого розвитку, в межах якого створюється нова система зв'язків та геополітичних просторів.

Нова парадигма регіонального розвитку передбачає необхідність уточнення концептуального змісту понять «регіон», «міжнародний регіон», «транскордонний регіон», «глобалізований регіон», «транснаціональний регіон». У зарубіжній та вітчизняній науковій думці різняться підходи щодо сутності категорії «регіон». Водночас, домінуючим підходом, широко поширеним в міжнародній та українській практиці, є просторово-територіальний. Оскільки основою формування регіону є територія, на якій він розташований, то фактор географічного розташування має важливе значення. Будь-який регіон є територією, проте лише територіального компонента недостатньо для визнання території регіоном.

Для формування регіону важливим є наявність економічної та організаційної складових за наявності наступних характеристик:

- комплексність та збалансованість соціально, економічного та екологічного розвитку;
- особливості розвитку виробничої та соціальної інфраструктур, специфіка системи поселень;
- здатність до відтворення умов гармонійної життєдіяльності населення;
- здатність виробляти відповідний обсяг товарів і послуг для задоволення як власних потреб, так і інших регіонів.

Крім відтворувальної специфіки, для формування регіону необхідно забезпечити його позиціонування, що обумовлює потребу в ефективному регіональному менеджменті та практичній самоідентифікації територіальної спільноти. Позиціонування сутності регіону необхідно здійснювати в системі координат за основними ознаками «територія – відтворення – система взаємозв'язків – управління».

Е. Хюрелл дає наступне визначення регіону: «регіон – це природний, органічний принцип територіальної організації соціальних, політичних, економічних і культурних аспектів життєдіяльності людських спільнот» [21].

При такому трактуванні регіон розглядається, у внутрішньодержавному аспекті, як частина держави. У цьому випадку розвиток країни органічно пов'язується з вирішенням як національних, так і ряду регіональних соціально-економічних проблем, зокрема, з регулюванням структури економіки і з вирішенням конкретних соціальних завдань з урахуванням геополітичних, природних, економічних і національних особливостей розвитку країн і її окремих регіонів.

З позицій світової спільноти визначення регіону має враховувати фактор міжнародної спеціалізації та наявність системи внутрішньорегіональних та міжрегіональних взаємозв'язків. Поняттю «регіон» на національному рівні відповідає поняття «транскордонний регіон», на світовому рівні – «міжнародний регіон».

Міжнародний регіон визначається більшістю авторів як якісно нове утворення, що одночасно може включати в себе як окремі регіони на національному рівні, їх об'єднання, так і в цілому держави, що відображає гетерогенність внутрішнього змісту та структурної наповненості поняття. Виникнення регіону може бути як природним (визначається географічними параметрами), так і штучним (створюється як політичний об'єкт з певною чітко визначеною метою, в подальшому набуваючи нових рис в процесі розвитку системи взаємозв'язків та реалізації сценаріїв, розроблених міжнародними товариствами). Формування міжнародного регіону можливо також на основі спільної проблеми чи економічного інтересу в тій чи іншій сфері суспільного життя, що є точкою відліку для налагодження співпраці та побудови системи взаємозв'язків. У більшості випадків каталізатором створення міжнародних регіональних структур є саме економічний інтерес, який передбачає взаємну вигоду територій, що до нього входять. Поетапне конструювання міжнародного регіону відбувається на засадах виникнення наднаціональних та регіональних економічних і політичних інститутів. Регіональні міжнародні економічні інститути являють собою специфічну платформу для регулярних зустрічей і вироблення спільних рішень. Рівень інтегрованості територій в міжнародний регіон залежить від наявності, рівня розвитку та міцності інститутів економічного управління.

М. Мунтян [9] виділяє три групи факторів та відповідно три рівні становлення і розвитку міжнародних регіонів. Перша група – фактори-передумови – географічний, соціально-психологічний, культурологічний тощо. Друга група – фактори-основа – економічні. Третя група –

РОЗДІЛ 1

фактори-надбудова, що володіють, при будь-якій конфігурації регіональної структури, суб'єктивно-вольовим характером, – політичні. Відсутність першої групи факторів суттєво послаблює систему регіональних відносин, а відсутність другої або третьої – призводить до її руйнування.

Нові регіони, що з'являються як міжнародні інтегровані формування, можна поділити на дві великі групи. По-перше, це однорідні регіони, серед яких виділяються три підтипи:

а) природні регіони, межі яких визначаються загальними топографічними, кліматичними та іншими природними характеристиками;

б) регіони з сильним почуттям загальної культурно-історичної самобутності;

в) економічно самодостатні регіони із загальним типом промислового виробництва.

Друга група – це функціональні регіони, складові частини яких спочатку не обов'язково подібні між собою. Концепція створення функціональних регіонів передбачає внутрішню взаємодію та інтеграцію з метою досягнення взаємодоповненості та об'єднання територіальних компонентів.

Наведені вище характеристики дозволяють визначити міжнародний регіон як регіон світового господарства з динамічними і нерідко заданими територіальними кордонами і параметрами економічної, соціальної, політичної та культурної взаємодії, який об'єднує (повністю або частково) відтворювальні процеси кількох країн, які базуються на специфіці територіальної структури економіки, природних і людських ресурсів з метою спільного вирішення загальних проблем і забезпечення економічного зростання і добробуту країн-учасниць.

Таким чином, міжнародний регіон постає як певна система країн, що утворилася в процесі історичного розвитку і здійснює вплив на світову спільноту за допомогою своєї економічної потужності, культурного і науково-технічного потенціалу (наприклад, тріада США – ЄС – Японія); або ж його можна розглядати як групу однорідних країн, що мають територіальну єдність, відзначаються близькістю рівнів економічного розвитку, наявністю загальних проблем і завдань, тобто як регіональна економічна інтеграційне угруповання (наприклад, Європейський Союз).

Становлення цілісних механізмів і структур відтворення в процесі розвитку породжує регіони різного рівня складності, які можуть локалізуватися на тих чи інших ділянках території, прикріплятися до них і спиратися на певні комплекси природних ресурсів. Наявність міжнародного регіону, як і його межі, визначаються характером програм економічної взаємодії та реальної господарської практики.

Поряд з міжнародними регіонами в світовому господарстві в рамках процесу регіоналізації можна виділити і транскордонні регіони – локальні групи регіонів окремих держав з більш тісними зв'язками, що мають свою специфіку відносно всього регіону. Як правило, розміри, ступінь і характер самоідентифікації такої спільноти не дозволяють їй стати самодостатньою структурою, тому зовнішні зв'язки для неї істотніші, ніж внутрішні.

В процесі формування транскордонних регіонів відбувається процес інтеграції з іншими або тими ж суб'єктами на новій основі і створення нових недержавних структур – транскордонних інституцій, які визначаються системою взаємовідносин, що здійснюються через кордон і мають публічний характер. Це можуть бути як відносини на основі міжурядових угод, так і безпосередньо зв'язки, які об'єднують групи людей по обидва боки кордону. При цьому найважливішим компонентом транскордонного регіону виступають мережі внутрішніх каналів і зв'язків. Допускаються зв'язки як між однотипними акторами, так і між акторами різних рівнів. Транснаціональні зв'язки, канали та мережі формуються не лише зв'язками між регіонами, а й між окремими підприємствами, фірмами, освітніми установами, неурядовими організаціями, тобто тими, хто наповнює транскордонне співробітництво конкретним змістом.

Природно, що при цьому регіон спирається на ті чи інші конкурентні переваги. Роль же держав в цьому процесі полягає в створенні умов, заохочення встановлення таких зв'язків, наділення мікрорегіонів більшою автономією в міжнародній сфері.

Викладене вище дає змогу визначити транскордонний регіон як регіон світового господарства, що виникає на базі посилення взаємної зовнішньоекономічної активності регіонів різних країн та їх бізнес-структур з метою отримання переваг з міжнародного поділу праці в рамках міждержавних та міжрегіональних угод.

Яремко Л. у своїх дослідженнях вводить поняття глобалізованого регіону, який вона визначає як «... економічну територію, що здійснює регулярні господарські зв'язки із зарубіжжям, які стають суттєвим

РОЗДІЛ 1

чинником її соціально-економічного розвитку. Такий регіон стає самостійним геоеконімічним суб'єктом» [16, с. 54–57].

В умовах соціально-економічної і політичної нестабільності в світі, в тому числі й у відносинах Росії і України, питання розвитку інтеграційних процесів і транскордонного співробітництва виходять на перший план. При ситуації, що склалася, налагодження і розвиток наукових, ділових контактів, контактів «people-to-people» забезпечить не тільки активізацію діяльності периферійних, прикордонних територій, забезпечення максимального використання їх потенціалу, підвищення рівня життя та конкурентоспроможності регіону в цілому, але і формування дружніх відносин між народами.

З огляду на національні традиції, тривале перебування в складі СРСР, специфічні відносини України і Росії, а також їх регіонів, автоматичне перенесення досвіду європейських країн з транскордонного співробітництва та створення Єврорегіонів не забезпечить очікуваного результату.

Незважаючи на недостатньо довгий (фактично з кінця 90-х років минулого століття) період дослідження питань транскордонного співробітництва, є вже досить ємний науковий матеріал, вагомий внесок у формування якого здійснили: Р. Герцог, Ж. Марку, Г. Габбе, Л. Абалкін, Ю. Білоконь, О. Грицай, В. Полтерович, С. Романов, Л. Вардомский, Й. Зверев, А. Амоша, П. Біленький, І. Бураковський, Б. Буркинський, Н Внукова, С. Гакман, Р. Горблюк, Б. Данилишин, М. Долішній, Є. Кіш, М. Максимчук, Н. Мікула, С. Писаренко, І. Студенніков, Р. Федан та ін.

Разом з тим, незважаючи на підвищений інтерес і особливу актуальність проблеми транскордонного співробітництва, більшість питань теоретично-методологічного та практичного характеру залишаються невирішеними.

Перш ніж викласти авторську позицію, слід звернутися до досвіду європейських країн і наявних на нинішній момент часу дефініцій. Для позначення співпраці між країнами і безпосередньо на територіях, розташованих поблизу кордонів, використовують різні терміни: транскордонне співробітництво, прикордонне співробітництво, міжрегіональне співробітництво, міжнаціональне співробітництво, транснаціональне співробітництво.

У Мадридській конвенції транскордонне співробітництво визначається як «... будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними

спільнотами або владою, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, а також укладення з цією метою всіх необхідних угод або досягнення домовленостей» [18]. У Статуті Асамблеї європейських регіонів використовується термін «міжрегіональне співробітництво», під яким розуміють будь-які зв'язки, встановлені між регіонами, що належать до різних країн [14]. Разом з тим, постала необхідність удосконалення категоріального апарату поняттям «міжтериторіальне співробітництво», яке було введено в Протоколі № 2 Рамкової конвенції 1998 року [13]. Це було пов'язано з тим, що в міжнародні відносини можуть вступати, в залежності від національного законодавства, не тільки регіони субнаціонального рівня, а й інші територіальні утворення і органи самоврядування, а не обов'язково сусідні території (трансдордонне співробітництво).

У такому контексті міжнародне співробітництво означає взаємоузгоджену діяльність, спрямовану на відносини між територіальними громадами і владою двох або більше сторін на договірних засадах [6]. Таким чином, найбільш широким поняттям є міжтериторіальне співробітництво [7], яке визначає право будь-якого територіального органу влади співпрацювати з будь-якими відповідними територіальними органами влади інших держав (області, райони, міста та ін.).

В рамках європейських інтеграційних процесів в Україні слід використовувати термінологію, яка набула широкого поширення в Європі. Наприклад, впродовж тривалого періоду в Україні вживався термін «прикордонне співробітництво» і лише в останні 10 років використовується термін «трансдордонне співробітництво». Тому доцільно було б кілька визначитися і з цими термінами.

Узагальнений понятійно-категоріальний апарат увів Ганс-Мартін Чуді (Швейцарія) на IX-му засіданні Конгресу місцевих і регіональних органів влади в Європі (Страсбург, 4–6 липня 2002 р.) в доповіді «Сприяння трансдордонному співробітництву: важливий фактор демократичної стабільності в Європі» [28]. Для визначення всіх форм співпраці, взятих разом, використовується поняття «трансєвропейське співробітництво» (trans-European cooperation). Відмінності в поняттях можуть бути викликані при визначенні співпраці у наступних випадках:

– трансдордонне співробітництво (cross-border cooperation) – при дво-, три- або багатосторонній співпраці між місцевими і регіональними органами влади (громадські та приватні суб'єкти також можуть бути включені в цей контекст), що здійснюється на географічно суміжних територіях. Це стосується і територій, відокремлених морем;

РОЗДІЛ 1

– міжнародне співробітництво (inter-territorial cooperation) – двох-, трьох- або багатостороннє співробітництво між місцевими і регіональними органами влади (громадські та приватні суб'єкти також можуть бути включені в цей контекст), що здійснюється між територіями, які не мають спільних кордонів;

– транснаціональне співробітництво (transnational cooperation) – співпраця між національними, регіональними та місцевими органами влади в рамках програм і проектів. Ця форма співпраці охоплює великі суміжні території та включає суб'єкти принаймні двох держав – членів Європейського Союзу і / або країни, які не є членами Європейського Союзу.

Таким чином, у загальноприйнятому розумінні транскордонне співробітництво здійснюється тільки між суміжними територіями. Іншими словами, транскордонне співробітництво – це специфічна сфера зовнішньоекономічної, політичної, екологічної, культурно-освітньої та інших видів міжнародної діяльності, яка здійснюється на регіональному рівні і відрізняється необхідністю і можливостями більш активного використання потенціалу суміжних територій, а також рядом особливостей, а саме – наявністю кордону і необхідністю його облаштування, спільним використанням природних ресурсів і, відповідно, спільним рішенням проблем екологічної безпеки, більш широкими зв'язками населення сусідніх держав та особистими контактами людей [26, с. 62–64].

Згідно з чинним законодавством України [11; 12], поняття транскордонного співробітництва визначають як загальні дії, спрямовані на формування та поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших взаємин між територіальними спільнотами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах їх компетенції, яка визначається національним законодавством. Разом з тим, надане визначення не дає чіткого розуміння про суб'єкти транскордонного співробітництва, акцентуючи увагу на органах влади та територіальних громадах, не розглядаючи бізнес і населення як потенційних його учасників. Крім того, не сформовані територіальні межі транскордонного співробітництва, в такий спосіб не розмежовується це поняття від міжнаціонального або міжрегіонального співробітництва.

Транскордонне співробітництво, згідно з загальноприйнятим підходом [15, с. 138–170], означає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, тобто визначальним є наявність кордону між

територіями, які співпрацюють. У такому контексті можна вживати термін «міжтериторіальне транскордонне співробітництво», коли співпрацюють між собою прикордонні райони або міста, проте не можна говорити про прикордонне співробітництво країн, які не є сусідами. На думку українських вчених, є деякі відмінності в трактуванні ст. 1 Додаткового протоколу до Європейської рамкової конвенції, коли робляться висновки про необов'язковість наявності кордону для транскордонного співробітництва. Однак в преамбулі до Протоколу № 2 [2] до цієї ж Конвенції вказується на те, що транскордонне співробітництво здійснюється між органами влади сусідніх територій, а між іноземними органами влади, які не є сусідами – міжтериторіальне.

Існують деякі відмінності у визначеннях транскордонного співробітництва, наданих вченими. Так, П. Беленький і Н. Мікула визначають транскордонне співробітництво як специфічну сферу реалізації міжнародних відносин на регіональному рівні, яка відрізняється необхідністю та можливістю їх активного використання, наявністю спільного кордону, необхідністю вирішення проблем екологічної безпеки, більш широкого загального спілкування населення сусідніх країн і значно більшим навантаженням на соціально-економічну інфраструктуру [1, с. 61–74].

За своєю сутністю співробітництво сусідніх територій визначають обидва поняття. Перше – більш звичне для України, так як воно використовувалося в умовах, коли кордон був досить закритий для широкого обміну. Не йшлося також про створення транскордонних об'єднань (єврорегіонів) та реалізації проектів для вирішення спільних проблем суміжних територій ні на міждержавному, ні на міжрегіональному рівнях [8, с. 584–587]. Об'єктами досліджень були прикордонні території кожної з суміжних держав, спільні проблеми не розглядалися.

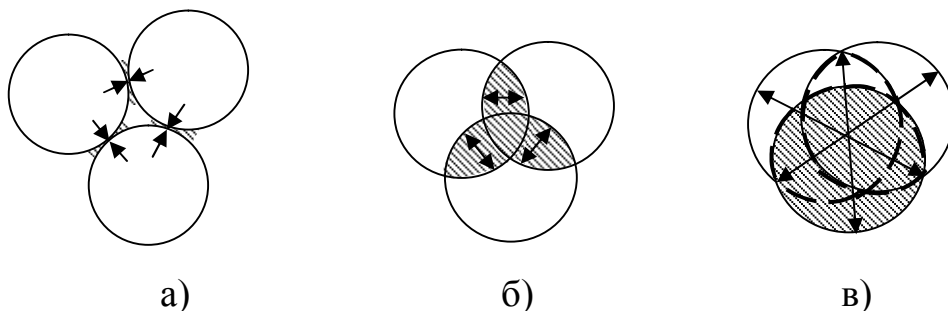
Поняття «прикордонне співробітництво» почали використовувати у 70-х рр. минулого століття для визначення культурних і політичних відносин між сусідніми регіонами по обидві сторони кордону. Також термін використовувався і для визначення прикордонної торгівлі, яка отримала розвиток у 1973–1975 рр. на основі безпосередніх угод між обласними спілками споживчої кооперації України та коопераційними організаціями Угорщини, Чехословаччини, Польщі та Румунії, а з 1980 р. – і між органами державної торгівлі прикордонних областей цих країн [4, с. 41–44]. Разом з тим, в умовах розвитку міждержавних відносин, посилення інтеграційних зв'язків, нині частіше вживається термін «транскордонне співробітництво» (trans в пер. пере – переносити,

РОЗДІЛ 1

переміщати та ін.). Ця категорія більше відповідає сутності того, що відбувається на прикордонних територіях, але, тим не менше, не вичерпує її.

На нашу думку, обидва наданих поняття обмежуються рамками територіальних кордонів, апріорі звужуючи зміст цього багатоаспектного і всеосяжного процесу. У зв'язку з цим, не претендуючи на зміни загальноприйнятих категорій, пропонуємо подивитися на процес транскордонного співробітництва ширше, немовби стираючи межі кордонів через призму глобального партнерства (рис. 1.2.1).

Не претендуючи на зміни загальноприйнятої термінології, вважаємо, що необхідним є розширення поняття «транскордонного співробітництва» через призму глобального партнерства, що повинно відповідати малюнку в) співпраця без меж (кордонів), яке передбачає загальну цілеспрямовану взаємоузгоджену діяльність (влади, населення, бізнесу сусідніх країн) з метою вирішення соціальних, економічних, екологічних та інших проблем територіальної спільноти сусідніх країн.

- а) прикордонне співробітництво (near-border cooperation)
- б) транскордонне співробітництво (cross-border cooperation)
- в) глобальне партнерство (cooperation-without-frontiers)

Рис. 1.2.1. Змістове навантаження поняття територіального співробітництва

При такій співпраці поле взаємозв'язку розширене і охоплює не тільки прилеглі території, а й більш віддалені, але які мають спільні проблеми і можливості їх спільного рішення.

Особливістю такого розуміння транскордонного співробітництва є розширення можливостей вирішення проблем шляхом взаємодопомоги сусідніх країн.

Співпраця має охоплювати максимально більшу кількість сфер діяльності, скоординовані дії в яких забезпечать виникнення і посилення синергетичного ефекту взаємодії, що, в свою чергу, сприятиме

підвищенню рівня конкурентоспроможності, як прилеглих територій, так і сусідніх країн в цілому.

Таким чином, можна відзначити, що транскордонне співробітництво слід розширити до поняття глобального партнерства «cooperation-without-frontiers» (співпраці без кордонів). У такому розумінні не слід ототожнювати фізичний державний кордон між країнами з межами співпраці як бар'єр, перешкоду, нерозуміння і небажання спільного вирішення проблем. Зрозуміло, що запропонована ієрархічність понять, як і більшість інших в різних областях знань, в певній мірі є умовною. Разом з тим, таке розуміння дасть можливість суттєво розширити сферу спільних інтересів і, відповідно, можливості вирішення спільних проблем.

У даному контексті в умовах розвитку глобального партнерства, вважаємо, що смислове навантаження поняття, що відповідає терміну «cooperation-without-frontiers» (співпраця без кордонів), передбачає загальну цілеспрямовану взаємоузгоджену діяльність (влади, населення, бізнесу сусідніх країн) задля вирішення соціальних, економічних, екологічних та інших проблем територіальної спільноти сусідніх країн. У контексті зазначеного вище рівні регіоналізації в сучасному світовому господарстві можна продемонструвати у вигляді схеми (рис. 1.2.2).

Рис. 1.2.2. Рівні регіоналізації в світовому просторі

РОЗДІЛ 1

Таким чином, можна констатувати, що процес регіоналізації в сучасному світовому господарстві представлений не лише сформованими в процесі історичного розвитку регіонами-країнами і регіонами посиленого впливу тріади, але і цілеспрямовано створюваними міжнародними регіонами (на базі співпраці) (на базі транскордонного співробітництва різних країн). В результаті процес регіоналізації протікає на чотирьох просторових рівнях: мегарівень регіоналізації визначається динамікою взаємодії центрів світової економіки та їх підсистем; мезорівень ототожнюється з процесом регіональної економічної інтеграції та функціонуванням інтеграційних угруповань; макрорівень охоплює простір однієї країни і пов'язаний з посиленням зовнішньоекономічної активності її адміністративно-територіальних одиниць.

У контексті глобального партнерства транскордонне співробітництво виконує роль специфічного «каталізатора» для створення регіонів вищих рівнів та опосередковує взаємозв'язки між країнами світу. Глобальне партнерство варто розглядати як унікальну складну систему взаємозв'язків, входами якої є різного роду ресурси з акцентом на людський ресурс, інтеграція виступає як трансформаційний процес, а результатом (виходом) системи є регіоналізація (рис. 1.2.3).

Глобальне партнерство – це принципово нова парадигма побудови системи взаємозв'язку окремих територій, регіонів, країн та їх об'єднань. Згідно із ідеєю дослідження, глобальне партнерство – це найвищий рівень співпраці різних рівнів територіальних утворень на засадах міжрегіональної кооперації, соціальних комунікацій і транскордонного співробітництва, що здійснюється з метою досягнення цілей сталого розвитку світової спільноти.

Глобальне партнерство як нова форма суспільного устрою та передумова забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку передбачає відповідну трансформацію системи світоустрою, в межах якої відбувається поступова інтегрованість країн в нову загальносвітову реальність. У результаті цього світ являє собою глобальну єдність, елементи якої взаємозалежні між собою, як певна єдність у багатоманітності суперечностей.

Це, у свою чергу, свідчить про нову реконструкцію світового геостратегічного простору та новий вектор сталого розвитку, в межах якого створюється нова система зв'язків та геополітичних просторів.

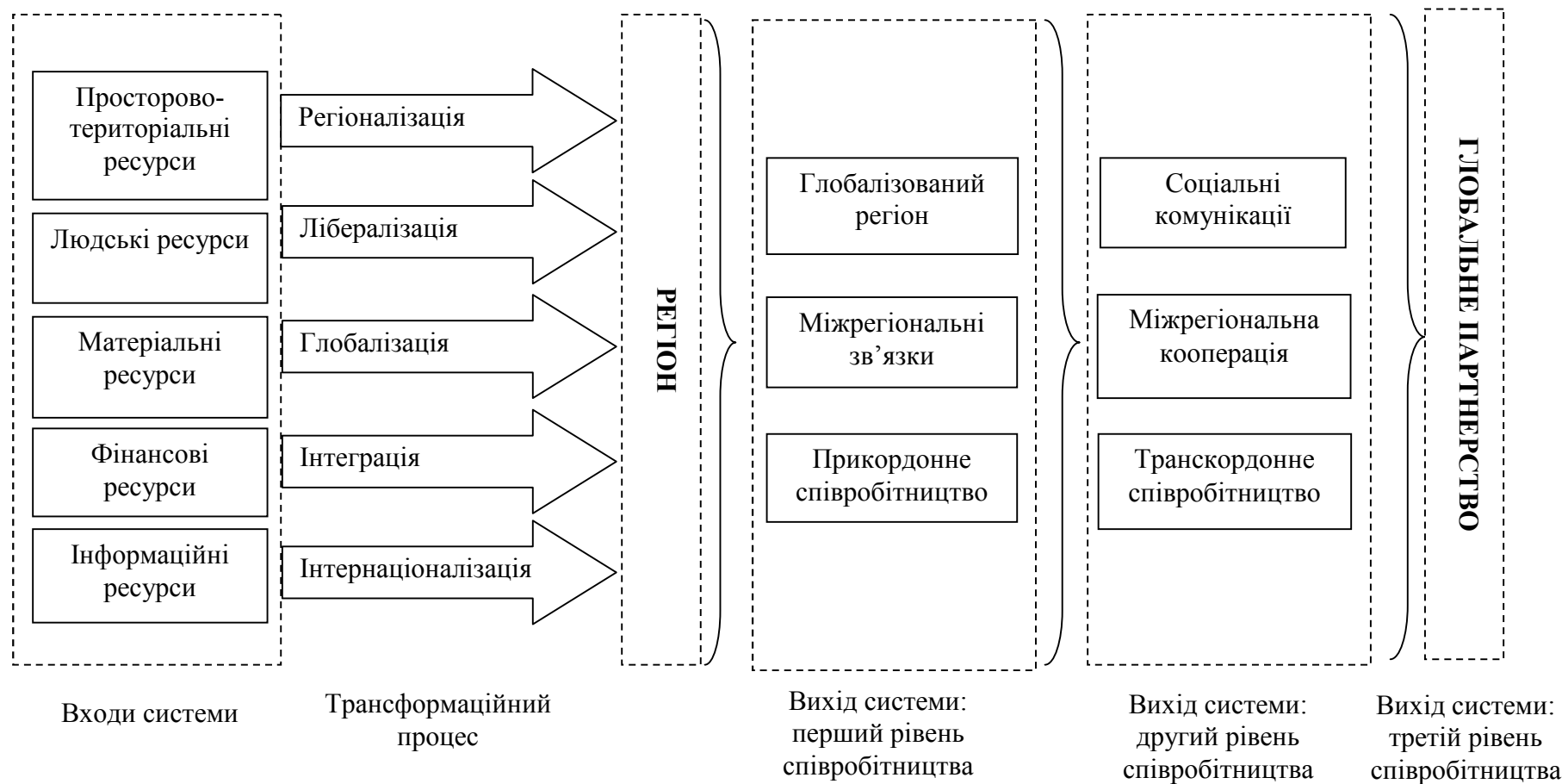

Рис. 1.2.3. Глобальне партнерство для сталого розвитку: новий концепт

Список використаних джерел

1. Беленький П. Ю., Мікула Н. А. Формування та розвиток системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні. *Регіональна економіка*. 2001. № 3. С. 61–74.
2. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 9 листопада 1995 р.
3. Кривець Н. В. Договір про поширення Рапалльського договору 1922 на союзні з Російською СФРР республіки 1922. *Енциклопедія історії України*. У 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2. С. 432.
4. Куценко В. Приграничне економічне співробітництво зарубіжних держав: опыт для нас. *Внешняя торговля*. 1998. № 1–3. С. 41–44.
5. Миколук А. В. Концептуальний вимір теорії та підходів європейської інтеграції. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. URL: <http://social-science.com.ua/article/82>
6. Мікула Н. А., Толкованов В. В. Транскордонне співробітництво: посібник. Київ: Крамар, 2011. 259 с.
7. Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.
8. Мікула Н. А. Основні методичні підходи до оцінки діяльності єврорегіонів. *Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект*: зб. наук. пр. Донецьк: ДонНУ, 2003. 788 с. С. 584–587.
9. Мунтян М. А. Геополитика. История и современность. В 2-х кн. Москва: НП «Центр общественных экспертиз», 2009. 960 с.
10. Постол А. А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 69–79.
11. Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями: Закон України від 28.07.2004 № 3384-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-12>
12. Про транскордонне співробітництво: Закон України 11.10.2018 № 1861-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
13. Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва, Страсбург, 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_520

14. Статут Асамблеї європейських регіонів. URL: <http://www.aebr-aebr.ageg.de>
15. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку. *Регіональна політика в країнах Європи: уроки для України* / за ред. С. Максименка. Київ, 2000. С. 138–170.
16. Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний аспект: монографія. Львів: Видавництво ЛКА, 2007. 524 с.
17. Crawford G., Ostrom E. A Grammar of institutions. *American Political Science Review*. 1995. Vol. 89. № 3.
18. European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities. May 21. 1980. Madrid – Council of Europe. P. 35.
19. Griffiths M., O’Callaghan T., Roach S. C. Constructivism. *International Relations: The Key Concepts* (Second Edition). London; New York: Routledge, 2008. P. 51.
20. Guy Peters. *The New Institutionalism in Political Science*. London: Cassell, 1998.
21. Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics. *Review of International Studies*. 1995. October. Vol. 21. P. 333.
22. Keohane R., Nye J. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little Brown & Co., 1977. 273 p.
23. March J. G., Olsen J. P. The new institutionalism: organization all factors in political life. *American Political Science Review*. 1984. № 78(3). P. 734–749.
24. March J. G., Olsen J. P. An Institutional Perspectives on Political Institutions. *Governance: An International Journal of Policy and Administration*. 1996. Vol. 9. № 3. P. 247–264.
25. North D. *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton: Princeton University Press, 2005. 187 p.
26. *Practical Guide to Cross-border Cooperation / Third Edition 2000 / Phare / AEBR / EC*. 216 p. P. 62–64.
27. Rudenko-Sudarieva L., Mozhovyi O., Hurtov D. Processes of globalizations and transnationalizations. *Journal of European Economy. Theoretical and methodological approach to comprehensive evaluation (part 2)*.: Publication of Ternopil National Economic University. 2010. № 3. P. 271–296.
28. Tschudi H-M. Promoting transfrontier co-operation: an important factor of democratic stability in Europe. Strasbourg. 4–6 June 2002.
29. Wallerstein I. *Modern World-System in the Longue Duree* (Fernand Braudel Center Series), 2005. 256 p.

1.3. ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

О. В. Коломицева, Л. С. Васильченко, Н. В. Шевченко

Ступінь важливості та масштабності розгляду проблеми забезпечення продовольчої безпеки підтверджується глобальними цілями сталого розвитку 2016–2030 рр., затвердженими у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку [5]. В ієрархії 17 головних цілей – «подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» – займає другу позицію і передбачає як забезпечення доступу всіх верств населення у будь-який час до достатньої кількості їжі для активного, здорового життя, так і інноваційно-інвестиційну активізацію розвитку сільського господарства, інфраструктури, забезпечення ефективного функціонування продовольчих ринків, розвиток агропропаганди та інформаційного середовища в цілому [5].

Із 2012 року авторитетним виданням The Economist щорічно публікується рейтинг продовольчої безпеки 113 країн світу за глобальним індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index GFSI). Індекс є динамічною кількісною та якісною оцінною моделлю, побудованою з 28 унікальних показників, які вимірюють основні фактори продовольчої безпеки, якими є:

1. Affordability (економічна доступність) – досліджує купівельну спроможність споживачів, їх чутливість до цінових коливань, тощо;
2. Availability (фізична доступність) – наявність і доступність продовольчих товарів, можливості розвитку сільськогосподарського виробництва, продовольчих ринків, тощо;
3. Quality & safety (якість і безпека) – якість і безпека продуктів харчування;
4. Natural Resources and Resilience (природні ресурси та стійкість) – оцінює вплив на довкілля (рівень збереження ресурсів, здатність пристосовуватись до змін клімату, стале ведення сільського господарства) – показник оцінюється з 2017 р. [8].

За результатами цього рейтингу, в Україні за шість років (2013–2018 рр.) рівень продовольчої безпеки значно впав – на 16 позицій. Якщо в 2013 р. Україна займала 47-ме місце серед 113 країн із інтегральним показником 58 балів, то у 2017 і 2018 рр. – вже 63-є місце з показниками 54,1 та 55,7 балів відповідно. На рис. 1.3.1 наведено

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

матрицю позиціонування України та інших країн Європи за двома ознаками: 1) місце у рейтингу GFSI; 2) площа території країни.

Рис.1.3.1. Розташування країн Європи за місцем в рейтингу глобального індексу продовольчої безпеки (GFSI) та відповідно до площі території
Складено за: [8]

Як видно з рис. 1.3.1, Україна, маючи найбільшу серед країн Європи територію, 72 % якої – це сільськогосподарські землі, займає останнє місце в рейтингу глобального індексу продовольчої безпеки.

На рис. 1.3.2 візуалізовано відхилення показників України за основними факторами формування глобального індексу продовольчої безпеки від середнього рівня показників за всіма 113-ма досліджуваними країнами.

Результати оцінювання економічної доступності до продовольчих продуктів свідчать про несприятливий стан і, відповідно, вплив економічного середовища на продовольчу безпеку. Спостерігається суттєве відставання України за величиною валового внутрішнього продукту на душу населення, за показником доступності фермерів до джерел фінансування. В цілому, Україні за фактором економічної доступності присвоєно 66 місце в рейтингу 113 країн.

Із масиву показників фізичної доступності, слід виокремити три показники з найбільшим значенням негативного відхилення: відставання за розвитком сільськогосподарської інфраструктури, за ступенем боротьби з корупцією та за рівнем управління ризиками політичної стабільності. За цим фактором Україна у 2018 році зайняла 73 місце в рейтингу.

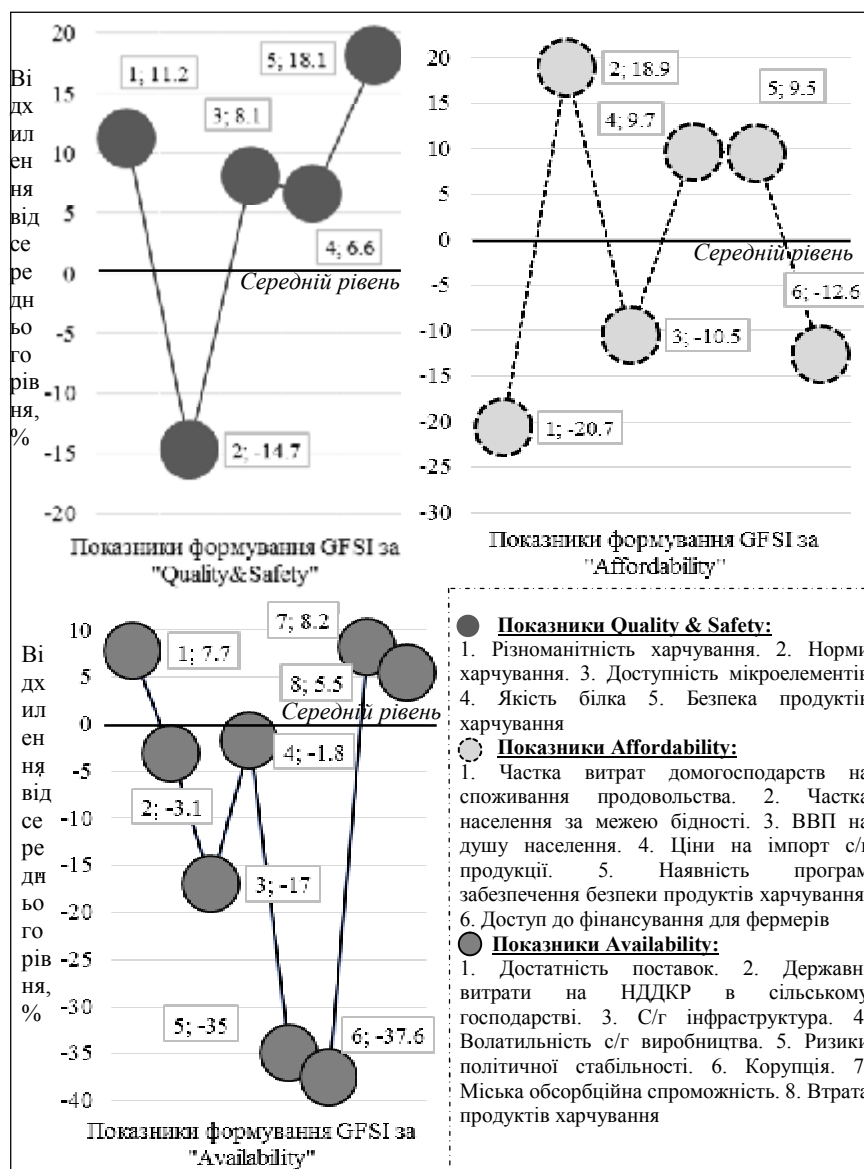

Рис. 1.3.2. Відхилення показників GFSI України від середнього значення у 2018 році

Складено за: [8]

Третій блок показників – якості і безпеки – характеризується позитивними значеннями по відношенню до середнього рівня за 80 % розраховуваних показників. Негативне відхилення характерне для показника норми харчування – на 15 % нижче середнього рівня. Загалом, за цією групою показників Україна отримала 46 місце.

Вважаємо за доцільне проведення аналізу рівня продовольчої безпеки в регіональному розрізі, що дозволить визначити групу регіонів, які забезпечують продовольчу безпеку країни, та оцінити рівень

ресурсного потенціалу продовольчого комплексу, який є основою забезпечення продовольчої безпеки.

Дослідивши існуючі методики оцінювання продовольчої безпеки як на міжнародному рівні, так і на національному [7, с. 115-120], погоджуємося із необхідністю визначення інтегрального показника продовольчої безпеки як узагальнюючого індикатора ефективності функціонування продовольчого комплексу, здатного забезпечити продовольчу безпеку.

Вважаємо, що результативним буде застосування градації факторів формування продовольчої безпеки, запропонованої експертами дослідницького підрозділу DowDuPont та аналітичної агенції The Economist Intelligence Unit, а саме: 1) економічна доступність продовольчих товарів; 2) фізична доступність; 3) якість і безпека продуктів харчування.

Але, враховуючи національні та регіональні особливості формування і розвитку продовольчого комплексу, пропонуємо до наведених груп факторів формування продовольчої безпеки регіонів такі показники:

1. До показників економічної доступності продуктів харчування:

1.1. ВВП на душу населення (використовується і в системі показників визначення індексу глобальної продовольчої безпеки) – показник, який характеризує можливості економіки регіону забезпечити якість життя населенню, його добробут.

1.2. Коефіцієнт співвідношення зміни заробітної плати до зміни споживчих цін на продукти харчування і безалкогольні напої – показник, який прямо демонструє економічну доступність продовольства.

1.3. Середні споживчі ціни на основні продовольчі продукти – є, в даному випадку, комплексним показником і об'єднує в собі 16 позицій: середні споживчі ціни на хліб; на яловичину; на свинину; на борошно; на птицю; на рибу; на молоко; на цукор; на яйця; на масло; на олію; на картоплю; на моркву; на буряк; на цибулю; на капусту. Цей комплексний показник показує економічну доступність до продуктів, які становлять основу споживчого кошика населення.

1.4. Частка витрат домогосподарств на продукти харчування в сумі споживчих витрат – важливий показник, який демонструє не лише економічну доступність до продуктів харчування, а й рівень добробуту домогосподарств в цілому. Наприклад, у більшості країн Європи на продукти харчування витрачають до 25 % мінімальної заробітної плати.

РОЗДІЛ 1

1.5. Частка домогосподарств, які потерпали від недостатності коштів для того, щоб забезпечити достатнє харчування – якісний показник, який ґрунтується на результатах щорічних опитувань представників домогосподарств України органами Державної служби статистики, щодо умов життя та рівня матеріальної забезпеченості.

2. До показників фізичної доступності продуктів харчування:

2.1. Урожайність культур сільського господарства – показник, який, безумовно, є основним для України з точки зору пріоритетності розвитку аграрного сектору економіки. Є комплексним показником і включає оцінювання урожайності за 6 основними позиціями (урожайність зернових, цукрового буряку, соняшнику, картоплі, овочів і плодово-ягідних). Насамперед, це урожайність зернових, так як Україна є потужним експортером зерна. Також важливим, у розрізі забезпечення населення різноманітним збалансованим харчуванням, є урожайність овочів і плодово-ягідних.

2.2. Продукція сільського господарства у розрахунку на 1 особу – показник, який демонструє здатність регіону до самозабезпечення продовольчими товарами.

2.3. Капітальні інвестиції у сільське господарство – важливий економічний показник ефективності функціонування і розвитку підприємств сільського господарства, що демонструє ступінь інвестиційного забезпечення розвитку та нарощування виробничого агропотенціалу.

2.4. Щільність автомобільних доріг – показник, який демонструє можливості регіону у забезпеченні доставки продовольства у будь-яку місцевість (також використовується ФАО для оцінювання фізичної доступності продуктів харчування). Чим вищою є концентрація доріг на одиницю площі, тим вищою є якість, швидкість доставки продовольчих товарів.

2.5. Коефіцієнт співвідношення обсягів виробництва та споживання основних видів продуктів харчування – комплексний показник – показує можливості окремого регіону у повному задоволенні населення у таких продуктах, як м'ясо, молоко, яйця та інші, і, відповідно, залежність регіону від міжрегіональних поставок чи імпорту продукції.

3. До показників якості і безпеки продуктів харчування:

3.1. Індикатор достатності споживання основних продуктів харчування – комплексний показник – демонструє відповідність кількості спожитих продуктів встановленим Міністерством охорони

здоров'я України нормам за такими основними продуктами: хліб і хлібопродукти, м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, риба і рибопродукти, яйця, овочі і баштанні, плоди, ягоди і виноград, картопля, цукор, олія.

3.2. Калорійність середньодобового раціону – вказує на раціональне харчування, відповідно, на забезпечення повноцінності життєдіяльності людини, на здатність до активного та здорового життя.

3.3. Використання свіжої води на питні і санітарно-гігієнічні потреби – показник, який показує можливості регіону у забезпеченні населення якісною водою.

3.4. Споживання білку у середньому за добу у розрахунку на особу – індикатор якості і різноманітності харчування. Показник, який дає можливість виявити «прихований голод».

Для визначення інтегрального показника продовольчої безпеки регіону пропонуємо скористатися формулою визначення середньої геометричної величини [4, с. 58], адаптованої під умови визначеної задачі:

$$I_{\text{ПБР}} = \sqrt[n]{P_{\text{ЕД}} \cdot P_{\text{ФД}} \cdot P_{\text{ЯБ}}}, \quad (1.3.1)$$

де $I_{\text{ПБР}}$ – інтегральний показник продовольчої безпеки регіону;

n – кількість комплексних показників, які аналізуються. В даному випадку $n = 3$;

$P_{\text{ЕД}}$ – показник економічної доступності продуктів харчування;

$P_{\text{ФД}}$ – показник фізичної доступності продуктів харчування;

$P_{\text{ЯБ}}$ – показник якості і безпеки продуктів харчування.

$P_{\text{ЕД}}$, $P_{\text{ФД}}$, $P_{\text{ЯБ}}$ – є узагальнюючими показниками, розрахунок яких можна здійснити за наступною формулою [4, с. 59]:

$$P_{\text{ЕД}}(P_{\text{ФД}}, P_{\text{ЯБ}}) = \frac{\sum_{j=1}^m y_{ij}}{m}, \quad (1.3.2)$$

де y_{ij} – стандартизоване (безрозмірне) значення j -го показника на i -му об'єкті дослідження ($i = \overline{1, n}$). В даному випадку n дорівнює кількості досліджуваних регіонів;

m – кількість показників у групі $P_{\text{ЕД}}$, $P_{\text{ФД}}$, $P_{\text{ЯБ}}$.

Проведення стандартизації показників є необхідним, так як вони характеризуються різною розмірністю, і відповідно не можуть бути співставними. Крім того, наведені показники характеризуються різною спрямованістю впливу, тобто в системі присутні як показники-стимулятори (позитивно впливають на рівень продовольчої безпеки регіону), так і показники-дестимулятори (негативно впливають на рівень

РОЗДІЛ 1

продовольчої безпеки регіону). Для показників-стимуляторів з метою проведення стандартизації можна скористатися формулою 1.3.3, а для показників-дестимуляторів – формулою 1.3.4 [4, с. 59, 61]:

$$y_{ij} = \frac{(x_{ij} - x_{jmin})}{(x_{jmax} - x_{jmin})}, \quad (1.3.3)$$

$$y_{ij} = \frac{(x_{jmax} - x_{ij})}{(x_{jmax} - x_{jmin})}, \quad (1.3.4)$$

x_{min} , x_{max} – відповідно найменше і найбільше значення j -го часткового показника за всією сукупністю об'єктів (у даному випадку, регіонів).

Слід зазначити, що в системі показників оцінювання продовольчої безпеки є показники, які одночасно являються частковими і комплексними – це показник середніх споживчих цін на продовольчі товари (P_{CC}), показник урожайності сільськогосподарських культур (P_U), показник співвідношення обсягів виробництва та споживання основних видів продуктів харчування ($P_{B/C}$) і показник достатності споживання основних продуктів харчування (P_{DC}). В даному випадку, з метою переведення ситуації полікритеріального оцінювання до монокритеріального, зазначені показники можна згрупувати за формулою 1.3.2.

Для інтерпретації отриманих даних пропонуємо наступну градацію:

- 1) регіони низького рівня впливу на формування продовольчої безпеки – $0 < I_{ПБР} \leq 0,3$;
- 2) регіони середнього рівня впливу на формування продовольчої безпеки – $0,31 < I_{ПБР} \leq 0,6$;
- 3) регіони високого рівня впливу на формування продовольчої безпеки – $0,6 < I_{ПБР} \leq 1$.

Показники для оцінювання було взято за період 2010–2017 років. За формулами 1.3.3 і 1.3.4 було проведено стандартизацію сформованої системи даних, в результаті отримано комплекс співставних показників. Наступним кроком розраховано узагальнюючі показники економічної доступності, фізичної доступності та якості і безпеки продуктів харчування (табл. 1.3.1).

Із представлених у таблиці даних видно, що за узагальненим показником економічної доступності продуктів харчування провідні позиції належать Дніпропетровському, Київському, Полтавському та Харківському регіонам. В середньому за вісім аналізованих років найвищим результатом – 0,74 – характеризуються Дніпропетровський та

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Полтавський регіони. Слід зазначити, що в першу чергу, підґрунтям такого результату є величина ВРП на душу населення, за якою Дніпропетровський регіон займав перші позиції по країні протягом 2010–2014 років, Полтавський регіон – протягом 2015–2017 років.

Таблиця 1.3.1

**Узагальнюючі показники факторів впливу
на продовольчу безпеку регіонів за 2010–2017 рр.**

Регіони	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>I</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Показник економічної доступності продуктів харчування (П_{ЕД})								
АРК	0,64	0,43	0,59	0,67	-	-	-	-
Вінницький	0,56	0,47	0,48	0,56	0,56	0,73	0,58	0,67
Волинський	0,54	0,44	0,50	0,58	0,56	0,68	0,57	0,60
Дніпропетровський	0,84	0,73	0,78	0,65	0,82	0,74	0,64	0,74
Донецький	0,52	0,56	0,65	0,55	0,37	0,33	0,43	0,37
Житомирський	0,49	0,54	0,46	0,52	0,54	0,64	0,60	0,68
Закарпатський	0,30	0,28	0,37	0,34	0,45	0,54	0,38	0,35
Запорізький	0,71	0,65	0,70	0,57	0,82	0,75	0,65	0,73
Івано-Франківський	0,59	0,66	0,69	0,52	0,67	0,68	0,64	0,63
Київський	0,78	0,76	0,78	0,67	0,65	0,73	0,76	0,67
Кіровоградський	0,55	0,60	0,65	0,59	0,63	0,68	0,67	0,68
Луганський	0,57	0,57	0,62	0,45	0,33	0,44	0,62	0,43
Львівський	0,53	0,48	0,59	0,61	0,61	0,66	0,57	0,66
Миколаївський	0,68	0,72	0,59	0,59	0,71	0,73	0,66	0,69
Одеський	0,62	0,52	0,52	0,54	0,62	0,60	0,50	0,59
Полтавський	0,69	0,64	0,69	0,74	0,80	0,85	0,66	0,84
Рівненський	0,56	0,47	0,49	0,56	0,55	0,66	0,43	0,54
Сумський	0,52	0,44	0,48	0,57	0,56	0,70	0,53	0,59
Тернопільський	0,50	0,43	0,52	0,54	0,57	0,65	0,65	0,80
Харківський	0,72	0,73	0,67	0,76	0,73	0,74	0,68	0,72
Херсонський	0,38	0,40	0,37	0,33	0,52	0,55	0,43	0,50
Хмельницький	0,52	0,56	0,43	0,59	0,57	0,65	0,56	0,69
Черкаський	0,50	0,53	0,43	0,49	0,63	0,64	0,53	0,61
Чернівецький	0,47	0,50	0,46	0,62	0,57	0,64	0,55	0,64
Чернігівський	0,47	0,47	0,49	0,50	0,59	0,69	0,53	0,65
Показник фізичної доступності продуктів харчування (П_{ФД})								
АРК	0,35	0,27	0,26	0,24	-	-	-	-
Вінницький	0,76	0,75	0,72	0,73	0,81	0,75	0,80	0,81
Волинський	0,38	0,35	0,38	0,36	0,39	0,42	0,39	0,40
Дніпропетровський	0,46	0,42	0,39	0,38	0,41	0,39	0,43	0,41
Донецький	0,35	0,33	0,31	0,30	0,25	0,21	0,23	0,23
Житомирський	0,41	0,39	0,46	0,45	0,47	0,46	0,48	0,50
Закарпатський	0,25	0,23	0,25	0,23	0,24	0,24	0,24	0,23

РОЗДІЛ 1

Продовження табл. 1.3.1

Запорізький	0,36	0,30	0,26	0,28	0,28	0,33	0,36	0,34
Івано-Франківський	0,31	0,31	0,35	0,33	0,35	0,38	0,33	0,35
Київський	0,49	0,39	0,50	0,47	0,52	0,50	0,52	0,47
Кіровоградський	0,58	0,54	0,50	0,50	0,53	0,51	0,56	0,49
Луганський	0,15	0,15	0,18	0,17	0,12	0,09	0,16	0,17
Львівський	0,47	0,42	0,42	0,40	0,42	0,43	0,44	0,44
Миколаївський	0,39	0,36	0,29	0,34	0,35	0,34	0,38	0,35
Одеський	0,36	0,29	0,24	0,26	0,28	0,27	0,33	0,31
Полтавський	0,62	0,65	0,70	0,74	0,72	0,72	0,72	0,68
Рівненський	0,38	0,34	0,36	0,39	0,40	0,38	0,38	0,40
Сумський	0,37	0,40	0,45	0,46	0,54	0,52	0,51	0,51
Тернопільський	0,53	0,50	0,59	0,57	0,59	0,56	0,58	0,61
Харківський	0,32	0,37	0,43	0,44	0,45	0,48	0,51	0,48
Херсонський	0,42	0,38	0,36	0,34	0,37	0,41	0,41	0,43
Хмельницький	0,60	0,57	0,70	0,61	0,67	0,65	0,66	0,72
Черкаський	0,72	0,61	0,66	0,63	0,65	0,64	0,64	0,57
Чернівецький	0,46	0,43	0,46	0,44	0,45	0,43	0,41	0,41
Чернігівський	0,38	0,40	0,50	0,47	0,48	0,48	0,46	0,53
Показник якості і безпеки продуктів харчування (Пяб)								
АРК	0,36	0,40	0,32	0,45				
Вінницький	0,62	0,69	0,67	0,59	0,63	0,61	0,71	0,76
Волинський	0,46	0,48	0,45	0,49	0,47	0,46	0,52	0,50
Дніпропетровський	0,45	0,46	0,37	0,44	0,46	0,56	0,75	0,73
Донецький	0,48	0,56	0,47	0,52	0,48	0,45	0,52	0,57
Житомирський	0,52	0,39	0,51	0,48	0,49	0,49	0,57	0,60
Закарпатський	0,30	0,33	0,31	0,36	0,39	0,31	0,49	0,50
Запорізький	0,31	0,38	0,28	0,31	0,34	0,49	0,52	0,47
Івано-Франківський	0,26	0,26	0,24	0,23	0,33	0,37	0,54	0,64
Київський	0,23	0,20	0,19	0,31	0,26	0,41	0,42	0,36
Кіровоградський	0,20	0,25	0,21	0,35	0,37	0,52	0,57	0,54
Луганський	0,33	0,26	0,33	0,34	0,20	0,01	0,01	0,07
Львівський	0,24	0,31	0,28	0,32	0,38	0,43	0,54	0,50
Миколаївський	0,57	0,61	0,60	0,62	0,48	0,48	0,58	0,52
Одеський	0,45	0,56	0,39	0,41	0,48	0,73	0,65	0,64
Полтавський	0,47	0,54	0,49	0,65	0,50	0,59	0,63	0,61
Рівненський	0,32	0,39	0,30	0,28	0,14	0,29	0,29	0,38
Сумський	0,42	0,32	0,19	0,18	0,37	0,42	0,49	0,57
Тернопільський	0,21	0,27	0,25	0,15	0,13	0,40	0,43	0,48
Харківський	0,34	0,34	0,27	0,36	0,45	0,50	0,55	0,57
Херсонський	0,44	0,70	0,76	0,64	0,70	0,56	0,70	0,72
Хмельницький	0,32	0,28	0,23	0,32	0,40	0,47	0,58	0,55
Черкаський	0,74	0,71	0,66	0,71	0,67	0,67	0,75	0,64
Чернівецький	0,22	0,23	0,25	0,25	0,32	0,42	0,63	0,55
Чернігівський	0,66	0,64	0,49	0,61	0,49	0,56	0,65	0,73

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

За показником споживчих цін відзначимо, що в цілому за основними досліджуваними продовольчими товарами та в середньому за 2010–2017 роки найнижчим рівнем цін характеризується Миколаївський регіон.

Частка витрат домогосподарств на продукти харчування по всіх регіонах України є достатньо високою, в середньому за 2010–2017 рр. – більше 53 %, що більше ніж удвічі перевищує цей самий показник європейських країн. Серед домогосподарств, які відмітили нестачу коштів для того, щоб забезпечити достатній рівень харчування, значна частка припадає на Закарпатський регіон. Причому, якщо в інших регіонах України частка таких домогосподарств, у середньому за вісім досліджуваних років, коливається від 0,11 % до 11 %, то в Закарпатському регіоні – це в середньому 46,5 %.

За досліджуваним показником співвідношення зміни заробітної плати до зміни споживчих цін на продукти харчування, слід відмітити 2014–2015 роки, за які темпи збільшення цін значно випереджали темпи підняття заробітних плат. За всіма іншими роками, в середньому по Україні динаміка збільшення заробітної плати приблизно на 14 % випереджає динаміку підвищення цін на продукти харчування і безалкогольні напої.

У контексті даного дослідження, безумовно, найважливішим фактором є фізична доступність продовольчих товарів, яка демонструє рівень розвитку таких важливих складових продовольчої безпеки, як сільського господарства, харчової промисловості, транспортної інфраструктури і загалом здатності ресурсного потенціалу продовольчого комплексу регіону забезпечити мешканців регіону продовольчими товарами своєчасно, в достатній кількості і належної якості.

За цим фактором першість належить Вінницькому регіону з середнім значенням за 2010–2017 рр. – 0,77 та Полтавському регіону зі значенням 0,7.

Подетальний аналіз показників, які складають групу фізичної доступності продуктів харчування показав, що за показником продукції сільського господарства на 1 особу на протязі п'яти з восьми аналізованих років лідирував Черкаський регіон, в інші три роки – Вінницький регіон. Дослідження урожайності культур сільського господарства, які становлять основу продовольчих товарів і харчової промисловості в цілому, показало, що в середньому за 2010–2017 рр. найвищим рівнем урожайності характеризується Полтавський регіон. Зокрема, найвищим рівнем даний регіон відзначився за урожайністю

РОЗДІЛ 1

плодово-ягідних культур – в середньому за вісім досліджуваних років в 1,7 рази більше за середній рівень по Україні. Слід також відмітити Черкаський регіон, який в середньому за 2010–2017 рр. мав найвищі показники урожайності за зерновими та зернобобовими культурами (54,3 ц з 1 га площі, що в 1,5 рази більше від середнього значення по Україні) та за урожайністю соняшнику (26,3 ц з 1 га площі, що в 1,4 рази перевищує середньонаціональне значення).

Згідно з проведеною оцінкою капітальних інвестицій в сільське господарство, першість належить Київському регіону, який за 2010–2017 рр. освоїв капітальних вкладень на суму 16865,78 млн. грн., що в 2,1 рази більше ніж в середньому в інших регіонах країни. Також, в порівнянні з іншими регіонами, значною сумою капітальних інвестицій в сільське господарство характеризується Вінницький регіон – 15904,27 млн. грн. за досліджуваний період.

Порівняльна оцінка обсягів виробництва та споживання основних видів продуктів харчування показала, що на протязі 2010–2017 років першість належала Вінницькому регіону, в якого із семи досліджуваних продуктів дефіцит виробництва спостерігається лише за добуванням риби. Вінницький регіон є лідером з виробництва молока, яке перевищує рівень споживання в регіоні в середньому у 2,5 рази, що відкриває можливості для забезпечення продукцією мешканців інших регіонів.

Також значним експортним потенціалом та потенціалом міжрегіональної торгівлі характеризується Черкаський регіон. Зокрема, за такими видами продукції, як м'ясо, виробництво якого в регіоні перевищує рівень споживання у 5 разів, тоді як у Донецькому, Житомирському, Запорізькому, Київському, Луганському, Миколаївському, Харківському, Херсонському та Чернігівському регіонах спостерігається його недостача для повного задоволення потреб населення. Виробництво овочів і яєць в Черкаському регіоні в середньому за 2010–2017 рр. перевищило рівень споживання приблизно удвічі, картоплі – в 4 рази. Лідером з вирощування картоплі є Чернігівський регіон – обсяги виробництва у 8 разів вищі за обсяги споживання.

Оцінка якості і безпеки продуктів харчування дала наступні результати: Черкаський регіон займав перші позиції за цим фактором у 2010–2011, 2013 та 2016 роках з середнім значенням – 0,73; Вінницький регіон – в 2012 та 2017 роках із середнім значенням – 0,71; Одеський регіон відзначився високими показниками якості і безпеки лише в 2015 році (узагальнююче значення – 0,73).

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Важливим показником в досліджуваній групі є індикатор достатності споживання продуктів відповідно до встановлених Міністерством охорони здоров'я нормативів. Так, визначеним раціональним нормам відповідає споживання за такими продуктами як: хліб і хлібопродукти, яйця і картопля. Значним ступенем відхилення від норми характеризується споживання м'яса за всіма досліджуваними регіонами і роками – в середньому по Україні індикатор достатності споживання становить 0,66. Оскільки попередній аналіз фізичної доступності м'яса показав позитивні результати, то можна зробити висновок, що причиною такої ситуації може бути низька купівельна спроможність населення. Також не відповідає нормам і рівень споживання молока, риби і рибопродуктів, плодів, ягід і винограду. Крім економічної доступності продуктів харчування, причиною може бути свідоме або вимушене нераціональне харчування населення.

В цілому, результати за інтегральним показником продовольчої безпеки регіонів України наведено в табл. 1.3.2.

З отриманих результатів видно, що беззаперечним лідером у формуванні продовольчої безпеки країни є Вінницький регіон, який протягом всього аналізованого періоду характеризувався високими значеннями показника.

Відповідно до запропонованої градації регіонів за результатами розрахунку інтегрального показника продовольчої безпеки, можна зробити висновки, що високим рівнем впливу на формування продовольчої безпеки характеризується група із трьох регіонів: Вінницького, Полтавського та Черкаського.

Таблиця 1.3.2

Інтегральний показник продовольчої безпеки регіонів за 2010–2017 рр.

Регіони України	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
АРК	0,43	0,36	0,37	0,42	-	-	-	-
Вінницький	0,64	0,62	0,61	0,62	0,66	0,69	0,69	0,74
Волинський	0,46	0,42	0,44	0,47	0,47	0,51	0,49	0,50
Дніпропетровський	0,56	0,52	0,48	0,48	0,54	0,55	0,59	0,60
Донецький	0,44	0,47	0,45	0,44	0,36	0,32	0,37	0,37
Житомирський	0,47	0,43	0,48	0,48	0,50	0,53	0,55	0,59
Закарпатський	0,28	0,28	0,31	0,30	0,34	0,34	0,36	0,35
Запорізький	0,43	0,42	0,37	0,37	0,43	0,50	0,49	0,49
Івано-Франківський	0,36	0,38	0,38	0,34	0,42	0,46	0,48	0,52
Київський	0,44	0,39	0,42	0,46	0,44	0,53	0,55	0,48
Кіровоградський	0,40	0,43	0,41	0,47	0,50	0,57	0,60	0,57

Луганський	0,30	0,28	0,33	0,30	0,20	0,06	0,11	0,17
Львівський	0,39	0,39	0,41	0,43	0,46	0,50	0,51	0,52
Миколаївський	0,53	0,54	0,47	0,50	0,49	0,49	0,53	0,50
Одеський	0,46	0,44	0,36	0,38	0,44	0,49	0,48	0,49
Полтавський	0,59	0,61	0,62	0,71	0,66	0,71	0,67	0,70
Рівненський	0,41	0,40	0,38	0,40	0,31	0,42	0,36	0,43
Сумський	0,43	0,38	0,35	0,36	0,48	0,54	0,51	0,56
Тернопільський	0,38	0,39	0,42	0,36	0,35	0,53	0,55	0,62
Харківський	0,43	0,45	0,43	0,49	0,53	0,56	0,57	0,58
Херсонський	0,41	0,47	0,46	0,42	0,51	0,50	0,50	0,54
Хмельницький	0,46	0,45	0,41	0,49	0,54	0,58	0,60	0,65
Черкаський	0,65	0,61	0,58	0,60	0,65	0,65	0,63	0,61
Чернівецький	0,37	0,37	0,37	0,41	0,44	0,48	0,52	0,52
Чернігівський	0,49	0,50	0,49	0,52	0,52	0,57	0,54	0,63

Лише один регіон – Луганський віднесено до категорії низького впливу, всі інші регіони складають групу середнього рівня впливу.

Зауважимо, що відповідно до світового рейтингу продовольчої безпеки – GFSI, тенденції України носять негативний характер – значне падіння у 2017 році порівняно з 2013 роком. Однак, якщо характеризувати загальні тенденції за ці ж роки по Україні, то явною є позитивна динаміка – практично за всіма регіонами спостерігається збільшення величини інтегрального показника продовольчої безпеки. Так, в Сумському регіоні в 2017 р. значення $I_{ДБ}$ збільшилось на 55 % в порівнянні з 2013 р., в Івано-Франківському – на 52 %, в Тернопільському – на 71 %. Тобто, можна зробити висновки, що темпи розвитку продовольчого комплексу регіонів України, темпи зростання купівельної спроможності населення України є позитивними, однак значно повільнішими і менш динамічними ніж в інших країнах Європи.

Продовольча безпека країни, здоров'я населення і якість його життя багато в чому обумовлені розвитком органічного сільськогосподарського виробництва, що базується на інноваційних розробках в області альтернативного землекористування та збереження природних ресурсів.

Розвитком органічного сектора сільськогосподарського виробництва характеризуються Америка, Канада, країни Євросоюзу, Австралія, Китай, Японія. Згідно зі звітом, який наводить Міжнародна федерація руху за органічне сільське господарство (IFOAM), сільськогосподарські товаровиробники більше ніж у 130 країнах світу, поряд з традиційною системою ведення сільського господарства,

освоюють методи органічного агровиробництва. Азіатські країни на сьогоднішній день займають третю позицію в рейтингу країн, що займаються веденням органічного сільськогосподарського виробництва, за площею земель, відведених під органічні методи господарювання. Основним же споживачем органічної продукції на сьогоднішній день виступає Євросоюз, де основний обсяг продажів припадає на Німеччину. Фізіологічна повноцінність і безпека продовольства виступає основним критерієм для споживачів, схильних платити за нього вищу ціну.

В якості основних принципів органічного сільського господарства ІФОАМ виділяє наступні: принцип здоров'я (підтримка здоров'я ґрунтів, рослинного і тваринного світу, людей і планети в цілому), принцип екології (екологічний баланс); принцип справедливості (відношення людини до інших живих істот); принцип турботи про майбутні покоління і навколишнє природне середовище. Представлені принципи визначають сферу вирішуваних завдань органічного сільськогосподарського виробництва на різних природно-господарських рівнях.

Розвиток органічного виробництва в Україні знаходиться в активній стадії формування, а площа земель відведених під органічне землеробство за останні 10 років зросла удвічі. Дослідження Федерації органічного руху України свідчать, що в 2006 році в Україні нараховувалося 80 сертифікованих органічних господарств, а загальна площа земель, зайнятих під органічне сільське господарство, становила 242 тис. га. В 2017 році маємо 390 господарств та 411,2 тис. га, з них 335 тис. га зайняті орними культурами [3].

Понад 80 % виробленої в Україні органічної продукції спрямовується на експорт. Головними імпортерами на сьогодні є країни Європейського Союзу, але географія експорту поступово розширюється. Останнім часом українські органічні продукти також експортуються до США, Канади та Японії. Країни Близького Сходу, такі як Об'єднані Арабські Емірати, починають цікавитися українськими сертифікованими органічними продуктами.

Дослідження Федерації органічного руху України свідчать, що сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватись з початку 2000-х років. За 10 останніх років він збільшився з 400 тис. євро в 2006 році до 21,2 млн. євро в 2017 році (0,5 євро на одного жителя України) [3].

З метою визначення ключових характеристик попиту на органічну продукцію було проведено опитування споживачів супермаркетів трьох

РОЗДІЛ 1

великих міст Черкаського регіону щодо рівня обізнаності та готовності до споживання органічної продукції, в якому взяло участь 548 осіб.

На основі отриманих даних споживачів розділено за ступенем споживання товарів органічного виробництва на наступні сегменти: «слабкий споживач», «помірний споживач», «активний споживач». Нижче наведено співвідношення опитаних за віком до загальної кількості опитаних, за ступенем готовності до сприйняття товару та за рівнем місячних доходів (табл. 1.3.3).

Таблиця 1.3.3

Результати маркетингового дослідження факторів впливу на попит на органічну продукцію

Співвідношення опитаних за віком до загальної кількості учасників, %					
Показник	до 22 років	23 - 40	41-60	60+	
слабкий споживач	35	30	31	4	
помірний споживач	8	36	49	7	
активний споживач	9	32	53	6	
Співвідношення опитаних за ступенем готовності до сприйняття товару до загальної кількості учасників, %					
Показник	Непоінформований	Поінформований	Зацікавлений	Охочий	Має намір придбати
слабкий споживач	32	13	30	20	5
помірний споживач	22	16	19	25	18
активний споживач	10	25	28	18	19
Співвідношення опитаних за рівнем місячних доходів до загальної кількості учасників, %					
Показник	Низький	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий
слабкий споживач	58	12	12	11	7
помірний споживач	14	34	35	10	7
активний споживач	6	12	44	27	11

Аналіз первинної маркетингової інформації показав, що основними споживачами органічної продукції є жінки у віковому діапазоні 25–50 років з рівнем доходів «середній» та «вище середнього».

Варто відмітити також низьку поінформованість споживачів про органічну продукцію, її переваги та засоби маркування.

Важливою складовою розвитку ринку органічної продукції є вдале формування каналів розподілу. У більшості розвинених країн, як правило, домінують супермаркети. Наприклад, у Великобританії близько 80 % органічної продукції продається через чотири мережі супермаркетів, тоді як в Австралії тільки дві мережі супермаркетів контролюють аналогічний відсоток ринку [9, с. 173]. У великих містах Польщі створено спеціалізовані місцеві ринки, де споживачі можуть придбати органічні продукти безпосередньо у фермерів або переробних підприємств. У Франції останнім часом спостерігалось зростання частки ринку спеціалізованих крамниць. Крім того, нині у США та Європі з'являються спеціальні «органічні» ресторани і кафе. Характерною рисою сучасності є швидкий розвиток органічного ринку дитячого харчування [6, с. 162].

В середньому ціна на органічну продукцію в Україні у 2–2,5 рази перевищує ціну звичайних харчових продуктів, а в країнах Європейського Союзу – на 20–30 %. Це пояснюється невеликими обсягами виробництва, які не дають можливості економити на масштабі виробництва, високі витрати праці. Проте, саме натуральність і органічність продукції є однією із конкурентних переваг на ринку, якою користується більшість виробників екологічно чистих продуктів харчування.

Вивчення сучасної ситуації щодо розвитку органічного виробництва в Україні дозволило на основі SWOT-аналізу виявити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози (табл. 1.3.4).

У результаті проведених досліджень встановлено, що в Україні є сильні сторони щодо розвитку органічного виробництва, однак існує багато слабких сторін та загроз, які його стримують. Однією з них є відсутність урядової стратегії та програми підтримки і розвитку органічного виробництва. У країнах Європи розвиток органічного сільського господарства став можливим завдяки реформам аграрної політики, в основі якої є обґрунтована державна підтримка. Досвід інших країн свідчить, що узгоджена та цільова державна підтримка є дієвою в розвитку виробництва та реалізації органічної продовольчої продукції, що в кінцевому результаті сприяє підвищенню якості життя населення [2, с. 43].

Досліджуючи досвід державної підтримки інших країн, що розвиваються, слід визначити, що, наприклад, у 2016 році на Шрі-Ланці розпочато «Програму вільної нації, що містить токсини», трирічного плану, який передбачає десять сфер діяльності, спрямованої на поетапний процес відмови від токсичних хімікатів у сільському господарстві Шрі-Ланки.

SWOT-аналіз розвитку органічної продукції в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - сприятливі кліматичні умови для виробництва; - висока родючість ґрунтів; - наявність вільних виробничих потужностей; - здатність виробляти нові продукти та диверсифікувати діяльність; - висока рентабельність виробництва органічних продуктів; - захист і забезпечення відтворення ґрунтів; - збереження екології навколишнього середовища; - підвищення зайнятості та розвитку сільських територій; - існуючий попит на екологічно чисті продукти харчування; - позитивний вплив органічної сільськогосподарської продукції на здоров'я населення; - низький рівень орендної плати. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність урядової стратегії та програми підтримки і розвитку органічного виробництва; - відсутність пільгового кредитування виробників органічної продукції; - низький рівень державної підтримки наукових досліджень в органічному виробництві; - нерозвиненість системи менеджменту та маркетингу в аграрних підприємствах; - низький рівень іноземних та внутрішніх інвестицій; - низька купівельна спроможність населення; - обмежені фінансові ресурси для розвитку підприємств; - недостатня обізнаність потенційних споживачів про органічні продукти; - неефективна система кредитної підтримки.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - створення іміджу України як виробника та експортера високоякісної органічної продукції; - зростання інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки; - розвиток переробної галузі щодо вирощеної органічної продукції; - використання нових передових технологій та обладнання сільськогосподарського виробництва; - використання інноваційного потенціалу сільськогосподарської науки для модернізації матеріально-технічної бази; - розширення основи інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності шляхом надання пільгових кредитів; - збільшення попиту на органічні продукти харчування на світовому ринку. 	<ul style="list-style-type: none"> - демографічна та соціальна криза сільських територій; - відсутність системних структурних реформ в Україні; - відтік кваліфікованих фахівців з України; - зростаючі витрати на енергію підвищують вартість виробництва та знижують прибутковість; - нестабільність національної валюти; - деградація навколишнього середовища в сільському господарстві та система відновлення родючості ґрунтів; - відсутність міжнародних сертифікатів про відповідність якості сільськогосподарської продукції міжнародним стандартам; - нестабільна політика ціноутворення на паливно-енергетичних носіях.

У Індії федеральний уряд запустив програму PKVY, яка виділяє 40 мільйонів євро на органічні заходи підтримки. Підтримка

органічного сільського господарства на Філіппінах відбувається повною мірою з національною органічною програмою, яка включає в себе такі заходи підтримки, як субсидії на сертифікацію, розробку та надання органічних речовин або підтримка досліджень та розбудови потенціалу. У Вірменії також розпочато «Ініціативу підтримки органічного сільського господарства». Цей проект, який фінансується ЄС, поєднує в собі цілий ряд заходів підтримки, спрямованих на підвищення національного потенціалу та політики на користь органічного сільського господарства.

Розвиток органічного сільського господарства також на порядку денному в Китаї. Уряд планує вкладати близько 187 мільйонів євро в 2016–2020 рр. у підготовку нових фермерів, приділяючи особливу увагу органічному та стійкому сільському господарству. У квітні 2016 р. в місті Сан-Паулу (Бразилія) було ухвалено рішення, згідно з яким до 2026 року 100 % шкільного харчування (близько 2 млн. школярів) має бути органічним [10].

На початку 2014 року в Україні вступив в силу Закон «Про Виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Його мета – покращення стандартів здоров'я населення через споживання органічних продуктів, проте до сьогодні закон ще повністю не виконується та має ряд неточностей, протиріч та невідповідностей.

У грудні 2015 року уряд прийняв національний органічний логотип. Використання логотипу є добровільним, однак на сьогодні жоден продукт не маркується національним органічним логотипом. В той же час органічний логотип ЄС є визнаним і часто використовується багатьма органічними виробниками і переробниками в Україні. Більшість органічних продуктів для внутрішнього ринку сертифіковані відповідно до законодавства ЄС з органічного сільського господарства.

Для подальшого розвитку ринку органічної продукції в Україні в умовах ринкових економічних змін необхідні наступні кроки: адаптація національних законів до європейських стандартів якості; активна державна підтримка (субсидії або гранти); упорядкування показників офіційної статистики, які б забезпечували офіційною інформацією про стан органічного виробництва; прийняття маркетингового та контрольного механізму якості та сертифікації органічних продуктів; організація в Україні інформаційних компаній щодо прийому їжі та просування органічних продуктів; створення національних кластерів органічного землеробства (позитивні зрушення вже існують: в 2017 році було створено Громадську спілку «Український Органічний Кластер»).

РОЗДІЛ 1

Підсумовуючи проведені дослідження, можна виділити три регіони України, які не тільки повністю задовольняють потребу населення регіону в основних видах сільськогосподарської продукції та продовольства, а й забезпечують продовольчу безпеку інших регіонів країни: Вінницький, Полтавський та Черкаський.

Забезпечення національної продовольчої безпеки шляхом розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва диктує необхідність поступового переходу від індустріальних, інтенсивних технологій до раціональних технологій ресурсозбереження, заснованих на органічному сільськогосподарському виробництві, за необхідного рівня їх стимулювання. Вважаємо, що в напрямках державного регулювання ринку органічного продовольства повинні домінувати заходи, спрямовані на реалізацію цінової, інвестиційної, податкової, кредитної та митної політики.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua
2. Коломицева О. В., Шевченко Н. В. Маркетинговий вплив у системі державного регулювання продовольчої сфери регіону. *Економіка і регіон*. 2016. № 4. С. 41–45.
3. Органік в Україні / Федерація органічного руху України. URL: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.
4. Приймак В. І. Математичні методи економічного аналізу: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 296 с.
5. Сайт Представництва Організації Об'єднаних Націй в Україні. URL: <http://www.un.org.ua>
6. Томашевська О. А. Органічне виробництво в світі: реалії та перспективи. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 161–164.
7. Шевченко О. О. Продовольче забезпечення України: використання світового досвіду, державна політика, теорія та практика управління: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2009. 385 с.
8. Global Food Security Index. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/>
9. Pearson D., Henryks J., Jones H. Organic food: What we know (and do not know) about consumers. *Agriculture and Food Systems*. 2010. №26(2). С. 171–177.
10. Powered by People. Organics International Annual Report 2016. 2016. URL: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/annual_report_2016.pdf

1.4. ПРОГНОЗУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

О. В. Захарова, Н. О. Подлужна

Економіка регіону є досить складною економічною категорією, на формування якої впливає велика кількість факторів різного сутнісного наповнення, вагомості та векторного спрямування впливу. З усієї сукупності факторів за сучасних умов господарювання першочергового значення набувають інноваційні аспекти, в основу яких покладено новітні знання, вміння і професійні навички людини, які у неперервному режимі мають бути втіленими у практичну діяльність суб'єктів господарювання та органів управління регіону. Процеси поширення, привласнення, створення та використання новітніх знань мають стати основою ефективного функціонування регіональної економіки завдяки її трансформації у новий й досить прогресивний тип – економіку знань (далі – ЕЗ). Водночас цей процес є досить тривалим, трудомістким та важко прогнозованим.

Успішність формування ЕЗ на конкретній території залежить від результативної комбінації багатьох складових, які носять як вхідний (передумови та чинники створення), так і похідний (комплекс дієвих заходів й управлінських рішень щодо трансформації наявних умов, обсягів необхідних ресурсів та можливих перспектив у бік наближення до формування ЕЗ) характер. Тим, наскільки зазначені складові між собою будуть збалансованими та стратегічно спрямованими, буде визначатися ступінь ймовірності формування в регіоні ЕЗ, що стане підґрунтям його соціально-економічного, інноваційно-технологічного, культурного й суспільного розвитку та прогресу. При цьому слід враховувати той факт, що стратегія досягнення певною територією країни ознак ЕЗ для кожного регіону має носити індивідуальний характер, проте одночасно містити й певні уніфіковані для рівня країни рекомендації та заходи, що витікають із національних особливостей і менталітету населення.

Пришвидшення формування ЕЗ у країні має передбачати розробку якісних стратегій, спрямованих на знаннєвий розвиток регіонів, вирівнювання його диспропорцій та орієнтацію на диверсифікацію форм регіональної економіки у напрямі пришвидшення інноваційно-знаннєвого розвитку. З цією метою перспективні стратегії розвитку регіонів мають ґрунтуватися на пошуку, розробці та запровадженні дієвих інструментів нагромадження людського, інноваційного й

РОЗДІЛ 1

інтелектуального капіталів. Об'єктивність та доведеність доцільності використання певного інструменту буде залежати від обґрунтованості вибору конкретного методу оцінки, результатів моделювання прогнозних сценаріїв знаннєвого розвитку регіонів України та ґрунтовності здійснених на його підґрунті висновків.

Із метою визначення найбільш впливових знаннєвих факторів на забезпечення економічного прогресу тих чи інших регіонів України шляхом активізації їх інноваційно-інтелектуального потенціалу у роботі було використано метод регресійного аналізу. Такий вибір було зроблено у зв'язку з тим, що застосування регресійного аналізу як одного з базових і доволі дієвих методів статистики дозволяє враховувати велику кількість ендогенних змінних, у результаті спеціальної обробки яких з'являється можливість побудови економіко-математичної моделі досліджуваних явищ, що встановлює причинно-наслідкові зв'язки між результуючим показником і факторними ознаками [2, с. 121–122]. Отже, дослідження взаємозв'язків та отримання достовірних економіко-математичних моделей у результаті використання регресійного аналізу дозволяють визначити саме ті показники-фактори, які за сучасних умов регіонального розвитку найбільшим чином впливають на рівень і динаміку зміни значення результуючого показника і тому мають бути врахованими у процесі розробки стратегій і складанні прогнозів ймовірності формування ЕЗ у регіонах України.

З цією метою у дослідженні за результуючий показник регресійної моделі було обрано обсяг ВРП як основний мезоекономічний показник усебічного розвитку областей України, який носить уніфікований характер та має високий ступінь кореляції із нагромадженими обсягами новітніх знань і методами їх практичного використання. За ендогенні змінні було обрано показники оцінки компонентів ЕЗ. Запропонований перелік складається з сімнадцяти різнопланових показників, зі складу яких з метою проведення подальшого дослідження на основі регресійного аналізу було вилучено показник частки чисельності дослідників, які здійснювали наукові дослідження та розробки, у середньообліковій кількості працівників. Таке рішення було прийнято через зміни, що відбулися останніми роками у методиці розрахунку показників, що представлені в офіційних статистичних збірниках та видозміну інформації, яку представлено у відкритому доступі за досліджуваним напрямом.

Обрані показники для кількісної оцінки компонентів ЕЗ було поділено на три групи. До першої групи було віднесено показники оцінки стану науково-інноваційного потенціалу, яким для наочності

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

було присвоєно літеру *I*, яка також використовується у цифровому позначенні кожного показника із додаванням його порядкового номеру:

- частка організацій у регіоні, які проводять наукові та науково-технічні роботи, у загальній їхній кількості (*I1*);
- частка промислових підприємств регіону, які займалися інноваційною діяльністю (*I2*);
- частка впроваджених нових технологічних процесів у регіонах до їхньої загальної кількості в Україні (*I3*);
- частка підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію, у загальній кількості підприємств регіону (*I4*);
- частка фінансування науково-дослідних робіт у регіоні в загальній сумі фінансування в країні (*I5*).

До другої групи було віднесено показники, що характеризують потенційні можливості системи освіти та навчання, яким було присвоєно літеру *O*:

- чисельність працівників ЗВО I-IV рівнів акредитації регіону, що мають науковий ступінь (*O1*);
- частка студентів ЗВО I–IV рівнів акредитації регіону у чисельності наявного населення території (*O2*);
- частка працівників регіону, що мають науковий ступінь, у загальній кількості викладацького складу ЗВО України (*O3*).

До третьої групи було віднесено показники, що характеризують ступень поширення ІКТ. З метою ідентифікації показників даної групи їм було присвоєно літеру *T*:

- кількість абонентів Internet-послуг у регіоні (*T1*);
- кількість абонентів мобільного зв'язку у регіоні (*T2*);
- кількість абонентів кабельного телебачення у регіоні (*T3*).

З метою визначення найбільш впливових показників, що лежать у основі сутнісного формування та змістовного наповнення компонентів ЕЗ, які у результаті впливають на динаміку обсягу ВРП областей України, за допомогою використання регресійного аналізу було здійснено відбір альтернативних комбінацій трьох груп показників. Така процедура була здійсненою шляхом покрокового перебирання гіпотетично можливих комбінацій трьох показників, по одному з кожної групи. Загальна кількість максимально можливих варіантів таких комбінацій було встановлена на основі застосування методів та інструментів теорії комбінаторики, завдяки чому було оцінено наявність шістдесяти можливих комбінацій показників, а отже і потенційно можливих ситуацій перебігу подій для кожної області України.

РОЗДІЛ 1

На основі визначених комбінацій показників було розроблено регресійні моделі для трьох областей України – Дніпропетровської, Донецької та Черкаської. Вибір, власне, зазначених областей був обумовленим апробацією запропонованих у роботі пропозицій у процесі підготовки Стратегії розвитку Донецької області на період до 2020 р., Стратегії розвитку Черкаської області на 2018–2020 рр., Програми економічного і соціального розвитку м. Авдіївка (Донецька область) на 2018 р. та основних напрямів її розвитку на 2019 і 2020 рр., Стратегії розвитку Томаківського району на період до 2020 р. (Дніпропетровська область). Фактологічну базу дослідження сформовано в результаті обробки статистичних даних Державної служби статистики України та інформації Головних управлінь статистики у обраних областях України за період 2009–2016 рр.

До того ж, обрані для дослідження області за показниками, що всебічно характеризують соціально-економічний розвиток, входять до складу різних груп регіонів залежно від їхнього внеску у формування ЕЗ у країні за даними 2016 р. Так, Дніпропетровська область відноситься до другої групи областей, які демонструють найбільший внесок, Черкаська – до третьої групи, представники якої характеризуються середнім внеском, Донецька – до четвертої групи, що сьогодні здійснює найменший внесок у загальний результат формування ЕЗ в країні при досить високому потенціалі, що обумовлено наявністю гострої фази суспільно-політичної кризи та веденням на її території військових дій в наслідок порушення територіальної цілісності України [6, с. 168; 3, с. 71–133].

У дослідженні як інструмент обробки даних та побудови математичних залежностей було використано прикладну програму Microsoft Excel, за допомогою якої було здійснено побудову регресійних моделей залежності показника обсягу ВРП від динаміки визначених показників-факторів компонентів формування ЕЗ. Для вирішення поставленого завдання було використано рівняння множинної лінійної регресії [1]:

$$y = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot x_1 + \alpha_2 \cdot x_2 + \dots + \alpha_m \cdot x_m + \varepsilon, \quad (1)$$

де $\alpha_0, \alpha_1, \dots, \alpha_m$ – коефіцієнти рівняння, що визначаються методом найменших квадратів;

x_i – знаннєві фактори в економетричній моделі, які впливають на рівень результуючого показника;

ε – вільний член у рівнянні.

Усі отримані регресійні моделі було перевірено на математичну достовірність та адекватність. Для цього було використано розрахунки коефіцієнтів множинної кореляції (множинний R) і детермінації (R^2), критерій Фішера. Коефіцієнт множинної кореляції відображає зв'язок між визначеними показниками-факторами компонентів формування ЕЗ (I_i , O_i або T_i) і результируючим показником (обсяг ВРП). Множинний коефіцієнт R розраховується як квадратний корінь з відповідного значення коефіцієнта детермінації.

Коефіцієнт детермінації є критерієм достовірності отриманих регресійних порівнянь і відображає якість побудованої регресійної прямої, яка виражається мірою відповідності між вихідними та розрахунковими даними. Чим ближчими за значенням є абсолютні величини зазначених коефіцієнтів до 1,0, тим тіснішим буде зв'язок між досліджуваною ознакою та обраними факторами і, отже, з тим більшою впевненістю можна говорити про достовірність та адекватність побудованої регресійної моделі, що містить найбільш впливові фактори [1].

Гіпотеза про адекватність отриманих регресійних моделей підкріплювалася також розрахунком F -критерію Фішера, який вважається статистичним критерієм математичної точності та відображає середню відносну помилку. Для повної та достатньої оцінки якості економетричних моделей розраховують критеріальний показник Фішера. Метою його застосування вважається встановлення доцільності використання обраних факторів в розрахованих економетричних моделях. Отриману модель можна використовувати для майбутнього стратегічного прогнозування за умови, що розрахункове значення F -критерію буде більшим, ніж його табличне значення [1].

Кореляційно-регресійне рівняння має бути статистично перевірено з урахуванням значень показників регресії. Для цього було здійснено статистичні розрахунки з використанням правила Стюдента на основі визначення відповідності значень коефіцієнтів отриманої моделі нулю. Для розрахунків оцінки достовірності моделі використовують середньоквадратичне відхилення коефіцієнтів регресії, яке є необхідним при обчисленні розрахункового значення t -критерію. Далі здійснюється процедура перевірки статистичних гіпотез значущості мультиколінеарності розрахункового значення статистики критерію Д. Феррара та Р. Глаубера [5, с. 154]. На основі цієї перевірки робиться висновок, що «чинник-симптом є мультиколінеарним, репрезентативним, лінійно зв'язаним з рештою змінних, тому його можна розглядати як лінійну комбінацію інших векторів і, відповідно, носієм інформації всієї множини чинників-симптомів. А це, в свою

РОЗДІЛ 1

чергу, надає вагомі підстави вважати його певною оцінкою латентної ознаки, що вивчається» [5, с. 151]. Отже, для посилення якості та практичного значення отриманої економічної моделі із сукупності даних вилучають ті знаннєві фактори, які не відповідають базовим умовам гіпотези, встановленим за вимогами t-статистики Стьюдента.

Усі отримані економетричні регресійні моделі залежності обсягу ВРП від факторних характеристик формування ЕЗ для Дніпропетровської, Донецької та Черкаської областей України отримали повну оцінку достовірності за усіма критеріями оптимальності. До того ж, усі математичні рівняння, побудовані для кожної області, піддалися логічному й економічному осмисленню та аналізу. У результаті отримання максимально можливої кількості моделей під час комбінування трьох блоків змінних, які характеризують три компоненти ЕЗ, було обрано по одній найбільш достовірній моделі для кожної досліджуваної області, які характеризуються найвищим ступенем оцінки адекватності (табл. 1.4.1). Прогнозується, що реалізація на практиці обраних моделей має наблизити економіку регіонів країни до стану ЕЗ, при цьому складові моделі можна використовувати в якості нормативів або стратегічних значень, поступове досягнення яких, або хоча б прагнення до їх досягнення, створить умови для інноваційно-знаннєвого розвитку регіону.

Таблиця 1.4.1

Достовірні регресійні моделі залежності ВРП від комбінації показників, що характеризують стан формування ЕЗ для Дніпропетровської, Черкаської та Донецької областей

Регресійні моделі	Коефіцієнт множинної кореляції	Коефіцієнт детермінації	F-критерій	F-табличний
<i>для Дніпропетровської обл.</i>				
$ВРП = 23884,25 \cdot I_3 + 118,04 \cdot O_1 + 177,27 \cdot T_1 - 580492,00$	0,98	0,96	19,69	8,85
<i>для Черкаської обл.</i>				
$ВРП = 415,22 \cdot I_4 + 2650,54 \cdot O_4 + 16,79 \cdot T_1 - 58736,00$	0,99	0,98	25,37	8,85
<i>для Донецької обл.</i>				
$ВРП = 20914,60 \cdot I_5 + 8584,24 \cdot O_3 + 32,89 \cdot T_2 - 468949,00$	0,95	0,90	27,22	8,89

Таким чином за результатами дослідження було встановлено, що для Дніпропетровської області на обсяг показника ВРП найбільшим чином впливають:

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

- частка впроваджених нових технологічних процесів у регіонах до їхньої загальної кількості в Україні (I3);
- чисельність працівників освіти ЗВО I–IV рівнів акредитації, які мають науковий ступінь (O1);
- кількість абонентів Internet-послуг (T_1).

Найвпливовішим фактором на обсяг ВРП Дніпропетровської області є змінна, яка характеризує стан її науково-інноваційного потенціалу. При збільшенні частки впроваджених нових технологічних процесів у Дніпропетровській області до їхньої загальної кількості в Україні на 1,0 % очікується збільшення обсягу ВРП на 23884,25 млн. грн. за інших рівних умов. Така залежність підкреслює значущість інноваційної складової економіки для регіонального розвитку та необхідність пришвидшення впровадження прогресивних технологій у всі сфери життєдіяльності людини.

Наступним знаннєвим фактором за ступенем впливу на обсяг ВРП Дніпропетровської області виступає кількість абонентів Internet-послуг. При збільшенні рівня цього показника на 1 тис. абонентів обсяг ВРП прогнозовано зросте на 177,27 млн. грн. за інших рівних умов. Такий взаємозв'язок є очевидним, оскільки при збільшенні Internet-аудиторії зростають доходи від надання цих послуг у провайдерів, збільшується кількість робочих місць у регіоні, підвищується ефективність мережевої та цифрової форм економік [4, с. 70]. До того ж, поширення Internet-послуг на всі сфери життя людини дозволить створити умови для підвищення якості та рівня життя населення.

Відповідно до отриманої регресійної моделі збільшення показника чисельності працівників освіти ЗВО I–IV рівнів акредитації, які мають науковий ступінь, у Дніпропетровській області також сприяє збільшенню обсягу ВРП. Така закономірність пояснюється збільшенням обсягів знаннєвих видів капіталу та підвищенням якості людських ресурсів у регіоні, поширенням передових досягнень науки серед студентства та молоді, зростанням можливостей застосування на практиці наставницьких методів та індивідуальних підходів у навчанні.

Для Черкаської області також на основі економіко-математичного моделювання було знайдено найбільш впливові знаннєві фактори, успішне маніпулювання якими буде сприяти збільшенню обсягу основного мезоекономічного показника регіону. До переліку цих змінних потрапили:

- частка підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію в загальній кількості підприємств регіону (I4);

РОЗДІЛ 1

- кількість працівників освіти, які мають науковий ступінь, у розрахунку на 1000 студентів (O4);
- кількість абонентів Internet-послуг (T1).

Встановлено, що велике значення для формування та збільшення обсягу ВРП у регіоні мають підприємства, які реалізують інноваційну продукцію, що знайшло підтвердження у регресійному рівнянні. Саме така залежність результуючого показника та факторної змінної підкреслює важливість для підприємств області не лише здійснення інноваційної діяльності, а ще й отримання кінцевого результату – виробляти продукцію та надавати послуги, які характеризуються високим рівнем новизни для ринку й споживача, інноваційність та знанемісткістю. Дотримання такої тенденції і у майбутньому дозволить підвищити рівень соціально-економічного розвитку Черкаської області за рахунок залучення інвестиційних ресурсів із різних джерел і спрямування їх у найбільш інноваційно орієнтовані галузі економіки.

Для Черкаської області однією з ендогенних змінних виступає кількість працівників освіти, які мають науковий ступінь, у розрахунку на 1000 студентів. Зростання значення цього показника на 1,0 % прогнозовано збільшить обсяг ВРП області на 2650,54 млн. грн. Така математична залежність показників наголошує не тільки на доцільності зростання чисельності науково-педагогічних працівників, які мають науковий ступінь, а й акцентує увагу на важливій економічній проблемі областей України – утриманні молоді регіону для навчання у регіональних ЗВО та залученні абітурієнтів з інших регіонів і країн для збільшення рівня чисельності студентів. Вибір зазначеного показника як змінної з найбільшим коефіцієнтом у розробленій економетричній моделі підкреслює для Черкаської області проблему відтоку інтелектуального капіталу з регіону, а разом з цим – наявну тенденцію до зменшення темпів його знанневого розвитку, що потребує коригування стратегії розвитку регіону з чітким визначенням інноваційного вектора руху та кардинальну зміну підходу до забезпечення якості послуг вищої освіти, що надаються у регіоні.

Причинно-наслідкова залежність обсягу ВРП від показника ємності Internet-аудиторії вже була встановлена й обґрунтована в регресійному рівнянні для Дніпропетровської області. Повторне попадання до математичної моделі цього показника і для Черкаської області підкреслює його високу значущість для інноваційно-знанневого розвитку території, поступового формування ЕЗ у регіонах України та можливість впливу на ефективність регіональної політики за рахунок розвитку ІКТ.

Визначена функція регресії для Донецької області дозволила встановити достовірну залежність обсягу ВРП від:

- частки фінансування науково-дослідних робіт у регіоні в загальній сумі фінансування у країні (I_5);
- частки працівників, які мають науковий ступінь, у загальній кількості викладацького складу ЗВО України (O_3);
- кількості абонентів мобільного зв'язку (T_2).

Отримана модель демонструє найбільшу залежність обсягу ВРП Донецької області від частки фінансування науково-дослідних робіт у регіоні в загальній відповідній сумі фінансування у країні. При збільшенні розміру цього показника на 1,0 % прогнозовано буде відбуватися зростання обсягу ВРП на 20914,60 млн. грн. Депресивний стан економіки Донецької області, обумовлений окупацією частини її території, проведенням бойових дій і значними потоками внутрішнього переселення населення, потребує особливої інвестиційної підтримки для збереження інтелектуального потенціалу регіону та забезпечення тенденцій його знанневого розвитку. Обмежені можливості приватного сектора Донецької області у фінансуванні науково-дослідних робіт потребують додаткової уваги з боку керівництва країни з метою підтримки її наукового, освітнього та промислового потенціалів.

Крім того, також слід враховувати той факт, що протягом останніх п'яти років Донецька область стала донором науково-педагогічних кадрів, які перемістилися до інших регіонів України або за її межі. Якщо внутрішня мобільність має переважно позитивні наслідки для загального вектору знанневого розвитку регіонів країни, то її зовнішній варіант веде до втрати частини потенціалу країни. Тому у короткий термін мають бути розроблені дієві заходи щодо припинення подальшого відтоку високопрофесійних та талановитих науково-педагогічних кадрів з українських територій, що за сучасних умов знаходяться у кризовому стані. Реалізація цього рішення дозволить припинити руйнівний вплив на економіку регіону та намітити шляхи стабілізації соціально-економічного стану Донецької області.

Залежність обсягу ВРП Донецької області від частки працівників, які мають науковий ступінь, у загальній чисельності викладацького складу ЗВО України, підкреслює необхідність зростання наукового рівня викладачів, тобто підвищення їх якісного складу. Досягти такої мети можливо лише за умови збільшення обсягів інвестування країною у діяльність ЗВО III–IV рівнів акредитації та наукових установ, надання достатньої кількості бюджетних місць для навчання в аспірантурі та

РОЗДІЛ 1

докторантурі. З цією метою мають додатково бути забезпеченими житлово-побутові потреби викладачів, науковців, аспірантів і докторантів, що підвищить їх мотиваційне спонукання до присвячення себе освітньо-науковому процесу саме у рідному регіоні. Окрему увагу слід також приділити діяльності тимчасово переміщених ЗВО, створенню сприятливих умов для їх ефективного функціонування та розвитку.

Наступною змінною, що впливає на зростання обсягу ВРП Донецької області, є кількість абонентів мобільного зв'язку. Охоплення найбільшої аудиторії послугами мобільного зв'язку одночасно збільшує доходи організацій, які надають ці послуги, і надає більших можливостей його користувачам, що позитивним чином впливає на динаміку значень соціально-економічних індикаторів розвитку регіону. Завдяки цьому спостерігається зростання швидкості процесів обміну інформацією серед населення, суб'єктами господарської діяльності, представниками органів влади й усіма зацікавленими особами під час предметного спілкування, що серед іншого сприяє зростанню рівня ефективності прийняття управлінських рішень, налагодженню ділових контактів і зв'язків, пришвидшенню трансформації новітніх знань у регіоні. До того ж, сучасний мобільний зв'язок, який за технологічними параметрами вже має підстави і умови для впровадження стандартів нових технологій 4G, забезпечує доступ користувачів до придбання конкурентоздатних знань та інформації через мережу Internet у будь-який час, що надає цьому процесу властивостей неперервності та проникнення у всі сфери життя. Це також має стати основою суттєвого підвищення якості освітніх послуг та конкурентоздатності наукових досліджень, що за їх допомогою здійснюються у області. Тому при збільшенні кількості абонентів мобільного зв'язку та його якості у Донецькій області на 1,0 тис. прогнозовано має відбутися відповідне зростання обсягу ВРП, значення якого очікувано має дорівнювати 32,89 млн. грн. при інших незмінних умовах.

Таким чином, отримані регресійні моделі підтверджують вірність висунутої гіпотези дослідження про дієвий вплив знанневих факторів на комплексний регіональний розвиток. Отже, якщо регіональна політика буде спрямованою на формування ЕЗ та пришвидшення процесів знанневого розвитку, то проблеми підвищення конкурентоспроможності держави та регіонів, просторової асиметрії розміщення продуктивних сил і незадовільного рівня життя населення будуть розв'язаними протягом досить нетривалого періоду часу. Тому існує необхідність

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

щодо спрямування дій органів регіональної публічної влади та місцевого самоврядування на невідкладне обґрунтування дієвих векторів комплексного розвитку, знаходження резервів знаннєвого зростання та планування майбутніх заходів у рамках стратегічного управління, спрямованих на забезпечення знаннєвого розвитку регіонів на тривалу перспективу.

Побудовані регресійні моделі для трьох досліджуваних областей України одночасно демонструють досить суттєвий вплив різних інтелектуально орієнтованих ознак-факторів на позитивну динаміку основного мезоекономічного показника – обсягу ВРП. Варіювання кількісних параметрів впливу обраних різноаспектних факторних змінних на динаміку обсягу ВРП конкретних областей України пояснюється неоднаковим соціально-економічним станом території, наявними передумовами формування ЕЗ і суттєвими диспропорціями в її знаннєвому розвитку. Тобто можна зробити висновок, що перш ніж на регіональному рівні обирати важелі впливу на зростання основних показників соціально-економічного розвитку кожного регіону, необхідно визначитися з найбільш впливовими з них та розробляти адресні заходи щодо підвищення рівня конкретного показника, що, відповідно до розрахованої моделі, буде запорукою зростання обсягу ВРП, нагромадження людського і інтелектуального капіталу та наближення до економіки знань.

Кількість можливих поєднань трьох показників I_3 , O_1 , T_1 у моделі дорівнює семи комбінаціям. Найкращим сценарієм для зростання показника обсягу ВРП Дніпропетровської області на основі знаннєвих факторів є одночасне збільшення трьох змінних (I_3 , O_1 , T_1). Для Донецької та Черкаської областей одночасне збільшення трьох змінних у моделях є також одним із найкращих сценаріїв знаннєвого розвитку (табл. 1.4.2).

При одночасному зростанні визначених змінних у результаті регресійного моделювання на 1,0 % прогнозується збільшення обсягу ВРП Дніпропетровської області на 8264,43 млн. грн. та його значення досягне рівня 254215,18 млн. грн. Наступними за значущістю та прогнозованою результативністю для регіону є такі варіанти комбінування динаміки зміни показників: (I_3 const, $O_1\uparrow$, $T_1\uparrow$); ($I_3\uparrow$, $O_1\uparrow$, T_1 const) та (I_3 const, $O_1\uparrow$, T_1 const), умовне графічне зображення дії яких при різних рівнях зростання показників продемонстровано на рис. 1.4.1. При цьому позначка «const» свідчить про незмінний рівень, а « \uparrow » – про тенденцію зростання досліджуваного показника.

**Регресійні моделі та прогнозні сценарії зміни обсягу ВРП
за умови одночасного збільшення факторних змінних
у діапазоні 1,0–20,0 % залежно від тенденцій знаннєвого розвитку
для Дніпропетровської, Черкаської та Донецької областей**

Рівень одночасного прогнозованого збільшення значень факторних показників, %	Області					
	Донецька		Черкаська		Дніпропетровська	
	Регресійні моделі залежності обсягу ВРП від комбінації найбільш впливових показників, що характеризують стан формування економіки знань у регіоні					
	ВРП ($I_5 \uparrow O_3 \uparrow T_2 \uparrow$)= =-468949,0 + +20914,60 · I_5 + +8584,24 · O_3 + +32,89 · T_2		ВРП ($I_4 \uparrow O_4 \uparrow T_1 \uparrow$)= =58736,0 + +415,22 · I_4 + +2650,54 · O_4 + +16,79 · T_1		ВРП ($I_3 \uparrow O_1 \uparrow T_1 \uparrow$)= =-580492,0 + +23884,25 · I_3 + +118,0428 · O_1 + +177,27 · T_1	
Прогноз зміни обсягу ВРП за умови одночасного збільшення трьох змінних моделей						
	млн грн.	%	млн грн.	%	млн грн.	%
0,00	141092,46	100,00	59485,63	100,00	245950,75	100,00
1,00	147192,88	104,32	60667,84	101,99	254215,18	103,36
2,00	153293,29	108,65	61850,06	103,97	262479,61	106,72
3,00	159393,70	112,97	63032,28	105,96	270744,04	110,08
4,00	165494,12	117,29	64214,49	107,95	279008,46	113,44
5,00	171594,53	121,62	65396,71	109,94	287272,89	116,80
6,00	177694,95	125,94	66578,93	111,92	295537,32	120,16
7,00	183795,36	130,27	67761,14	113,91	303801,75	123,52
8,00	189895,78	134,59	68943,36	115,90	312066,17	126,88
9,00	195996,19	138,91	70125,58	117,89	320330,60	130,24
10,00	202096,61	143,24	71307,79	119,87	328595,03	133,60
15,00	232598,68	164,86	77218,87	129,81	369917,17	150,40
20,00	263100,75	186,47	83129,95	139,75	411239,30	167,20
Спарклайни динаміки обсягу ВРП у часі						

При цьому прогнозування значень показника обсягу ВРП здійснено залежно від зростання рівнів показників-змінних у регресійній моделі на 1–10 %, 15 %, 20 %. Вибір будь-якого з розглянутих варіантів дозволить пришвидшити знаннєвий розвиток Дніпропетровської області, чого можна буде досягти різними шляхами та управлінсько-організаційними заходами.

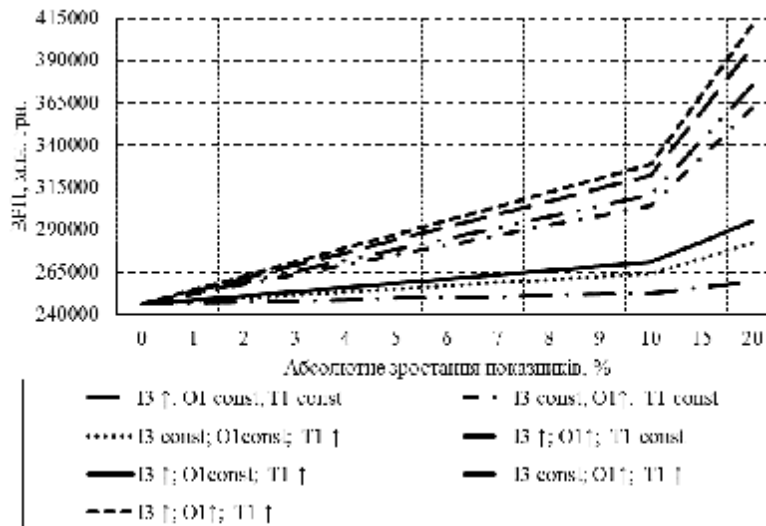

Рис. 1.4.1. Прогнозована динаміка зростання обсягу ВРП Дніпропетровської області залежно від різної комбінації динаміки змінних формування ЕЗ

Здійснене для Донецької області прогнозування обсягу ВРП залежно від різних варіантів зміни впливових факторних показників було проілюстровано на рис. 1.4.2. При цьому оптимальними комбінаціями було визначено моделі $(I_3 \text{ const}, O_1 \uparrow, T_1 \uparrow)$ та $(I_3 \uparrow, O_1 \uparrow, T_1 \uparrow)$, вплив на які сприяє більшому зростанню обсягу ВРП області та найшвидшому формуванню ЕЗ у регіоні. Найменший вплив відбувається при дії змін комбінування параметрів $(I_3 \uparrow, O_1 \text{ const}, T_1 \text{ const})$, проте навіть під час використання цієї моделі на практиці будуть спостерігатися позитивні зрушення в соціально-економічному розвитку регіону, а тому її можна також обирати як базову для забезпечення комплексного розвитку означеного регіону.

За результатами моделювання для Черкаської області було виявлено три найбільш результативні комбінації співвідношень показників впливу на обсяг ВРП – $(I_4 \uparrow, O_4 \uparrow, T_1 \uparrow)$; $(I_4 \uparrow, O_4 \uparrow, T_1 \text{ const})$; $(I_4 \text{ const}, O_4 \uparrow, T_1 \uparrow)$, використання яких дозволить прогнозовано та суттєво збільшити його значення, рис. 1.4.3.

Отже, прогнозування стану знанневого розвитку обраних для дослідження регіонів України дозволило виявити найбільш дієві варіанти комбінування впливу знанневих факторів на формування ЕЗ у регіонах. Визначені фактори економіко-математичного моделювання можливого зростання обсягу ВРП областей і відповідні інструменти досягнення такої динаміки мають бути покладені в основу розробки Стратегій розвитку кожної області України на період до 2025 р. і на подальшу часову перспективу.

РОЗДІЛ 1

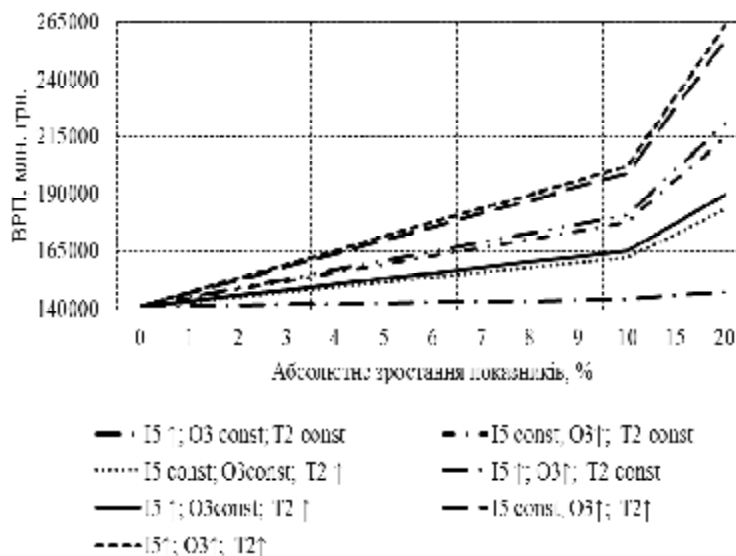

Рис. 1.4.2. Динаміка зростання обсягу ВРП Донецької області залежно від різної комбінації змінних формування ЕЗ

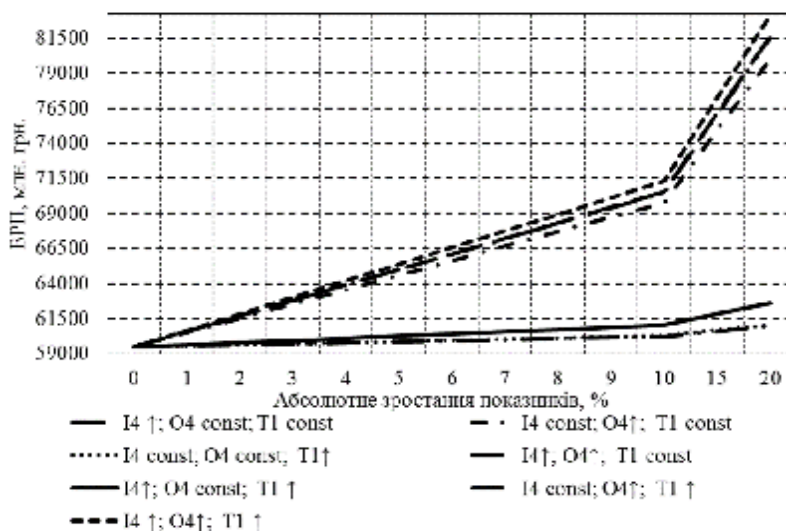

Рис. 1.4.3. Динаміка зростання показників ВРП Черкаської області залежно від різної комбінації змінних формування ЕЗ

Дотримання зазначених рекомендацій керівництвом областей стане однією з умов досягнення збалансованого та комплексного розвитку та буде сприяти інноваційно-знанцевому прогресу регіонів України. Пілотне запровадження запропонованих ініціатив, що було прораховано для трьох областей, має бути поширеним для всіх регіонів України, що у стратегічному плані дозволить наблизитися до формування ЕЗ на всій території України, що стане умовою підвищення

обсягу ВВП, зростання індикаторів рівня й якості життя населення та підвищення її конкурентоспроможності серед країн світу.

Виходячи з того, що проведене дослідження, результати якого представлено у цьому матеріалі, проводилося протягом досить тривалого часу, була можливість порівняти фактичну динаміку значень досліджуваних показників для трьох обраних областей України з бажаною прогнозованою їх динамікою, доведеною моделюванням зміни обсягу ВРП відповідної області. З цією метою було систематизовано фактичні значення показників, які увійшли до складу економетричних моделей, що математичним чином описують обґрунтовані складові впливу на обсяг ВРП трьох досліджуваних областей України за 2017–2018 рр., табл. 1.4.3.

Таблиця 1.4.3

**Фактичні значення показників формування ЕЗ,
які мають вплив на ВРП для Дніпропетровської,
Черкаської та Донецької областей за 2017–2018 рр.**

Показ- ник	Дніпропетровська область		Показ- ник	Донецька область		Показ- ник	Черкаська область	
	2017 р.	2018 р.		2017 р.	2018 р.		2017 р.	2018 р.
T_1	1545,2	1796,5	I_5	1,39	1,51	I_4	15,17	18,12
I_3	6,33	2,75	O_3	37,98	42,79	O_4	38,74	44,75
O_1	4919	4922	T_2	6587,3	5630,4	T_1	669,4	692,1

Якщо у дослідженні було встановлено, що результативні комбінації співвідношень показників впливу на обсяг ВРП мають бути позитивними або незмінними, тобто динаміка має мати позначку «const» або «↑», то фактична динаміка значень показників показала, що дана вимога була виконаною лише для Черкаської області, де у 2018 р., порівняно із 2017 р., значення всіх трьох показників зросли від 3,0 % для T_1 і до 19,0 % для I_4 . Для Дніпропетровської області за звітний період відбулося зростання кількості абонентів Internet-послуг на 16,0 % та чисельності працівників освіти ЗВО I–IV рівнів акредитації, які мають науковий ступінь, на 0,06 %. Проте одночасно відбулося різке скорочення у 2,3 рази частки впроваджених нових технологічних процесів у регіонах до їх загальної кількості в Україні. Одночасно для Донецької області було характерним зростання на 9,0 % частки фінансування науково-дослідних робіт у регіоні в загальній сумі фінансування у країні та на 13,0 % частки працівників, які мають науковий ступінь, у загальній кількості викладацького складу ЗВО

РОЗДІЛ 1

України. Проте в області відбулося скорочення на 15,0 % кількості абонентів мобільного зв'язку. Означені тенденції зміни значень факторних показників, що входять до складу моделей, які описують майбутню поведінку обсягу ВРП досліджуваних областей, лежать у основі фактичного досягнення або не досягнення на регіональному рівні прогнозованих значень обсягу ВРП, табл. 1.4.4.

Таблиця 1.4.4

Співставлення фактичного та прогнозованого значень обсягу ВРП Дніпропетровської, Донецької та Черкаської областей для умов 2017 та 2018 рр., млн. грн.

Область України	2017 р.		2018 р.	
	фактичне значення обсягу ВРП	прогнозоване значення обсягу ВРП	фактичне значення обсягу ВРП	прогнозоване значення обсягу ВРП
Дніпропетровська	313830,0	384661,9	321675,8	425265,4
Донецька	166404,0	102808,0	167901,6	115135,5
Черкаська	73176,0	61484,0	77347,0	79019,8

У результаті порівняння очікуваних та фактичних обсягів ВРП було встановлено, що для Дніпропетровської області невиконання базових умов моделі не дозволило досягти прогнозного значення обсягу ВРП: у 2017 р., за розрахунками, обсяг ВРП області мав досягти 384661,9 млн. грн., а по факту становив 313830,0 млн. грн., у 2018 р. було отримано 321675,8 млн. грн. замість прогнозованих 425265,4 млн. грн. Тобто, для Дніпропетровської області, яка серед трьох обраних для дослідження областей має найвищий рівень реалізованого інноваційно-знаннєвого потенціалу, протягом двох звітних років спостерігалось не лише невиконання прогнозних обсягів ВРП, а й відбулося погіршення стану їх виконання, так як відсоток невиконання прогнозу зріс з 18,4 % у 2017 р. до 24,4 % у 2018 р. У основі такої негативної тенденції лежить гальмування темпів інноваційного розвитку області, що відобразилося у різкому скороченні частки впровадження нових технологічних процесів у регіонах до їхньої загальної кількості в Україні. Покращення ситуації у сфері розробки та впровадження новітніх інноваційних технологій в діяльність суб'єктів господарювання регіону дасть змогу, за інших рівних умов, отримати зростання обсягу ВРП.

Повне виконання вимог моделі щодо тенденції зміни значень факторних показників для Черкаської області дозволило у 2017 р. перевищити прогнозований рівень обсягу ВРП на 19,0 %, а у 2018 р.

незначно від нього відхилитися – на 2,1 %. Подальше нарощування значень факторних показників моделі для області дозволить отримати стійке зростання обсягу ВРП, що буде свідчити про оздоровлення соціально-економічного стану регіону та підвищення темпів його інноваційно-знанневого розвитку.

Що стосується Донецької області, то через наявність військових дій на частині її території та суттєвих тенденцій внутрішнього переміщення населення, адекватно спрогнозувати зміни у обсязі ВРП через нагромадження інноваційно-знанневих факторів доволі складно. До того ж, в області зосереджено суттєвий промисловий потенціал країни, траєкторія розвитку якого визначається цілою сукупністю факторів, більшість з яких не має знанневої основи. Отже, зміни у суспільно-політичному та соціально-економічному житті області протягом досліджуваного періоду сприяли суттєвому підвищенню обсягу ВРП над його прогнозованими рівнями – у 2017 р. на 61,9 % та у 2018 р. на 45,8 %. У основі скорочення рівня перевищення фактичного обсягу ВРП області над його прогнозним значенням у 2018 р., порівняно із 2017 р., могло лежати встановлене раніше зменшення кількості абонентів мобільного зв'язку.

Таким чином, проведено визначення показників оцінки результативності формування ЕЗ у Дніпропетровській, Донецькій та Черкаській областях України, розрахункові значення яких свідчать про недостатність фінансування напрямів щодо формування ЕЗ в них та незадовільну якість заходів, запропонованих у дійсних стратегіях розвитку до 2020 р. та направлених на зміну ціннісних установок щодо нагромадження і використання знанневих видів капіталу. Отже, декларування заходів з формування ЕЗ у сучасних стратегіях розвитку областей є недостатньо ефективним процесом у зв'язку з їх повним або частковим невиконанням, низьким рівнем фінансування і обмеженим контролем за змістовною наповненістю кожного з них. Тому з метою пришвидшення темпів формування ЕЗ в Україні доцільно підвищити ефективність регіонального менеджменту на основі правильної раціональної постановки завдань щодо знанневої розвитку територій, цільового фінансування заходів, передбачених у майбутніх планових стратегіях областей та направлених на забезпечення диверсифікації форм ЕЗ, контролем за їх впровадженням у регіональній політиці. Крім того, основу увагу при цьому регіональним органам влади слід приділяти тим показникам, які було визначено як факторні в моделі зміни обсягу ВРП, через посилення інноваційно-освітніх аспектів регіонального управління.

Список використаних джерел

1. Замков О. О., Толстопятенко А. В., Черемных Ю. Н. Математические методы в экономике. Москва: МГУ им. Ломоносова, «ДИС», 1997. 368 с.
2. Захарова О. В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування: монографія. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. 378 с.
3. Подлужна Н. О. Економіка знань: проблеми та перспективи формування в регіонах України: монографія. Харків: ФЛП Панов А. Н., 2018. 416 с.
4. Подлужна Н. О. Програмована та SMART-економіки як основні орієнтири розвитку України та її регіонів. *Наук. економічний журнал Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу*. № 1 (41). 2018. С. 69–73.
5. Янковий О. Г. Латентні ознаки в економіці: монографія. Одеса: Атлант, 2015. 168 с.
6. Podluzhna N. O. Assessment of the capability to implement knowledge development by regions of Ukraine. *International Journal of New Economics and Social Sciences*. Warszawa. 2018. № 3 (8). S. 161–170.

1.5. ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Д. М. Паламарчук, Н. О. Байрак

У сучасних умовах все більша увага світового співтовариства приділяється посиленню структурним перетворенням паливно-енергетичних комплексів країн. Основна мета цих процесів полягає в якісній перебудові енергетичних ринків з метою підвищення ефективності використання енергоресурсів та зменшення залежності від їх імпорту. Стійке використання енергії з низьким рівнем вуглецю, а також забезпечення надійного постачання чистої, доступної енергії є одним із найбільших викликів 21-го століття.

Необхідність спільного вирішення енергетичних питань спонукала європейську інтеграцію: у 1951 році Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція підписали Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі, а пізніше, у 1957 році було створено Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії. Прискоренню та поглибленню

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

енергетичного співробітництва, можливо, навіть, більше ніж вищезазначені договори, посприяли «нафтові шоки» 1970-х років, в результаті чого була ініційована лібералізація енергетичного ринку ЄС, що стало рушієм для створення єдиної енергетичної політики.

У 2000 році було прийнято «Зелену книгу – Європейську стратегію безпеки та забезпечення енергією» [5], що встановила енергетичні цілі ЄС на 2020–2030 рр. (рис.1.5.1). У 2014 році Європейський Союз ратифікував Паризьку угоду, цілями якої є скорочення глобальних викидів вуглецю від використання енергії до нуля до 2060 року та збереження цього рівня до кінця століття. 2016 року Європейська Комісія подала пакет «Чиста енергія для всіх європейців», який пропонує нормативно-правову базу для розвитку відновлюваної енергії в ЄС [7].

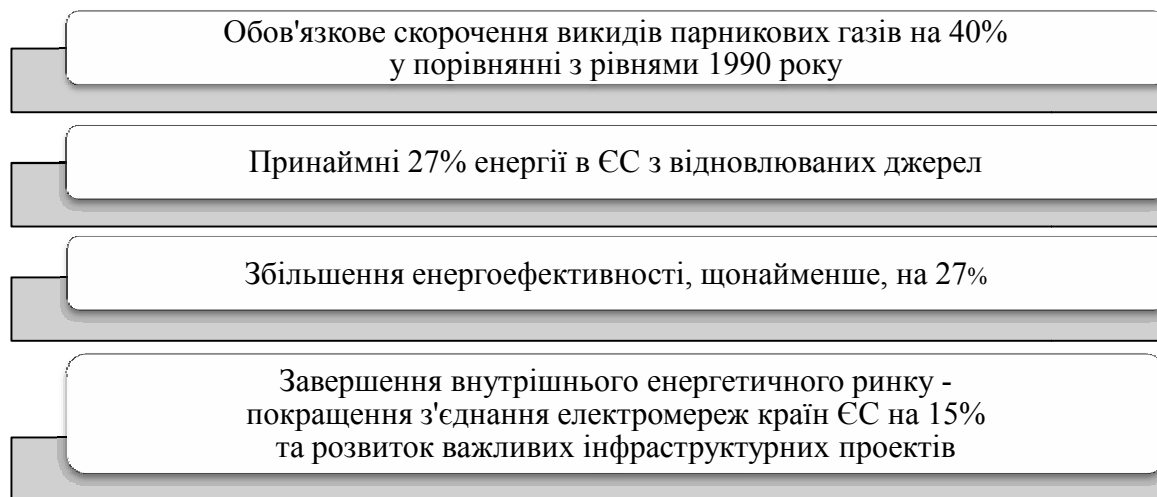

Рис. 1.5.1. Енергетичні та пов'язані з енергетикою кліматичні цілі ЄС на 2030 р.

Для досягнення зазначених цілей в ЄС розбудовується Європейський Енергетичний Союз, що націлений на забезпечення доступу до безпечної, доступної та стійкої енергії шляхом вільного перетікання енергії через державні кордони в межах ЄС, що також сприятиме розвитку нових технологій та інфраструктурних проектів, спрямованих на з'єднання енергетичних ринків Європи. Енергетичний союз базується на моделі сталого економічного розвитку, і розвитку відновлюваної енергетики приділяється багато зусиль. Частка відновлюваної енергетики в енергетичному комплексі ЄС продовжує зростати, а держави-члени планують досягти до 2020 року виробництва 20 % енергії з відновлюваних джерел.

РОЗДІЛ 1

Нині ЄС на шляху до досягнення своїх цілей в сфері відновлюваної енергії. У 2017 році частка відновлюваної енергетики в споживанні енергії в ЄС досягла 17,52 %. У тому ж році вже 11 держав-членів мали частку відновлюваної енергетики вищу своїх цілей на 2020 рік. 10 інших держав-членів йдуть до своїх цілей з випередженням планованого графіка. Однак є 7 держав-членів (Бельгія, Франція, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Польща та Словенія), які потребують прискорення для дотримання середньої орієнтовної траєкторії з метою досягнення цілей 2020 року [9].

Європейський Союз впевнено просуває спільну енергетичну політику, що базується на конкурентних, стійких і безпечних компонентах. І тому саме країни-лідери ЄС відіграють важливе значення у розвитку енергетичного сектору. Європейський Союз допомагає країнам-членам фінансувати їхні плани, які націлені на енергоефективність, через бюджет та фінансові установи ЄС. Значний обсяг фінансування Євросоюзу доступний протягом 2014–2020 років, для підвищення рівня інвестицій в енергоефективність. Крім того, енергоефективність є важливою сферою для досліджень та інновацій у рамках програми Horizon 2020.

Загалом, якщо говорити про альтернативну енергію, то у 2017 році відновлювані джерела енергії склали 30 % електроенергії Європейського союзу, що на 0,2 % більше у порівнянні з 2016 роком. Вже у 2018 році відновлювані джерела енергії склали 32 % електроенергії Європейського Союзу. Це пояснювалося тим, що зростання вітроенергетики компенсувалося найнижчим рівнем виробництва електроенергії в гідроелектростанціях за останні десять років [8]. Серед країн-членів ЄС лідером у виробництві енергії з відновлюваних джерел стала Швеція – 54,5 %. Високих показників досягли Австрія – 32,56 % та Данія – 35,77 % енергії з відновлюваних джерел (рис. 1.5.2).

Використання відновлюваної енергії має багато потенційних вигод, включаючи скорочення викидів парникових газів, диверсифікацію постачання енергії та зменшення залежності від ринків викопного палива (зокрема, нафти і газу). В цілому, частка поновлюваних джерел у структурі виробництва енергії в ЄС зростає щороку.

Енергетичний сектор країн є ключовим компонентом національних економік, і Україна не є виключенням у даному контексті, відповідно до Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28 ЄС. Сьогодні енергетичний сектор України зазнає глибоких змін, які мають формувати національну енергетику протягом наступних десятиліть.

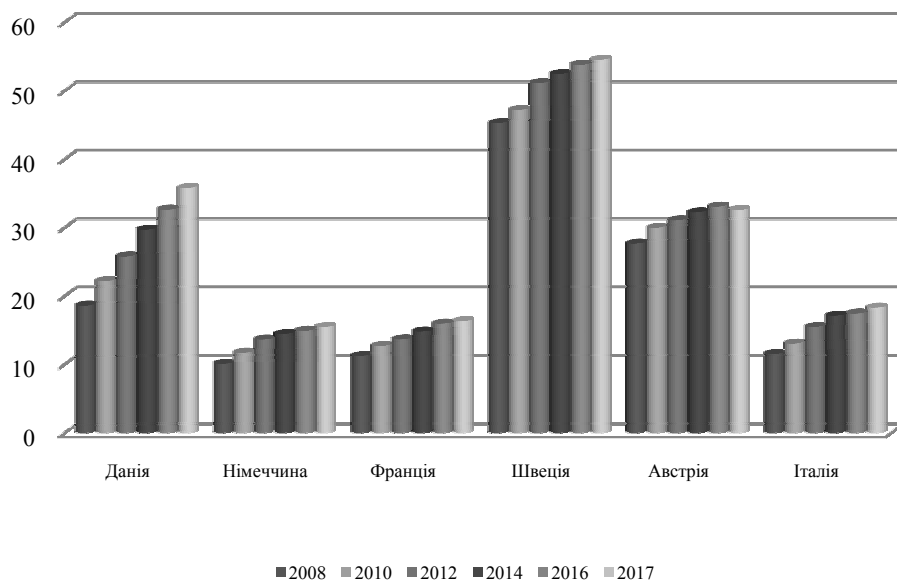

Рис. 1.5.2. Частка енергії вироблена з відновлюваних джерел у країнах-лідерах із розвитку альтернативної енергетики у 2008–2017 рр.

Складено за: [12]

Зміни в глобальному середовищі, технологічні інновації та пошук нових альтернативних джерел енергії, а також збільшення використання відновлюваних джерел енергії є одним з найважливіших енергетичних тенденцій України (рис.1.5.3). Отже, відновлювані джерела енергії є одним із пріоритетів політики низьковуглецевого розвитку та інструментів зменшення викидів вуглецю в атмосферу заради уникнення наслідків парникового ефекту.

У рамках другого періоду Кіотського протоколу (2013–2020 рр.) Україна взяла на себе зобов'язання знизити викиди парникових газів на 20 % (від рівня 1990 р.) і проголосила довгострокову ціль до 2050 р. – скорочення викидів на 50 % порівняно з 1990 р. Досягнення цих результатів потребує від України значних зусиль із реформування своєї економіки, основними напрямками якої мають стати енергоефективність і збільшення частки відновлюваних і нетрадиційних джерел енергії [1].

Також, у 2016 році наша держава ратифікувала Паризьку угоду, продемонструвавши свою готовність переходу до низьковуглецевої енергетики, готовність до зниження ризиків, які пов'язані з наслідками зміни клімату та забезпеченням цілей сталого розвитку [2].

Важливим є той факт, що з початком бойових дій на Сході України енергетична залежність української економіки зростала. Таким

РОЗДІЛ 1

чином, Україна стала імпортувати не лише нафту і природний газ, а й вугілля. Отже, у такій ситуації, розвиток альтернативної енергетики є актуальним питанням для України, особливо у контексті розвитку співробітництва з Європейським Союзом. Однак, попри необхідність розвитку альтернативної енергетики, Україна відстає від європейських країн.

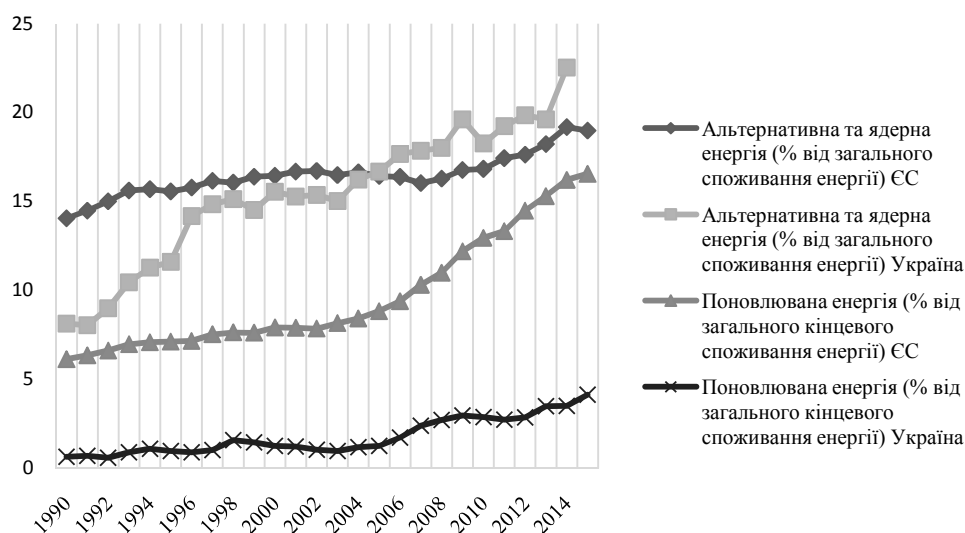

Рис. 1.5.3. Порівняльна динаміка розвитку відновлюваної та ядерної енергетики в Україні та ЄС

Складено за: [12]

Дані, представлені на рис. 1.5.3–1.5.4, дають можливість стверджувати, що потужність відновлюваної енергії зростає з кожним роком. Потрібно відзначити, що в Україні існує позитивна динаміка до стрімкого зростання використання альтернативної енергії. Варто зауважити, що СЕС є лідером в Україні за встановленими потужностями: частка виробництва сонячної енергії в Україні зростає з кожним роком.

Отже, наведені діаграми (рис.1.5.3 і 1.5.4) демонструють, що найбільш динамічним сектором відновлюваної енергетики України є сонячна енергетика (1097 МВт у 2018 році). Досить стабільно розвивається і вітрова енергетика – 522 МВт у 2018 році. Варто відзначити, що деякі дослідники вважають, що Україна входить до чотирьох європейських країн, найбільш придатних для виробництва електроенергії з вітру [12]. Досить низькими темпами розвиваються біомаса та біогаз – 44 МВт та 41 МВт у 2018 році.

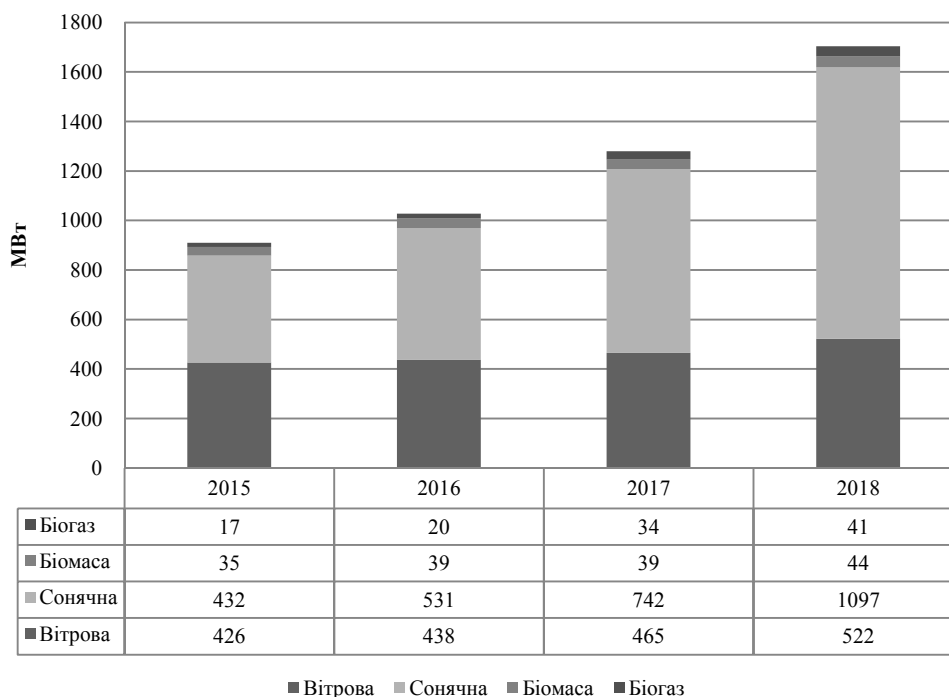

Рис. 1.5.4. Структура та динаміка розвитку відновлюваної енергетики в Україні у 2015–2018 рр.
Складено за: [11]

Важливо відзначити, що Україна в 2018 році набула статусу повноправного члена Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії IRENA. Отож, це можна вважати впевненим кроком до покращення інвестиційного клімату в країні, можливість залучати світові технології та отримувати пільгові кредити на «зелені» проекти.

Таким чином, відсоток виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії в Україні щороку зростає. Передбачений ряд законів, які регулюють використання альтернативної енергії в Україні, серед них найважливішими є:

- Закон України «Про альтернативні види палива» (який регулює виробництво та використання альтернативних видів палива та спрямований на збільшення частки альтернативних видів палива до 20 % від загального обсягу спожитого палива в Україні до 2020 року);

- Національний план дій 2020 року щодо відновлюваних джерел енергії (вітрової, сонячної та гідроенергетики визначено як пріоритетні) [11].

Як бачимо, у контексті членства в Енергетичному Співтоваристві Україна розвиває, вдосконалює енергетичний сектор (рис. 1.5.5).

РОЗДІЛ 1

З огляду на це, Європейський банк реконструкції та розвитку і Світовий банк готові надавати кредити для розвитку альтернативної енергетики.

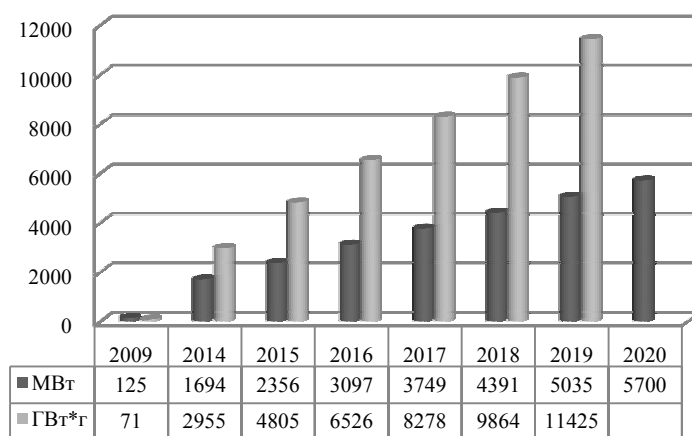

Рис. 1.5.5. Виробництво енергії з ВДЕ та цільові показники до 2019 та 2020 років

Складено за: [4]

Отже, аналіз даних наведеної діаграми приводить до висновку, що з кожним роком виробництво альтернативної енергії збільшується, що є дуже позитивним явищем. Додамо, що у січні–березні 2019 року в Україні введення потужностей відновлюваних джерел енергії збільшилось в 5,4 рази порівняно з аналогічним періодом минулого року – до 861,1 МВт, це на 16 % більше потужностей ВДЕ, ніж за весь 2018 рік. Лідером за введенням в експлуатацію об’єктів ВДЕ за вказаний період стала Дніпропетровська область (258,6 МВт). Відповідно до Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року, частка ВДЕ в українському енергетичному балансі до 2020 року має становити 11 %.

Як бачимо, у контексті членства в Енергетичному Співтоваристві Україна розвиває, вдосконалює енергетичний сектор. З огляду на це, Європейський банк реконструкції та розвитку і Світовий банк готові надавати кредити для розвитку альтернативної енергетики.

Це означає, що Український енергетичний сектор як невід’ємна частина світової енергетичної галузі не залишається осторонь і не ігнорує глобальні енергетичні перетворення, що відбуваються. Україна має зосередитися не лише на сучасних пріоритетах, а й на вирішенні проблем, які будуть визначати її майбутній перехід, враховуючи глобальні енергетичні тенденції.

У 2014 році Україна підписала Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом, у контексті якої енергетичні питання відіграють важливу роль на шляху до інтеграції. Енергетичне співробітництво ставить на меті сприяти енергоефективності та енергозбереженню України, реформувати та удосконалити енергетичні ринки, зменшити викиди CO₂, а головне, інтегрувати український енергетичний сектор до європейської електроенергетичної мережі.

Енергетична стратегія передбачає установлення цілей енергетичного розвитку до 2020 та 2035 років. Ключовими завданнями стратегії є, перш за все, формування економічно стабільного та конкурентного середовища, підвищення рівня енергетичної безпеки, зменшення залежності від імпорту енергії, зокрема, природного газу. Загальним результатом реалізації Стратегії стане перетворення паливно-енергетичного комплексу країни з проблемного сектору, що потребує постійної державної підтримки, на сучасний, ефективний, конкурентоспроможний сектор національної економіки, здатний до сталого розвитку та конкуренції на європейському та світовому енергетичних ринках [2].

На даний час Україна стикається з низкою проблем, пов'язаних із надмірним використанням дорогого імпортного палива, неефективних ринків та інфраструктури. Крім цього, відбувається руйнування енергетичних об'єктів в Україні, скорочення внутрішньої ресурсної бази, блокування енергопостачання зі східного напрямку. Ці фактори створили нові загрози.

Основним способом нейтралізації цих загроз є диверсифікація. Диверсифікація визначається як один з основних напрямів зменшення енергетичної залежності країни. Однак диверсифікація не лише знижує політичні ризики, пов'язані з монопольним постачанням енергоносіїв, але й є потужним чинником зниження витрат на придбання паливно-енергетичних ресурсів за рахунок конкуренції в бізнесі. Країни Європейського Союзу широко використовують кілька напрямів диверсифікації енергетичних матеріалів. Першим напрямом є масштабне використання рідкого газу. Другий напрям диверсифікації включає зміни у структурі споживаних енергоресурсів, що дозволяє країні підвищити рівень енергетичної безпеки шляхом зменшення імпорту енергоресурсів [10]. У цьому відношенні Україна має високий потенціал біоенергетики. Зазначимо, що майбутнє біоенергетики визначається Національним планом дій з відновлюваних джерел енергії до 2020 року. Згідно з цим планом, до 2020 року біоенергетика повинна досягти рівня заміни природного газу на 7,2 млрд. м³ на рік [10].

РОЗДІЛ 1

Орієнтація України на європейську інтеграцію передбачає також адаптацію вітчизняного законодавства у сфері енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії до законодавства Європейського Союзу. Такий підхід забезпечить міжнародну конкурентоспроможність української економіки, передумови членства в міжнародних організаціях, а також стимул для відновлення вітчизняної енергетики.

Енергоємність українського ВВП значно вища в порівнянні з економіками країн Європейського Союзу. Слід зазначити, що високий рівень енергоємності ВВП об'єктивно обумовлений високою часткою енергоємних галузей у структурі української економіки, таких як металургія, хімічна промисловість та видобуток корисних копалин. В той же час низька енергоефективність у секторах енергетичної трансформації та постачання, високі питомі витрати енергії на опалення та гаряче водопостачання для домогосподарств ускладнюють ситуацію [10].

Згідно з результатами дослідження, досягнення цілей Національної енергетичної стратегії щодо зниження енергоємності ВВП на 20 % можливе завдяки поступовому скороченню загального обсягу первинних енергоносіїв більш ніж на 10 % до 2020 року.

Україна залишається одним із найбільших споживачів електроенергії в Європі, навіть після економічного скорочення, спричиненого в основному конфліктом на сході країни. Загальна встановлена потужність країни становить 55,3 ГВт. Теплові електростанції все ще споживають переважну більшість загальної встановленої потужності (24,5 ГВт), потім – атомні електростанції (13,8 ГВт), частка споживання електроенергії встановленими потужностями ГЕС становить 5,9 ГВт [10].

Також зауважимо, що у 2016 році в Україні активно продовжувалося реформування правового поля газового ринку, відповідно до зобов'язань в рамках Угоди про асоціацію та Закону України «Про ринок природного газу». Також уряд України продовжує докладати зусиль для підвищення якості нафтопродуктів до рівня стандартів ЄС. З 1 січня 2016 року в Україні заборонено обіг автомобільних бензинів та дизельного палива екологічного класу Євро-3 [3].

Використання атомної енергетики для задоволення потреб національної економіки та її стабільне функціонування є передумовою забезпечення належного рівня енергетичної безпеки та сталого розвитку України [2]. Тому основні напрями реформування в ядерній галузі були спрямовані на підвищення енергетичної безпеки та незалежності від монопольного постачання ядерного палива та обладнання, відповідно до

досвіду країн ЄС. Крім того, Європейський Союз є найбільшим інвестором коштів у фонд побудови нового об'єкту «Укриття» над зруйнованим 4-м реактором Чорнобильської атомної електростанції [3].

У висновку можна сказати, що Україна має більше працювати над своєю власною енергетичною незалежністю. В даний час відсоток відновлюваних джерел енергії в Україні є одним з найнижчих у Європі. Енергетична інфраструктура України, зокрема електростанції, теплові електростанції та газопроводи, потребують реконструкції.

Однак, незважаючи на наявні проблеми у енергетичному секторі України, наша держава має потенціал для прискорення економічного зростання та підвищення енергетичної безпеки. Енергетична безпека, у свою чергу, є важливою складовою національної безпеки держави. Отже, український уряд впроваджує стратегічні реформи у сфері енергозабезпечення, зміцнює енергетичну безпеку завдяки реалізації енергетичної стратегії. Україна розширює співпрацю з країнами Європейського Союзу, що дає можливість забезпечити захист України, створити конкурентний ринок енергоресурсів та сталий соціально-економічний розвиток.

Загалом, аналіз сучасних глобальних тенденцій політики низьковуглецевої економіки демонструє позитивну динаміку використання відновлюваної енергії усіх видів. Зростання обсягів генерації, споживання електричної енергії виробленої ВДЕ, що пояснюється прагненням країн до підвищення енергоефективності та «зеленої» економіки.

Дослідження економічного забезпечення розвитку альтернативної енергетики в Україні дає змогу виокремити наступні моменти. По-перше, динаміка генерації та споживання енергії з ВДЕ за останні декілька років є стабільно зростаючими, в загальній структурі виробництва також поступово збільшується частка альтернативних джерел енергії.

По-друге, на найвищому державному рівні розробляється план заходів щодо підвищення енергоефективності економіки, зокрема розроблено стратегії розвитку ВДЕ до 2030 та 2050 років, ведеться двосторонній діалог між Україною та міжнародними інституціями щодо питань розвитку альтернативної енергетики, зокрема Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії. Також в Україні наразі діє один із найвищих «зелених» тарифів, що залишається потужним стимулом для розвитку вітчизняної відновлюваної енергетики.

Таким чином, енергетика є стратегічним сектором європейських країн та України. Європа є одним із найбільш інноваційних регіонів у світі і продовжує нарощувати свій потенціал.

Список використаних джерел

1. Білоцький С. Д., Гріненко О. О. Енергетичне співтовариство. Третій енергетичний пакет ЄС і правове регулювання альтернативної енергетики. *Український часопис міжнародного права*. 2012. № 1. С. 69–76.
2. Енергетична стратегія України на період до 2035 року. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_table/Energy%20Strategy.pdf.
3. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом в 2016 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/zviti-pro-vikonannya/zvit-pro-assotsiatsiyu-2016.pdf>.
4. Чмерук Т. Використання відновлюваних джерел енергії – інвестиція в майбутнє. 2018. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/vykorystanniavidnovliuvanykh-dzherel-enerhii--investytsiia-v-maibutnie-431034.html>
5. Green Paper. Towards a European strategy for the security of energy supply. Brussels, 29.11.2000 COM(2000) 769 final. *Commision of the European Communities*. URL: http://www.em.gov.lv/images/modules/items/ae_2.pdf.
6. Renewable energy in Ukraine. URL: http://www.ukrexport.gov.ua/i/imgupload/file/Renewable-energy-in-Ukraine_230_230_WWW.pdf.
7. Renewable Energy Prospects for the European Union. 2018. URL: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2018/Jan/IRENA_REmap_EU_preview_2018.pdf.
8. Renewable Energy Prospects for the European Union. URL: https://www.irena.org//media/Files/IRENA/Agency/Publication/2018/Jan/IRENA_REmap_EU_preview_2018.pdf
9. Renewable Energy Progress Report 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0225&qid=1559033163855&from=EN>
10. Priority trends in ensuring the energy security of Ukraine in the terms of eurointegration. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/132989-286022-1-SM.pdf>.
11. The role and place of ukraine’s energy sector in global energy processes. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_ENERGY-ENG.pdf.
12. The World Bank Database: Energy & Mining. URL: <https://data.worldbank.org/topic/energy-and-mining>

1.6. ІНФОРМАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

В. І. Кунченко-Харченко

Сьогодні процеси глобалізації та розвитку інформаційного суспільства формують якісно новий світогляд, який Е. Тоффлер називає «глибоко місцевим і водночас глобальним». Він говорить про те, що «...скрізь ми знаходимо нове зосередження уваги на «спільноті» та «сусідстві», на локальній політиці та локальних зв'язках, і це в той самий час, коли велика кількість людей, – часто тих самих, які найбільш місцево орієнтовані, – цікавиться глобальними питаннями» [10, с. 266].

Інформація сьогодні є базовим фактором розвитку суспільства. Погоджуючись з висловом Стаффорда Біра: «Інформація – це дані, які змінюють нас», зазначимо, що одним із основних інформаційних викликів для глобального партнерства є доступ до якісної та релевантної інформації, що надалі може бути покладена в основу розбудови партнерських стосунків та забезпечення сталого розвитку суспільних інститутів, починаючи з мікрорівня – окремої громади, підприємства, фірми, організації, до регіонального, національного та глобального. З іншого боку, наслідки глобальної інформатизації, доступу до інформаційних ресурсів, можливість практично безконтрольно використовувати їх і створювати нову інформацію, інформаційна асиметрія є викликами, що потребують прийняття виважених рішень на локальному, регіональному, державному і міжнародному рівнях для забезпечення інформаційної безпеки та запобігання конфліктам.

Як відзначає С. А. Дятлов, мірою будь-яких змін у відкритій соціально-економічній системі є інформація. Її значення для життя людей настільки значиме, що можна говорити про тотожність таких процесів як «відтворення і прогрес людського суспільства» і «відтворення і примноження доцільної інформації» [3, с. 186-187]. Одним із фундаментальних положень інформаційної парадигми розвитку суспільства є те, що саме інформація є субстанцією різних соціально-економічних явищ і процесів. Різноманітні процеси в політиці, в соціальній сфері, в економіці країни та її регіонів мають інформаційну природу. Її мають як економічна динаміка, так і динаміка соціальних процесів [11]. К. А. Данілішина, розмірковуючи над інформаційними перспективами сучасної глобалізації, справедливо підкреслює, що інформацію сьогодні варто розглядати як стратегічний продукт. Здатність людства до збирання, оброблення, аналізу,

РОЗДІЛ 1

систематизації та накопичення інформації, обміну нею є однією з найважливіших передумов соціального і технологічного прогресу, чинником нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам, основою для ведення успішної внутрішньої і зовнішньої політики. Інформаційна сфера має системний утворювальний характер і впливає практично на всі сфери суспільних відношень [1].

Про те, що інформація стає важливим стратегічним ресурсом суспільства, говорять багато сучасних дослідників. Зокрема, В. Г. Кремінь звертає увагу на те, що інформацію як стратегічний ресурс визначають: прискорений розвиток високотехнологічних галузей економіки, широкий доступ громадян до інформації, освіти, культурних надбань, можливостей роботи і спілкування, які стали можливими завдяки бурхливому розвитку і потужним можливостям інформаційно-комунікаційних технологій [4].

Варто відзначити, що інформаційні технології виступають фактором не лише економічного розвитку суспільства, але і соціального. Розроблені на їх основі інформаційні системи змінюють зміст і умови праці, висувають нові вимоги до працівників, змінюють роль соціальних груп і верств суспільства. З іншого боку, сьогодні підтверджується прогноз І. Валлерстайна про зростаючий вплив на суспільні відносини «небезпечних класів», що проявляється сьогодні у поширенні неформальних соціальних груп інтернет-користувачів, відірваних від реалій сучасного життя і замкнутих своїми інтересами у віртуальних світах електронних ігор, байдужих до того, що відбувається за межами їхнього віртуального світу.

Розвиток сучасних інформаційних технологій, як зауважував І. Валлерстайн, спричинив інтегративні процеси в організації суспільного життя, пов'язані з об'єднанням держави, ринку і громадянського суспільства. При цьому відбувається посилення лобювання державами вигідних позицій у сфері насамперед міжнародних ринкових відносин, у підтримці стабільності наявних форм державності як інструменту управління потужними політичними структурами, для яких стабільність даної форми управління є вигідною в самих країнах, тощо.

Отже, парадигма інформаційного суспільства і інформаційного розвитку означає, що в XXI столітті просторові відносини між державами і національними економіками будуть визначатися, в першу чергу, інформаційними перевагами. Із року в рік інформаційні процеси, інформатизація, інформаційний простір, інформаційні технології набувають стратегічно-політичного значення.

Подолання інформаційної асиметрії, як вже зазначалося, є актуальним викликом глобального партнерства та сталого розвитку. Термін «інформаційна асиметрія» в економічну теорію ввели В. Вікрі (William Spencer Vickrey) та Дж. Міррліс (James Alexander Mirrlees), які проводили дослідження економічних стимулів в умовах асиметричної інформації, а також Дж. Акерлоф (George Akerlof), М. Спенс (Michael Spence) і Дж. Стігліц (Joseph Stiglitz), які досліджували особливості ринків з так званою «асиметричною інформацією», тобто ринків, на яких одні економічні агенти володіють більшим обсягом інформації, ніж інші.

Серед публікацій науковців України, які досліджують феномен інформаційної асиметрії, слід виділити дослідження М. І. Диви [2], Н. П. Мацелюх [6], Ю. О. Раделицького [9] та ін. Сьогодні під асиметричністю інформації економісти розуміють недоліки механізму ринкового саморегулювання, які потребують втручання держави в економіку. Інформаційна асиметрія полягає в тому, що кожен її користувач керується метою своєї діяльності. Запити користувачів інформації досить різноманітні, що зумовлює пріоритети в наданні такої інформації окремим суб'єктам ринку, безпека якого є складовою економічної безпеки держави.

Причини виникнення інформаційної асиметрії за ознакою залежності від учасників глобального партнерства доцільно розділити на дві групи: 1) залежні (чисельність учасників, економічні та соціальні ефекти партнерства, конкурентні переваги та ін.); 2) незалежні (наявність/відсутність єдиних національних інформаційних баз, доступність та повнота інформації, обсяги витрат на отримання необхідної інформації, наявність/відсутність технологій опрацювання інформації).

Особливостями інформаційної асиметрії є наступні ефекти формування інформаційного простору [2,5,6,8,9,12]:

1. Проблема несприятливого/помилкового вибору (*adverse selection*) виникає як ефект асиметричності інформації до укладення угоди (ефект *ex ante*). Наприклад, несумлінні розпорядники бюджетних коштів докладають більше зусиль для отримання фінансових ресурсів з бюджету, пропонуючи міністерству велику кількість так званих поганих проектів. Своєю чергою, міністерства спонукають розпорядників бюджетних коштів виконувати високоризикові державні програми з високою віддачею, за якими, у випадку невдачі, розпорядник бюджетних коштів зазнає великих фінансових втрат. Подолати проблему помилкового вибору дозволить отримання інформації будь-якими способами.

РОЗДІЛ 1

2. Проблема ризику несумлінності / безвідповідальності зі сторони позичальника / морального ризику (*moral hazard*) виникає як ефект асиметричності інформації після укладення угоди (ефект *ex post*). Так, сам факт укладення угоди може спричинити зміни у поведінці однієї зі сторін. Наприклад, держава в особі уряду, отримавши кредит від окремих міжнародних фінансових організацій, як позичальник здійснює кроки, які знижують ймовірність повернення отриманого кредиту. Тому способами пом'якшення такої проблеми є надання кредитів під заставу / забезпечення, відстеження платежів, участь кредитора в діяльності позичальника, звітність (моніторинг), накладення певних обмежень на види господарської діяльності позичальника.

3. Проблема верифікації (*costly state verification*) / проблема агента-принципала (*principal – agent problem*), яку доцільно пояснити на прикладі акціонерного товариства: поділ володіння і управління акціонерним товариством створює ситуацію, за якої менеджери (агенти) в управлінській діяльності керуються власними інтересами, а не в інтересах власників акцій товариства (принципалів), оскільки менеджери не зацікавлені в максимізації прибутку акціонерних товариств, як акціонери. Ця проблема спонукає постійно відстежувати діяльність акціонерних товариств, проводити аудиторські перевірки та контролювати менеджмент акціонерних товариств. Оскільки аудит і перевірка ефективності управління акціонерним товариством дуже витратний процес, ця проблема відома під назвою проблеми дорогої верифікації стану компанії (*costly state verification*).

4. Проблема «безбілетника» (*free-rider problem*) виникає, коли одні економічні агенти безкоштовно отримують вигоду від інформації, за яку змушені платити інші економічні агенти. Наприклад, на фінансовому ринку ця проблема виражена в наслідуванні стратегії «обізнаного» (інформованого) інвестора. Так, важливим фактором успіху на фінансовому ринку стає інформованість його учасників, оскільки без обміну повідомленнями про наміри асиметрія інформаційного простору фінансового ринку приречена на успіх. Окрім того, одним із найяскравіших прикладів проблеми безбілетника є ухиляння населення та підприємств від сплати податків, які також фінансують надання бюджетними установами суспільних благ.

Водночас слід зазначити, що у подоланні інформаційної асиметрії великий бізнес вбачає для себе загрозу в тому, що впровадження нових технологій у виробничій сфері створить додаткову конкуренцію, а зниження енергоємності продукції негативно вплине на прибутки

ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

видобувних, енергогенеруючих компаній тощо. Крім того, ще недостатньо опановані можливості інформаційних технологій економічної діяльності.

Слід констатувати, що інформаційна асиметрія також є одним з викликів для інвестування. Неповні актуальні статистичні дані, різні методики оцінювання інвестиційної привабливості окремо взятої держави, присутність суперечливих оцінок інвестиційного потенціалу держави можуть негативно вплинути на її конкурентоспроможність. Тому зниження інформаційної асиметрії для потенційних інвесторів можливе завдяки своєчасній ідентифікації та розпізнаванню сигналів інвестиційної привабливості держави. Отже, для зміцнення інвестиційного потенціалу держави буде необхідним підвищення інформаційної прозорості фінансового ринку. Наприклад, міжнародні інвестиційні рейтинги сьогодні виступають засобом усунення асиметрії інформації на рівні окремо взятих держав [8, с. 192-195].

Для підтвердження цієї гіпотези динаміка прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну та з України, а також валовий внутрішній продукт (ВВП) у розрахунку на одну особу населення країни, представлені в табл. 1.6.1.

Таблиця 1.6.1

Динаміка прямих іноземних інвестицій та ВВП у розрахунку на одну особу населення України, 2002–2019*

Рік	ПІІ в Україну			ПІІ з України			ВВП		
	Обсяг, млн. дол. США	Зміни порівняно з попереднім роком, млн. дол. США	Приріст, порівняно з попереднім роком, %	Обсяг, млн. дол. США	Зміни порівняно з попереднім роком, млн. дол. США	Приріст, порівняно з попереднім роком, %	Обсяг, дол. США	Зміни порівняно з попереднім роком, дол. США	Приріст, порівняно з попереднім роком, %
2002	693.0	-	-	-5.0	-	-	879.0	-	-
2003	1424.0	731.0	105.5	13.0	18.0	-360.0	1048.5	169.5	19.3
2004	1715.0	291.0	20.4	4.0	-9.0	-69.2	1367.4	318.9	30.4
2005	7808.0	6093.0	355.3	275.0	271.0	6775.0	1828.7	461.3	33.7
2006	5604.0	-2204.0	-28.2	-133.0	-408.0	-148.4	2303.0	474.3	25.9
2007	9891.0	4287.0	76.5	673.0	806.0	-606.0	3068.6	765.6	33.2
2008	10913.0	1022.0	10.3	1010.0	337.0	50.1	3891.0	822.4	26.8

2009	4816.0	-6097.0	-55.9	162.0	-848.0	-84.0	2545.5	-1345.5	-34.6
2010	6495.0	1679.0	34.9	736.0	574.0	354.3	2974.0	428.5	16.8
2011	7207.0	712.0	11.0	192.0	-544.0	-73.9	3570.8	596.8	20.1
2012	8401.0	1194.0	16.6	1206.0	1014.0	528.1	3856.8	286.0	8.0
2013	4499.0	-3902.0	-46.5	420.0	-786.0	-65.2	4030.3	173.5	4.5
2014	410.0	-4089.0	-90.9	111.0	-309.0	-73.6	3104.6	-925.7	-23.0
2015	2961.0	2551.0	622.2	-51.0	-162.0	-145.9	2115.4	-989.2	-31.9
2016	3284.0	323.0	10.9	16.0	67.0	-131.4	2185.9	70.5	3.3
2017	2202.0	-1082.0	-33.0	8.0	-8.0	-50.0	2640.3	454.4	20.8
2018	2355.0	+153.0	6,9	-5.0	-13.0	-260	3095.0	454,9	17.2
2019	1711	-644	-27,3	0	+5	500	2675**		

Складено за: [7]

* попередні дані за 9 місяців 2019 року

Слід зазначити, що обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України не відповідає її значному реальному та нереалізованому потенціалу. Так, у 2018 році обсяг накопичених ПІ у розрахунку на одну особу населення в Україні, що склав 1526 дол. США, є набагато нижчим за рівень цього показника в країнах Центральної та Східної Європи, які входять до складу ЄС, зокрема Румунії (4482 дол. США), Литви (6081 дол. США), Польщі (6142 дол. США), Латвії (8839 дол. США), Словаччини (9551 дол. США), Угорщини (9601 дол. США), Чехії (14453 дол. США) та Естонії (17675 дол. США).

Очевидно, що крім інших негативних факторів, які спричинили таку ситуацію, є і глобальна фінансово-економічна криза та пов'язане із цим падіння інвестиційної активності та виробництва (2009 рік), політична криза 2013 року, анексія Криму та початок військових дій на Сході України, часткова окупація Донецької та Луганської областей (з 2014 року).

Інформаційна асиметрія суттєво впливає на негативні рішення інвесторів, так у 2009 році надходження ПІ зменшились на 6097 млрд. дол. США (більш ніж удвічі порівняно з попереднім роком), у 2013 році надходження зменшились на 3942 млрд. дол. США (або майже вдвічі порівняно з 2012 р.), тоді як у 2014 р. обсяги ПІ в економіку України зменшились у 11 разів.

ВВП у розрахунку на одну особу населення України за ті самі періоди демонстрував схожі тенденції, зменшившись на 34,6 % у 2009 році та на 23 % у 2014 р., у порівнянні з попередніми роками. Після значного зменшення обсягу ПІ в Україні у 2014 р., період 2015–2016 рр.

ознаменувався відновленням обсягів іноземних інвестиційних ресурсів у національній економіці. Так, у 2016 р. надходження ПІІ склали досяг 3284 млн. дол. США, що у 8 разів більше, ніж у 2014 р. (410 млн. дол. США). Однак, у 2017 р. іноземні інвестори виявили менший інтерес до економіки України. У цей період приплив ПІІ становив 2202 млрд. дол. США, що у 1,5 рази менше, ніж у 2016 р. Більшість іноземних інвестицій були залучені іноземними банками за програмами рекапіталізації, що пов'язано з виконанням нормативних вимог НБУ. В цілому приплив капіталу нерезидентів у фінансовій та страховій діяльності у 2017 р. склав 647,5 млн. дол. США проти 2825,3 млн. дол. США у 2016 р. У 2018 р. ситуація дещо покращилась – приплив іноземних інвестицій в економіку країни зріс на 7 %, тоді як у 2019 р. мало місце падіння показника на 27,3 %. На наш погляд, це певною мірою викликано також інформаційною асиметрією та прийняттям негативних рішень щодо інвестування іноземними партнерами через брак повної та достовірної інформації щодо процесів, які відбуваються в Україні та, відповідно, різних очікувань щодо результатів виборів.

Відповідно до Аналітичного звіту до щорічного звернення Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2018 році», низький рівень надходжень іноземного капіталу значною мірою обумовлений низько технологічною галузевою структурою економіки України. Так, структура ПІІ за технологічним рівнем галузей у 2017 році, відповідно до класифікації Євростату, така: добувна промисловість та розвиток кар'єрів – 23,5 % від загального приросту ПІІ у промисловість; галузі переробної промисловості – 33,2 %; середньотехнологічні галузі – 12,1 %; електроенергетика, водопостачання та газ – 22,1 % відповідно. Традиційно іноземні інвестори орієнтовані переважно на високоприбуткові сегменти економіки, не пов'язані з зовнішньоторговельною, фінансовою та страховою діяльністю, а також на ринок послуг з низьким рівнем інтенсивності знань (торгівля та нерухомість операції). Крім того, іноземні інвестори в Україні орієнтовані насамперед на галузі, які не потребують довгострокових інвестицій та розвитку нових технологій.

Рівень каналів зв'язку з іноземними партнерами є низьким. Здебільшого інформація про стан економіки України, реформи та їх особливості, інвестиційні переваги тощо подається на рівні дипломатичної взаємодії, зустрічей на рівні влади та державного управління, їх виступів на різних міжнародних форумах, а також спілкування в межах Ради інвесторів, зустрічей на заходах різних

РОЗДІЛ 1

міжнародних організацій. У той же час, канали зв'язку є доволі слабкими на мікрорівні, коли інформація про конкретні умови партнерства з суб'єктами господарювання з України та здійснення певних видів економічної діяльності збирається та аналізується іноземними партнерами – нерезидентами. Так, наприклад, не існує єдиного Інтернет-порталу з інформацією про регуляторні умови інвестування в Україну, системи стимулювання та підтримки, що надаються інвесторам, правила набуття права власності на активи (зокрема землю), валютне регулювання тощо.

Отже, в сучасних умовах інформаційна асиметрія суттєво впливає на можливість започаткування та розвитку глобального партнерства, оскільки наслідки її ефектів відчуваються досить часто та несподівано для більшості учасників партнерських відносин. Незважаючи на те, що знизити інформаційну асиметрію намагаються профільні інформаційні агентства та підприємства сфери інформаційно-консультаційних послуг, необхідною є суттєвіша участь держави в цьому процесі та її сприяння у забезпеченні інформаційної прозорості. Тому доречною на сьогодні є спроба формування та розвитку єдиного інформаційного простору на кшталт Єдиного державного порталу адміністративних послуг, який дозволить отримати достатню інформацію про суб'єктів ринку в розрізі регіонів, видів економічної діяльності, сфер бізнесу тощо для прийняття рішення щодо глобальних партнерських ініціатив, започаткування чи розвиток партнерських проектів.

Врегулювання цих питань разом з багатьма іншими сучасними викликами може бути використано як джерело консолідації, мобілізації та нових можливостей глобального партнерства і сталого розвитку, адже наразі суспільство ще недостатньо усвідомило, що резерв його прогресу полягає саме в ефективному використанні інформаційних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Данілішина К. О. Інформаційна парадигма сучасної глобалізації [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vonu_sip/2009_2/pdf/str_070-076.pdf

2. Диба М. І., Загородній А. Г., Партин Г. О. Асиметрія обліково-аналітичної інформації та її вплив на прийняття рішень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 815. С. 271–275.

3. Дятлов С. А. Субстанционально-информационная парадигма развития общества. *Социально-экономические проблемы*

информационного общества / под ред. д.э.н., проф. Л. Г. Мельника. Сумы: ИТД «Университетская книга». 2005. 430 с.

4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

5. Кравчук Г. В., Шевчук В. І., Пластун О. Л. Боротьба з інформаційною асиметрією як важлива складова забезпечення фінансової безпеки. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2013. № 1 (64). С. 213–220.

6. Мацелюх Н. П. Асиметрія інформації, як фактор дисбалансів ціноутворення на фінансовому ринку: теоретичний аспект. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2013. № 2. С. 88–95.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України, <https://ukrstat.org/uk>.

8. Пластун О. Л., Дудкін О. В. Міжнародні інвестиційні рейтинги як засіб усунення інформаційної асиметрії на макроекономічному рівні. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С. 191–198.

9. Раделицький Ю.О. Асиметрія інформації на ринку фінансових послуг. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.9. С. 238–241.

10. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Евса. Київ: Всесвіт, 2000. 480 с.

11. Bartelson J. Three Concepts of Globalization. *International Sociology*. 2000, N2.

12. Honcharenko I., Kunchenko-Kharchenko V., Berezina O. Information asymmetry as the impact factor on the financial security of the state. *Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference «Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020»*, Editor Khalid S. Soliman (10-11 April 2019, Granada, Spain). International Business Information Management Association (IBIMA), 2019. Pp. 470–482.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

2.1. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ

А. І. Бойко

Соціальне партнерство є міжкультурним феноменом і перетином зацікавленості численних наукових досліджень. Соціальне партнерство як феномен в останній період актуалізується через активне застосування в соціальній практиці. Такий факт обґрунтовується тим, що соціальне життя знаходиться в пошуку нових за змістом форм взаємодії. Соціальне партнерство як процес досягнення домовленостей різних суспільних суб'єктів обумовлюється різними факторами. Так, соціальне партнерство визначається вимогами часу та вимогами, що висуваються до результатів спільної взаємодії. Крім того, соціальне партнерство акцентує увагу на важливості усвідомлених спільних дій по формуванню основ для модернізації чи реформування соціально-економічної, законодавчої, культурної діяльності тощо.

У процесі становлення соціального партнерства доцільно враховувати етичний вимір, що визначається, перш за все, соціальними умовами. Не менш важливим для розгляду соціального партнерства є історичне розуміння суті даного феномену. Кожен історичний етап не тільки формує особливі форми соціальної взаємодії, але й надає теоретичну рефлексію, що дає підстави для подальшого теоретичного і практичного розвитку. Шлях розвитку від теоретичних конструктів до парадигми реального застосування виявився довжиною в цивілізаційну історію.

Соціальне партнерство сьогодні має рівні застосування і тлумачення, серед яких – окремий (виробничий), національний, суспільний, глобальний. Соціальне партнерство також доцільно розглядати як механізм взаємодії, межі якого постійно розширюються.

Підґрунтям для реалізації соціального партнерства виступають усвідомлені та сформульовані інтереси особистості та суспільства.

Соціальне партнерство є потужним інструментом формування і дії громадянського суспільства. Розвинуте громадянське суспільство слугує в певному розумінні «запобіжником» для запуску механізму різких

трансформацій, а значить є фактором для сталого суспільного розвитку. Реалізація принципів соціального партнерства створює ефективні передумови для сталого суспільного розвитку. Адже сталий розвиток потребує пошуків (або розробок) нових форм партнерських стосунків, що формують базис подальшого суспільного розвитку у відповідності до вимог часу. Соціальне партнерство в контексті громадянського суспільства може розумітися і як здатність до самоорганізації. Адже саме соціальне партнерство в громадському секторі актуалізує практику взаємодії з органами влади і бізнес-товариством.

Вироблення нових і адекватних форм соціального партнерства дасть змогу зняти наявні суперечності щодо різноманітних форм діяльності соціальних акторів, їх протистояння, конкуренцію, взаємовиключення. Для формування соціального партнерства важлива низка базових факторів, серед яких – економічні, соціальні, політичні, світоглядні тощо. Вироблення новітніх та ефективних форм соціального партнерства сприяє консолідації суспільства та його спрямування саме на розвиток, замість виживання. Соціальне партнерство ефективно долає обмежуючи для широкого застосування рамки трудових відносин і стає важелем суспільного розвитку.

Соціальне партнерство як поняття вводиться для соціального вжитку та наукового розгляду наприкінці XIX ст. в умовах «зародження виробничої демократії». Як зазначає Ю. Білий, «Після Другої світової війни в трудовому законодавстві країн Заходу почала все більше закріплюватися поступка роботодавців найманим працівникам у вигляді надання останнім права на співучасть в управлінні виробництвом. В окремих країнах Заходу з'явилися спільні робочі ради на виробництві, функціонування яких було законодавчо закріплене. Так, за законом Федеративної Республіки Німеччини «Про виробничі ради» 1949 року, такі ради утворюються з представників роботодавців і найманих працівників та діють на паритетних засадах. Ці ради почали називатися органами соціального партнерства. Намагання подолати протиріччя між працею і капіталом сприяли створенню спеціальних організацій, однією з яких стала в 1919 р. Міжнародна організація праці» [2]. Виробничий рівень соціального партнерства надав реальні механізми для співпраці різних груп інтересів, які були суб'єктивовані певними представниками. Тобто процес здійснення соціальної взаємодії був апробований на виробничому рівні. Таке застосування даного принципу дало можливість в подальшому екстраполювати такі дії на більш широкому (загальному, суспільному) рівні з удосконаленням існуючих інструментів взаємодії.

РОЗДІЛ 2

Доцільно наголосити, що західний соціально-економічний уклад сприяв формуванню соціального партнерства еволюційним шляхом. Це формувало вимогу сталості в тенденціях соціального партнерства, водночас – наголошувало на його необхідності для подальшого розвитку. В країнах, де соціальне партнерство сприймалось як вимушена, зовнішня норма або вимога, соціальне партнерство мало дещо штучний або обмежений характер. Враховуючи, що у виробничих та економічних відносинах наявний «пострадянський синдром», соціальне партнерство сприймається як вимушене, адміністративне, а його прояви є здебільшого формальними.

Вихід феномена соціального партнерства за межі виробничого рівня і поширення його на рівень суспільства дозволяє припустити, що соціальне партнерство наразі є фактором забезпечення політичної стабільності, формування нових за своєю якістю соціальних відносин, що ґрунтуються на цінностях взаємоповаги і толерантності, визначає тенденції світового розвитку.

Для розуміння суті і важливості феномену соціального партнерства доцільно спрямувати увагу на історико-соціальний дискурс. Паростки соціального партнерства походять від становлення європейської цивілізації – доби Античності. Про це свідчать погляди і праці Платона та Аристотеля. Загальновідомо, що вчення про суспільство і державу Платона передбачає виникнення теорії суспільного договору, що стане можливим лише за добу Просвітництва. «Государство возникает, когда каждый из нас не может удовлетворить сам себя, но нуждается еще во многом... Каждый человек привлекает то одного, то другого для удовлетворения той или иной потребности. Испытывая нужду во многом, многие люди собираются воедино, чтобы обитать сообща и оказывать друг другу помощь: такое совместное поселение и получает у нас название государства...» [10, с. 145]

Аристотель в «Політиці» обґрунтовує природність виникнення держави, оскільки в його основі – життєві потреби. За Аристотелем держава виникає як результат комунікації, пошуку взаєморозуміння [1, с. 378]. Тобто інституція держави виходить із природніх або життєвих потреб і формується через комунікацію як засіб реалізації цих самих потреб.

Розвиток суспільства породжував інтерес до можливостей спільного розвитку, соціальні зміни XVI–XVIII ст. Соціальне партнерство постає у вигляді ідеї «суспільного договору» (Т. Гоббс, Ж.Ж. Руссо, П. Гольбах, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є), пізніше – Г. Лейбниць, А. Сміт, І. Кант, Г. Гегель, О. Конт, Э. Дюркгейм, М. Вебер. Теоретичний і ще неусвідомлений концепт соціального

партнерства розширювався теоріями «природних прав», згідно з якими «громадянський» (як спільний, державний, консенсусний) стан є логічним етапом, продовженням «природного» стану. За І. Кантом, «боротьба всіх проти всіх» має залишитись у минулому, поступаючись місцем суспільним домовленостям заради спільного блага.

Апогеєм теоретичної думки в контексті соціального партнерства були ідеї суспільного договору. На думку Жан-Жака Руссо, суспільний договір здатний встановити рівність прав і обов'язків. Суспільний договір є актом волі тому є позитивним для всіх.

Таким чином, теорія суспільного договору формує сутнісну основу взаємодії як всередині соціуму, так і між соціумом і державою. Інтерація останніх суб'єктів базується на узгодженості, договорі, консенсусі.

Ідеї соціального партнерства, сформовані Г. Лейбницем, базуються на тезі, що злагода та порозуміння досягаються на основі домовленостей та соціального компромісу. В такий спосіб відбувалось формування теоретичних конструктів консенсусного суспільства і пошуки його оптимальної моделі.

В основі соціального партнерства знаходиться теза про онтологічну цінність про права людини і громадянський мир. Підґрунтям такого розуміння стали погляди Г. Лейбниця та І. Канта щодо цінності «взаєморозуміння» як взаємності [7,9].

Пізніше, на підставі вже розроблених теорій суспільного договору, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Р. Дарендорф звернулись до ідеї справедливого обміну. [3, 221–222, 5]. В розумінні зазначених дослідників обмін мав економічне розуміння. Наявність концепту «справедливого обміну», створило основу для так званого соціального обміну, що вводив в коло предметів для вирішення конфлікту соціальні інтереси. Саме це дозволило долучити до розробки принципу соціального партнерства фахівців з політичних наук.

При розгляді соціального партнерства варто звернути увагу на роботу А. Токвіля [11]. Його дослідження «Демократія в Америці» є зразком аналізу суспільно-політичної та культурної сфер. А. Токвіль виявляє сутність взаємодії держави та суспільства через делегування певних функцій влади місцевим співтовариствам. А. Токвіль передбачав розвиток державних інституцій в бік ускладнення, і шлях вирішення проблеми розуміння знаходиться в площині взаємодії держави та громадських організацій. А. Токвіль акцентував увагу на тому, що в таких складних структурах людина залишається сам на сам із соціальними проблемами і тому саме спільні дії (в розумінні саме

РОЗДІЛ 2

соціального партнерства) здатні «зняти» соціальну напругу. Розвиваючи ідею спільних дій назустріч людині, А. Токвіль прогнозує, що відсутність кроків назустріч від соціальних акторів змусить державу зупинитися в розвитку. А. Токвіль зміг побачити в соціальному партнерстві фактор сталого розвитку суспільства.

Пізніше, в дослідженнях Т. Парсонса, вказувалось на очікуваність від спільної взаємодії суб'єктів. Саме Т. Парсонсу належить формулювання основних компонентів соціального партнерства як соціокультурного феномена, серед яких автор виділяє наступні:

- соціальне партнерство як соціальна дія;
- соціальне партнерство як взаємодія соціальних суб'єктів;
- соціальне партнерство як соціокультурний феномен.

Т. Парсонс розглядає в якості основних величин соціальної дії такі: суб'єкт дії, цілі дії, засоби дії та норми дії [8, с.245-249]. У такий спосіб соціальне партнерство набуло рис соціальної реальності, відійшовши від теоретичних конструктів.

Становлення нового етапу суспільного розвитку, що здобуло такі характеристики, як «індустріальне суспільство», «постіндустріальне суспільство», «доба постмодернізму», висунуло до розуміння ролі актів соціальних взаємодій нові вимоги і парадигми. Враховуючи роль особистості в формуванні соціального партнерства, саме останнє розглядається як інструмент формування громадянського суспільства. Громадянське суспільство розуміється нами як простір дії соціально відповідальних громадян на підставі системи нових суспільних відносин, що здатні формувати соціальну державу. Такий контекст розуміння соціального партнерства став можливим завдяки ідеям Д. Белла, А. Турена, У. Бека, Ю. Хабермаса, П. Андерсона, А. Селігмана, Р. Інглхарта та інших, що сформували теорії громадянського суспільства.

Моделі соціального партнерства визначаються умовами розвитку певної країни. Як справедливо зазначає Н. Гетьманцева, «Кожна країна мала свій уклад політичного, економічного, соціального й культурного розвитку, а тому процес становлення системи соціального партнерства проходив неоднаково навіть у країнах, на перший погляд, з однаковим рівнем економічного розвитку, що зумовило виникнення певних особливостей у формуванні відповідної моделі соціального партнерства. Цьому сприяли, насамперед, відносини між державою, її органами й об'єднаннями працівників; відносини профспілок із представницькими організаціями роботодавців (підприємців); відносини роботодавця (керівника) з працівниками. Відповідно виокремлюють різні моделі соціального партнерства: англійську (консервативну), французьку

(соціалістичну), німецьку (соціал-демократичну), шведську тощо, які відображають, насамперед, розвиток економіки, авторитет суб'єктів соціального партнерства і багатогранність умов господарювання й суспільного розвитку, що дає можливість розкрити особливості функціонування соціально-економічної системи ринкового типу та її суспільно-політичного устрою» [4].

Соціальне партнерство за своєю суттю і природою спрямовано на пошуки спільних інтересів з метою досягнення суспільного консенсусу. Погодження інтересів знаходиться, перш за все, у сфері комунікації, що передбачає наявність діалогу між зацікавленими сторонами, зокрема між роботодавцями і найманими працівниками. Західна наукова традиція базується на понятті «соціальний діалог», яке співзвучне соціальному партнерству. Останнє є достатньо вільною сферою, що спонукає до пошуку і розвитку найрізноманітніших форм партнерства з метою досягнення поставленої мети.

Проте набуті форми узгодження інтересів мають реалізовуватись через організаційну діяльність. Соціальне партнерство як діяльність має синергетичний ефект. Принципово, що соціальне партнерство передбачає акт спільних дій з різними за своїми інтересами і сферами застосування соціальних акторів. Згідно з розумінням, яке складається в науковій літературі останнім часом, такими акторами називають владу, бізнес та некомерційні організації. Можливість застосовувати принципи соціального партнерства в різних змістовних і діяльнісних вимірах дозволяє вказувати на універсальність застосування даного концепту і як принципу, так і як поняття соціального партнерства.

В даному контексті доцільно зауважити, що принципи соціального партнерства є певними підвалинами для формування і реалізації кластерного підходу. Так, освітній кластер також базується на принципах соціального партнерства, де передбачається спільна діяльність в освітньому напрямку представників освітньої сфери, потенційних роботодавців (бізнесу) і державних органів.

Дослідник С. А. Іванов наводить філософське, соціологічне, економічне, політичне та інші тлумачення соціального партнерства [6]. Так, на думку С. А. Іванова, філософський підхід вбачає сенс соціального партнерства у співвідношенні понять суспільного і громадського. Філософський підхід, за С. А. Івановим, визначає, що соціальне партнерство – це особливий тип суспільних відносин між соціальними групами, стратами, спільнотами. Варто погодитися з наголосом автора, що соціальне партнерство – це процес створення єдиного соціального простору для суб'єктів, які відрізняються один від

РОЗДІЛ 2

одного інтересами та нормами. Розуміння соціального партнерства саме крізь призму розбудови спільного соціального простору наголошує на розумінні моделі суспільства.

Соціологічний підхід, як справедливо зазначає С. А. Іванов, актуалізує соціально-структурні компоненти і соціокультурні особливості феномена соціального партнерства. Соціологічний підхід у розгляді соціального партнерства наголошує на розгляді системи відносин, які виникають в процесі спільних дій між основними суб'єктами-партнерами. Така інтерпретація спільних дій в контексті соціального партнерства передбачає і спільну відповідальність за вчинені акти.

Політичне розуміння соціального партнерства наголошує на політичних аспектах розвитку суспільства. В даному контексті соціальне партнерство набуває статусу політичного інституту, наголошуючи, що через соціальне партнерство досягається політична стабільність суспільства, узгодженість і реалізація політичних цілей.

Наявність різних рівнів і підходів в розумінні феномена соціального партнерства дозволяє констатувати, що соціальне партнерство як термін при своєму поширеному і звичному тлумаченні й застосуванні в сфері трудових відносин розірвало таке змістовне поле і активно використовується в межах суспільства в цілому.

У період панування постмодерних «відмінностей» і «різностей», обмеженості пошуків того, що поєднує, саме соціальне партнерство є платформою інтеграції суспільства, як в межах однієї спільноти або країни, так і у світовому масштабі, оскільки партнерство в своєму основному значенні передбачає спільність і сталість з метою розвитку. Проте варто наголосити, що соціальне партнерство може бути також ситуативним, але це не руйнує ознак сталості і розвитку. Адже вирішення певної суперечливої окремої ситуації створює підґрунтя для загального суспільного розвитку.

Ще одна важлива риса соціального партнерства полягає в тому, що партнерство як процес передбачає суб'єктність. Тобто здійснення спільних дій передбачає наявність реальних акторів у вигляді, наприклад, інституцій, а не деперсоніфіковані поняття соціальної групи, страти чи класу. Наявність інституцій-суб'єктів для здійснення соціального партнерства дозволяє формувати громадянське суспільство, що є індикатором зрілості та самоусвідомлення суспільства.

Останнім часом термін «соціальне партнерство» має значно ширше розуміння і застосування. Межі трудової сфери довели достатню ефективність феномену соціального партнерства, що сприяло його використанню в межах широкого соціального простору. Межі застосування дозволили сформуванню певний синонімічний і змістовний

рід явища партнерства на рівні суспільства – «соціальний діалог», «глобальні мережі публічної політики» тощо. Партнерство передбачає соціальний вимір, в якому сформовані відносини, що потребують поєднання ресурсів для досягнення спільної мети в процесі реалізації спільної дії. Тому партнерство – є засобом досягнення суспільних цілей. Наголосимо, що соціальний вимір партнерства передбачає досягнення сталого розвитку як умови подальшого розвитку.

Саме тому найбільш актуальне розуміння соціального партнерства лежить в площині соціокультурного виміру через становлення інституцій громадянського суспільства.

Сучасні підходи в розумінні соціального партнерства знаходяться в площині комунікацій та дій. Про це свідчать праці сучасних соціальних дослідників П. Бурд'є, Е. Гідденса, Н. Лумана, Ю. Хабермаса та ін. Так, Ю. Хабермас наголошує на «комунікативній раціональності» в розумінні спільних соціальних дій. Е. Гідденс розглядає соціальне партнерство з позиції «інтерсуб'єктивного дискурсу». П. Бурд'є вбачає в соціальному партнерстві застосування теорії соціальних полей. Н. Луман розширює уяву про соціальне партнерство через загальну теорію соціальних систем, що дозволяє вбачати в соціальному партнерстві потужну інтегративну складову, яка дозволяє конструювати соціальні зв'язки і взаємодії.

Отже, проблематика соціального партнерства є полем для спільних міждисциплінарних розвідок різних сфер, серед яких – філософія, економіка, політологія. Актуалізується дана тема й для керівників реального впливу – представників органів влади, керівників різних рівнів. Для представників громадянського суспільства – громадських організацій – тема соціального партнерства є життєво важливою, адже в цьому є суть саме такого виду діяльності. Соціальне партнерство є барометром соціального самопочуття суспільства, що є можливим за умови інтеграції зусиль усіх суб'єктів.

Список використаних джерел

1. Аристотель: сочинения: в 4 т. Москва, 1976. Т. 4. С. 378.
2. Білий Ю. Що таке соціальне партнерство? URL: <http://iqholding.com.ua/articles/shcho-take-sotsialne-partnerstvo>.
3. Вебер М. История хозяйства. Очерк всеобщей социальной и экономической истории. Пг., 1924. С. 221–222.
4. Гетьманцева Н. Соціальне партнерство як спосіб інтеграції інтересів суб'єктів соціально-трудоких відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 82–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_3_15.

5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва, 1990.
6. Иванов С. А. Социальное партнерство как феномен цивилизации *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2005. Т. VIII. № 3. С. 79–99. URL: <http://ecsocman.hse.ru/jssa/msg/19012290.html>.
7. Кант И. Сочинения 1747–1777 гг.: в 2 т. Москва, 1940.
8. Ковалев А. Д. Формирование теории действия Толкотта Парсонса. *История теоретической социологии*. Москва, 1973. С 245–249.
9. Лейбниц Г. Избранные философские сочинения. Москва, 1908.
10. Платон: сочинения: в 3 т. Москва, 1971. Т. 1. С. 145.
11. Токвиль А. Демократия в Америке. Москва, 1992.

2.2. АРХІТЕКТОНІКА СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА ПІД ВПЛИВОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Я. О. Ковальчук, Ю. С. Кулик

Соціальне партнерство є порівняно новим суспільним феноменом, хоча окремі ідеї та положення, пов'язані зі згодою, співпрацею і гармонією в суспільстві є не новими, але реалізувати їх на практиці не видавалося можливим через неготовність суспільства до їх сприйняття і використання.

Відмові розвинених країн від використання в якості регулятора спільної діяльності людей відносин жорсткого панування і зовнішнього економічного примусу передувала ціла епоха історичного розвитку. Коли руйнація первісних, традиційних відносин зруйнувала солідарність, засновану на «спорідненості по крові», актуалізувалися беззахисність людей, антагоністичність їх відносин, масовість конфліктів.

Історичний розвиток ринкової економіки і відповідних відносин певною мірою спричинив конфлікти сторін-учасниць, насамперед працівників і роботодавців. Так, все частіше виникали страйки як одна з поширених форм соціального протесту, вираженого у відмові від роботи з висуванням роботодавцям певних вимог (економічних або політичних). Вищою формою страйкової боротьби став загальний політичний страйк, особливо в фазі революційного підйому пролетаріату. До кінця ХІХ – початку ХХ ст. страйковий рух був практично постійним явищем в світі [1].

Розвиток капіталізму вступив у нову фазу. Посилилася концентрація капіталу, збільшилися масштаби виробництва. Капітал вийшов за рамки національних кордонів, отримала розвиток міжнародна кооперація праці, інтернаціоналізація виробництва. Одночасно посилилась конкуренція всередині країни і на зовнішньому ринку. У цих умовах страйки, тимчасове призупинення виробництва спричиняло більш суттєві збитки для роботодавців, ніж 20–30 років до цього. Крім того, вперше за багато років стабільного розвитку серйозні економічні кризи охопили розвинуті капіталістичні країни. Це і світова економічна криза 1929–1933 рр., і Друга світова війна. В результаті позиції капіталу в промислово розвинених країнах були підірвані, що змусило його шукати шляхи співпраці з профспілками [22].

Паралельно, на тлі цих змін, набирав силу профспілковий рух. Так, з жовтня 1949 р. відновлено профспілковий рух в ФРН – було створено Об'єднання німецьких профспілок. У 1945 р. відбулося злиття профспілок Бельгії і утворена Загальна федерація праці Бельгії. Набирав силу профспілковий рух в європейських країнах (Італія, Греція, Португалія). У Великобританії за сприяння профспілок утворена Лейбористська партія, яка після Другої світової війни тричі перебувала при владі.

Після Другої світової війни в промислово розвинених капіталістичних країнах робочий і профспілковий рух все більш заявляв про себе як про реальну силу, з якою вже не можна було не рахуватися. Такому стану профспілок в значній мірі сприяло зміцнення міжнародних позицій СРСР, поширення радянської системи на країни Східної і Центральної Європи, а також визвольні рухи в країнах третього світу [14].

Таким чином, після Другої світової війни авторитет і вплив профспілок в промислово розвинених країнах посилювався, а в світі капіталу склалося нове співвідношення сил найманих працівників і роботодавців. Одночасно змінювалася і роль держави.

У першій половині ХХ ст. в силу низки об'єктивних умов (посилення концентрації виробництва, ускладнення економічних зв'язків, загострення соціальних проблем і посилення мілітаризації економіки) відбулося розширення економічних функцій держави. Воно все сильніше втручалось в регулювання не тільки економічних, а й соціальних відносин. У багатьох країнах Західної Європи під тиском лівих сил і профспілок набуло розвитку соціальне законодавство. Саме на цій хвилі сформувалась ідеологія «держави загального добробуту». Державна політика соціального добробуту в 40-50-і рр. ХХ ст. включала програми досягнення високого рівня життя населення шляхом

РОЗДІЛ 2

створення державної системи освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва; програм соціального забезпечення, регулювання мінімального розміру оплати праці. Пізніше вони були доповнені демографічними і екологічними програмами захисту національної культури та ін.

Після Другої світової війни в програмних документах багатьох політичних партій, а також конституціях трьох держав Західної Європи (в основному Законі ФРН 1949 р., Конституції Франції 1958 р., Конституції Іспанії 1978 р.) з'явився термін «соціальна держава».

У післявоєнний період в більшості європейських країн створені національні соціально-економічні ради, до складу яких входили представники об'єднань підприємців, профспілок і держави. У 1947 р. в Італії утворена Національна рада економіки і праці. В Бельгії у 1948 р. створено Центральну економічну раду, а в 1952 р. – Національну раду праці, в Голландії в 1950 р. сформовані Економічна і Соціальна ради, Рада з проблем праці. У Франції Економічний і Соціальний комітети діють з 1958 р., а у Великій Британії – з 1962 р. [11].

Становленню нової системи регулювання соціально-трудоких відносин в промислово розвинених країнах значною мірою сприяв розвиток у післявоєнний період інститутів громадянського суспільства, формування і розвиток демократичних процедур прийняття рішень як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні окремих підприємств. Як показує досвід промислово розвинених країн, тільки тоді, коли розвинені демократичні процедури прийняття рішень на рівні суспільства, існує взаємозв'язок між керівництвом країни та його населенням, який досягається за допомогою гласності. Таким чином, як механізм регулювання соціально-трудоких відносин, система соціального партнерства отримала розвиток після Другої світової війни, а остаточно сформувалась лише в 60-70 рр. ХХ століття. Сьогодні найбільш розвинутою є система соціального партнерства європейських країн, насамперед Австрії та Швеції. Меншою мірою вона розвинена у США, Японії і південно-європейських країнах – Італії, Греції та Португалії.

Концепція соціального партнерства формується з середини ХХ століття і пов'язана з появою нових теорій суспільного розвитку, зокрема індустріального суспільства, цивілізаційного підходу, фордизму та ін. [21]. Цей етап розвитку концепції соціального партнерства пов'язаний з ідеями Д. Велла, Л. Турі, У. Бека, Ю. Хабермаса, П. Андерсона, А. Селігмака та ін. Відзначаючи появу нових теорій розвитку сучасних суспільств, що базуються в тій чи іншій мірі на ідеях соціального партнерства, не можна не відзначити, що в основі багатьох з

них лежать концепти теорії соціальної дії, блискуче розробленої Т. Парсонсом (1902–1979 рр.). Головною в концепції соціального партнерства є ідея взаємодії, зближення соціальних суб'єктів для спільного вирішення тих чи інших завдань. Всю теорію Парсонса пронизує ідея рівноваги, консенсусу, впорядкованості суспільства, соціальної системи, об'єднаної спільними соціальними цінностями. Варто зауважити, що для Парсонса найважливішою ідеєю була думка про самоорганізацію соціальної системи, заснована на концепції гомеостазу, тобто відтворення балансу і рівноваги між усіма органами цієї системи завдяки деякій функціональній доцільності цих органів («підсистем соціальної системи») [3].

Істотний вплив на розвиток ідеї соціального партнерства здійснили німецькі економісти Вільгельм Репке (1899–1966 рр.), Альфред Мюллер-Армак (1901–1978 рр.) і Людвіг Ерхард (1897–1977 рр.). Ці автори створили концепцію соціального ринкового господарства, яка виходить з поєднання конкуренції, економічної свободи підприємців і активної ролі держави в перерозподілі доходів і організації соціальної сфери. Теоретичні аспекти соціального ринкового господарства обумовлені класичною проблемою встановлення функцій держави в умовах економіки. Ця проблема обговорювалася ще А. Смітом, який довів, що держава повинна займатися в основному підтримкою громадського порядку і захисту країни. Хоча ступінь втручання держави в економіку розвинутих країн є різним, в даний час всі ці країни мають системи соціального забезпечення, допомоги безробітним, їх перепідготовки, тощо. По суті, в усіх розвинених країнах діють системи соціального ринкового господарства [20].

У 1960–1970-і рр. концепція соціального ринкового господарства значною мірою була співзвучна з концепцією інституціоналістів про «суспільство загального добробуту», оскільки в них відкидаються положення про експлуатацію людини людиною і класовий антагонізм. Більше того, обидві концепції ґрунтуються на ідеї активної соціальної функції держави щодо забезпечення громадянам рівних прав і можливостей щодо отримання соціальних послуг та зростання добробуту. При цьому зовнішнім проявом «загального добробуту» було не лише зростання числа акціонерів з різних верств населення, а й зростання стабільності громадських інститутів, впевненість працівників в майбутньому тощо.

Ідеї сучасного соціального партнерства, як обґрунтовано відзначають дослідники, розроблені в концепціях «індустріального суспільства» (Р. Арон, У. Росту), «нового індустріального суспільства» (Дж. Гелбрейт), «постіндустріального суспільства» (Д. Белл). Всі

РОЗДІЛ 2

зазначені концепції виходять із того, що провідним фактором розвитку сучасного суспільства стала науково-технічна революція (НТР). Саме НТР змінює структуру економіки і соціально-професійну структуру суспільства, приводить до зміни характеру праці, створює умови для підвищення рівня життя населення [4].

Термін «індустріальне суспільство» вперше прозвучав в роботах А. Сен-Симона, приблизно в той же час вчення про індустріальну систему були розвинені А. Смітом. Широке поширення концепція індустріального суспільства отримала у 1950–1960-х рр. у США, коли за допомогою неї вирішувалися навіть прикладні завдання – організація праці на підприємствах і вирішення трудових конфліктів.

В індустріальному суспільстві всі сили спрямовані на промислове виробництво. Промислова революція принесла свої результати – тепер головне завдання аграрного і індустріального суспільства, що полягало у тому, щоб прогодувати населення і забезпечити його елементарними засобами для існування, відійшло на другий план.

Відповідно до західної концепції, соціальне партнерство розглядається в ідеологічному, політичному, економічному, соціальному і духовно-психологічному аспектах. Ідеологія соціального партнерства в сучасних модифікаціях визначає пріоритетним завдання ослаблення протиріч між працею і капіталом, погодження інтересів найманих працівників і підприємців, досягнення соціального миру і політичної стабільності в суспільстві.

Політичною основою соціального партнерства є розвинені форми демократії (диктаторські або авторитарні режими за визначенням не можуть забезпечувати партнерських відносин). За демократичних форм управління декларуються і гарантуються основні права та свободи людини відповідно до міжнародних норм. Держава має правовий характер, чітко визначені сфери її компетенції, характер впливу на суспільство та особистість. Вона встановлює «правила гри» для партнерів, контролює їх виконання.

В економічному плані соціальне партнерство передбачає матеріальне і моральне стимулювання зацікавленості найманих працівників у зростанні темпів виробництва, продуктивності праці, забезпечення умов подальшого зростання прибутку роботодавців, держави, а також підвищення рівня життя працівників.

У соціальній сфері базою партнерських відносин є такий стан суспільства, що має назву громадянського. За такого стану людина, її добробут, соціальний комфорт є головними критеріями суспільного розвитку. Держава не стоїть над суспільством, а служить йому. У постіндустріальних країнах система соціального партнерства

насамперед розглядається саме в контексті громадянського суспільства і виступає організаційною формою суспільного життя.

Духовно-психологічний аспект відносин партнерства полягає в тому, що в масовій свідомості психології суспільства домінуючу роль займає образ не «класового ворога», а «дбайливого господаря», що вникає в потреби своїх працівників, надає їм допомогу. У повсякденному житті, через засоби масової інформації активно імплементується розуміння того, що особистий добробут кожного залежить від успіху фірми.

Таким чином, багатовимірність процесу соціального партнерства передбачає оптимізацію відносин між суспільними силами, що діють в країні. Виходячи з вищесказаного, очевидно, що соціальне партнерство – це певні взаємовідносини між людьми. Очевидним є і те, що існують три основні суб'єкти цих відносин: роботодавці, працівники та держава. Об'єктами таких відносин зазвичай є умови праці, рівень доходів, соціальний стан суб'єктів, їх місце, роль і права у створенні і розподілі виробленого продукту. Предметом соціального партнерства є відносини щодо соціального відтворення населення, громад, і в кінцевому результаті – відтворення і розвиток окремої особистості. Головною метою відносин соціального партнерства є врахування та забезпечення збалансованості інтересів основних його суб'єктів.

Очевидно, що процеси, які визначають розвиток сучасного світу, і насамперед – глобалізація, привели до появи інновацій у багатьох областях, в тому числі і в соціально-трудовій. Торкнулися вони й соціального партнерства.

Еволюція капіталізму в розвинутих країнах обумовила його поширення по всьому світу. В результаті взаємодії національних господарств змінюється положення країн у світовій економіці. Так, якщо на початку ХХ ст. країни Заходу були безумовними лідерами в промисловості, то вступ їх в імперіалістичну стадію та інтернаціоналізація світової економіки створили передумови для переміщення промислового виробництва в окремі країни третього світу. Останні стали невід'ємною частиною світової капіталістичної економіки, насамперед через участь в міжнародному поділі праці і спеціалізацію в певних галузях. Розвинені країни, втративши домінуючі позиції в промисловому виробництві, зберегли загальне лідерство в економіці, здійснюючи вивезення капіталу в країни третього світу. Вони стали найбільшими кредиторами, центрами базування транснаціональних корпорацій (ТНК) і провідними науковими центрами, що дозволяє їм експлуатувати країни, що розвиваються. Складання системи «світовий центр – світова периферія» відображає процес диференціації країн у взаємозалежному світі.

РОЗДІЛ 2

Глобалізація економіки супроводжується зростанням взаємозалежності національних фінансових ринків, збільшенням спекулятивних валютних потоків між державами і вторинними фінансовими ринками, станом купівельної і торгової незбалансованості, які в сукупності суттєво обмежують можливості формування макроекономічної політики на національних рівнях.

Найбільшою мірою така обмеженість у визначенні перспектив економічного зростання стосується політики у сфері праці та соціально-трудових відносин. Тому вирішення складної проблеми забезпечення зваженого наукового підходу в оцінці феномена глобалізації взяла на себе Міжнародна організація праці (МОП), основна діяльність якої з цієї проблематики проводиться Робочою групою соціальних змін глобалізації. Підготовлені цією групою документи регулярно розглядаються на сесіях Адміністративної ради і міжнародних конференціях МОП.

Генеральний директор МОП в своїй доповіді на 82-й сесії особливо виділив два аспекти: нерівномірний розподіл результатів глобалізації між країнами і перерозподіл доходів всередині країн. Глобалізація вивільняє економічні сили, які поглиблюють існуючу нерівність у сферах продуктивності праці, доходів, матеріального добробуту, перешкоджають забезпеченню рівності можливостей у соціально-трудових відносинах.

У лютому 2002 р. під егідою МОП була сформована Всесвітня комісія з соціальних наслідків глобалізації. Головне завдання Комісії полягає в тому, щоб на основі об'єктивного комплексного аналізу перевести дебати щодо цієї проблеми з площини конфронтацій у площину конструктивного діалогу і таким чином підготувати підґрунтя для конкретних спільних дій, спрямованих на те, щоб якнаймога число людей могло скористатись перевагами глобалізації та мінімізувати її можливі негативні наслідки.

Глобалізація відкриває нові перспективи для сталого економічного зростання і розвитку світової економіки. Однак водночас динамічні процеси змін і пристосування, асоційовані з глобалізацією, супроводжуються зростанням бідності, безробіття і соціальної дезінтеграції. Ступінь гостроти проблеми підтверджує стан зайнятості в світі, що визначається фахівцями МОП, як економічно раціональний та неприйнятний з моральної точки зору [7].

Поточна чисельність економічно активного населення в світі, за даними МОП, становить близько 3 млрд. людей, з яких 160 млн. – безробітні, 830 млн. мають повну зайнятість. Впродовж останніх років створюється близько 40 млн. нових робочих місць щорічно, що є

недостатнім навіть для покриття природного приросту чисельності працездатних (близько 50 млн. осіб на рік), не кажучи вже про зниження рівня безробіття.

Характерні риси і тенденції в сфері зайнятості, що сформувалися за останнє десятиліття, по-різному проявляються у країнах і регіонах світу й залежать від демографічної ситуації, загального рівня і спрямованості соціально-економічного розвитку держави, а також від політики уряду країни. Для цієї сфери, зазвичай, характерна відсутність прямого зв'язку між динамікою макроекономічних показників і динамікою зайнятості. Наприклад, нерідко зростання обсягів прямих іноземних інвестицій і ВВП не супроводжується співставним зростанням зайнятості, що спричиняє несприятливі для структури і динаміки ринку праці зміни [18].

Не менш актуальними є проблеми продуктивної зайнятості, забезпечення гідної праці, сірих схем оплати праці та ін. За оцінкою фахівців, до основних проявів впливу глобалізації на ринок праці та зайнятість можна віднести, насамперед, зростання потреби в науково-технічних кадрах і робітниках високої кваліфікації і, відповідно, зниження потреби в некваліфікованій робочій силі. Це сприяє підвищенню якості робочої сили, однак одночасно ускладнює проблему працевлаштування для багатьох категорій працездатного населення. Також має місце прискорена секторальна реструктуризація національних економік із відповідними структурними зрушеннями в попиті на фахівців певних спеціальностей на ринку праці, що супроводжується згортанням виробництва і масовими звільненнями в одних галузях і прискоренням розвитку виробництва та нестачею кадрів в інших. Так, найбільш швидкими темпами в світі розвиваються інформатика і телекомунікації, а також сфера обслуговування, за одночасного зниження частки зайнятих у виробничому секторі [12].

Доволі негативним і непередбаченим наслідком глобалізації стала проблема зростання неформальної зайнятості та самозайнятості, зниження рівня соціального забезпечення і погіршення умов праці населення [5]. Наприклад, за результатами досліджень, проведених МОП в 42 країнах, у 17 з них частка неформально зайнятих склала більше половини від загального числа працюючих і тільки в чотирьох країнах виявилася нижче 10%.

Феноменом глобалізації стало зростання зайнятості жінок, переважно в країнах, що розвиваються, а також значне зростання частки жінок в структурі економічної міграції. При цьому проблема полягає в тому, що багато з них зайняті в неформальному секторі та на малокваліфікованих, низькооплачуваних робочих місцях, а серед мігрантів більшість стає жертвами найгірших форм зайнятості.

РОЗДІЛ 2

Виходячи з вищевикладеного, слід зазначити, що в даний час відбувається зміна порядку денного у трудових відносинах і, відповідно, ролі партнерів, а саме: ослаблення профспілок, посилення ролі роботодавців, зміна позиції держав.

Глобалізація загострила конкуренцію на ринках і одночасно спричинила погіршення здатності держави мобілізувати необхідні ресурси для соціальної сфери. Уряди стали частіше вдаватися до політики «затягування пасків» і відходу від концепції повної зайнятості та політики економічної експансії. Історично сформований союз між профспілками і соціал-демократичними партіями почав слабшати. Приватизація, скорочення державного сектора економіки і ліберальна економічна політика, що визначаються державними пріоритетами задля залучення приватного сектора в ті сфери економіки, що традиційно були полем діяльності державного сектора, призвели до того, що профспілки виявилися не в змозі під впливом ринкових сил відстоювати «нормальну» модель зайнятості.

Таким чином, здійснені в світі в останню чверть ХХ ст. глибокі соціально-економічні перетворення призвели до серйозних для організованого робітничого руху наслідків. У багатьох країнах число членів профспілок скоротилося. Крім того, багато інститутів ринку праці, які створювалися за допомогою профспілок, стали руйнуватися. Іншими словами, глобалізація та її наслідки стали серйозним викликом для професійного руху і вимагають від нього нових підходів і стратегій для збереження впливу на соціальну політику [2].

У профспілковому русі можна відзначити дві тенденції. По-перше, це зниження чисельності профспілок. Причинами цього є зниження рівня зайнятості у високооб'єднаних галузях промисловості і зростання зайнятості в менш організованих галузях, поширення нетипових форм зайнятості. У ряді країн рівень членства в профспілках підтримується за рахунок державного сектора, де членів в середньому в два-три рази більше, в той час як членство в приватному секторі знижується. Однак рівновага може порушитися, якщо чисельність профспілок і охоплення колективними угодами знизиться до певної критичної межі. Це означає, що може знадобитися втручання держави. Хоча слід відмітити, що вплив профспілок визначається не тільки їх розміром, але і такими факторами, як активність в представництві працівників на всіх рівнях, в колективних переговорах, в роботі органів соціального страхування, громадської думки, в тому числі і профспілкових активістів.

По-друге, спостерігається реструктуризація профспілок за рахунок злиттів. У середині коаліцій профспілок відбувається об'єднання невеликих членів, що поклато край поділу профспілок працівників

розумової і фізичної праці. Цьому є кілька причин, зокрема, структурні зміни (зниження значення фізичної праці і зайнятості в промисловості), зменшення чисельності членів, реструктуризація організацій приватного сектора і приватизація державних служб. Ставлення до цього процесу неоднозначне. З одного боку, він веде до конкуренції між профспілками, забезпечує більш ефективне представництво і обслуговування інтересів членів, скорочує адміністративні витрати. З іншого боку – це непростий процес реструктуризації, що викликає необхідність звільнень персоналу.

Вплив глобалізації і науково-технічного прогресу на профспілковий рух завжди знаходився в центрі уваги МОП. У 1998 р. Міжнародний інститут соціально-трудова досліджень почав реалізовувати проект під назвою «Організація праці в XXI столітті». Для цього була створена спеціальна електронна мережа, яка пов'язала профспілкових працівників з вченими та МОП і створила для них можливість вести діалог з даної проблеми он-лайн. Крім того, відомими фахівцями було проведено порівняльне дослідження про сформовані профспілками заходи і стратегії в зв'язку з глобалізацією в п'ятнадцяти країнах світу: Бразилії, Гані, Ізраїлі, Індії, Іспанії, Канаді, Республіці Корея, Литві, Нігерії, США, Тунісі, Чилі, Швеції, Південній Африці і Японії [10].

У дослідженнях МОП наголошується, що технологічні зміни і ліберальна економічна політика підірвали соціальну базу профспілкового руху і тим самим обмежили можливість зростання і навіть збереження значного складу членів профспілок. Значно скоротився відсоток організованих працівників у загальному складі робочої сили. Це, насамперед, відбувалося тому, що промислова зайнятість постійно зміщувалася на користь малих підприємств, які схильні застосовувати гнучку систему зайнятості. Крім того, державний сектор і громадські служби зазнали істотних скорочень за своїми розмірами. Профспілкам, перш за все, необхідні організаційні стратегії, щоб вони могли впливати на політику в соціально-трудова сфері. Стало також зрозумілим, що основний виклик для профспілок в усіх країнах – це представництво інтересів працівників з нетрадиційними умовами праці, а також надання нових видів послуг своїм членам [13].

Таким чином, перед профспілковим рухом постали дві головні проблеми, пов'язані з глобалізацією. Перша – зростання нерівності в доходах між працівниками, особливо в країнах, що розвиваються, і зокрема, постсоціалістичних країнах. Друга – поява на ринку праці працівників з гнучкими нетрадиційними трудовими відносинами, які не вписуються в існуючі рамки соціального захисту.

РОЗДІЛ 2

Стало зрозуміло, що для того, щоб профспілки змогли повернути собі традиційну роль збереження соціальної солідарності, їм необхідно знайти рішення цих проблем і, в першу чергу, зупинити подальше загострення становища щодо розподілу доходів, а також успішно вирішити проблему заміщення найбільш вразливих категорій працівників.

Слід зазначити, що економічна глобалізація спричиняє тенденції соціального демпінгу (конкуренції за винагороду за працю), який може негативно вплинути на розвиток соціального партнерства. Країни, де рівень заробітної плати і соціальних виплат нижчий, є більш конкурентоспроможними щодо розвитку економіки і залучення інвестицій. При прийнятті рішення про розміщення виробництва фірми враховують витрати на робочу силу, а відповідно, де вони менше – там і краще. Це сформувало ризик, що фірми в європейських країнах з достатньо високим рівнем заробітної плати і соціальних витрат будуть переводити свої виробництва в інші країни з нижчими витратами на працю. При цьому, якщо раніше щодо Європи відзначались насамперед зайві соціальні гарантії, то останнім часом мова йде безпосередньо про заробітну плату, з'явилося навіть словосполучення «демпінг по заробітній платі» (wage dumping). Вирішення даної проблеми полягає в гармонізації соціальних стандартів в Європі, щоб не було «гонки до нижньої межі» [17].

Наступною «новою» тенденцією є певні зрушення соціального партнерства до соціальної відповідальності роботодавців. Поняття «соціальна відповідальність» досить широко використовується в повсякденній практиці, але, як виявилось, не досить чітко визначено в теорії. Зазвичай соціальна відповідальність розглядається як одне з визначень відповідальності взагалі. Відповідальність як спосіб взаємодії різних сил у суспільстві (окремі індивіди, організації, органи управління тощо) пов'язана з покладанням обов'язку до певної дії, представленням на цій основі вимог до відповідної особи (організації), а також застосуванням санкцій в разі невиконання [6].

У широкому сенсі соціальна відповідальність містить два взаємопов'язаних елементи – очікування зацікавлених сторін щодо посадових осіб і громадських органів і усвідомлення останніми свого боргу перед суспільством, колективом, окремими індивідами. Вона передбачає наявність конкретних завдань і функцій, які люди повинні виконувати в силу положення, яке вони займають в суспільстві.

Соціальна відповідальність у вузькому сенсі відноситься до сфери соціального добробуту суспільства, безпосередніх умов життєдіяльності людей, задоволення їх різноманітних соціальних потреб. Вона полягає у

обов'язку певних суспільних сил та інститутів сприяти вирішенню соціальних, економічних, освітніх і оздоровчих проблем населення, забезпечуючи базис функціонування сучасного суспільства. Саме вона виступає фундаментом держави і суспільства добробуту як системи, що визнає свою відповідальність за задоволення основних потреб громадян і робить для цього відповідні практичні зусилля [15].

Одна з причин розвитку соціальної відповідальності (на відміну від індивідуальної) полягає в тому, що в сучасному суспільстві виникли ризики (втрата роботи, інвалідність, хвороба та ін.), причини яких лежать поза межами безпосереднього впливу окремих осіб і тому потребують уваги з боку суспільства, його формальних і неформальних інститутів. Саме у зв'язку з цим виникли ідеї, що стали вже традиційними для суб'єктів соціальної відповідальності: «жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна» і «суспільний договір». Вони підкреслюють той факт, що соціальна відповідальність є відносинами взаємозалежності і навіть взаємної вигоди для її суб'єктів і об'єктів.

Звісно, важливо відзначити роль історичного чинника в формуванні меж соціальної відповідальності та визначенні її суб'єктів. Взаємовідносини з приводу соціальної відповідальності складаються в суспільстві протягом тривалого періоду, відображаючи розташування суспільних сил і визначаючи моделі соціального устрою. Таким чином, соціальна відповідальність є специфічним інститутом сучасного суспільства, заснованим на глибинних процесах, багато в чому не пов'язаних із політичною і економічною кон'юнктурою.

Існує загальновідоме твердження, що існування бізнесу виправдане тільки тоді, коли він слугує громадській або соціальній меті. У число соціальних суб'єктів, які мають свій інтерес в діяльності даної організації, входять: суспільство в цілому, акціонери / інвестори, співробітники (працівники) і споживачі продукції [9]. Вихідним положенням при цьому є усвідомлення бізнесом міри своєї відповідальності перед цими групами зацікавлених осіб, тому бізнес і організовує свою діяльність так, щоб реалізувати цю відповідальність.

Отже, розвиток і зміцнення системи соціальних прав громадян обумовили ускладнення становища роботодавців. З одного боку, на них тисне держава, гарантуючи ці права, а з іншого – працівники, які хочуть їх реалізувати на практиці, можливо, навіть в межах окремого підприємства чи організації. Таким чином, соціальна відповідальність роботодавців – це багатогранний феномен соціального життя, що багато в чому визначає їх роль в суспільстві. Однак, як показує практика,

РОЗДІЛ 2

ставлення роботодавців до своєї соціальної відповідальності досить складне і часом суперечливе.

З іншого боку, залучення підприємств і організацій, що володіють значними матеріальними та людськими ресурсами до вирішення соціальних проблем, формування у роботодавців свідомого ставлення до своєї ролі в реалізації соціальної політики є вигідним і для держави і для працівників. Однак викликає пересторогу той факт, що, коли виникає ідея соціальної відповідальності, яка просувається роботодавцями, то мова вже йде не про право працівників, а про свідомість роботодавців.

Один із прикладів – активна пропаганда благодійності. Хоча вона і є по суті позитивним явищем, при оцінці її потрібна певна обережність, адже благодійність має суто добровільний, односторонній і, як правило, разовий характер, а її позитивні та негативні сторони добре відомі. Причому, зазвичай вона спрямована на суспільство в цілому, а не на працівників. Тому благодійність слід розглядати як частковий вияв соціальної відповідальності окремих роботодавців, який у сучасних умовах не може стати основою довгострокової стратегії соціальної взаємодії бізнесу і суспільства. Таким чином, виникає небезпека підміни чітко структурованої системи соціального партнерства як конкретного механізму вирішення соціально-трудова проблем, що вимагає участі інших соціальних сил суспільства, а саме – працівників і держави, розмитотою і невизначеною соціальною відповідальністю роботодавців, яка, до того ж, може взагалі обійти увагою соціальні інтереси працівників.

Виходячи з викладеного вище, виділимо основні наслідки глобалізації в соціально-трудова сфері, які негативним чином впливають на розвиток соціального партнерства:

- зміни в організації характеру виробництва, в тому числі і під впливом інформаційних технологій, що створює можливості територіального перенесення виробництва або його окремих функцій;
- зміни в національному законодавстві, в тому числі і в питаннях заробітної плати, яке виходить з необхідності дотримання національних інтересів і соціального миру в країні, що можуть призвести до втрати економічного, політичного і морального сенсу для найсильніших в економіці, особливо ТНК [8];
- економічне зростання без підвищення рівня зайнятості, високий рівень безробіття, розвиток нових форм зайнятості;
- зрушення в структурі зайнятості: скорочення частки робітників, зростання питомої ваги жінок, чисельності осіб з неповною зайнятістю, частки неформального сектора в національній економіці;

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

- процес дезінтеграції трудових відносин і погіршення умов праці в низці країн;
- тенденції подальшої диференціації робочої сили за рівнем кваліфікації: збільшується чисельність висококваліфікованих працівників при одночасному розширенні зони некваліфікованої праці;
- стрімке зменшення впливу профспілок на вирішення ключових питань у більшості країн (крім Північної Європи);
- зміни в змісті праці через зростання рівня автоматизації та комп'ютеризації: інтелектуальний капітал і людський фактор стають головними конкурентними перевагами.

Таким чином, ще раз підкреслимо, що традиційні моделі соціального партнерства в умовах глобалізації є неконкурентоспроможними, а сам характер глобалізації обумовлює необхідність удосконалення системи соціального партнерства, більш активного і ефективного використання міжнародних механізмів та інститутів для управління цим процесом і надання йому більш цивілізованого і гуманного характеру задля того, щоб економічні та технологічні аспекти цього процесу не впливали на головну мету – соціальне спрямування та сталість суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Акулов М. Г. Економіка праці і соціально-трудові відносини: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 328 с.
2. Андреева Е. Л. Глобализация и значение экспорта для экономики страны. Мировая экономика: проблемы и перспективы: сб. науч. тр. Заисти: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2004. Вып. 1. С. 98–102.
3. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. *Избранные произведения* / пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. Москва: Прогресс, 1990. С. 43–271.
4. Вильховниченко Э. Д. Постиндустриальные модели труда: социоорганизационный прогресс на рубеже 21 века. *Мировая экономика и международные отношения*. 2003. №3. С. 56–65.
5. Глобальна економіка: [навч. посіб.] / [П. П. Мазурок, Б. М. Одягайло, В. В. Кулішов, О. М. Сазонець]. Львів: Магнолія, 2009. 208 с.
6. Гришук В. К. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Львів, 2012. 152 с.
7. Грішнова О. А., Крехівський І. О. Ринок праці України під впливом глобалізації. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*: сб. науч. трудов. Донецк: ДонНУ, 2007. С. 32–40.

8. Дементов В. Особливості забезпечення соціальної відповідальності державної служби у контексті демократичних перетворень. *Держава та суспільство* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/4/07.pdf>

9. Дзюба О. М., Зюзіна В. П. Ефективність внутрішньої складової корпоративної соціальної відповідальності підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. №725: Проблеми економіки та управління. С. 277–281.

10. Дорош О. В. Соціально-економічний механізм забезпечення гідної праці в Україні. *Бізнес-інформ*. 2014. №5. С. 226–231.

11. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель ; пер. з англ. К.: Ваклер, 2006. 256 с

12. Колективно-договірне регулювання соціально-трудова відносин у вищих навчальних закладах III – IV рівнів акредитації: [монографія] / [О. М. Ярошенко, Г. С. Гончарова, С. О. Сільченко та ін.] ; за ред. проф. О. М. Ярошенка. Харків: Право, 2009. 240 с.

13. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія. Київ: КНЕУ, 2010. 251 с.

14. Колот А. М., Грішнова О. А., Герасименко О. О. Економіка праці і соціально-трудова відносини. Київ: КНЕУ, 2009. 711 с.

15. Конарева Л. А. Качество и социальная ответственность. США – Канада: экономика, политика, культура. 2009. №5. С. 114–127.

16. Лук'яненко Д. Г. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія. Київ: КНЕУ, 2001. 538 с.

17. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. Київ: КНЕУ, 2006. Т. 2. 592 с.

18. Черевко О. В., Березіна О. Ю., Годлевська А. А. Пріоритети регіональної політики соціально-економічного розвитку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. Черкаси: ЧДТУ, 2014. Вип. 36. Ч. III. С. 147–152.

19. Яковець Ю. Глобальні тенденції соціокультурної динаміки і перспективи взаємодії цивілізацій у XXI столітті. *Економіка України*. 2000. №3. С. 8–17.

20. Allen V. L. *The Sociology of Industrial Relations: Studies in Method*. London: Longman, 1971. 282 p.

21. Beniger J. R. *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986. 493 p.

22. Burnham J. *The Managerial Revolution: What is Happening in the World*. New York: The John Day Company, 1941. 285 p.

2.3. КЛАСИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ ТА ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

О. Ю. Березіна, Ю. В. Ткаченко

Результати аналізу зарубіжного досвіду [8-23 та ін.] і робіт вітчизняних науковців [2, 5, 7 та ін.] щодо впровадження різних моделей соціального партнерства дозволяють здійснити класифікацію останніх за наступними характерними ознаками:

– за державною політичною системою, рівнем залученості органів влади до процесів регулювання соціально-трудових відносин, механізмами регулювання та участю держави в системі соціальних гарантій;

– за якістю роботи щодо підготовки колективних договорів і угод, характером взаємодії профспілок з органами державної влади і місцевого самоврядування, представництвом інтересів і соціально-трудових прав робітників, профспілковим лобюванням, специфікою взаємовідносин профспілок і об'єднань роботодавців та підприємців.

Для наочності, чіткості і швидкого порівняння класифікація моделей соціального партнерства представлена у табличній формі (табл. 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4).

Таблиця 2.3.1

Моделі соціального партнерства за механізмами регулювання та рівнем залученості органів влади до процесів регулювання соціально-трудових відносин

Країни	Характеристика моделі
Біпартизм	
США, Канада, Великобританія	Двостороння модель, що використовується на рівні підприємств і галузей
Трипартизм	
Франція, Німеччина, Швеція, Австрія та ін.	Передбачає тристороннє співробітництво між працівниками, підприємствами і державою на державному, регіональному та територіальному рівнях
Тетрапартизм	
Проявляється не на державному рівні, а між галузями і секторами економіки	Характеризується сукупністю взаємовідносин об'єднань роботодавців, профспілок та посередників, представлених різними фондами, незалежними організаціями та ін.

Складено за: [1,5; 8-23]

**Моделі соціального партнерства
за участю держави в системі соціальних гарантій**

Країни	Характеристика моделі
Перша модель	
США	Відсутній інститут державних соціальних гарантій в європейському розумінні, а також поняття соціальних прав і їх кодифікації на законодавчому рівні, але є традиція соціальної допомоги, в рамках якої діють численні страхові компанії, благодійні організації, реалізуються місцеві і державні соціальні програми, відповідальність за які несе виконавча влада; є суд, який накладає стягнення на тих, хто не виконує своїх зобов'язань
Друга модель	
Країни континентальної Європи	Розвинена і кодифікована система відносин між роботодавцями і працівниками; які є соціально оформленими і юридично відповідальними групами; саме на цій системі відносин базується система законодавчо закріплених соціальних гарантій, що не залежать від зміни виконавчої влади
Третя модель	
Країни Північної Європи	Всі соціальні гарантії бере на себе безпосередньо держава зі своєю законодавчою системою, податки традиційно дуже високі, практично відсутнє поле для швидкого акумулювання доходів в результаті надмірно інтенсивного підприємництва, але це не перешкоджає доволі ефективному розвитку виробництва

Складено за: [1,5; 8-23]

**Моделі соціального партнерства за якістю роботи
щодо підготовки колективних договорів і угод**

Країни	Характеристика моделі
Перша модель	
Фінляндія, Швеція, Бельгія, Норвегія, Нідерланди	Активне втручання держави в трудові відносини та їх регулювання. Трирівневність партнерства: загальнонаціональний, галузевий та рівень підприємств
Друга модель	
США, Канада; більшість країн, що розвиваються Азії, Латинської Америки	Однорівневий (укладання колективних договорів переважно на рівні підприємств). Досить активна участь в законодавчому процесі профспілок і об'єднань підприємців. Вплив профспілок на переговорні процеси здійснюється шляхом офіційних рекомендацій роботодавцям
Третя модель	
Німеччина, Австрія, Франція, Великобританія	Проміжний варіант між двома попередніми моделями. На загальнонаціональному рівні соціальні партнери спільних рішень не приймають, а обмежуються консультаціями, в поодиноких випадках – загальнонаціональними угодами з окремих питань соціальної політики. Галузеві угоди є лише «відправним пунктом» для локальних переговорів на рівні підприємства

Складено за: [1,5; 8-23]

**Моделі соціального партнерства
за характером взаємодії профспілок
з органами державної влади та місцевого самоврядування**

Країни	Характеристика моделі
Орієнтовані на співробітництво	
Німеччина, Австрія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Данія, Нідерланди	Профспілки, де робітничий рух має багаторічний реформістський характер і конструктивні реформаторські традиції. Тісний зв'язок профспілок з реформаторськими партіями. Модель характеризується гнучкою ліберальною структурою, здатною нейтралізувати «абсолютизм» лідерів і найбільш повно враховувати інтереси працівників. Профспілки зазвичай схильні до співпраці з органами влади і державою
Орієнтовані на конфлікт з державою	
Італія, Франція, Великобританія	Політично незалежний профспілковий рух створено за виробничим принципом, з чіткою ієрархічною управлінською структурою. Профспілки, як правило, є опозиційними

Складено за: [1,5; 8-23]

За представництвом інтересів і соціально-трудова прав працівників (табл. 2.3.5) необхідно виділити три моделі: профспілкове представництво, чисте представництво, змішане представництво [1,5]. У багатьох країнах з ринковою економікою важливу роль у представництві працівників, крім профспілок, відіграють структури, що узагальнено називаються в дослідженнях МОП виробничими радами. Їх діяльність спрямована насамперед на забезпечення участі працівників в управлінні виробництвом, формування атмосфери конструктивного співробітництва між працівниками і роботодавцями, залучення працівників до вирішення нагальних проблем підприємства, партисипативну орієнтування працівників, і, як наслідок, формування обґрунтованого підходу до формування соціальних вимог. Діяльність виробничих рад не засновується на членстві і збереженні масштабів конкретної організації. Як правило, їх завданням є розвиток співпраці між адміністрацією та працівниками для розвитку підприємства. Виробничі ради зазвичай не входять до організаційної структури профспілок, тобто не є відділами або представництвами будь-яких професійних організацій, хоча це не означає, що вони не можуть вирішувати будь-які питання спільно.

Отже, існуючі моделі соціального партнерства, представлені вище в розрізі різних класифікаційних ознак, по-перше, надають можливість

РОЗДІЛ 2

вирішувати спірні питання не шляхом страйків, класових конфліктів, а в процесі переговорів, шляхом досягнення взаємної згоди та врівноваження інтересів різних соціальних груп замість їх протиставлення. По-друге, партнерство різних соціально-політичних сил передбачає розумний компроміс замість конфронтації, згоду замість односторонніх дій. По-третє, ці моделі демонструють багатоканальне вирішення проблем зайнятості, отримання доходів, соціального забезпечення [7].

Таблиця 2.3.5

Моделі соціального партнерства за рівнем участі працівників і представлення їх інтересів і соціально-трудова прав

Країни	Характеристика моделі
Профспілкове представництво	
США, Канада, Японія, Польща, Великобританія, Ірландія, Італія	Профспілкова організація на підприємстві згідно із законом уповноваженим представницьким органом не лише членів профспілки, а й усіх працівників. Система профспілкового представництва не обов'язково передбачає легалізацію на рівні національного законодавства, а може регламентуватися колективними договорами
Чисте представництво	
Австрія, Греція, Іспанія, Португалія, Німеччина, Нідерланди	Виробничі ради формуються виключно з представників працівників і діють в якості контрагента адміністрації на рівні підприємства. Це, як правило, консультативний орган з соціальних питань. Порядок таких консультацій конкретизується в рамках колективних договорів або спеціальних внутрішньофірмових угод
Змішане представництво	
Бельгія, Данія, Ірландія, Франція	Виробничі ради є спільними органами працівників і роботодавців. На підприємствах формуються ради, до складу яких трудовим колективом обираються представники найманих працівників і призначаються адміністрацією представники роботодавця. Ради володіють широкими повноваженнями, включаючи участь у вирішенні управлінських питань, внутрішнього трудового розпорядку, охорони праці

Складено за: [1,5; 8-23]

Становлення і розвиток соціального партнерства забезпечується відповідною системою, що є складною сукупністю структурно-організаційних елементів об'єкта, суб'єктів, предмета, механізму, методів, засобів, тактики, культури і технологій взаємовідносин, які у процесі взаємодії та взаємовпливу набувають нові характерні риси

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

(рис. 2.3.1), а розрізнено не можуть забезпечити виконання завдань соціального партнерства. Лише разом, у системному поєднанні ці елементи здатні забезпечити досягнення головної мети соціального партнерства – соціальної злагоди і миру в суспільстві.

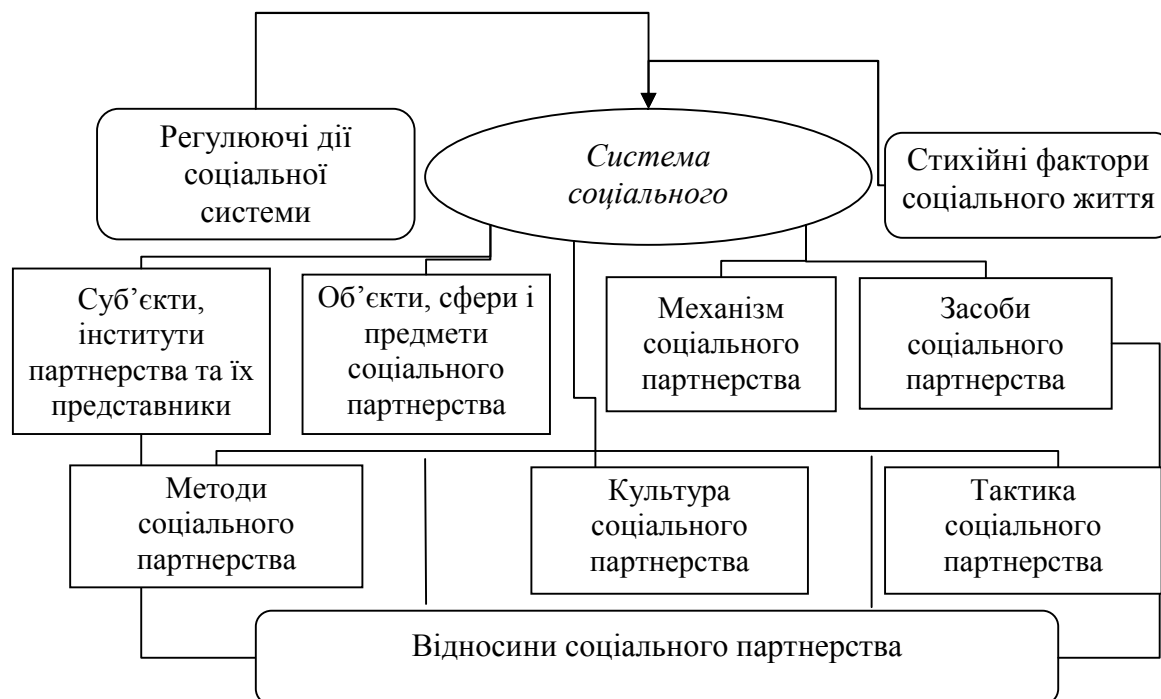

Рис. 2.3.1. Система соціального партнерства

Найважливішим елементом системи соціального партнерства є механізм партнерських відносин, який дозволяє на практиці реалізувати систему соціального діалогу (рис. 2.3.2). Його детермінантами є:

- постійний переговорний процес із залученням представників інститутів соціального партнерства (профспілок, об'єднань роботодавців, підприємців і органів влади, громадськості);
- постійна робота органів регулювання соціально-трудова відносин (тристоронніх комісій);
- встановлення і дотримання процедур узгодження інтересів і позицій сторін;
- кодифікація відносин партнерства в законах, регулятивних актах суб'єктів господарювання, нормативних документах органів державного управління;
- система контролю за виконанням прийнятих договорів і угод;
- робота експертів, які аналізують стан і перспективи розвитку системи соціального партнерства;
- доведення ідей соціального партнерства до широких верств населення.

РОЗДІЛ 2

Головною складовою механізму соціального партнерства є переговорний процес, в ході якого рішення не нав'язуються, а спільно виробляються учасниками на засадах рівності сторін. При постійній взаємодії сторін конфлікту це найраціональніший спосіб досягнення результатів, що влаштовуватимуть усіх.

Рис. 2.3.2. Механізм соціального партнерства

Сторонами соціального партнерства є працівники і роботодавці в особі уповноважених у встановленому порядку представників. В якості представника інтересів роботодавців сьогодні виступають: некомерційні спілки та асоціації промисловців і підприємців, що діють на регіональному і територіальному рівнях і освічені, в основному, на базі колишніх громадських об'єднань; вітчизняні акціонерні товариства галузевого характеру, органам управління яких підприємства та дочірні суспільства довірили представляти їх інтереси як роботодавців; торгово-промислова палата України, її регіональні відділення; структури органів виконавчої влади, які здійснюють функцію роботодавця [3,4,6].

За різними оцінками, сьогодні в Україні налічується від 400-500 до 900 об'єднань підприємців, але реально функціонують лише близько 200, при цьому лише близько 130 з них демонструють хоч якусь активність у соціальній сфері. Це пояснюється тим, що лівова частка вітчизняних підприємців не пов'язана прямими відносинами з

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

профспілками, а переговори з виконавчою владою розглядаються ними лише як додаткова можливість любіювання власних інтересів. На досягнення цієї мети, власне, і зорієнтована структура галузевих, регіональних і міжрегіональних груп підприємців. У переважній більшості випадків функції повноважних представників працівників при веденні переговорів і підготовки колективних договорів, договорів сьогодні виконують профспілки та їх об'єднання. В Україні введена розгалужена чотирьохрівнева система колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин (табл. 2.3.6).

Таблиця 2.3.6

Схема рівнів колективно-договірного регулювання системи соціального партнерства

Рівні	Види договорів	Учасники узгоджень		
1. Державний	Генеральні Галузеві	Загально-національні об'єднання роботодавців, міністерства, комітети	Загально-національні об'єднання профспілок Галузеві об'єднання	Уряд, профільні міністерства
2. Регіональний, галузевий (область)	Спеціальні, Регіональні, Галузеві, Міжгалузеві	Об'єднання роботодавців суб'єктів господарювання	Об'єднання профспілок суб'єктів господарювання	Органи виконавчої влади
3. Адміністративно-територіальні утворення (райони, міста)	Тарифні Територіальні	Територіальні об'єднання роботодавців	Територіальні об'єднання профспілок	Органи виконавчої влади
4. Підприємства	Колективні	Територіальні організації роботодавців	Територіальні організації профспілок	Органи місцевої влади

Складено за: [21-22]

Відповідно до Закону «Про колективні договори і угоди» [3], в залежності від сфери компетенції, укладаються наступні види угод:

– генеральні угоди, якими визначаються загальні принципи соціально-економічної політики (державний рівень). Державні угоди оформляються, затверджуються і реалізуються як тристоронні. В них беруть участь всеукраїнські об'єднання профспілок, об'єднання роботодавців та Уряд України;

РОЗДІЛ 2

– галузеві (міжгалузеві) тарифні угоди, що встановлюють норми оплати та інші умови праці, соціальні гарантії та пільги для працівників певної галузі/галузей. В них беруть участь профспілки та їх об'єднання, об'єднання роботодавців, представники уповноважених органів, профільних міністерств;

– регіональні та територіальні угоди, пункти яких стосуються конкретних соціально-економічних проблем територій. Сторонами даних угод є відповідні профспілки та їх об'єднання, об'єднання роботодавців, інші уповноважені роботодавцями представницькі органи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування;

– колективні договори, укладені на підприємствах, організаціях, установах для регулювання трудових відносин. Такі договори, в основному, є двосторонніми – між працівниками і роботодавцями, але можуть бути і тресторонніми за участю органів місцевого самоврядування або представників галузевих структур та об'єднань.

Щодо регіональних угод, то вони укладаються на територіальному рівні та визначають умови вирішення певних соціально-економічних проблем, пов'язаних з територіальними можливостями. Однак практика показує, що процес розробки та укладання територіальних угод часто відбувається певною мірою ізольовано від інших видів угод і договорів. Якщо за охопленням територій і термінами укладання угод існують вже напрацьовані механізми, то в характері та змісті цих угод, і насамперед, в питаннях регулювання оплати праці необхідна ще низка домовленостей і напрацювань, адже в багатьох угодах це питання практично не розглядається.

Результати проведеного опитування працівників і роботодавців свідчать про те, що наразі переважна частина не володіє інформацією щодо чинних територіальних угод. Це свідчить про те, що зміст і зобов'язання, прийняті в територіальних угодах об'єднаннями роботодавців, профспілками та регіональними і місцевими органами влади, не зачіпають інтереси конкретних роботодавців і працівників підприємств (організацій) регіону.

Аналіз регіональних угод у частині соціальних гарантій показує, що в деяких регіонах адміністрація надає податкові пільги підприємствам, які спрямовують вивільнені кошти на програми соціального захисту, пенсійне забезпечення, утримання об'єктів культури і спорту. Роботодавці зобов'язуються виділяти профспілкам кошти на їх роботу, а профспілки відповідають за санаторно-курортне оздоровлення членів профспілки та їх дітей. Але в переважній більшості регіональних угод відсутні такі положення.

Наразі участь роботодавців, їх об'єднань у системі соціального партнерства, насамперед на державному і регіональному рівнях, залишається одним з найбільш проблемних питань. Фактично не залученими є найбільші корпорації, компанії, фінансово-промислові групи, де переважає приватний або змішаний капітал. Легітимність і прозорість окремих некомерційних об'єднань та громадських організацій, що беруть участь в колективно-договірному процесі, їхні реальні можливості щодо організації виконання укладених договорів викликають певні сумніви у представників інших сторін.

Водночас, державою не вироблено ефективних способів стимулювання участі підприємців у регулюванні соціально-трудових відносин. Одним із основних питань, пов'язаних з участю профспілок у системі дво- і тристоронньої взаємодії, є представництво. Фактично мова йде про легітимність окремих профспілок і первинних профспілкових організацій, що представляють інтереси всіх найманих працівників і груп, що є членами такого утворення, як соціальних партнерів. Це питання наразі є доволі актуальним через значне скорочення чисельності учасників профспілок, зменшення престижу участі в профспілці. Становленню профспілок як суб'єкта соціальної взаємодії перешкоджають і руйнівні процеси внутрішньої боротьби у вітчизняному профспілковому русі. Це ускладнює вироблення спільної узгодженої позиції, без чого неможливо вийти на рівень переговорів не тільки з урядом, а й з представниками підприємців. Крім того, питання представництва в об'єднаннях профспілок продовжує залишатися предметом гострих дебатів. Очевидно, що розв'язання цієї проблеми лежить не лише в законодавчій площині, а й у повсякденній діяльності профспілок [2]. Обмежує ефективність вітчизняної моделі соціального партнерства і тенденція поширення «позаправової ніші». У сучасному трудовому просторі чітко виділяються три різних типи неправових взаємодій, кожен із яких уособлює відповідний механізм поширення неправових практик:

1) переважно конфліктні, антагоністичні (коли роботодавець порушує трудові права працівників, а працівники цьому не можуть протидіяти);

2) переважно взаємовигідні (коли роботодавці і працівники отримують певний вигравш за рахунок держави);

3) солідарність (коли протизаконні дії приносять відповідну вигоду працівникам за рахунок держави, а роботодавці солідарні з працівниками через прагнення компенсувати низький рівень зарплати і важкі умови праці).

РОЗДІЛ 2

Реорганізацію системи соціального партнерства необхідно проводити з урахуванням не тільки кращих національних практик, але і сучасного світового досвіду децентралізації відносин соціального партнерства. При цьому пріоритетом повинен бути розвиток колективно-договірних відносин на первинному рівні, забезпечення незалежності профспілкових організацій від роботодавця. Також в законодавстві слід усунути наявні суперечності та правової колізії.

Політика в області соціального партнерства повинна орієнтуватися не на те, щоб будь-якими способами уникати трудового конфлікту, а на те, щоб спрямовувати ці конфлікти в конструктивне русло. Для цього необхідним є випереджальний розвиток інститутів вирішення колективних трудових спорів. Таким чином, держава повинна не самоусуватися, не намагатися вибудувати всю систему соціального партнерства знизу доверху (або зверху донизу), а створювати інфраструктуру, відповідний каркас для самостійної побудови соціальними партнерами відповідних інститутів і вироблення необхідних механізмів і процедур.

Враховуючи викладене вище та з урахуванням ситуації, що склалася в Україні, базуючись на внутрішній логіці трудових відносин, слід створити таку модель соціального партнерства, яка, з одного боку, сприяла б ефективній трансформації національної економіки, збереженню і створенню нових робочих місць, а з іншого боку – забезпечувала би конкурентоспроможність працівника на ринку праці, підвищувала його мотивацію до продуктивної праці. На нашу думку, така модель – це не теоретична абстрактна конструкція, а реальний механізм, що враховує соціально-економічні особливості країни та її регіонів. При цьому надзвичайно важливою є трансформація як економічного ефекту у соціальний, так і соціального – в економічний. Між цими ефектами має бути тісний взаємозв'язок, який наразі, на жаль, відсутній.

Список використаних джерел

1. Березіна О. Ю. Соціальна відповідальність корпорацій: теорія та практика: монографія. Черкаський державний технологічний університет. Черкаси: Видавець Вовчок О.Ю., 2016. 331 с.
2. Гетьманцева Н. Д. Інтерес в правовому регулюванні трудових відносин. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Серія «Правознавство»*. Чернівці: Рута, 2012. Вип. 618. С. 66–70.
3. Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. № 3356-ХІІ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>

4. Закон України «Про організації роботодавців» від 24.05.2001 №2436-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №32. С.171.

5. Колот А. М., Грішнова О. А., Герасименко О. О. Економіка праці і соціально-трудова відносини. Київ: КНЕУ, 2009. 711 с.

6. Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості до 2020 р.: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 липня 2011 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 66. С. 2402.

7. Шерепера І. А. Досвід європейських країн у розвитку соціального партнерства України. *Економіка: реалії часу*: науковий журнал. 2013. № 4 (9). С. 189–194. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economics.opu.ua/2013/n4.html>

8. Austrian Social Partnership. Aufgaben der Sozialpartner [Tasks of the Social Partners]. The Austrian Social Partnership, 2015. http://www.sozialpartner.at/?page_id=2677&lang=en

9. Baldwin P. *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, 1975–1975*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

10. Barth E., Zweimüller J. Labour market institutions and the industry wage distribution – Evidence from Austria, Norway and the US. *Empirica*. 1992;19(2):181–201. doi.org/10.1007/BF00924960.

11. Bohle D., Greskovits B. *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca: Cornell University Press, 2012.

12. Crouch C., Streeck W. *The diversity of democracy: corporatism, social order and political conflict*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2006.

13. Culpepper P.D. *Creating Cooperation: How States Develop Human Capital in Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 2003.

14. Ebbinghaus B. Reforming Bismarckian corporatism: The changing role of social partnership in continental Europe. In: Palier B, editor. *A long goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010. pp. 255–278.

15. Federal Health Commission & Austrian Council of Ministers. *Federal Health Commission & Austrian Council of Ministers, 2012. Health In All Policies – Health Targets Austria*. <http://www.gesundheitsziele-oesterreich.at/austrian-health-targets/>

16. Greer S. L. Ever Closer Union: Devolution, the European Union, and Social Citizenship Rights. In: Greer S.L., editor. *Devolution and Social Citizenship Rights in the United Kingdom*. Bristol: Policy, 2009. pp. 175–196.

РОЗДІЛ 2

17. Greer S. L., et al. Everything you always wanted to know about European Union health policy but were afraid to ask. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies, 2014.

18. Hofmarcher M. M., Quentin W. Das österreichische Gesundheitssystem: Akteure, Daten, Analysen. Berlin: Medizinisch Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2013.

19. Pochet P., Degryse C. Dialogue social européen: une relance «de la dernière chance»? Brussels: European Social Observatory, 2016. Opinion Paper, no. 17.

20. Streeck W, Hassel A. The crumbling pillars of social partnership. West European Politics. 2003;26(4):101–124.

21. Streeck W, Schmitter PC. Community, market, state – and associations? The prospective contribution of interest governance to social order. In: Streeck W., Schmitter P.C., editors. Private Interest Government: Beyond Market and State. London: Sage; 1985. pp. 1–29.

22. Thelen K. How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

23. Thelen K. Varieties of liberalization and the new politics of social solidarity. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

2.4. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕГІОНАХ

Ю. В. Ткаченко

У процесі аналізу економічного змісту соціального партнерства слід виходити з того, що за своєю суттю воно є одним з видів взаємодії, який організовується та проявляється виключно в процесі спільної діяльності, в якій кожен з партнерів ставить перед собою власну мету. Цей вид взаємодії є рівноправним, а головною умовою формування партнерських відносин є узгодженість цілей учасників сторін. Якщо таке узгодження відбувається на рівні довгострокових, стратегічних цілей, можливе тривале і досить стійке партнерство; якщо ж лише на рівні проміжних, окремих цілей – партнерство буде тимчасовим. Якщо цілі не збігаються, то партнерські відносини виникнути не зможуть. Тому партнери, що мають відмінні цілі і позиції, повинні узгодити їх,

визначити спільну мету або, принаймні, забезпечити баланс основних цілей та інтересів учасників, визначити механізм їх реалізації на базі двох- чи тристороннього рівноправного співробітництва, а також чітко визначитися в щодо власної ділянки роботи і відповідальності. І не лише щодо тих, чий інтереси вони представляють, а й щодо суспільства в цілому. Саме цей аспект стає відмітною рисою соціального партнерства у XXI ст.

З огляду на те, що кожен суб'єкт партнерства розвивається за своєю логікою і слідує своїм цілям, то передбачити розвиток соціального партнерства, в принципі, є неможливим, якщо не виділити цільові і тимчасові орієнтири на довгострокову, середньострокову і короткострокову перспективи.

Безпосередньою метою партнерських відносин є забезпечення взаємодії та співпраці держави, роботодавців і найманих працівників, обмеження опортуністичної поведінки всіх сторін, зниження витрат, контролю для досягнення загальних цілей на основі узгодження, консенсусу, балансу та інтеграції власних цілей взаємодіючих сторін [8].

Кінцевими (генеральними, стратегічними) цілями в рамках традиційного трипартизму є: для найманих працівників (профспілок) – матеріальний і духовний добробут, гарантії соціального захисту (в тому числі від хвороб, старості, безробіття), забезпечення гідних умов праці та життя; для роботодавців – гарантії ефективного використання капіталу, збільшення прибутку, якості продукції, підвищення конкурентоспроможності; для держави – соціальний мир і згуртованість нації, зростання національного багатства і доходів держбюджету, екологічна безпека, загальна конкурентоспроможність національної економіки [9].

Отже, стратегічною метою розвитку країни є підвищення добробуту населення і скорочення бідності на основі динамічного і сталого економічного зростання, а ключовою умовою досягнення цієї мети є підвищення конкурентоспроможності – як бізнесу і державних інститутів, так і людини.

Таким чином, рівень національної конкурентоспроможності повинен бути одним із найважливіших критеріїв ефективності формованої моделі соціального партнерства. На наш погляд, основною метою розвитку національного рівня є забезпечення такої якості життя населення, що відповідає національному багатству країни, яке створено природою і працею минулих поколінь, а також творчому потенціалу її народу незалежно від того, який рівень життя і внутрішнього споживання власних природних ресурсів пропонується Україні ззовні.

РОЗДІЛ 2

Причому, розуміння якості життя як національного пріоритету з акцентом на розвиток науки, культури, духовного і суспільного життя, зміцнення здоров'я та тривалості життя, гармонійної взаємодії людини з середовищем існування. При цьому рівень життя і встановлені норми права повинні стимулювати формування і поширення такої суспільної моралі, яка зміцнює механізми громадянського суспільства і відносини між людьми на основі принципів взаємодопомоги, толерантності, конструктивного співробітництва.

Серед факторів, які зможуть забезпечити успіх соціальному партнерству, необхідно виділити: формування почуття соціальної справедливості; розробку правил, прийнятних для всіх в умовах змін; наявність довіри між партнерами; забезпечення достатньої гнучкості, що дозволяє скористатися новими можливостями.

Необхідно відзначити, що соціальна справедливість, з одного боку, є умовою формування ефективної системи соціального партнерства, з іншого – виступає як її результат. Якщо не будуть забезпечені умови соціальної справедливості на «вході», то при будь-якому рівні ефективності механізму соціального партнерства (навіть дуже високому) параметри «виходу» системи також не будуть соціально справедливими, тобто зростання конкурентоспроможності не буде забезпечувати соціальну переорієнтацію економіки – отже, не будуть підвищуватися соціальні стандарти.

Для успішного розвитку ефективна модель соціального партнерства повинна відповідати викликам сучасності, бути гнучкою, інтегрованою в світову господарську систему, здатну генерувати інновації, забезпечувати розвиток людського капіталу та швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища.

В даний час найбільший вплив на соціально-економічні системи мають процеси глобалізації та посилення конкуренції, в тому числі широке поширення демократії та уявлення про ефективність ринкової економіки; прискорення змін (інновації як скорочення життєвого циклу товарів і послуг, поява нових технологій); інформаційний прорив (розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, спрощення доступу до інформаційних мереж); зростання значущості нематеріальних ресурсів виробництва (розвиток людського капіталу, соціалізація економічних і управлінських відносин) [10].

Ефективній системі партнерських відносин притаманний принцип суспільної ефективності добробуту населення, якщо він формується на основі економічного зростання держави, і навпаки, тобто економічний ефект проведених в країні реформ повинен переростати в ефект

соціальний, між цими ефектами повинен бути тісний взаємозв'язок. Таким чином, систему соціального партнерства слід розглядати як органічний компонент сучасного механізму економічного зростання в умовах глобалізації.

Вітчизняні підприємства в період ринкових трансформацій зіткнулися з проблемою різкого ослаблення трудової мотивації, стрімкого погіршення якості робочої сили, зменшення її продуктивності. Однією з причин цих процесів є загострення протиріч між статусом найманого працівника і його роллю та реальним внеском у результати діяльності підприємства, що функціонує у невизначених умовах, які динамічно змінюються.

У зв'язку з цим набуває актуальності проблема поєднання інститутів влади і довіри, які формують і підтримують на підприємстві ефективні відносини співіснування, спільної роботи, взаєморозуміння, співробітництва і згуртованості. Це забезпечує вирішення проблем вибору оптимальних комунікацій, зростання продуктивності праці, ефективності виробництва, конкурентоспроможності підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища. Механізмом поєднання влади і довіри є партнерські відносини між адміністрацією і персоналом підприємства. Партнерство передбачає формування нової соціально-економічної організації виробництва і праці, яка змогла б подолати обмеженість можливостей застосування індивідуальних здібностей працівників, їх творчої активності та ініціативи, забезпечити зростання рівня освіти і кваліфікації.

Головним у новій соціально-економічній організації виробництва і праці є зміна ставлення до працівників, їх місця і ролі у виробничому процесі, що, в свою чергу, змінює відносини між ними і адміністрацією, а також між самими працівниками. Найманий працівник перестав бути і розглядатися лише як виконавець. Він стає активним учасником господарської діяльності підприємства. У сучасних умовах від нього залежить багато, тому підприємства, в яких робітники не те що не зацікавлені в успішній діяльності, але й просто не відчувають довіри до керівництва, є неконкурентоспроможними.

Зазначені зміни проявляються, по-перше, в груповому співробітництві, націленому на поліпшення взаємодії, розвиток кооперації між виконавцями, співробітництво з адміністрацією. По-друге, в гуманізації праці, що пов'язана із виконанням ергономічних вимог, пристосуванням техніки до працівника, подоланням відчуження в трудовому процесі, розширенням процесу відтворення праці, що, в свою чергу, приводить до становлення багатофункціонального

РОЗДІЛ 2

працівника. По-третє, в децентралізації управління, яка виражається в переході від жорстких ієрархічних структур управління до гнучких, адаптивних структур, в яких до процесу прийняття рішень залучаються низові рівні управління і виконавці на основі делегування їм частини управлінських повноважень. У зв'язку з цим, розширюється самостійність і відповідальність виконавців за роботи, підвищується їх кваліфікація та інформованість про справи підприємства. По-четверте, в застосуванні гнучких і різноманітних систем оплати праці, форм участі працівників в прибутку і капіталі підприємства, а також в реалізації їх соціальних і економічних прав [2].

Соціальне партнерство на рівні підприємства являє собою систему відносин співробітництва між найманими працівниками і роботодавцем, яка служить механізмом узгодження інтересів внутрішніх агентів і підприємства в цілому і трансформує раціональну поведінку кожного агента, орієнтованого на задоволення власних інтересів, на раціональну поведінку підприємства, цілі якої є виразом колективної раціональності поведінки зазначених агентів. Кінцевою метою соціального партнерства на рівні підприємства є висока мотивація і активність персоналу у вирішенні проблем, що виникають в організації, які забезпечать їй розвиток в довгостроковій перспективі. Головними з них є зростання виробництва, підвищення його ефективності і конкурентоспроможності.

Баланс цілей та інтересів держави, бізнесу і найманих працівників, на нашу думку, повинен будуватися на основі об'єктивного економічного інтересу і характеру відповідальності перед іншими суб'єктами соціального партнерства.

Соціальна відповідальність держави (органів влади: державних, регіональних, місцевого самоврядування) полягає в реалізації розроблених ними соціальних програм; забезпеченні ефективного функціонування галузей соціальної інфраструктури (освіта, наука, охорона здоров'я, культура та ін.); контролі за державними соціальними стандартами, витрачанням бюджетних коштів на соціальні потреби; неухильному виконанні інших функцій соціального характеру, передбачених законодавством, угодами і договорами соціальних партнерів; визнанні до виконання ратифікованих міжнародних правових норм і угод в соціальній сфері.

Соціальна відповідальність великого, середнього і малого бізнесу полягає у забезпеченні випуску якісної продукції і боротьбі з контрабандою, фальсифікованою продукцією, підробленими продовольчими товарами і лікарськими препаратами, що завдають шкоди здоров'ю населення; своєчасній виплаті гідної заробітної плати

(легальної) і створенні умов для відтворення робочої сили; забезпеченні охорони і безпечних умов праці працівників; підтримці рівня зайнятості, участі у програмах перекваліфікації кадрів при ліквідації робочих місць; співфінансуванні систем професійної підготовки кадрів і підвищення їх кваліфікації; своєчасному і повному відрахуванні страхових платежів за програмами пенсійного, медичного та соціального страхування; розвитку і співфінансуванні об'єктів соціальної сфери; розвитку корпоративного професійного пенсійного страхування; співфінансуванні добровільних видів страхування працюючих; соціальній підтримці найманих працівників (пільгові кредити і позики, допомога багатодітним сім'ям та ін.); неухильному виконанні вимог законодавства: податкового, трудового, екологічного тощо.

Соціальна відповідальність особи передбачає, з одного боку, відповідальність перед суспільством, а з іншого – перед своїми близькими. Перед суспільством соціальна відповідальність виражається, насамперед, у дотриманні законів та інших правових норм, а також у передачі частини власності (у вигляді податків) на громадські і соціальні потреби [1].

Перед своїми близькими, в першу чергу перед сім'єю, соціальна відповідальність особи полягає у посильній турботі про матеріальний достаток членів сім'ї, у створенні сприятливого психологічного клімату в сім'ї, у моральному вихованні дітей та солідарній відповідальності поколінь.

Часові горизонти партнерських відносин необхідно розмежувати наступним чином. Довгострокова перспектива (10-25 років) – передбачає досягнення стратегічних цілей соціальної політики, сформульованих в результаті консенсусу між суб'єктами партнерських відносин. На нашу думку, в довгостроковому періоді повинна забезпечуватися реалізація наступних цілей: формування середнього класу; постійне підвищення рівня національних соціальних стандартів з приведенням їх у відповідність з найвищим світовим рівнем та подальшим закріпленням у Конституції України пункту «про безумовні мінімальні соціальні гарантії для населення, заходи його соціального захисту, і відповідальність владних структур за рівень добробуту своїх громадян» [4].

Середньострокова перспектива (3–10 років) – передбачає розробку і реалізацію цільових державних програм і проектів, як відповідь на виклики часу, які породжені трьома революціями: науково-технічною, інформаційною та управлінською. Сьогодні все більш очевидними стають обставини і фактори світового розвитку, що істотно

РОЗДІЛ 2

модифікують основи національної могутності, характер геополітичної конкуренції і роль держави в регулюванні суспільних відносин.:

1) у сфері економіки: інтелектуалізація господарської діяльності з різким зростанням ролі «людського капіталу», обсягів виробництва і практичного використання цінних знань; зміна технологічного укладу з домінуванням в інфраструктурі господарської діяльності і виробничих процесах інформаційно-телекомунікаційних систем; перетворення знань та інформаційних ресурсів в найбільш цінний об'єкт господарського обороту; відносно знецінення традиційних технологій та індустріальних комплексів, а також продуктів їх застосування;

2) в соціальній сфері: формування нового типу виробників і споживачів інформаційних ресурсів, так званого «Інтернет-покоління»; розшарування суспільства на населення, адаптоване до процесів інформатизації, і тих, хто залишається за межами постіндустріального розвитку.

В ході становлення новітнього технологічного укладу формуються порівняльні переваги, які будуть визначати геополітичну конкуренцію середини ХХІ ст. До числа основних факторів, що визначають національні конкурентні переваги в сучасному світі, належать: освіта і охорона здоров'я, розвиток науки, можливості інформаційної сфери, забезпечення за допомогою державного управління умов для розкриття творчих здібностей кожної особи, стан навколишнього середовища і висока якість життя, випереджальний розвиток ключових виробничо-технічних систем нового технологічного укладу [5].

У геополітичній конкуренції ще більшою мірою зросте значення науково-технічного прогресу, здатності до освоєння нових технологій, власне як і роль людського фактору і організації творчої праці.

Саме з урахуванням виділених «викликів сучасності» необхідно розробляти цільові програми. Без аналізу такого роду не може бути цілеспрямованого руху вперед, не можуть бути доцільно використані ресурси, накопичений потенціал. Цільові програми мають розроблятися, ґрунтуючись на мультиплікаційному підході, суть якого полягає в тому, що ефект, отриманий в результаті одного нововведення (як в економічній, так і в соціальній), створює ланцюгову реакцію, що поширюється на всю систему, збільшуючи її ефективність в цілому. Головна ідея мультиплікаційного підходу полягає в тому, щоб виявити і оцінити не тільки ефект нововведення як такого, але й інтегральний, системний ефект, тобто визначений для всієї системи.

Неефективність системи соціального партнерства в Україні на державному, регіональному і місцевому рівнях полягає саме в тому, що

уряд працює на «коротких» програмах, без визначення стратегічних пріоритетів, виявлення перспективних ресурсів розвитку і поетапних заходів вирішення проблем. Якщо країна не буде здатна забезпечити необхідний рівень освіти населення, розвитку науки і високу якість інформаційного середовища, вона буде приречена (що вже й спостерігається) на нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін і глибоку залежність від зовнішніх фінансових та інформаційних центрів; збереже за собою, головним чином, функції джерел природної сировини і «людського матеріалу» для транснаціональних корпорацій і розвинених країн, які концентрують глобальний інтелектуальний потенціал [3].

Короткострокова перспектива (1–3 роки) – впродовж цього періоду забезпечується внесення коректив у поведінку суб'єктів соціального партнерства, що необхідні для успішної реалізації комплексу програм, обумовлених ендегенними і екзогенними факторами.

Таким чином, під соціальним партнерством ми розуміємо систему відносин довготривалої співпраці між владними структурами, роботодавцями, найманими працівниками та їх представниками, що складається в процесі їх взаємодії за принципом соціальної справедливості на засадах суспільного консенсусу, визнання рівності сторін, врахування, збалансування та інтеграції інтересів для досягнення спільної мети (підвищення добробуту населення і скорочення бідності на основі динамічного і сталого економічного зростання), визначеної у соціальному контракті, який має юридичну силу, з обов'язковим окресленням обсягу відповідальності кожного суб'єкта за приріст рівня національної конкурентоспроможності як найважливішого критерію ефективності системи.

Підводячи підсумок, визначимо принципи та першочергові критерії, спрямовані на соціальне відродження суспільства:

1. Створення ринкового господарства – не мета, а засіб забезпечення гідного життя кожній людині. Тому, вводячи ринкові механізми, держава, в першу чергу, повинна забезпечувати заходи соціального захисту населення, визначати соціальні пріоритети.

2. Вибір та встановлення соціальних цілей є вищим пріоритетом діяльності органів влади – кількісно певні соціальні параметри якості та рівня гідного життя (національного добробуту) мають бути обґрунтованими і носити законодавчий характер. Роль виконавчої влади при цьому полягає в оцінці можливості їх реалізації в спектрі

РОЗДІЛ 2

поставлених соціальних цілей, визначенні термінів і механізмів досягнення.

3. Соціальне оздоровлення суспільства можливе лише зі зміною систем і принципів соціального захисту населення, воно повинно відбуватися під контролем суспільства, що включає всі соціально-політичні інститути.

4. Конкретний сценарій соціально-економічного розвитку країни на середньострокову і довгострокову перспективу, що забезпечує реалізацію поставлених соціальних цілей в мінімально можливих термінах, підлягає обов'язковому демократичному обговоренню і законодавчому затвердженню.

5. Важливо, щоб соціальні пріоритети були покладені в основу бюджетної, податкової, інвестиційної політики. Слід забезпечити контроль формування фондів заробітної плати. Політика комерціалізації охорони здоров'я, науки, культури, освіти позбавляє мільйони людей цивілізованого соціального побуту.

6. Створення системи зайнятості населення і перекваліфікація працівників, формування нових робочих місць. Розробка і реалізація низки соціальних програм з підтримки сім'ї, молоді, материнства і дитинства, зміцнення здоров'я та ін.

Теоретико-методологічною основою ефективної моделі соціального партнерства може слугувати концепція противитратної системи господарювання, адже саме ця система здатна, по-перше, органічно поєднати економічну ефективність і соціальну справедливість, а по-друге – забезпечити реальну гуманізацію виробництва, реалізувати принципи соціального ринкового господарства, в якому ринок є ефективним інструментом забезпечення зростання добробуту населення і всебічного розвитку людини [7].

Ключовим компонентом концепції противитратної системи господарювання є трудова теорія споживчої вартості (корисності). Приріст реального суспільного багатства пов'язаний зі збільшенням обсягу матеріальних і духовних благ, тобто споживчих вартостей. Тому споживча вартість (корисність) як економічна категорія знаходиться в центрі уваги цієї моделі. Прихильниками моделі розроблений принципово новий підхід до вирішення проблеми економічної оцінки споживчої вартості (корисності) благ, який має назву трудової теорії споживчої вартості. Цей підхід стверджує можливість порівняння різних споживчих вартостей на принципово новій – трудовій основі. Він зберігає необхідну спадкоємність з трудовою теорією вартості, так як і в тому, і в іншому випадку економічна проблема досліджується в одній і

тій самій площині – праці і трудових відносин. Порівняння споживчих вартостей відбувається на основі порівняння праці, але не затраченої, як при вимірюванні вартості, а зекономленої, вивільненої людської праці. Відповідно до цього підходу, споживча вартість різних благ, в кінцевому результаті, є сумарною з точки зору ефекту від їх реалізації, який полягає у вивільненні живої праці. Таким чином, конкретна праця, що створює споживчу вартість, забезпечує отримання тих чи інших корисних властивостей окремих благ, які потім в сфері споживання цих благ забезпечують економію, вивільнення абстрактної праці. Отже, споживча вартість як економічна категорія характеризує абсолютно інші відносини, ніж вартість; якщо вартість характеризує відносини людей щодо витрат праці, то споживча вартість – щодо результатів [6].

Прихильники противитратної системи господарювання вважають, що в умовах сучасного виробництва, яке все більше орієнтується не на витратні, а на результативні критерії, починає діяти новий основний економічний закон. Якщо в попередній економічній системі це був закон вартості, то тепер ним стає закон споживчої вартості. Відомо, що основний економічний закон в найбільш загальному вигляді містить ключові характеристики всієї економічної системи. Закон споживчої вартості – це закон противитратної економіки. Закон вартості передбачає еквівалентність обміну між окремими товаровиробниками, коли кількість праці, наданої в одній формі, змінюється на рівну кількість праці в іншій формі. Закон споживчої вартості полягає в тому, що праця, яка вивільняється в процесі реалізації споживчої вартості того чи іншого блага, повинна бути більшою за своєю величиною ніж та кількість праці, що витрачена на створення цього блага. Тому цей закон формулюється ще й в такий спосіб: праця за умовами споживання повинна бути більше праці за умовами виробництва.

По-перше, в умовах сучасного НТР робочий час в сфері виробництва перестає бути мірою багатства. Темпи зростання суспільного багатства залежать не тільки і не стільки від витрат робочого часу, скільки від рівня використання досягнень науки і техніки. Тому узагальнюючим показником ефективності суспільного виробництва в противитратній економіці стає норма вільного часу, яка визначається за формулою:

$$CB^1 = \frac{CB}{PB} (\%) \quad (2.4.1)$$

де CB^1 – норма вільного часу;

CB – абсолютна величина вільного часу;

PB – абсолютна величина робочого часу.

РОЗДІЛ 2

Цей показник дозволяє охарактеризувати процес виробництва з двох точок зору. По-перше, зрозумілими стають шляхи збільшення суспільного багатства: або шляхом використання досягнень НТП, що дозволяє знизити величину витрат робочого часу, або шляхом інтенсифікації праці і збільшення витрат робочого часу. По-друге, даний показник дозволяє оцінити пропорцію, в якій знаходяться скорочення робочого і зростання обсягів вільного часу. Очевидно, що не вся економія робочого часу збільшує вільний час. Така економія розподіляється на дві частини: перша забезпечує розширення невиробничої сфери, друга – зростання вільного часу безпосередніх виробників матеріальних благ. Необхідно активніше використовувати вільний час як фактор стимулювання високопродуктивної праці. Важливо відзначити, що вимогою прихильників противитратної системи є не збільшення безробіття за незмінної тривалості робочого дня, а забезпечення повної зайнятості за скорочення тривалості робочого дня. У цих умовах працівники отримують можливість для підвищення кваліфікації, оволодіння новими професіями, а також для особистого розвитку.

По-третє, розподіл результатів праці має здійснюватися не на вартісній основі, за якої працівнику відшкодовується вартість його робочої сили (тобто він отримує лише ту частину створеного ним продукту, яка необхідна для відтворення його робочої сили), а на споживчовартісній основі, так як саме на цій основі стає можливим забезпечення різностороннього розвитку людини. Споживча вартість робочої сили полягає в тому, що працівник надає суспільству більшу кількість праці, ніж потрібно на створення необхідних для нього ресурсів, відповідно він може з повним правом претендувати не тільки на той обсяг коштів, який дорівнює вартості його робочої сили, а й на додаткову кількість життєвих благ і засобів розвитку, що створюються його живою працею.

Розподіл на вартісній основі цього забезпечити не може. Найбільше, що може бути досягнуто при розподілі на вартісній основі – це розподіл за рівнем продуктивності працівника. Послідовне дотримання такого принципу може бути ідентифіковано як крок вперед порівняно з наявними системами розподілу, в яких зазвичай взагалі відсутній безпосередній зв'язок між розмірами кінцевого продукту і тієї часткою багатства, яка надходить в розпорядження окремого працівника. При розподілі за виробничою силою такий взаємозв'язок реально існує. Чим більше продуктивною є праця працівника, тим на

отримання більшої частки суспільного продукту він може претендувати. Але можливості зростання реального добробуту працівника в цьому випадку все одно є обмеженими. Загальновідомо, що при перевиконанні завдання, підвищенні відсотка виконання норм виробітку зростають норми і знижуються розцінки на одиницю продукції. Це пояснюється тим, що за підвищення продуктивної сили працівника виникає скорочення трудомісткості виконуваних робіт, а розмір фонду заробітної плати прямо пов'язаний з величиною трудомісткості.

Значення цих заходів в рамках дії закону вартості обґрунтовується посиленням на необхідність боротьби з інфляцією, досягнення випереджальних темпів зростання продуктивності праці над темпами зростання середньої заробітної плати та ін. На практиці ж реалізація всіх цих вимог призводить до підризу матеріальної зацікавленості самих працівників. До того ж, слід врахувати, що умови виробництва і умови реалізації продукту суттєво відрізняються один від одного. Якщо умови виробництва в основному зводяться до виробництва праці, то реалізація продукту залежить ще від двох факторів, а саме – від досягнутої пропорційності між галузями в економіці, її відповідності реальним суспільним потребам, а також від споживчої сили суспільної праці, що пов'язано з величиною споживчого попиту. Тому противитратна система господарювання передбачає принципово інший спосіб розподілу: не по продуктивній, а по споживчій силі праці. Розподіл не за вартістю, а за споживчою вартістю робочої сили. Для цього необхідно, по-перше, споживчу вартість (корисність) товару визначити кількістю заміщення, зекономленою живою працею, встановивши таким чином продуктивну силу праці. По-друге, продуктивну силу праці треба перевести в споживчу. Вона буде вимірюватися кількістю зекономленого робочого часу, який стає мірою зростання добробуту і усестороннього розвитку працівника. По-третє, необхідно перейти до принципово нової системи організації оплати праці, яка повинна встановити чітку залежність між приростом величини противитратної системи оціночних показників роботи підприємства і збільшенням його фонду заробітної плати. Для підприємств першого підрозділу таким показником повинна стати максимальна економія суспільної праці в сфері споживання продукції даних підприємств; для підприємств другого підрозділу – максимальне сумарне зниження оптових цін на споживчі товари і послуги. Всі діючі системи оплати праці повинні бути пов'язані з кінцевим результатом. В даний час на більшості підприємств такий зв'язок практично відсутній, тому що нечітко налагоджена

РОЗДІЛ 2

система обліку трудомісткості продукції, інших витрат виробництва і переважають вартісні, витратні показники оцінки діяльності підприємства.

По-четверте, політика уряду повинна бути спрямована не тільки на збільшення заробітної плати, а й на систематичне зниження роздрібних цін на споживчі блага до послуги. Така політика має низку переваг у порівнянні з постійним підвищенням заробітної плати, а саме: 1) підвищення заробітної плати зазвичай обумовлює посилення інфляційних тенденцій в економіці, тоді як зниження роздрібних цін на споживчі блага і послуги є показником високої стабільності національної грошової одиниці, повної відповідності товарної і грошової маси; 2) якщо збільшення заробітної плати свідчить про підвищення ефективності виробництва тільки на макрорівні, то зниження роздрібних цін характеризує зростання ефективності національної економіки в цілому; 3) при проведенні політики зниження оптових цін економічний вигравш отримують всі верстви населення, тоді як підвищення заробітної плати дає вигравш тільки окремим категоріям.

По-п'яте, процес споживання повинен розглядатися як важлива сфера, в якій здійснюється не тільки відтворення робочої сили, а й розвиток особистості. Отже, не тільки процес праці, а й процес споживання забезпечує всебічний фізичний та інтелектуальний розвиток людини. Саме в рамках противитратної системи господарювання орієнтація на споживання та створення найбільш сприятливих умов для розвитку людини є пріоритетною. В рамках споживчовартісної концепції кінцеві результати економічного розвитку можуть бути задані системою показників, що відображають рівень споживання основних благ і можливості для забезпечення всебічного розвитку людини. Так, наприклад, показники, що характеризують ступінь досягнення науково обґрунтованих норм споживання різних благ і послуг. Їх досягнення повинно забезпечуватися відповідною системою цільових державних програм. При цьому населенню повинен бути гарантований мінімальний рівень задоволення потреб у матеріальних і духовних благах, незалежно від величини доходу. Досягнення такого мінімального рівня фактично неможливе в умовах панування вартісних методів господарювання, де всі надії покладаються лише на механізми індексації заробітної плати та інших доходів. Реальна практика переконливо довела їх неспроможність. Індексація не гарантує підтримку мінімально необхідного рівня споживання.

Отже, побудова моделі соціального партнерства на основі противитратної системи, яка відповідає процесам динамічного розвитку суспільства, дійсно зробить її ефективною і конкурентоспроможною, а застосування такої моделі відкриє перспективи для переходу країни в постіндустріальну стадію та підвищення рівня життя населення.

Список використаних джерел

1. Амоша О., Новікова О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу. *Держава і суспільство*. С. 122–27. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf
2. Андреева Е. Л. Глобализация и значение экспорта для экономики страны. *Мировая экономика: проблемы и перспективы*: сб. науч. тр. Заисти: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2004. Вып. 1. С. 98–102.
3. Андреева Е. Л. Соответствие организационных изменений фирмы условиям глобализации. *4-я международная научно-практическая конференция*. Санкт-Петербург: Гос. тех. ун-т, 2001. С. 125–128.
4. Глобальный договор ООН (UN Global Compact, 2000) URL: <https://globalcompact.org.ua>
5. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О. Ф. Новікова, М. С. Дейч, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2013. 296 с.
6. Європейська соціальна політика і моделі соціального партнерства: навч.-метод. посіб. / Н. Г. Діденко, І. Я. Тодоров, О. Р. Чугріна, О. К. Міхеєва; за заг. ред. Н. Г. Діденко. Донецьк: ДонДУУ, 2011. 219 с.
7. Інформаційно-методичні матеріали для проведення дводенного семінару з питань планування соціального діалогу в Україні та країнах Східного партнерства, 5–6 листопада 2015 року.
8. Проблеми сталого розвитку суспільства: погляд очима різних поколінь: монографія / [за заг. ред. О. Ю. Березіної, Ю. В. Ткаченко]; Національна мережа ВНЗ-партнерів спільного Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»; Черкаський державний технологічний університет. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2016. 714 с.
9. Рябікова Г. В. Показники соціально-економічного та екологічного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2003. № 7–8. С. 168–170.
10. Стратегія економічного розвитку в умовах глобалізації / за ред. Д. Г. Лук'яненка. Київ: КНЕУ, 2001. 538 с.

2.5. ОПТИМІЗАЦІЯ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ю. В. Ткаченко

Оптимізація інтересів суб'єктів соціального партнерства повинна бути відображена в положеннях генеральних, галузевих (тарифних) угод і колективних договорів, через конкретні механізми і чіткі програми дій із зазначенням необхідних соціально-економічних показників. Відповідно, необхідний подальший розвиток нормативної бази соціального партнерства, що забезпечує законодавче визначення порядку взаємодії та взаємної відповідальності основних учасників переговорного процесу [5].

Відповідно, доцільним є прийняття Закону «Про соціальне партнерство», який надав би необхідну правову силу і обов'язковість колективним відносинам та договорам. Крім того, необхідно:

- підвищити статус тристоронньої комісії з регулювання суспільно-трудових відносин і відповідальність сторін за виконання положень Генеральної угоди. Генеральні угоди слід розглядати як конкретні програми узгоджених дій та правил щодо об'єднань профспілок і підприємців у соціально-трудовій сфері. Ця програма не повинна бути угодою про наміри сторін, як це зазвичай буває на практиці. Генеральна угода має бути спрямована на вирішення соціально-трудових проблем, для виконання відповідних завдань повинно бути передбачено фінансування, роль і відповідальність кожного партнера повинні бути зафіксовані;

- посилити відповідальність за порушення чи недотримання укладених колективних договорів і угод;

- реформувати законодавство у сфері оплати праці, зокрема встановити прожитковий мінімум на рівні добробуту, гідного для сучасної людини;

- реформувати законодавство у сфері соціального страхування, на основі якого соціальні партнери можуть розробляти нові дієві механізми страхування;

- передбачити можливість розгляду заяв за трудовими спорами безпосередньо в суді, спростивши тим самим для працівників судові процедури;

- розробити і прийняти «Закон про соціальне замовлення», який створив би правову основу рівного (на конкурсній основі) доступу до

бюджетного фінансування для установ, що надають соціальні послуги, незалежно від форми їх власності.

Система трипартизму вважається ефективною для вирішення загальнонаціональних питань щодо модернізації економіки, соціально-економічної політики. Однак непоодинокими є випадки, коли тристоронні органи соціального партнерства є формальними інститутами і дають мало практичних результатів, перш за все, через відрив тристороннього діалогу від двохстороннього, слабкі взаємозв'язки між національним і галузевим рівнями. Отже, ефективна модель соціального партнерства, ґрунтуючись на трипартизмі, повинна бути доповнена біпартійним діалогом, що забезпечує поєднання гнучкості і стабільності. Також повинна мати місце інтеграція міжгалузевих рівнів, що дозволить виробляти рішення, які відповідають конкретним запитам. Синергія між різними рівнями полягає не лише в наданні доступної і зрозумілої інформації для всіх, але і моніторингу процедур і реалізації домовленостей, досягнутих на більш високому рівні, і навіть ініціатив, переданих з одного рівня на інший.

Неефективність вітчизняної моделі соціального партнерства пов'язана не лише із правовими проблемами. Її вирішення вимагає не тільки реформи законодавства, а й суттєвих перетворень у соціальній сфері та макроекономічній політиці (податковій, бюджетній, кредитно-грошовій та ін.), що стимулює економічне зростання.

Що стосується соціальних інвестицій, то для вітчизняного бізнесу – це обтяження екстенсивного розвитку, тоді як для західних корпорацій – це інструмент залучення інвесторів. Корпорації, які вкладають значні ресурси в освіту, медичне обслуговування, пенсійне забезпечення працівників, є більш привабливими об'єктами фінансових вкладень, тому що їх діяльність схвалює населення – покупець продукції; держава, оскільки таким чином вони знімають з неї частину навантаження. Такі корпорації набувають стабільності та стійкості, а відповідно є більш надійними (в т.ч. позичальниками і продавцями власних цінних паперів); вони можуть швидше впроваджувати інновації – і найголовніше – створювати їх, оскільки, фінансуючи освіту і науку, створюють власні дослідницькі та освітні центри; вони отримують значну перевагу в конкурентній боротьбі, оскільки мають досвідчених і здорових працівників, зменшують плинність кадрів, мають більш привабливий імідж як благодійні структури; економлять на загальній рекламі, оскільки мають більш масову директ-рекламу, функцію якої виконують самі споживачі продукції або послуг корпорації. В результаті

РОЗДІЛ 2

корпорації, що несуть соціальні витрати, в кінцевому результаті отримують від цих витрат такий позитивний мультиплікативний ефект, який рідко дає звичайний інвестиційний проект.

Незважаючи на очевидну ефективність, соціальне інвестування потребує значної державної підтримки. При цьому сама підтримка може мати вельми різноманітні форми – від морального заохочення і визнання заслуг до прямого економічного впливу через податкову систему. З цієї точки зору становлять інтерес форми і способи, які розробляються і застосовуються в розвинених країнах.

Виходячи з цих фактів, можна було б рекомендувати створити Державний податково-корпоративний фонд цільового інвестиційного проектування. При цьому внесок держави складався б не тільки з бюджетних коштів, а й із гарантій – і не лише фінансових, а й у сфері адміністрування інвестицій. Основне завдання (функція) фонду – стимулювання попиту на нові технології та інновації з боку національних компаній за допомогою системи інструментів і механізмів, що зменшують ризики їх застосування.

На галузевому рівні необхідно виробити і закріпити у відповідних угодах внутрішні стандарти соціально-трудова гарантій. Встановлені стандарти повинні стати одним з основних елементів корпоративної культури організацій галузі.

Істотними елементами впливу на ринок праці є використання компаніями публічної соціальної звітності відповідно до міжнародних стандартів GRI, AA1000, а також прозорість соціальних звітів [6]. Публічність і прозорість звітності організацій дозволить їм продемонструвати досягнення як на національному, так і на міжнародному рівні. Це підвищить інвестиційну привабливість підприємств галузі, сприятиме адекватній оцінці суспільством зусиль роботодавців [2].

Окремим напрямком при вирішенні даного завдання є постійна взаємодія із засобами масової інформації для забезпечення інформування суспільства про стан трудових відносин, соціальної відповідальності роботодавців та інші досягнення. Також необхідно розробити та реалізувати систему інформаційного моніторингу ринку праці, в тому числі його «неформального» сектора, створити достовірну інформаційну базу для аналізу тенденцій розвитку ринку і системних ризиків для роботодавців. Реалізація цього напрямку забезпечить роботодавцям стратегічну перевагу при вибудовуванні відносин з працівниками та їх представниками.

Розвиток системи підприємницької інформації – один з ключових факторів підвищення ефективності соціального партнерства. Таким чином, для вирішення проблеми боротьби із зовнішніми загрозами та завдання реального економічного зростання, в державі і бізнес-співтоваристві назріла гостра необхідність в появі принципово нового механізму, який би забезпечував необхідну прозорість економіки і справедливі «правила гри» [1]. Створення такого механізму має забезпечувати розробку практичного інструментарію для ефективного стимулювання розвитку компаній та ринків, реального регулювання податкового навантаження на підприємства, поліпшення інвестиційного клімату, боротьби з економічною основою тероризму.

Наступним важливим напрямком оптимізації інтересів працівників і роботодавців є вдосконалення системи стимулювання праці на підприємствах. Досі ця проблема залишається невирішеною. Головний недолік всіх діючих систем оплати праці – їх слабкий зв'язок із кінцевим результатом. Ця обставина створює дисбаланс інтересів партнерів. Нова система повинна встановлювати чітку залежність між приростом величини противитратних оціночних показників роботи підприємства і збільшенням фонду оплати праці. Іншими словами, необхідно досягати виконання принципу: чим більший внесок підприємства будь-якої форми власності в реалізацію економії повних витрат в національному масштабі, тим вищими темпами зростають доходи працівників підприємства [3].

Для забезпечення чіткої взаємозалежності механізмів оплати праці та кінцевих результатів роботи підприємств слід впровадити спеціальні корпоративно-договірні регулятори і механізми формування ФОП, насамперед на підприємствах, що належать до сфери матеріального виробництва. Так, в колективному договорі або наказом директора доцільно визначати конкретну частку доходу, яку щомісяця слід відраховувати до ФОП. Норматив можна встановити на рівні 70 % обсягу чистого доходу, та визначити необхідність його щорічного корегування спільно з адміністрацією і представниками трудового колективу підприємства. У зв'язку з цим, велику роль міг би відіграти відповідний закон і пункт у генеральній, галузевих і регіональних угодах, які фіксують конкретну «вилку» відрахувань ФОП (наприклад, на рівні 50–75 % доходу підприємства в залежності від галузі та ін.). Звичайно, з цілком зрозумілих причин, для рівномірного і справедливого розподілу ФОП між різними категоріями працівників (управлінцями, фахівцями, службовцями і робітниками) слід також

РОЗДІЛ 2

встановити максимальний норматив диференціації оплати праці між працівниками найвищої (керівник) і найнижчої кваліфікації (робочий 1-го розряду, прибиральник). Він може бути, наприклад, 1:10 або 1:5, що ближче до відповідних показників у зарубіжних країнах [4].

Запропонований механізм (який можна коригувати в процесі реалізації) в значній мірі нейтралізує проблеми, пов'язані з низьким рівнем оплати праці в реальному секторі економіки, бідністю і неефективним використанням ВВП, забезпечує прозорість цього процесу, створює потужне мотиваційне середовище для працівників і роботодавців, забезпечує нарощування обсягів вітчизняного виробництва – основи стійкого соціально-економічного розвитку. Таким чином, роботодавці будуть зацікавлені в зростанні заробітної плати персоналу, так як це забезпечить їм отримання додаткових доходів і прибутку, а наймані працівники – у підвищенні ефективності виробництва, інших фінансово-господарських показників підприємства, так як це стає джерелом фіксованого підвищення їх заробітку.

Отже, все більш очевидною стає пряма залежність ефективності роботи кожного суб'єкта соціального партнерства один від одного. Сформульовані рекомендації щодо удосконалення генеральних, галузевих (тарифних) угод і колективних договорів засновуються на концепції противитратної системи господарювання, механізмі взаємної трансформації економічного і соціального ефектів. Даний механізм, на нашу думку, формує ефективну модель соціального партнерства в умовах глобалізації.

Отже, можна зробити наступні висновки:

- соціальне партнерство є найбільш дієвою умовою для досягнення в суспільстві соціальної і політичної стабільності, економічного добробуту, оптимальною формою реалізації соціально-економічного потенціалу суспільства;

- моделі соціального партнерства дозволяють вирішувати спірні питання не шляхом страйків, класових конфліктів, а за столом переговорів, шляхом досягнення взаємної згоди, врівноваження інтересів різних соціальних груп населення – на протиположності протиставленню; партнерство різних соціально-політичних сил передбачає розумний компроміс замість конфронтації, згоду замість односторонніх дій; моделі демонструють багатовекторне вирішення проблем зайнятості, отримання доходів, соціального забезпечення; умовах глобалізації чинні моделі демонструють певну обмеженість, неефективність, отже, використання традиційних моделей є безперспективним;

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

– рівень національної конкурентоспроможності може бути одним із найважливіших критеріїв ефективності сформованої моделі соціального партнерства, так як перспективна модель виключає можливість підвищення рівня національної конкурентоспроможності без підвищення національних соціальних стандартів;

– соціальна справедливість є, з одного боку, умовою формування ефективної системи соціального партнерства, а з іншого – є її результатом, тому якщо не буде забезпечено умови соціальної справедливості на «вході», то при будь-якому рівні ефективності механізму соціального партнерства (навіть дуже високому), параметри «виходу» системи також будуть соціально несправедливими, тобто зростання конкурентоспроможності не буде забезпечувати соціальну переорієнтацію економіки, отже, не будуть підвищуватися соціальні стандарти;

– для успішного розвитку ефективна модель соціального партнерства повинна відповідати викликам сучасності, бути гнучкою, інтегрованою в світову господарську систему, здатною генерувати інновації, забезпечувати розвиток людського капіталу та швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища; глобалізація обумовлює необхідність вдосконалення системи соціального партнерства, більш активного і ефективного використання міжнародних механізмів та інститутів для управління цим процесом, і надання йому цивілізованішого і гуманнішого характеру з тим, щоб економічні та технологічні аспекти не нівелювали основного – соціального спрямування та сталості суспільного розвитку;

– теоретико-методологічною основою формування ефективної моделі соціального партнерства може стати концепція противитратної системи господарювання, так як саме ця система здатна органічно поєднати економічну ефективність і соціальну справедливість, забезпечити реальну гуманізацію виробництва, реалізацію принципів соціального ринкового господарства; ключовим компонентом цієї концепції є трудова теорія споживчої вартості, яка передбачає, що розподіл результатів праці найманих працівників має відбуватися не за вартістю, а за споживчою вартістю робочої сили, а найманий працівник має право на отримання певного надлишку матеріальних і духовних благ понад вартість робочої сили в залежності від свого внеску в економію суспільної праці, адже він створює умови не тільки для нормального відтворення робочої сили, а й для всебічного власного розвитку;

РОЗДІЛ 2

– баланс цілей та інтересів держави, роботодавців (бізнесу), найманих працівників (праці), досягається на основі об'єктивного економічного інтересу і характеру відповідальності перед іншими суб'єктами соціального партнерства; при цьому кінцевий критерій ефективності – внесок окремої людини та підприємства в приріст інноваційного національного доходу, сумарну економію суспільної праці в національному масштабі;

– механізм формування ефективної моделі соціального партнерства базується на принципі суспільної ефективності добробуту населення, якщо вона забезпечується на основі економічного зростання, і навпаки, при цьому наявний механізм взаємної трансформації економічного і соціального ефектів.

Список використаних джерел

1. Глобальне партнерство в парадигмі сталого розвитку: освіта, технології, інновації: монографія / [за заг. ред. О. Ю. Березіної, Ю. В. Ткаченко]; Черкаський державний технологічний університет. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2017. 524 с.

2. Лісогор Л. С. Ризики на ринку праці України: вплив кризових тенденцій. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2010. № 4(43). Ч. III. С. 87–91.

3. Социальная политика: учеб. пособ. / под ред. Н. А. Волгина. Москва: Экзамен, 2004. 736 с.

4. Процевський О. І. Методологічні засади трудового права: монографія. Харків: ХНАДУ, 2014. 260 с.

5. Bartelson J. Three Concepts of Globalization. *International Sociology*. 2000. No. 2.

6. Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification. Edited by David Rode and Eric Harrison. Routledge, Oxton, 2010. 321 p.

РОЗДІЛ 3

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

3.1. УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Н. В. Дудченко, І. М. Серватинська

Сталий розвиток є ідеєю, що визначає необхідність встановлення рівноваги між задоволенням потреб нинішніх і захистом інтересів майбутніх поколінь. У сучасних соціально-економічних та геополітичних умовах набуває особливої актуальності забезпечення сталого розвитку держави, зважаючи на її економічні, політичні, соціальні та екологічні проблеми. Таке забезпечення можливе за умови обґрунтованої фінансової політики держави.

Проблематика фінансової політики держави в контексті сталого розвитку є предметом постійного дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед зарубіжних науковців відзначимо роботи С. Бейкера, О. Кауфмана, І. Фішера, Ф. Шнайдера. Вагомий внесок у розвиток засад державної фінансової політики здійснили вітчизняні науковці: Т. Боголіб, В. Геєць, М. Крупка, В. Опарін, С. Панчишин, Ю. Пасічник, В. Плиса, В. Федосов та інші.

Враховуючи науковий здобуток вітчизняних та зарубіжних науковців, актуально продовжити наукові пошуки із вирішення окресленої проблематики.

Держава бере на себе відповідальність за виконання основних функцій (завдань) перед громадянами, наприклад: економічну, правозахисну, соціальну, культурну, що у своїй сукупності і являє сталий розвиток держави.

Що ж до самого поняття «сталий розвиток», то воно має на увазі гармонійне поєднання екологічної, соціальної та економічної складових. Основою політики сталого розвитку має бути якість життя населення. Тому надзвичайно важливим є визначення пріоритетності та взаємозалежності життєво-визначальних інтересів населення [6, с. 11]. Окреслюючи фінансові пріоритети матриці сталого розвитку, необхідно виділити проблеми, наявність яких безпосередньо впливає на фінансовий потенціал держави.

РОЗДІЛ 3

Країна забезпечує сталий розвиток через розробку та впровадження нормативно-законодавчих актів що забезпечує перехід на основи сталого розвитку; забезпечення пріоритетних загальнонаціональних програм соціально-економічного розвитку держави; здійснення ефективної соціальної політики; визначення основних напрямів і параметрів розвитку реального сектору економіки, маючи на меті його модернізацію з урахуванням екологічних вимог; створення системи індикаторів та контролю сталого розвитку; здійснення направленої фінансової політики згідно з принципами сталого розвитку.

Так, цілі в галузі сталого розвитку сформульовані у Порядку денному 2030 таким чином [7]:

- покінчити з бідністю в усіх її формах в усьому світі;
- покінчити з голодом, забезпечити продовольчу безпеку і поліпшення харчування і сприяти сталому розвитку сільського господарства;
- забезпечити здоровий спосіб життя і сприяти добробуту для всіх в будь-якому віці;
- забезпечити всеохоплюючу і справедливу якісну освіту і заохочувати можливості навчання протягом усього життя для всіх;
- домогтися гендерної рівності та розширити права і можливості всіх жінок і дівчаток;
- забезпечити наявність і раціональне використання водних ресурсів та санітарії для всіх;
- забезпечити загальний доступ до недорогого, надійного, стійкого і сучасного енергопостачання;
- сприяти неухильному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- створити гнучку інфраструктуру, сприяти всеосяжній і стійкій індустріалізації і заохочувати інновації;
- зменшити нерівність всередині країн і між ними;
- зробити міста і населені пункти відкритими, безпечними, життєздатними і стійкими;
- забезпечити стійкі моделі споживання і виробництва;
- вжити термінових заходів з боротьби зі зміною клімату та її наслідками;
- зберігати і раціонально використовувати океани, моря і морські ресурси в інтересах сталого розвитку;
- зберігати і відновлювати екосистеми суші і сприяти їх раціональному використанню;

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

– сприяти створенню мирних і вільних від соціальних бар'єрів суспільств в інтересах сталого розвитку, забезпечувати доступ до правосуддя для всіх і створювати ефективні, підзвітні і засновані на широкій участі установи на всіх рівнях;

– зміцнювати засоби досягнення сталого розвитку та активізувати роботу механізмів глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Основною ідеєю концепції сталого розвитку є забезпечення високого рівня життя, що визначає збалансований розвиток соціально-економічної та екологічної сфер. З одного боку, нераціональна фінансова політика може спричинити розбалансування економічної системи, з іншого – фінансова система є тим інструментом державного регулювання, що створює умови для гармонійного розвитку усіх сфер суспільства на основі перерозподілу валового внутрішнього продукту, в цьому і полягає роль фінансового регулювання сталого розвитку.

Проаналізуємо сутність фінансової політики як визначального інструменту у забезпеченні сталого розвитку держави.

Особливістю ж фінансової політики сталого розвитку є те, що сталий розвиток потребує значних інвестицій, особливо в країнах, що розвиваються [2].

Розробленню фінансової політики сталого розвитку передують такі етапи:

1. Оцінка її впливу на сталий розвиток.
2. Діагностика відповідності фінансових можливостей держави завданням сталого розвитку національної соціально-економічної системи.
3. Визначення вектору досягнення стабільності фінансової системи, що забезпечить формування, соціально орієнтованої, конкурентоспроможної та екологічно безпечної ринкової економіки.

Для реалізації державної фінансової політики, спрямованої на її вдалу імплементацію та досягнення пріоритетів соціально-економічного розвитку країни на принципах сталого розвитку, має бути визначений відповідний фінансовий механізм як сукупність методів та інструментів формування і використання фінансових ресурсів з метою створення відповідних фінансових умов для раціонального розвитку економічної, соціальної та екологічної складових суспільного життя країни.

Науковці, в свою чергу, підкреслюють важливу роль бюджетного механізму у контексті сталого розвитку. М. Крупка, стверджує, що бюджетний механізм – «... це сукупність форм, методів, важелів та інструментів використання державного бюджету і впливу на соціально-економічний розвиток» [1, с. 212].

В. Дем'янишин під бюджетним механізмом розуміє сукупність фінансових форм, методів, важелів, інструментів, стимулів і санкцій, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих

РОЗДІЛ 3

і перерозподільчих процесів, формування і використання централізованого фонду грошових коштів держави, функціонування бюджетної системи в цілому та реалізація засад бюджетної політики держави.

Ю. Пасічник зауважив, що бюджетний механізм – це «...сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку» [5, с. 276].

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки необхідним є створення такої системи, яка б сприяла виникненню стимулів до забезпечення відповідального управління фінансовими ресурсами держави і проведенню фінансової політики, спрямованої на реалізацію стійкого економічного зростання. Для впровадження відповідної фінансової політики важливим питанням є визначення оптимальної частки перерозподілу ВВП через зведений бюджет держави. Воно зводиться до вибору одного з альтернативних рішень: підвищення ролі держави у регулюванні економіки або проведення економічної лібералізації.

На сьогоднішній день основними загрозами сталого розвитку держави, на нашу думку, слід вважати:

1. Високий рівень державного боргу (за даними Міністерства фінансів).

Проаналізувавши динаміку сукупного державного боргу і ВВП України (табл. 3.1.1), можна побачити, що найбільша кількість державного боргу була взята у 2017 році. Разом із тенденцією збільшення державного боргу, простежується тенденція до збільшення ВВП України. У 2016 році держборг від ВВП сягнув 81 %, що є загрозовим для стабільності економіки, суверенності держави, та веде за собою диктування умов здійснення політики держави.

Таблиця 3.1.1

Динаміка сукупного державного боргу і ВВП України з 2015 по 2019 рр. (млн. грн.)

Дата	Державний борг, усього	ВВП	Держборг/ВВП
31.12.2015	1 572 180	1 979 458	79,4 %
31.12.2016	1 929 759	2 383 182	81,0 %
31.12.2017	2 141 674	2 982 920	71,8 %
31.12.2018	2 168 627	3 558 706	60,9 %
30.09.2019	1 997 752	x	x

Складено за: [3]

Головною причиною виникнення та збільшення державного боргу виступає дефіцит бюджету. Спостерігаємо зменшення частки державного боргу у відсотках від ВВП у 2018–2019 рр. до допустимої межі 60 %.

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2. Значний дефіцит державного бюджету. У 2016 році дефіцит державного бюджету України становив 70,3 млрд. грн., що складає 2,9 % ВВП. У 2018 році граничний обсяг дефіциту державного бюджету передбачався у розмірі 80,6 млрд. грн., що складає 2,4 % ВВП.

Проаналізуємо структуру видатків Зведеного бюджету України у 2018 р., а також співвідношення державного бюджету та місцевих бюджетів у фінансуванні основних статей бюджету як визначальної складової сталого розвитку.

На рис. 3.1.1 відображено структуру видатків Зведеного бюджету України у 2018 р. Найбільша частка видатків бюджетних коштів спрямовується на соціальний захист та соціальне забезпечення (24,75 %), на освіту (16,80 %), на виконання загальнодержавних функцій (15,32 %), на економічну діяльність (11,26 %), громадський порядок, безпеку та судову владу (9,44 %), охорону здоров'я (9,27 %), оборону (7,76 %).

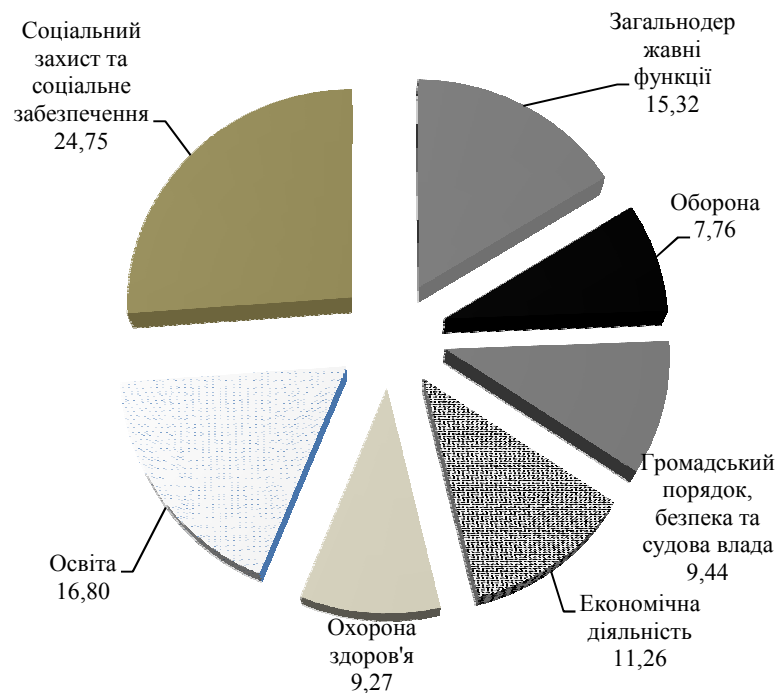

Рис. 3.1.1. Структура видатків Зведеного бюджету України за функціональною класифікацією, 2018 р.

Складено за: [3]

Варто зауважити, що важливою передумовою сталого розвитку є достатність фінансування соціального захисту та соціального забезпечення, особливо в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки.

РОЗДІЛ 3

Розподіл видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення між державним бюджетом та бюджетами органів місцевого самоврядування в Україні впродовж 2015–2018 рр. представлено в табл. 3.1.2.

Таблиця 3.1.2

Видатки державного та місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні, млрд. грн.

Видатки	2015	2016	2017	2018
Державного бюджету	103,7	151,9	144,5	163,9
Місцевих бюджетів	72,6	106,4	141,3	145,5
Зведеного бюджету	176,3	258,3	285,8	309,4

Складено за: [3]

Дані табл. 3.1.2 свідчать, що розподіл видатків Державного та місцевих бюджетів України на соціальний захист та соціальне забезпечення за аналізований період здійснюється нерівномірно – це пов'язано з тим, що органи місцевого самоврядування наділені більш широкими повноваженнями щодо фінансового забезпечення соціального захисту населення, водночас, мають обмежені власні джерела і залежать від трансфертів з державного бюджету.

Аналіз обсягів видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у відсотках від валового внутрішнього продукту та в загальній сумі видатків Зведеного бюджету, показав, що упродовж 2015–2018 рр. частка видатків у зведеному бюджеті коливається в межах 25–27 % або 8-10 % від ВВП.

Враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку України, порівняємо обсяги державних видатків на соціальний захист з країнами Європейського Союзу. Так, за даними, Євростату, у 2017 р. обсяг загальнодержавних витрат на соціальний захист серед країн-членів ЄС склав 45,8 % ВВП. Серед основних статей загальнодержавних витрат в ЄС: 18,8 % ВВП спрямовується на соціальний захист, на охорону здоров'я – 7,0 %, державні послуги – 5,8 %, освіту – 4,6 %, економіку – 4,0 % [4].

Важливою складовою фінансового потенціалу регіонів і держави в цілому є фінансовий потенціал домогосподарств, який сприяє формуванню інвестиційної привабливості регіональної економіки та її розвитку. Населення за рахунок власних коштів, через механізм суспільного попиту, забезпечує зростання виробництва та задовольняє попит на фінансово-інвестиційні ресурси, необхідні для інноваційного розвитку регіону.

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Структура сукупних ресурсів домогосподарств України упродовж 2016–2018 рр. складається з грошових доходів на 84–92 %, з яких переважна частина формується за рахунок оплати праці (46–54 %), а також пенсій, стипендій, допомог і субсидій (19–27 %). Решта 15 % сукупних ресурсів розподіляється між пільгами та субсидіями на оплату житлово-комунальних послуг (0,4–7,5 %), вартістю спожитої продукції (4–5 %), безготівковими пільгами на оплату товарів та послуг (0,2–0,5 %), а також іншими надходженнями (1,4–3,8 %) [4].

Сукупні витрати домогосподарств на 90–94 % складаються з споживчих сукупних витрат та на 6–10 % – із неспоживчих витрат. Упродовж 2016–2018 рр. спостерігається динаміка до зростання сукупних споживчих витрат та зменшення неспоживчих витрат. Якщо аналізувати структуру споживчих сукупних витрат, то більша питома вага витрат, 46–52 % – це витрати на продукти харчування, безалкогольні напої, 36–45 % – на непродовольчі товари та послуги. Також у структурі витрат на непродовольчі товари та послуги 6,0 % спрямовується на одяг і взуття, 3,8–4 % – на охорону здоров'я, 3,4–4 % – на транспорт. Зменшилися витрати на відпочинок і дозвілля з 2,0 %, на ресторани і готелі – з 2,5 % [4].

Вважаємо, що для досягнення збалансованості фінансів домогосподарств потрібно застосовувати зарубіжний досвід, особливо у частині розвитку фондового ринку та відкриття його потенціалу для домогосподарств, а також створювати сприятливі умови для започаткування власної справи. На нашу думку, це потенційні напрями поліпшення фінансів вітчизняних домогосподарств.

Для оптимізації обсягів бюджетного фінансування соціального захисту і соціального забезпечення рекомендовано:

1. Поліпшити ефективність планування та прогнозування доходів і видатків державного та місцевого бюджетів, оскільки кількість задекларованих соціальних трансфертів та інших статей бюджету не відповідає фінансовим можливостям держави та зумовлює сумніви щодо ефективності деяких із них.

2. Реформувати адміністративні структури державних інституцій соціального захисту та соціального забезпечення у зв'язку з дублюванням їх повноважень.

3. Переглянути соціальні групи, яким передбачається надання соціальної допомоги.

4. Розвивати соціальну відповідальність бізнесу та нарощувати макроекономічні показники.

РОЗДІЛ 3

При формуванні державної фінансової політики на сучасному етапі актуально застосувати такі напрями вдосконалення в контексті сталого розвитку:

- застосування системи електронних державних закупівель ProZorro з метою забезпечення максимальної ефективності використання та економії бюджетних витрат, розширення добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівлі товарів, робіт та послуг за спрямування фінансових ресурсів на розвиток реального сектора економіки;

- ліквідація необґрунтованого розподілу бюджетних коштів та корупції, легалізація тіньового сектора економіки, насамперед легалізація виплати заробітної плати та неформальної зайнятості;

- посилення бюджетної дисципліни та контролю за витратами бюджету;

- спрямування коштів від продажу національних сировинних ресурсів на розвиток науково-освітньої сфери та закупівлю передових технологій та засобів виробництва.

На наш погляд, метою, яку необхідно досягти в Україні на основі оптимізації фінансової політики, може стати комплексний вплив всіх її складових на розвиток реального сектора національної економіки.

Список використаних джерел

1. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. 608 с.

2. Кучер Г. В. Фінансовий потенціал як економічна категорія. Актуальні проблеми економіки, 2014. № 9. С. 46–52.

3. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>

4. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua

5. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн. Київ: Знання Прес, 2002. 495 с.

6. Формування фінансового механізму сталого розвитку України: монографія / за ред. д-ра екон. наук, професора О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 414 с.

7. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.

3.2. СИСТЕМА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ІННОВАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Н. О. Паламарчук

Реалізація концепції сталого розвитку передбачає створення та впровадження системи фінансування політики сталого розвитку як на державному, так і на регіональному рівнях. Крім того, одним з сучасних підходів до реалізації фінансування є інноваційний підхід, що значно підвищує ефективність використання коштів та їх доступність з метою досягнення цілей сталого розвитку. Поєднання фінансового забезпечення та інноваційного підходу створюють синергетичний ефект у сфері реалізації цілей сталого розвитку та має на меті якісне забезпечення добробуту населення в усьому світі.

Система фінансового забезпечення сталого розвитку спрямована на подолання економічних, соціальних та екологічних проблем людства. Зазначена система фінансового забезпечення включає:

- вдосконалення регулювання та моніторингу глобальних фінансових ринків;
- забезпечення представлення інтересів країн, що розвиваються, у глобальних фінансових установах;
- стимулювання надання фінансової допомоги та спрямування фінансових потоків у слабо розвинені країни та країни, що розвиваються;
- мобілізацію фінансових ресурсів з різних джерел для країн, що розвиваються;
- застосування режиму заохочення інвестування для країн з низьким рівнем розвитку [8].

Для реалізації фінансового забезпечення концепції сталого розвитку створено відповідне інституційне забезпечення. Воно включає регіональні або міжнародні фінансові організації та національні банківські установи. Ці інститути мають та активно напрацьовують значний досвід у розробці та реалізації фінансових програм та фінансових інновацій з метою забезпечення сталого розвитку у світі та окремих країнах.

Основним інститутом, що забезпечує сталий розвиток у світі, є Організація об'єднаних націй. Особливу роль у досягненні цілей сталого розвитку мають Програма розвитку ООН (ПРООН), Всесвітня продовольча програма (ВПП), Продовольча та сільськогосподарська

РОЗДІЛ 3

організація ООН (ФАО), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР). Ці організації розробляють спеціальну політику та фінансують заходи зі зміцнення продовольчої безпеки, стимулювання соціально-економічного розвитку, подолання бідності та зменшення голоду, раціонального використання природних ресурсів. ВПП має найбільший бюджет серед організацій ООН, основним його джерелом є уряди країн, також у його формуванні беруть участь приватні донори та фінансові інститути. ВПП фінансує реалізацію цілей сталого розвитку, надає надзвичайну допомогу, щоб проводити рятувальні операції. ПРООН фінансує заходи по зменшенню бідності, задля зниження нерівності та подолання соціальної відчуженості. Фінансові ресурси ПРООН формуються виключно на основі добровільних внесків і спрямовуються на забезпечення гендерної рівності, інклюзивне та стійке зростання, запобігання кризам та змінам клімату, демократичне управління, розвиток продуктивності та забезпечення ефективності.

ФАО фінансує перехід до сталого сільського господарства, обмін досвідом у сфері сільськогосподарської політики, розвиток міжнародного співробітництва з метою забезпечення розвитку сільського господарства, розробку системи запобігання ризикам при здійсненні сільськогосподарської діяльності. Фінансування ФАО здійснюється за рахунок внесків країн-учасниць та добровільної допомоги. МФСР через пряме фінансування у вигляді позик та грантів залучає фінансові ресурси для боротьби з голодом в країнах, що розвиваються. Умови кредитування визначаються обсягами ВВП країни. Фінансові ресурси МФСР формуються за рахунок спеціальних внесків, інвестиційних доходів, добровільних внесків та надходжень від погашених кредитів.

Важливими інститутами, що забезпечують фінансування сталого розвитку країн, що розвиваються, є Світовий банк та Міжнародний валютний фонд. Світовий банк здійснює інвестування та кредитування через Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та Міжнародну асоціацію розвитку (МАР). МБРР кредитує країни з середнім рівнем розвитку за процентними ставками, що відповідають рівню розвитку цих країн. Високий рейтинг МБРР дозволяє залучати значні обсяги фінансових ресурсів і пропонувати їх країнами на умовах більш вигідних, ніж на фінансових ринках. МАР є джерелом фінансових ресурсів для найбідніших країн. МАР кредитує країни за мінімальними відсотковими ставками або і без відсотків, на період 25–40 років з пільговим періодом 5–10 років. Частка МАР у загальному обсязі допомоги на реалізацію сталого розвитку становить 20 %. Основними

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

сферами фінансування в рамках МАР є економічний, інфраструктурний та інституційний розвиток, сільське господарство, охорона здоров'я та освіта. Формування бюджету МАР здійснюється за рахунок внесків розвинених країн та групи Світового банку.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) забезпечує сталий розвиток через сприяння економічному зростанню та подоланню бідності у світі. Для країн з надійною інституційною системою, стабільними економічними показниками та розвинутою економічною політикою МВФ розробляє ефективні механізми кредитування з метою запобігання криз. Для країн з низькими доходами створений Трастовий фонд, що пропонує розширений кредитний механізм (термін дії 3–4 роки за умови впровадження програм, що ґрунтуються на стратегії скорочення бідності), кредитний механізм «стенд-бай» (термін дії 12–24 місяці) і механізм прискореного кредитування (експрес-допомога для забезпечення невідкладних потреб у фінансуванні платіжного балансу). Для найменш розвинених країн світу надаються безвідсоткові кредити, вони мають спрямовуватись на забезпечення економічного розвитку та подолання бідності. В основі акумуляції фінансових ресурсів МВФ покладено квоти держав-учасниць організації, квоти відповідають рівню розвитку країни у світовій економіці.

Європейський Союз теж бере участь у фінансуванні заходів щодо забезпечення сталого розвитку країн, що розвиваються. Джерелами фінансування виступають бюджет ЄС та Європейський фонд розвитку. З бюджету ЄС виділяються кошти відповідно до сфер та регіонів. Європейський фонд розвитку формує фінансові ресурси незалежно від бюджетної політики ЄС та створюється окремими внесками країн ЄС. Основними формами фінансування сталого розвитку виступають гранти (прямі фінансові внески), контракти (придбання послуг через тендери) та бюджетна підтримка [4].

Впровадження концепції сталого розвитку як на державному, так і на регіональному рівнях потребує активного використання інноваційного підходу до фінансового забезпечення, що має підвищити ефективність використання фінансових ресурсів та посилити контроль за їх цільовим використанням. В основу такого забезпечення покладено застосування широкого спектра фінансових інновацій. В цілому вони спрямовані на використання нових фінансових інструментів, фінансових технологій або особливих форм організації фінансової діяльності, що сприяють загальному зростанню ефективності фінансової діяльності.

Поява фінансових інновацій викликана динамічним розвитком фінансових ринків та потребою у підвищенні якості управління

РОЗДІЛ 3

фінансовими ризиками. Тенденції інноваційного розвитку сучасного світу поширились і на фінансову сферу саме тому фінансові інновації є сучасною формою розвитку фінансових ринків окремих країн та світу в цілому.

Фінансові інновації – це нові фінансові продукти та технології, що мають «силу рухати глобальну фінансову систему до її мети збільшення економічної ефективності» [11, с. 463].

Виникнення фінансових інновацій є постійним економічним процесом, що дозволяє вдосконалювати фінансові продукти та забезпечувати розвиток світового ринку в цілому. На фінансовому ринку існує ряд обмежень, а фінансові інновації дозволяють долати ці обмеження та підвищувати ефективність фінансового ринку піднімаючи його на новий рівень розвитку. Обмеження бувають наступних видів:

- зовнішні (особливості розвитку світового фінансового ринку, рівень доступу на світовий фінансовий ринок, стан глобальної ліквідності, відсоткові ставки на світовому ринку, умови світових фінансових інститутів тощо);

- внутрішні (розвиток національного фінансового ринку, макроекономічне середовище країни, інфляція, відсоткова ставка на національному ринку, обмеженість фінансових інструментів, коливання валютного курсу тощо);

- інформаційні (нерівномірний доступ до інформації на фінансовому ринку, якість та рівень інформаційного забезпечення, доступ до системи електронних фінансових послуг тощо);

- регуляторні (умови фінансового регулювання, особливості розвитку фінансових інституцій, рівень лібералізації фінансових ринків, умови надання банківських послуг, податкові умови на фінансових ринках тощо);

- інтеграційні (умови валютних союзів щодо руху капіталу, умови регіональних фінансових організацій та банків тощо);

- ризикові (ризик світового фінансового ринку, валютний ризик, рейтинги національних позичальників та фінансових ринків тощо),

- конкурентні (рівень конкуренції банківських, небанківських та міжнародних фінансових інститутів) [9, с. 30–31].

За особливостями виникнення фінансові інновації можна поділити на:

- поліпшуючі – вдосконалення окремих характеристик вже існуючих фінансових продуктів, загалом сутність фінансового продукту на зазнає суттєвих змін. Формуються постійно та безперервно в процесі розвитку фінансового ринку та світової економік;

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

– еволюційні – поява нових фінансових продуктів, характеристики яких частково співпадають з вже відомими продуктами, при цьому сутність фінансового продукту зазнає суттєвих змін. Виникають періодично, як результат еволюції потреб на фінансових ринках;

– революційні – виникнення нових фінансових продуктів які принципово відрізняються від вже існуючих. Створюються в результаті необхідності вирішення гострих проблем на фінансових ринках.

Основними функціями інновацій є: акумуляція тимчасово вільних фінансових ресурсів, забезпечення руху грошових засобів у часі та просторі, перерозподіл або зменшення ризику, розвиток фінансової системи в цілому, вирішення нагальних соціально-економічних проблем. Звичайно, всі ці функції будуть виконуватись, якщо фінансова інновація є надійною та гарантованою, саме тому при розробці фінансових інновацій потрібно всебічно підійти до її оцінки з метою запобігання виникнення проблем та ускладнень в ході її реалізації.

Найвищий рівень створення та реалізації фінансових інновацій в економічно розвинених країнах. Це викликано високим рівнем розвитку фінансових ринків, активністю фінансових інститутів, регламентованими правилами здійснення фінансової діяльності. Проблеми у реалізації фінансових інновацій найбільше виникає у країнах, що розвиваються та слабо розвинених країнах. До основних проблем, що стримують впровадження інновацій, слід віднести: стереотипи поведінки, що намагаються уникати нового; недостатня фінансова грамотність, недовіра до банківського сектору; недостатній розвиток фінансового ринку окремої країни, технологічна відсталість фінансового сектору [7].

Таким чином фінансові інновації є унікальним продуктом або послугою, що дозволяє забезпечити інноваційний підхід до здійснення фінансової діяльності. У сучасних умовах розвитку фінансові інновації можуть використовуватись не лише з метою залучення фінансових ресурсів або отримання прибутку, але й з метою вирішення проблем соціально-економічного розвитку. Це все стало основою для впровадження інновацій у ході реалізації концепції сталого розвитку. Ефективне використання фінансових інновацій дозволяє вирішувати економічні, соціальні та екологічні проблеми як на державному, так і на регіональному рівнях. У кожній країні розробляються специфічні фінансові інновації, що дозволяють фінансувати вирішення різноманітних проблем в економічній, соціальній та екологічній сферах. При цьому сам підхід до фінансових інновацій може бути класичним, а

РОЗДІЛ 3

специфіка реалізації може бути різною залежно від особливостей соціально-економічного розвитку країни, рівня розвитку національного фінансового ринку, рівня інтеграції фінансового ринку до глобальної економіки тощо.

В сучасних умовах світового розвитку особливого поширення набули такі фінансові інновації, як зелені облігації. Це боргові фінансові інструменти грошові ресурси від розміщення яких спрямовуються виключно на фінансування зелених проектів. Процес емісії зелених облігацій має відповідати «Принципам зелених облігацій» Міжнародної Асоціації ринків капіталів [5]. Реалізація проектів має повинна забезпечувати екологічну ефективність, сприяти вирішенню глобальних екологічних проблем. За рахунок коштів від розміщення зелених облігацій фінансуються проекти у сфері енергетики, ефективного використання електроенергії, запобігання та контролю забруднень, адаптація до зміни клімату тощо. Емітентами зелених облігацій можуть бути органи влади, банки, міжнародні фінансові організації та підприємства. Найбільшими емітентами зелених облігацій є Світовий банк та Міжнародна фінансова корпорація.

У 2018 році обсяг ринку зелених облігацій склав 167,7 млрд. дол. США (2017 рік – 162,1 млрд. дол. США). Частки ринку зелених облігацій розподілились наступним чином: США – 20 %, Китай – 18 %, Франція – 8 %, Німеччина – 5 %, Нідерланди – 4 %. Загалом на ринку зелених облігацій діють 625 емітентів (204 долучились у 2018 році) з 44 країн світу (у 2018 році додалось 8 країн) [10].

В Україні процес формування ринку зелених облігацій розпочався у 2018 році. Проект Кабінету Міністрів України передбачає на першому етапі, у 2020–2021 рр., ввести в обіг стандартні зелені облігації, а на другому, у 2021–2022 рр., створити умови для обігу проектних, дохідних, сек'юритизованих зелених облігацій. Розвиток ринку зелених облігацій в Україні дасть можливість залучити капітал для підвищення енергоефективності в Україні, а також сприяє виконанню цілі «Енергетичної стратегії України до 2035 року» [3].

На сучасному етапі розвитку в Україні реалізується зелене кредитування. Проект Еко-банкінгу, що здійснюється в Україні з 2016 року, реалізується на основі співробітництва Міжнародної фінансової корпорації (МФК) та АБ «Укргазбанк». За рекомендацією МФК був створений спеціалізований підрозділ з аналізу та супроводження еко-проектів, а також проведено навчальні заходи для персоналу Укргазбанку. Банк виконав рекомендації МФК з приведення внутрішніх стандартів та процедур з кредитування у відповідність до найкращих світових практик і

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

першим серед українських банків запровадив систему управління соціальними та екологічними ризиками. У 2018 році оцінено 73 проекти, які приведуть до незначного чи позитивного екологічного або соціального впливу, 19 проектів, які мають екологічні та соціальні впливи, які можна оцінити та якими можна керувати, а також 1 проект, що має потенційно значний екологічний та соціальний вплив та вимагає детального процесу оцінки. За час реалізації спільного проекту Укргазбанком та Міжнародною фінансовою корпорацією профінансовано та прийнято рішення про виділення понад 0,73 млрд євро «зелених» кредитів. За рахунок реалізації профінансованих Банком «зелених» проектів зменшення викидів CO₂ складає 1056 тис. тонн щорічно та зекономлено природного газу в обсязі 573 млн м³ щорічно [1].

Загалом Проект Еко-банкінгу реалізується у рамках стратегії Еко-банкінгу Укргазбанку. Вона передбачає надання банківських послуг клієнтам, які втілюють у життя проекти, пов'язані з ефективним використанням ресурсів та зменшенням шкідливого впливу на довкілля. Її основними перевагами є: спеціальні відсоткові ставки за еко-кредитами, унікальна методика, що допомагає реалістично оцінити очікувані результати на етапі попереднього розгляду та коригувати проект для досягнення оптимальних показників окупності та економії енергозатрат, проста й швидка процедура оформлення кредиту, гарантії надійності державного банку, співпраця з акредитованими партнерами. Дана програма діє для приватних клієнтів, для малого та середнього бізнесу та для клієнтів корпоративного бізнесу.

Програма IQ energy розроблена Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) за підтримки донорів. Її основна мета – сприяння удосконаленням у сфері енергоефективності в житловому секторі України у відповідності до європейських стандартів. В рамках Програми IQ energy розробляються Проекти енергоефективності, яким надається підтримка, якщо вони передбачають залучення інвестицій у високопродуктивні енергоефективні технології, відносно яких можна очікувати забезпечення енергоефективності на рівні, щонайменше на 20 % вище ніж у порівнянні з середньо ринковими показниками.

Для ефективного використання даного фінансового інструменту розроблені каталоги ефективного обладнання та матеріалів, постачальників, технологій. З метою реалізації даної програми ЄБРР співпрацює з фінансовими установами, які надають кредити на фінансування зазначених заходів у сфері енергоефективності. В Україні основними банками-партнерами є ОТП Банк, Укрсиббанк, Райффайзен Банк Аваль та Креді Агріколь Банк.

РОЗДІЛ 3

Впровадження Програми IQ energy сприяє підвищенню енергоефективності, а також дозволяє більш ефективно використовувати енергетичні ресурси. Вирішення даної проблеми у кожній країні є запорукою подолання глобальної енергетичної проблеми людства. Саме поступове вирішення глобальних проблем є необхідною умовою впровадження сталого розвитку на світовому рівні.

Фінансування Програми IQ energy в Україні становить 15 млн. євро., наданих Східноєвропейським Партнерством в сфері енергоефективності та екології («E5P»), та грантом технічної допомоги для реалізації програми, що надається у рівній частці від E5P та Швеції [6].

Спільний проект Першого українського міжнародного банку (ПУМБ) та Latifundist Media «We make food» є унікальним проектом, в рамках якого здійснюється фінансова підтримка українських підприємств, а також створюються умови для формування сприятливого бізнес-середовища в Україні. У проекті беруть участь 10 українських підприємств замкнутого циклу, які навчилися створювати кінцевий продукт. На прикладі цих підприємств можна дізнатися інформацію щодо витратної частини, інвестицій, ринків збуту та маркетингової частини бізнесу в сучасних умовах економічного розвитку України. Цей проект створений у формі практичного керівництва для тих господарств, які дуже хочуть створити свій бізнес, але мають сумніви. Проект демонструє, що українська продукція має точно таку ж високу якість, як, наприклад, швейцарський сир або італійське прошутто. Учасниками проекту стали такі бренди, як: «Organic Milk», «З бабусиної грядки» (Одеса), «Мамин хліб» (Хмельницький) та інші. Проект зібрав 110 000 переглядів.

Слід зазначити, що ПУМБ – це банк, що активно впроваджує концепцію сталого розвитку в своїй діяльності. В рамках реалізації цілей сталого розвитку ПУМБ веде бізнес відповідально, інвестуючи частину прибутку в розвиток банку та навчання персоналу, вдосконалення якості продуктів і послуг для клієнтів та у розвиток бізнес-середовища, підвищення фінансової грамотності населення. У 2018 році інвестиції банку в модернізацію бізнесу склали понад 392 млн. гривень, а соціальні інвестиції – в підвищення безпеки праці співробітників і їх розвиток, підвищення якості продукції та послуг банку, розвиток бізнес-середовища та підвищення фінансової грамотності українців – склали понад 42 млн. гривень [12].

Важливою умовою для реалізації фінансових інновацій є глобальне партнерство: воно дозволяє акумулювати досвід розвинених країн у використанні фінансових інновацій та використати його в країнах, що розвиваються, та у слабо розвинених країнах з метою

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

вирішення нагальних проблем. На державному рівні фінансові інновації мають бути спрямовані на вирішення національних та локальних проблем, а на глобальному рівні вони мають вирішувати глобальні економічні, соціальні та екологічні проблеми.

Загалом на світовому фінансовому ринку представлений широкий перелік фінансових інновацій, проте специфіка реалізації концепції сталого розвитку потребує застосування особливого підходу до використання фінансових інновацій.

У рамках концепції сталого розвитку фінансові інновації мають забезпечувати:

1. Можливість залучення фінансових ресурсів всіх зацікавлених сторін.
2. Прозорість використання фінансових ресурсів.
3. Своєчасність надходження фінансових ресурсів.
4. Постійний контроль за цільовим використанням фінансових ресурсів.
5. Економічні важелі по забезпеченню надійності фінансових інновацій.
6. Систему запобігання екологічним та соціальним ризикам.

Таким чином, фінансові інновації дозволяють підвищити ефективність використання фінансових ресурсів з метою реалізації концепції сталого розвитку. Це є особливо актуальним з точки зору необхідності вирішення глобальних проблем людства та обмежених фінансових ресурсів країн та регіонів. Основною проблемою, що стримує впровадження фінансових інновацій в рамках концепції сталого розвитку, є необхідність відповідного інноваційного, фінансового та технологічного забезпечення. А оскільки в більшості випадків фінансові потоки спрямовуються в країни, що розвиваються, та країни з низьким рівнем розвитку, актуалізується проблема необхідності створення особливих умов по впровадженню фінансових інновацій, а також забезпечення ефективного використання фінансових інновацій.

Список використаних джерел

1. Звіт зі сталого розвитку Укргазбанк за 2018 рік. URL: https://www.ukrgasbank.com/upload/file/zvit_zsr.pdf
2. Звіт про прогрес ПУМБ за 2018 рік. URL: <https://about.pumb.ua/growth>
3. «Зелені» облігації можуть залучити \$73 мільярди інвестицій в Україну. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2716283-zeleni-obligacii-mozut-zaluciti-73-milardi-investicij-v-ukrainu.html>

4. Кожухова Т. В. Формування та трансформація глобальної системи фінансування сталого розвитку: монографія. Кривий Ріг: Видавець ФОП Чернявський Д. О., 2017. 336 с.

5. Принципи зелених облігацій. Міжнародна Асоціація ринків капіталів. URL: <https://www.icmagroup.org/green-social-and-sustainability-bonds/green-bond-principles-gbp/>

6. Про програму IQ energy. URL: <http://www.iqenergy.org.ua/about>

7. Федулова Л., Лебедева Н. Фінансові інновації в модернізації економічної системи. *Світ фінансів*. № 4. 2011. С. 7–18

8. Цілі сталого розвитку 2016–2030 рр. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

9. Шевченко В. Фінансові інновації та сучасні інструменти міжнародних фінансових ринків. *Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка*. № 133. 2012. С. 30–33

10. Green Bond Market Highlights. 2018. URL: <https://www.climatebonds.net/resources/reports/2018-green-bond-market-highlights>

11. Product innovation in non-life insurance markets. *Sigma*. No. 4. 2011. URL: http://media.swissre.com/documents/sigma4_2011_en.pdf

3.3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ГЛОБАЛЬНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Л. В. Березна, О. І. Снитюк

Упродовж останніх десятиліть центральні банки країн, міжнародні організації та інші регулятори фінансового ринку акцентують свою увагу на необхідності та важливості для сучасного світу фінансової інклюзії, як одного з головних чинників економічного зростання та важливого фактору соціальної рівності та сталого розвитку. Це зумовлює необхідність всебічного дослідження та вивчення стану, проблем, перспектив, напрямків, дій та стратегій стейкхолдерів щодо можливості, здатності та рівня залучення різних верств населення до фінансових послуг. Адже підвищення рівня фінансової інклюзії дозволяє регуляторам та державі загалом через мобілізацію заощаджень, інвестування у розвиток економіки держави, диверсифікацію фінансової системи залучати всі верстви населення до економічної системи, провайдерам фінансових послуг забезпечує збільшення кількості споживачів, а самим споживачам – можливість ефективніше та зручніше

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

використовувати сучасні фінансові послуги, підвищуючи таким чином особистий добробут. Фінансова інклюзія як елемент сталого розвитку сприяє зростанню економіки, підвищенню та стабілізації доходів, ефективнішому управлінню активами, зменшенню вразливості від економічних криз. Саме тому аналіз наявних проблем та перспектив у сфері користування споживачами фінансовими послугами в Україні потребує особливої уваги.

Забезпечення стійкої фінансової інклюзії є відносно новим напрямком функціонування світових регуляторів. У своїй більшості практичні аспекти їх діяльності базуються на дослідженнях, проведених Світовим банком [23], Агенцією США з міжнародного розвитку (USAID) [16], незалежного центру CGAP [19], які визначали рівень світового універсального доступу до фінансових послуг та сприяли політиці розширення доступу до таких послуг для незаможних верств населення. Також виклики та досвід окремих країн, платіжних систем та міжнародних компаній у забезпеченні фінансової інклюзії та цифровому розвитку суспільства розглядали Я. Тейлор [22], Г. Сьодерберг [21], М. Квіткін [6], Т. Овчарек [20], О. Капустіна [5] та ін. Поряд з цим у публікаціях М. Шкреб [18], М. Відякіна та Д. Яблоновського [2] аналізується роль «фінансових включень» у сприянні кращому життю населення та наводяться рекомендації щодо подолання його фінансової неграмотності в Україні. Однак комплексному аналізу фінансової інклюзії як елементу глобального та регіонального сталого розвитку, практично не приділено уваги.

Наявні дослідження фінансової інклюзії [3–6, 18–23] показали, що це явище є доволі новим поняттям, яке стрімко посідає одне з головних місць у стратегіях центральних банків та світових фінансових організацій.

За визначенням Міжнародної мережі з фінансової освіти (INFE) Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) фінансова інклюзія є процесом просування доступного, вчасного та повноцінного доступу до широкого спектру фінансових продуктів і послуг, поширення їхнього використання серед всіх прошарків суспільства через впровадження існуючих та інноваційних підходів включно з фінансовою обізнаністю та освітою з метою просування як фінансового добробуту, так і економічної та соціальної інклюзії [17].

У той же час, Національний банк України під фінансовою інклюзією розуміє створення умов для залучення усіх сегментів населення та бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно урегульовані та відповідають потребам населення з метою

РОЗДІЛ 3

стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві [17].

Узагальнене трактування фінансової інклюзії навів М. Відякін директор департаменту стратегії та реформування Національного банку [2]. За його баченням фінінклюзія – це можливість, здатність та рівень залучення різних верств населення до фінансових послуг.

Отже, виходячи із наведених визначень, стає очевидним, що головна ідея фінансової інклюзії – це користування фінансовими послугами для підвищення добробуту населення, тобто забезпечення однієї з цілей сталого розвитку.

Упродовж останніх десятиліть центральні банки країн, міжнародні організації та інші регулятори фінансового ринку акцентують свою увагу на необхідності та значимості для сучасного світу фінансової інклюзії, як одного з головних чинників економічного зростання та важливого фактору соціальної рівності.

Це необхідний крок у нашому прогресі до більш розвиненого та інтегрованого у фінансову систему суспільства. Це – шлях до розвитку ринку фінансових послуг, який би відповідав потребам його користувачів.

Провідні міжнародні організації та центробанки однією із головних цілей своєї діяльності визначають фінансову інклюзію. Серйозний вклад у її розвитку і просування здійснює Світовий банк, який розробив концепцію Універсального фінансового доступу (UFA) до 2020 року [14].

Мета UFA полягає в тому, щоб до 2020 року та частина дорослого населення, яке, наразі, не є частиною офіційної фінансової системи, змогла отримати доступ до транзакційного рахунку, щоб зберігати гроші, надсилати і отримувати платежі, тобто мати базу для управління своїм фінансовим життям. Група Світового банку – Світовий банк та Міжнародна фінансова корпорація (IFC) – планують реалізовувати зазначену концепцію через цільові інтервенції.

UFA2020 має стати важливим механізмом як у скороченні бідності, так і для економічного зростання, адже населення світу отримуватиме доступ до цифрових фінансових послуг, необхідних для інтеграції до нової цифрової економіки.

Таке фінансове залучення сприяє щоденному життю і допомагає домогосподарствам та суб'єктам господарювання розробляти довгострокові плани та оперативно реагувати на непередбачувані надзвичайні ситуації. Адже люди, які є власниками рахунків, частіше користуються й іншими фінансовими послугами, такими як

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

заощадження, кредитування та страхування, а також розпочинають та розширюють бізнес, інвестують у освіту або охорону здоров'я, управляють ризиками та фінансовими потрясіннями, що в результаті значно покращує якість життя.

За даними дослідження Світового банку, близько 1,7 млрд. дорослого населення в світі (або 31 % дорослих) не мають жодного рахунку у банках [14]. У світовому масштабі дві третини такого дорослого населення зазначають, що основною причиною цього є відсутність у них грошей. Таким чином, фінансові послуги для таких категорій населення в більшості своїй не доступні, адже не пристосовані до користувачів з низькими доходами. Серед інших бар'єрів для відкриття рахунку виділяють:

- відстань від споживача до отримувача фінансових послуг;
- відсутність необхідної законодавчої і макропруденційної бази;
- відсутність довіри до постачальників фінансових послуг.

Саме тому, на самітах Групи Світового банку–МВФ 2015 року Група Світового банку та партнери державного та приватного секторів прийняли на себе зобов'язання щодо впровадження та реалізації Універсального фінансового доступу до 2020 року (UFA2020) та сприяння фінансовому залученню населення. Завдяки цій ініціативі Група Світового банку планує забезпечити одному мільярду людей отримання доступу до транзакційного рахунку за допомогою певних цільових заходів та інвестицій.

Станом на кінець грудня 2017 року передбачалось, що консультативна робота Групи Світового банку, її операції з фінансування технічної допомоги та інвестиції сприятимуть відкриттю новими власниками 738 мільйонів рахунків [14].

Світовий банк також співпрацює з більш ніж 30 партнерами, щоб стимулювати інвестиції приватного сектору у фінансову інтеграцію. Основними напрямками реалізації цієї концепції Світовий банк вважає:

- створення регуляторного середовища для забезпечення доступу до рахунків і транзакцій;
- розширення точок доступу;
- покращення фінансової спроможності;
- збільшення масштабів використання рахунків та операцій на них через їх залучення до великих урядових програм, таких, наприклад, як соціальні трансферти;
- зосередження уваги на доступі до фінансових послуг незахищених верств населення, таких як жінки та сільськогосподарські виробники;

РОЗДІЛ 3

- заохочення переходу від доступу до рахунку до його повноцінного використання;
- забезпечення можливості безготівкових розрахунків та створення доступу до інших фінансових послуг, таких як заощадження, страхування та кредитування.

І хоча ця ініціатива зосереджена на 25 пріоритетних країнах, де проживає майже 70 % всіх людей, які не мають фінансової допомоги та рахунків, у даний момент більше 100 країн світу мають або вже розроблену національну стратегію з цього питання, або вбудовані компоненти фінансової інклюзії до ширших національних стратегій.

Потрібно зазначити, що Національний банк України також визнав однією із стратегічних цілей фінансову інклюзію. Роль Національного банку у її впровадженні очевидна. Розвиток та стимуляція ширшого проникнення фінансових послуг та ширшого користування ними населенням є незаперечним інтересом фінансового ринку, а отже і його регулятора. Більш високий рівень фінансової інклюзії в суспільстві сприяє стабільності фінансової системи, яка стає менш концентрованою та отримує диверсифіковану базу клієнтів. Вищий рівень фінансової інклюзії також стимулює здорову конкуренцію на ринку, яка хоча й може позначитися на монопольному статусі банків як суб'єктів надання фінансових послуг, однак долучає до операцій на ринку мобільних операторів, фінтек-компанії, інтернет-платформи.

Саме тому фінансова інклюзія є наріжним елементом Стратегії Національного банку України, однією із семи стратегічних цілей НБУ [15]. Крім того, за Комплексною програмою розвитку фінансового сектору до 2020 року, Національний банк бачить своїм завданням розроблення загальнонаціональної програми з підвищення фінансової інклюзії, яка буде спрямована на залучення до фінансових послуг неохоплене фінансовими послугами населення, зокрема – представників мікробізнесу, жителів сільських районів, людей із низьким рівнем доходів, з обмеженими можливостями та людей похилого віку.

Ключовими активностями при цьому для регулятора у 2019 році окреслено такі: забезпечення розвитку фінансової інклюзії в Україні; посилення захисту прав споживачів фінансових послуг; стимулювання розвитку інноваційних фінансових сервісів та поглиблення взаємодії з учасниками ринку фінансових послуг; просування безпаперових технологій в НБУ та банківській системі шляхом спрощення регуляцій та використання електронного цифрового підпису; проведення економічних інформаційних днів в обласних центрах України з метою підвищення економічної та фінансової обізнаності; підвищення

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

інформованості населення щодо можливостей та переваг використання дистанційної ідентифікації для отримання фінансових та інших послуг.

Як зазначалось раніше, однією з головних стратегічних цілей центральних банків та регуляторів міжнародних фінансових ринків наразі є забезпечення фінансової інклюзії (фінансового включення). Реалізація її лежить в площині дотримання та виконання центробанками інших своїх цілей, зокрема, фінансової стабільності. Адаже, реалізуючи макропруденційну політику, вони гарантують збереження цінності грошей. Забезпечуючи фінансову стабільність, вони перешкоджають банкрутству фінансових установ та зберігають заощадження людей. Але, перш за все, центральні банки сприяють і посилюють довіру населення до фінансової системи та її інститутів, залучають звичайних людей до основних фінансових послуг та допомагають їм максимально скористатися їх вигодами. Таким чином, центральні банки через виконання своїх основних повноважень можуть сприяти розвитку економіки країни.

Однак цього не достатньо. Для повноцінного фінансового доступу необхідне забезпечення й інших елементів. Зокрема, нові технології можуть відігравати вирішальну роль у подоланні бар'єрів як для громадян, так і для фінансових установ. Для сприяння цьому процесу центральні банки та фінансові органи мають забезпечити відповідну інфраструктуру, яку можна умовно поділити на тверду або фізичну (платіжні та розрахункові системи) та м'яку, або «контекстну» (правила та керівні принципи, які дозволяють використовувати всі переваги технології, захищаючи її користувачів).

Таким чином, стає зрозумілим, що центральні банки та технологічні компанії (FinTech), які виходять на ринок фінансових послуг, є життєво необхідними партнерами, адже неможливо досягти фінансового включення без допомоги іншого.

Необхідно відмітити, що фінансове включення надає доступ до основних фінансових послуг (платежі, кредити, страхування, заощадження) та сприяє соціальній інтеграції та безпеці. Так, наприклад, шляхом розміщення заощаджень на поточному рахунку фізичні особи отримують відповідний захист регулятора. У той же час, якщо вони вкладають свої заощадження в ювелірні вироби, або просто накопичують гроші під матрацом, можуть стати жертвою крадіжки або девальвації. Також фінансова інклюзія може прискорити та зробити більш доступними й дешевшими соціальні виплати. Отже, це буде вигідно усім стейкхолдерам та може сприяти зменшенню бідності.

Починаючи з 2011 р., у розширенні фінансового доступу був досягнутий суттєвий прогрес. Зокрема, доступ до основних рахунків у

РОЗДІЛ 3

світі отримали понад один мільярд дорослих. Значну роль при цьому відіграли спеціальні національні стратегії, які були розроблені та запроваджені центральними банками країн. Однак все ще багато потрібно зробити на глобальному рівні з точки зору розширення доступу та створення стимулів для фінансового залучення громадян. Адаже з позиції доступу, майже третина дорослого населення світу все ще не має базового депозитного рахунку. І, у більшості своїй, це жінки, бідні, безробітні та малоосвічені люди.

Але навіть із задовільним рівнем доступу до фінансових ресурсів участь споживачів може залишатися низькою. Так, наприклад, згідно з дослідженням Global Findex 2017 р., менше половини дорослих, які мали банківський рахунок, фактично скористались іншими фінансовими послугами банківської установи. Навіть у країнах з високим рівнем доходу, де більшість дорослих (94 %) мали поточний рахунок, більш ніж один з десяти бажали запозичувати у небанківському секторі й, навіть, у сім'ї та друзів. Основними причинами та бар'єрами на шляху забезпечення стійкої фінансової інклюзії наразі є:

1. Відсутність довіри до фінансової системи, зокрема до фінансових установ (банків, кредитних спілок, ломбардів, інших фінансових та страхових компаній). Це може бути пов'язано з історією їх банкрутства та пов'язаними з нею втратами громадянами важко зароблених ними коштів. Відсутність довіри може також відображати брак фінансової грамотності. Адаже, дійсно, від людей не можна очікувати довіри до того, чого вони не розуміють.

2. Високі витрати. Фінансова послуга може бути занадто дорогою для деяких користувачів. При цьому є два варіанти:

а) ціна є обґрунтованою, але користувач занадто бідний, щоб собі дозволити послугу;

б) ціна є дійсно занадто високою, оскільки постачальник послуг вважає невигідним обслуговувати деякі сегменти населення. Наприклад, розглянемо невелику спільноту з низькими доходами. Без критичної маси потенційних клієнтів, створення повністю укомплектованого банківського відділення може бути занадто дорогим. Навіть якщо ігноруються фіксовані витрати, граничний прибуток від обслуговування клієнтів з низькими доходами з вузькими фінансовими потребами може бути занадто низьким.

3. Відсутність для певної групи населення відповідної документації. Банківські рахунки не можуть бути відкриті без основних документів, таких як свідоцтво про народження або посвідчення особи, що може заблокувати доступ до кредитів або страхування.

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Вважаємо, що державна політика та інновації можуть допомогти подолати ці бар'єри. Так, реалізуючи свої основні стратегічні цілі – ціни та фінансову стабільність – центральні банки та фінансові органи можуть зміцнювати довіру до фінансової системи, тим самим забезпечувати основу для фінансової інклюзії. Адже люди не почнуть використовувати офіційні фінансові послуги, якщо вони не довіряють валюті або банківським та небанківським фінансовим установам. Центральні банки можуть сприяти покращенню ситуації в обох цих вимірах. Необхідно наголосити, що забезпечення цінової стабільності посилює довіру до валюти, а надійний пруденційний нагляд створює довіру до інститутів. Таким чином, центральні банки мають повністю зосереджуватися на своїх мандатах та сприяти забезпеченню стійкої фінансової інклюзії (рис. 3.3.1).

Хоча цінова та фінансова стабільність допомагають вирішити проблеми, пов'язані з довірою до фінансового включення, вони не можуть самостійно йому сприяти. Серед інших факторів також потрібні адекватна правова система, технології та інновації. Цифрові технології та великі дані, зокрема, є ключовими для подолання інших бар'єрів для фінансової інклюзії, а саме – високих витрат на фінансові послуги й відсутність у потенційних користувачів документації та кредитної історії.

Рис. 3.3.1. Цикл забезпечення фінансової інклюзії центральним банком

Відаючи належне різноманітним дослідженням Світового банку [23], Агенції США з міжнародного розвитку (USAID) [16] та Національного банку України [4, 17], стає зрозумілим, що запорука формування стійкої фінансової інклюзії знаходиться у трьох площинах (рис. 3.3.2):

1. Доступність фінансових послуг, тобто можливість користувача дійсно скористатися послугою через контакт із фінансовим посередником.

РОЗДІЛ 3

2. Фінансова грамотність, тобто здатність споживача здійснити усвідомлений вибір послуги, повністю розуміючи вигоди та ризики від користування нею.

3. Захист прав користувача – гарантія безпечного, прогнозованого та якісного надання послуги, яка забезпечена третьою стороною.

Зупинимось детальніше на компоненті *доступність фінансових послуг в Україні*.

За підрахунками Світового банку, у 2011 р. серед дорослого населення України 41 % мали принаймні один банківський рахунок [4]. За шість років, тобто у 2017 р., цей показник зріс та становив уже 63 % (табл. 3.3.1).

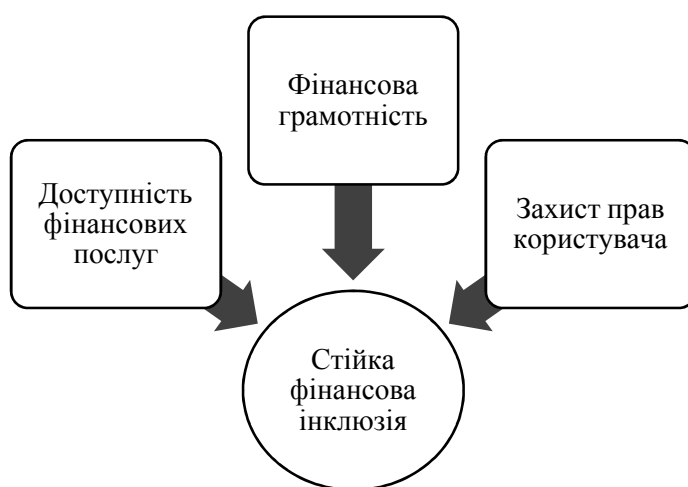

Рис 3.3.2. Компоненти фінансової інклюзії

Таблиця 3.3.1

Інформація про відкриті банківські рахунки по країнах у 2017 р.

Країна	Частка дорослого населення, яке має принаймні один банківський рахунок, %	Частка дорослого населення, яке не має жодного банківського рахунку, %
Австрія	98	2
Білорусь	81	19
Вірменія	48	52
Королівство Нідерланди	100	0
Королівство Данія	100	0
Угорщина	75	25
Україна	63	37
Чеська Республіка	81	19

Складено за: [16]

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Таким чином, з одного боку, показник України – на рівні середнього у світовому масштабі, проте нижчий, ніж серед країн Європи. З іншого боку, 37 % (більше третини) дорослого населення не має жодного відкритого рахунку.

До основних причин, які притаманні й іншим країнам, і які не дозволяють активно розвивати ринок фінансових послуг в Україні, можна віднести неможливість скористатись послугою через її фізичну недоступність для мешканців певних територій. Так, зокрема, одним із показників, які характеризують рівень доступу до рахунків клієнтів, є відношення кількості терміналів до чисельності населення, яке проживає в регіоні (рис. 3.3.3, 3.3.4).

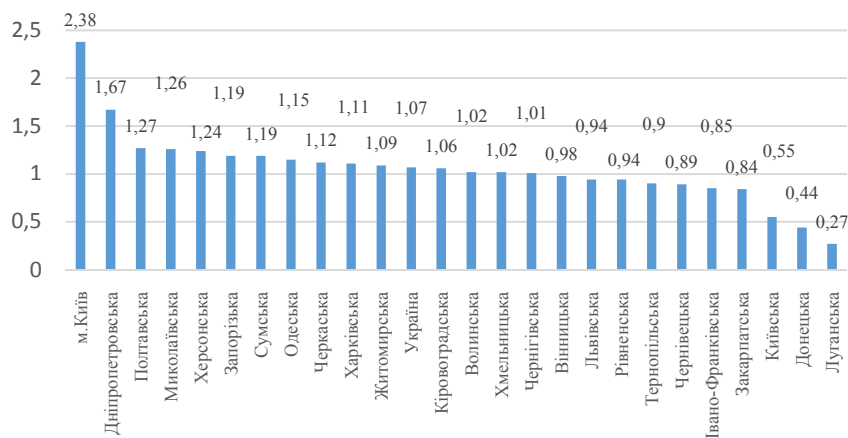

Рис. 3.3.3. Кількість банківських терміналів самообслуговування (БТС) на 1000 населення по регіонах України станом на 01.01.2018 р.
Складено за: [11, 12]

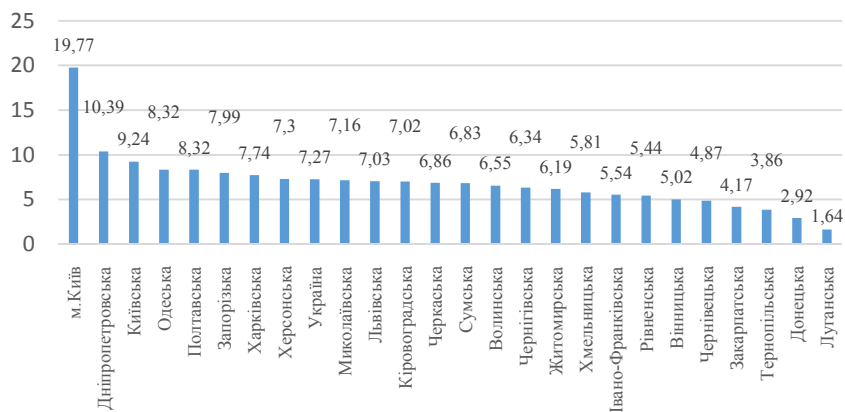

Рис. 3.3.4. Кількість платіжних терміналів (ПТ) на 1000 населення по регіонах України станом на 01.01.2018 р.
Складено за: [11, 12]

РОЗДІЛ 3

Як видно із наведених даних, лідером щодо насиченості торгової мережі POS-терміналами (ПТ) та забезпечення банківськими терміналами самообслуговування (БТС) є м. Київ. У столиці України кількість платіжних терміналів на 01.01.2018 р. становила 19,77 шт./тисячу населення, а БТС – 2,38 шт./тисячу населення. Друге місце за обома параметрами посідала Дніпропетровська область із показниками 10,39 та 1,67 шт./тисячу населення відповідно. Останні два місця в рейтингу регіонів за показниками інфраструктури безготівкових розрахунків припадали на Донецьку та Луганську області. Необхідно відмітити, що при середньому значенні насиченості торгової мережі POS-терміналами по Україні в 7,27 (у Польщі – 12,5, а у Великобританії – понад 50), такий показник по цих двох регіонах складав лише 2,92 і 1,64 шт./тисячу населення відповідно. У той же час кількість БТС складав 0,44 в Донецькій та 0,27 шт./тисячу населення в Луганській областях, при середньому значенні по Україні 1,07.

Упродовж 2018 року мало місце розширення платіжної інфраструктури для проведення безготівкових операцій. За 2018 рік мережа торговельних платіжних терміналів зросла на 20,2 % до 279,0 тис. шт. (станом на 1 січня 2019 року).

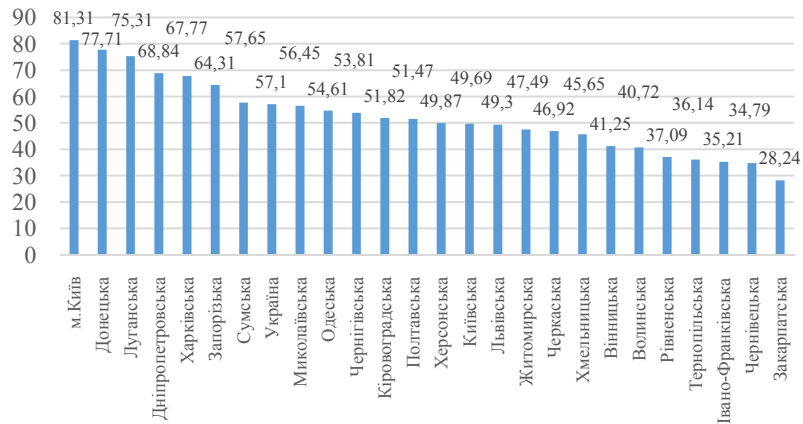
Водночас слід зазначити, що розподілена така інфраструктура нерівномірно, адже найбільше її скупчення спостерігається в головних містах регіонів, а в сільській місцевості може вона бути відсутня взагалі.

Основна причина такої нерівномірності економічна: будувати інфраструктуру для надання традиційних банківських послуг дорого. Тому банки фокусуються на місцях зосередження найактивнішого та найбільш платоспроможного попиту, оцінюючи окупність своїх інвестицій.

Проте, для розвитку фінансової інклюзії, банківським установам необхідно пам'ятати, що значна частина регіонів України мають в структурі постійного дорослого населення велику частку тих, хто проживає саме в селах (рис. 3.3.5, 3.3.6). Як видно із наведених даних, більше 40 % дорослого сільського населення мають Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька, Івано-Франківська та Вінницька області, які займають також останні позиції в рейтингу безготівкової інфраструктури (рис. 3.3.3, 3.3.4). Необхідно відмітити, що середній показник по Україні міського дорослого населення складає 57,1 %, в той час як сільського – 24,88 % від усього постійного населення. Утім, це не означає, що мешканці менш населених чи менш економічно активних зон не потребують доступу до фінансових послуг. Він може бути забезпечений як безпосереднім доступом до відділення фінансової

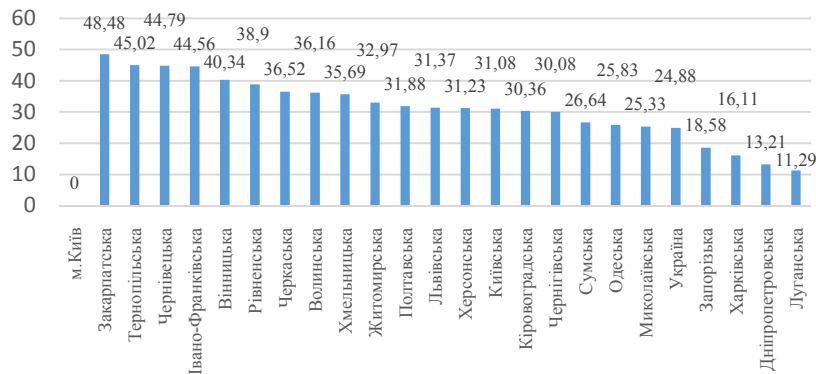
**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

установи, так і з використанням можливостей дистанційного отримання фінансових послуг за допомогою комп'ютера або мобільного телефону.

**Рис. 3.3.5. Частка постійного населення міських поселень
18 років і старше в загальній чисельності по регіону
станом на 01.01.2018 р., %**

Складено за: [12]

**Рис. 3.3.6. Частка постійного населення сільської місцевості
18 років і старше в загальній чисельності по регіону
станом на 01.01.2018 р., %**

Складено за: [12]

Це підтверджують також результати опитування домогосподарств, проведеного у січні 2019 р. Держкомстатом України [13]. Отримані дані засвідчили, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології, зокрема Інтернет, стають більш доступними та набувають усе більшого

РОЗДІЛ 3

поширення серед населення. За підсумками опитування, частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися Інтернетом, становила 63 % (у 2017 р. – 59 %), серед мешканців великих міст таких осіб було три чверті (72 %), малих – 63 % (61 %). В сільській місцевості частка осіб, яка повідомила, що за останні 12 місяців користувалися Інтернетом, порівняно з 2017 р. зросла з 42 % до 48 % (рис. 3.3.7).

Із числа користувачів 92 % повідомили, що користувалися Інтернетом вдома, 46 % – у будь-якому місці через мобільний телефон, 13 % – на роботі, 8 % – в інших місцях (у друзів, у знайомих), 6 % – за місцем навчання.

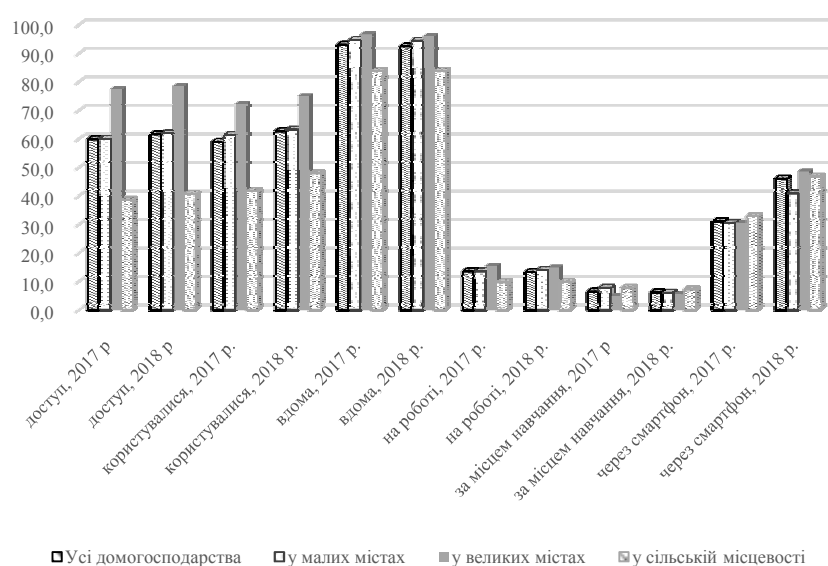
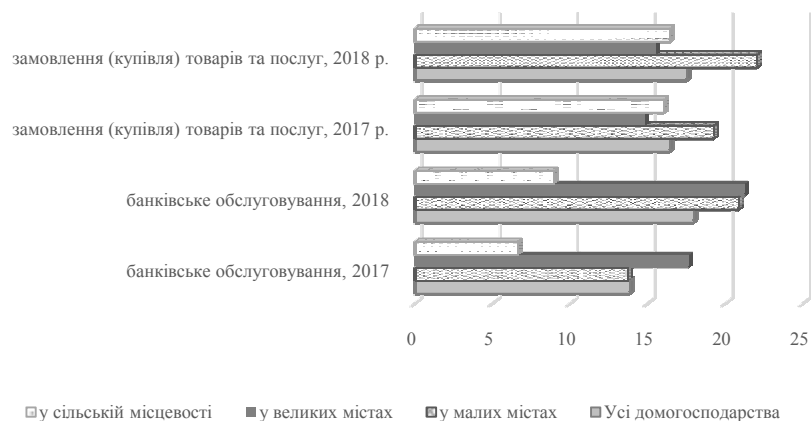

Рис. 3.3.7. Розподіл домогосподарств України за доступом до послуг Інтернету

Населення користувалося послугами Інтернету з різними цілями. 18 % вказали, що метою використання Інтернету було банківське обслуговування, ще 18 % – замовлення (купівля) товарів та послуг. Порівняно з 2017 р. в 1,3 рази збільшилася частка користувачів, які використовують Інтернет з метою банківського обслуговування (рис. 3.3.8). Отже, це дає серйозне підґрунтя для розвитку нових фінансових технологій (FinTech).

За даними Національного банку України частка обсягу безготівкових операцій із використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за підсумками 2018 року досягла 45,1 % [9]. Це на 5,8 в. п. більше порівняно з результатами 2017 року (39,3 %).

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

**Рис. 3.3.8. Розподіл населення
за метою користування послугами Інтернету**

Позитивний тренд пов'язаний із стабільним підвищенням попиту українців на безготівкові операції, розвитком відповідної інфраструктури та популяризацією інноваційних фінансових сервісів. До таких інноваційних фінансових продуктів та/або послуг (ІФП) НБУ відносить нові фінансові послуги, платіжні інструменти, технологічні платформи, канали продажу або їх сукупність, що не мають відповідних аналогів на фінансовому ринку України або порівняно з іншими аналогічними продуктами та послугами, представленими на ринку, мають суттєво вищі техніко-економічні показники [10].

Намагаючись запровадити нові фінансові сервіси, інноваційні компанії разом із працюючими на українському безготівковому (Cashless) ринку комерційними банками розвивають і відповідну платіжну інфраструктуру. Так, за 2018 рік мережа торговельних платіжних терміналів зросла на 20,2 % до 279,0 тис. шт [9]. Також упродовж усього минулого року зростала кількість безконтактних платіжних торговельних терміналів. Серед іншого цьому сприяла популяризація таких інноваційних сервісів як Apple Pay та Google Pay, що розпочали свою роботу в Україні. Наразі 79,4 % торговельних POS-терміналів в Україні забезпечують можливість здійснення безконтактної оплати (станом на 1 січня 2018 року – 70,2 %).

Крім того, все більшої популярності набувають в Україні сервіси безконтактної оплати з використанням смартфонів та інших пристроїв, які підтримують технологію NFC. Сервіси токенизації дають змогу використовувати реквізити платіжних карток (у тому числі виключно з магнітною смугою) для безконтактних розрахунків за цією технологією. Водночас кожна дев'ята активна платіжна картка в Україні є

РОЗДІЛ 3

безконтактною – 4,0 млн. шт. (зростання на 44,3 % порівняно з початком 2018 року).

Також необхідно відмітити, що незважаючи на високе проникнення банкоматів в Україні (20 тис. шт. на 31.12.2018 р.), їх використання в більшості своїй зводиться до зняття готівки держателями платіжних карток замість їх застосування у безготівкових транзакціях. Так, у 2016 р. більше двох третин готівки, що знаходилась у обігу, було отримано в банкоматах [8].

Поступове зниження частки готівкового обігу на користь безготівкового є актуальним питанням і має забезпечуватись з урахуванням загального стану економіки шляхом створення економічних стимулів розвитку безготівкових розрахунків.

Одним із таких заходів має стати підвищення зручності власникам банківських карт і рахунків у користуванні банкоматами. При цьому розкривається нова ніша в банківських послугах, яка наповнює їх технологічно та економічно цікавими для клієнтів продуктами, а також сприяє розвитку платіжної інфраструктури та cashless. Адже для споживачів фінансових послуг банківські операції мають бути швидкими й цікавими.

У зв'язку з цим визначимо нові сервіси і фінансові інновації, які з'являються на українському ринку в 2019 р.

1. Банкомат «замкненого циклу» (Cash Recycling). Основними функціями, які пропонуються цим сервісом, є:

– пристрої можуть не лише видавати, а й приймати готівку.

У зв'язку з цим працюють довше без інкасації.

– банкомат, обладнаний NFC-модулем (модуль безконтактного зчитування карт). Дозволяє зайти в меню банкомату не вставляючи картку, а за допомогою PayPass, сервісів Google Pay і Apple Pay;

– пристрій, обладнаний камерою і сенсорним екраном. Авторизація здійснюється за допомогою FaceID.

2. Голосові команди в терміналах самообслуговування. Користувач може сказати терміналу: «сплатити за електроенергію», і термінал додасть цей платіж в корзину.

3. Поповнення карт валютою через термінали.

4. Купівля і продаж валюти з екрану смартфона. Обмін валюти онлайн здійснюється за допомогою інтернет-банкінгу. Ця опція доступна з 07.02.2019 р.

5. Масові платежі за допомогою QR-коду. НБУ має намір підготувати відповідне нормативне забезпечення та стандартизувати послугу розрахунку за допомогою QR-коду.

6. Повноцінне впровадження безготівкової сплати в наземному транспорті.

7. Розповсюдження моментальної розстрочки при купівлі товарів банківською картою тощо.

Поряд з цим платіжна компанія Visa повідомила, що готується запровадити в Україні технологію, яка може перетворити смартфон з операційною системою Android на платіжний термінал. Запуск цієї технології очікується до кінця 2019 року [3].

Отже, як видно, нові фінансові технології активно розвиваються. Центральний банк при цьому відіграє ключову роль, виконуючи одну із семи своїх стратегічних цілей – забезпечення фінансової інклюзії, та реалізуючи захід А.16 Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року [7]. Із цією метою НБУ прийняв Постанову № 63 від 23.04.2019 р. «Про затвердження Положення про порядок взаємодії НБУ з інноваційними компаніями та проектами» [10], яка стимулюватиме розвиток FinTech-рішень в Україні та дасть можливість регулятору зрозуміти потреби інноваційного фінансового ринку, а інноваційним компаніям – особливості поточного регулювання та законодавчої бази.

Отже, очевидно, що провідне місце у вирішенні цього питання наразі відводиться центральному банку. Голова НБУ Я. Смолій підкреслює: «роль Національного банку у розвитку фінансової інклюзії очевидна. Розвиток та стимуляція ширшого проникнення фінансових послуг та ширшого користування ними населенням є незаперечним інтересом фінансового ринку, а отже і його регулятора. Більш високий рівень фінансової інклюзії в суспільстві сприяє стабільності фінансової системи, яка стає менш концентрованою та отримує диверсифіковану базу клієнтів. Більш високий рівень фінансової інклюзії стимулює здорову конкуренцію на ринку, яка хоча й може позначитися на монопольному статусі банків як суб'єктів надання фінансових послуг, однак долучає до операцій на ринку мобільних операторів, фінтек-компанії, інтернет-платформи» [4].

Як зазначалось раніше, відповідно до Стратегії Національного банку України регулятор визнав однією із стратегічних цілей фінансову інклюзію [15]. Поряд із цим, згідно з Постановою Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391, була розроблена Комплексна програма розвитку фінансового сектору до 2020 року (далі Програма), за якою регулятор бачить своїм головним завданням розроблення загальнонаціональної програми з підвищення фінансової інклюзії, яка буде спрямована на залучення до фінансових послуг неохоплене фінансовими послугами населення, зокрема –

РОЗДІЛ 3

представників мікробізнесу, жителів сільських районів, людей із низьким рівнем доходів, з обмеженими можливостями та людей похилого віку [7].

Потрібно відмітити, що з цією метою Програма серед усіх інших завдань, передбачає:

1) підвищити прозорість та продуктивність банківської системи, у т. ч. за рахунок впровадження цифрових технологій та безпаперових бізнес-процесів, використання новітніх ІТ-технологій, спрощення та оптимізації діяльності учасників фінансового сектору;

2) зменшити частку готівкових розрахунків і частку готівки в грошовій масі за рахунок упровадження новітніх технологій, залучення інноваційних надавачів платіжних послуг та створення сприятливих умов для використання електронних платіжних засобів;

3) створити конкурентне середовище для впровадження та використання інноваційних платіжних послуг та сервісів;

4) запровадити необхідну законодавчу базу для використання новітніх технологій у банківській сфері, розширити методи ідентифікації клієнтів;

5) стимулювати розвиток ринку FinTech.

Для покращення стану фінансової інклюзії в Україні, на думку Голови НБУ Я. Смоля необхідно [4] більш активно сприяти розвитку новітніх технологій, які матимуть на меті глибше проникнення фінансових послуг. Цей ринок уже зараз активно розвивається значними темпами: на зміну традиційному банкінгу приходить фінтек, а на зміну фінтеку має прийти бігтек (або як його ще називають, текфін) – тобто, великі технологічні компанії, що виходять на ринок фінансових послуг, наприклад Apple, Google, Amazon. Регулювання на ринку має бути мінімально достатнім для того, щоб управляти ризиками, не сповільнюючи прогрес. Крім того, запорукою створення регуляторного поля є тісніша глобальна координація дій регуляторів в усіх юрисдикціях, що матиме також позитивний ефект для нашої економіки.

Водночас передбачається й багато інших напрямків у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг, кредиторів та інвесторів. Серед них доцільно глибоко розвивати фінансову обізнаність громадян. А для цього потрібне об'єднання і спільна робота над фінансовою інклюзією всіх стейкхолдерів – регуляторів, уряду, учасників ринку та громадських організацій.

Таким чином, у результаті запровадження та реалізації передбачених Програмою заходів і дій, а також з урахуванням інших пріоритетних реформ (наприклад, проекту «A9. Cashless economy» [1]), мають значною мірою покращитись всі показники рівня фінансової

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

інклюзії, починаючи від кількості рахунків, відкритих дорослим населенням у банківських установах України, і закінчуючи ключовими показниками, які наведені в табл. 3.3.2.

Таблиця 3.3.2

**Ключові показники результативності реалізації Програми
в сфері покращення фінінклюзії**

Показник	Розрахунок показника	01.01.2015	01.01.2020
Рівень готівки в економіці	Згідно з методикою, відношення М0 до ВВП	17,8%	Не вище 9,5%
Рівень безготівкових розрахунків	Частка безготівкових операцій у загальному обсязі операцій із використанням платіжних карток	25%	55%
Кількість POS-терміналів	Співвідношення POS-терміналів до чисельності населення (тис. шт./ млн. осіб)	4,7	11,0

Складено за: [7]

У ході проведеного дослідження як висновок можна зазначити, що фінансова інклюзія є шляхом до майбутнього зростання економіки через мобілізацію заощаджень населення, інвестицій у розвиток економіки України, а також диверсифікації фінансової системи.

У процесі дослідження встановлено, що проблеми забезпечення фінансової інклюзії в Україні, як і в інших країнах, пов'язані: з відсутністю можливості кожного користувача скористатися послугою через контакт із фінансовим посередником; з тим, що далеко не кожен споживач здатний здійснити усвідомлений вибір послуги, повністю розуміючи вигоди та ризики від користування нею; з тим, що в більшості своїй відсутня гарантія безпечного, прогнозованого та якісного надання фінансової послуги третьою стороною.

Саме тому Національний банк України визнав однією із стратегічних цілей фінансову інклюзію та розробив Комплексну програму розвитку фінансового сектору до 2020 року, яка передбачає напрацювання нормативно-законодавчих актів, забезпечення та подальші перспективні дослідження певних дій у сфері розвитку інформаційних технологій, захисту прав споживачів фінансових послуг, кредиторів та інвесторів.

Прийняття законів та реалізація зазначених заходів приведе до розширення використання банківських та небанківських фінансових послуг для підвищення не лише рівня життя населення й подолання бідності, але й фінансової інклюзії в цілому. Це сприятиме збільшенню інвестицій у створення сучасної інфраструктури фінансової системи України та забезпечення її сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. «A9. Cashless economy»: Концепція проекту. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31538042>
2. Відякін М., Яблонівський Д. Фінінклюдія: що це таке і чому це важливо для всіх українок та українців? URL: <https://hromadske.radio/podcasts/rankova-hvylya/fininklyuziya-shcho-ce-take-i-chomu-ce-vazhlyvo-dlya-vsikh-ukrayinok-ta-ukrayinciv>
3. Вінокуров Я. Починаючи з квітня банки випускатимуть лише ті картки Visa, які підтримують безконтактну оплату. URL: <https://hromadske.ua/posts/pochinayuchi-z-kvitnya-banki-pochnut-vipuskati-lishe-ti-kartki-visa-yaki-pidtrimuyut-bezkontaktnu-oplatu>
4. Вітальне слово Голови НБУ Я. Смолія на Finclusion UA: Форум з фінансової інклюдії. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=D4037130530F6AACBDDDB984DDD8BF725?art_id=71600439&showTitle=true
5. Капустина О. Инновационные решения. Сервис WOG PAY URL: https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/Olga_Kapustina_WOG_PAY.pdf
6. Квіткін М. АХА шлях до цифрових перетворень. URL: https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/Kvitkin_AXA.pdf
7. Комплексна програма розвитку фінансового сектору до 2020 року. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>
8. Кравець Р. Cashless economy. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=30432161>
9. Огляд ринку платіжних карток та платіжної інфраструктури України за 2018 рік. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=88117856&cat_id=55838#_ftn1
10. Постанова Правління НБУ №63 від 23.04.2019 р. «Про затвердження Положення про порядок взаємодії НБУ з інноваційними компаніями та проектами». URL: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=94012306>
11. Ринок платіжних карток в Україні. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219
12. Розподіл постійного населення за статтю та віком на 1 січня 2018 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2018/06/106.pdf>
13. Сайт Держкомстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. Світовий банк: універсальний доступ до фінансових послуг до 2020 року. URL: <http://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020>.
15. Стратегія Національного банку України. Програма дій 2019. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=86050888>
16. Фінансова грамотність, обізнаність та інклюдія в Україні: звіт про дослідження. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136332>

17. Фінансова інклюзія. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=61B2B6A69FFB15CC49A429559A591837?art_id=3961976&cat_id=3115908

18. Шкрєб М. Как победить финансовую безграмотность. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kak-pobedit-finansovuju-bezgramotnost-320669/>

19. Frequently Asked Questions about Financial Inclusion. URL: <https://www.cgap.org/about/faq#why-does-financial-inclusion-matter>

20. Owczarek T. Financial Inclusion: Poland's Experience. URL: https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/Tomasz_Owczarek.pdf

21. Soderberg G. Financial inclusion in the cashless society? Challenges and initiatives in Sweden. URL: https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/Gabriel_Soderberg_History_of_financial_maturity_Sweden.pdf

22. Taylor I. Mastercard's commitment to financial inclusion. URL: https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/Ian_Taylor_The_Financial_inclusion_opening_speech.pdf

23. UFA2020 Overview: Universal Financial Access by 2020. URL: <http://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020>

3.4. ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Т. А. Сахно

Реформа децентралізації, як одна з наймасштабніших реформ, триває в Україні з 2014 року. Радикальна зміна управлінської діяльності на територіях відбулася шляхом передачі повноважень, ресурсів та відповідальності від центральної влади на місцевий рівень. До основних принципів здійснення децентралізації віднесено принципи повсюдності, субсидіарності та спроможності місцевого самоврядування. Децентралізація надає поштовх до використання потенціалу та виступає механізмом стимулювання соціально-економічного розвитку як регіонів, так і держави загалом, шляхом активізації розвитку адміністративно-територіальних одиниць базового рівня. Стратегічними цілями є побудова ефективної системи територіальної організації влади, фінансова спроможність об'єднань, створення комфортного та безпечного середовища для місцевих жителів, висока якість та

РОЗДІЛ 3

доступність публічних послуг. Своїм призначенням вона має забезпечити реальні можливості розвитку місцевого самоврядування через основну ланку – територіальну громаду. Реформа провадиться через укрупнення громад шляхом їх добровільного об'єднання, що надає значні збільшення ресурсного та фінансового потенціалу для забезпечення соціально-економічного розвитку території.

У період 2015–2019 рр. в Україні утворено понад 900 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Наявність процесу формування ОТГ у державі та його динамічність представлено у табл. 3.4.1. Так, на кінець 2015 р. їх кількість склала 159, у 2016 р. утворено 207 об'єднань, що в загальній кількості на кінець року становить 366 ОТГ. 2017 р. був найактивнішим у процесах об'єднання – додалося 299 ОТГ, станом на кінець року – 665. За 2018 р. сформовано 141 ОТГ, загальний показник – 806 ОТГ, а станом на жовтень 2019 р. – 975 об'єднаних громад, 169 з яких об'єдналося з початку року. У функціонуючих ОТГ проживає 10,4 млн. осіб, або 29,5 % від загальної чисельності населення держави (без окупованих територій). На підконтрольній території України площа ОТГ, які функціонують, складає 233,5 тис. кв. км., або 41,8 %. Варто зазначити, що за перспективними планами добровільного формування ОТГ, затвердженими урядом, до весни 2020 р. їх площа повинна займати 87,6 % земель України, або 504,4 тис. кв. км. Кількість населення даної території має складати 32,8 млн. осіб, або 83,8 % від загального населення держави [7, с. 7].

Таблиця 3.4.1

Характеристика формування ОТГ в Україні у період 2015-2019 р.р.

Назва показника	Показники по роках				
	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6
Кількість ОТГ	159	366 (+207)	665 (+299)	806 (+141)	975 (+169)
Кількість жителів, які проживають в ОТГ, млн. осіб	1,4	3,1 (+1,7)	5,6 (+2,5)	8,3 (+2,7)	10,4 (+2,1)
Площа ОТГ, тис. кв. км.	36,8	89,6 (+52,8)	167,5 (+77,9)	193,4 (+25,9)	233,5 (+40,1)

Складено за: [7, с. 6]

Варто зазначити, що започатковують функціонування ОТГ вибори органів місцевої влади. За даними Моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування, на 10.10.2019 р. на друге півріччя 2019 р. створено 975 ОТГ. У 848 ОТГ вибори відбулися,

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

а 93 ОТГ очікують рішення ЦВК про їх призначення. Із центрами у містах обласного значення утворено 37 ОТГ. Проте є необхідність продовження процесу децентралізації, оскільки перспективними планами уряду по завершенню добровільного об'єднання громад на весні 2020 року, загальна їх кількість повинна дорівнювати 1356 ОТГ, які об'єднують 9702 територіальні громади, що продукує необхідність прискорення даного процесу. Процес формування ОТГ за областями України наочно представлено на рис. 3.4.1.

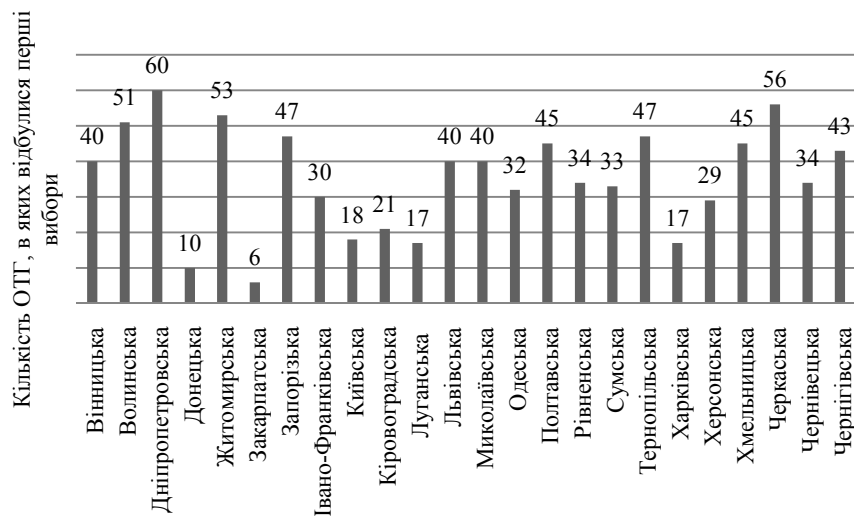

Рис. 3.4.1. Рейтинг областей по формуванню
об'єднаних територіальних громад

Складено за: [7, с. 5]

П'ятіркою лідерів по формуванню громад серед областей є: Дніпропетровська (60), Житомирська (53), Запорізька (47), Тернопільська (47), Черкаська (56).

Найменшу активність по об'єднанню громад зафіксовано в Закарпатській (6), Донецькій (10), Київській (18), Кіровоградській (21), Луганській (17), Харківській (17) областях [7, с. 5].

З метою запобігання хаотичному об'єднанню громад органами державної влади були розроблені перспективні плани формування ОТГ для кожного регіону України. Так як процес укрупнення базових територіальних одиниць відбувається на добровільних засадах, то громадам надано можливість внесення обґрунтованих змін до початкових перспективних планів при об'єднанні у зв'язку зі специфікою територій. Відхилення від загального стандарту об'єднання відбуваються за різних обставин.

РОЗДІЛ 3

Причинами, що зашкоджують формуванню ОТГ, є: невизначеність критеріїв для об'єднання між громадами, які мають різне ресурсне та фінансове забезпечення, відсутність у спроможних, перспективних громад стимулів для об'єднання із менш забезпеченими.

Слід зазначити про відсутність єдиного шаблону формування ОТГ у регіонах. Так, наприклад, для Закарпаття специфіка полягає у вертикальній зональності розташування громад. Наявність низинної, передгірної та гірської природно-економічної зон викликає додаткову напруженість та потребує індивідуального підходу до їх укрупнення.

Об'єднання громад передбачає не тільки територіальні зміни, а й зміну їх фінансового забезпечення у вигляді фінансової децентралізації.

Фінансова децентралізація стала першочерговим кроком у реформуванні місцевого самоврядування завдяки введенню змін до Бюджетного та Податкового кодексів держави. Передача додаткових фінансових повноважень, стабільні джерела надходжень до органів управління на місцях, прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом стали додатковим стимулом до об'єднання громад. Зростання власних доходів місцевих бюджетів стало можливе завдяки адмініструванню податків та зборів і залучення додаткових резервів їх наповнення (рис. 3.4.2).

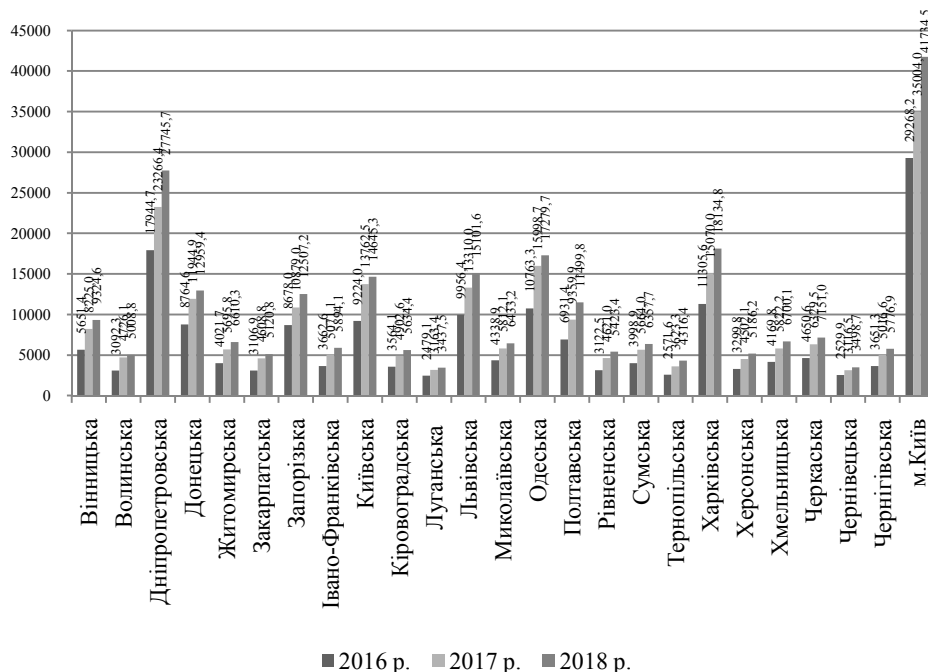

Рис. 3.4.2. Динаміка доходів місцевих бюджетів без врахування трансфертів у регіональному розрізі
Складено за: [8, с. 198]

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

За даними Бюджету України, з 2016 по 2018 рр. означена позитивна динаміка зростання доходів місцевих бюджетів без трансфертів із державного бюджету. У цілому по Україні за період трьох років доходи бюджетів регіонів до попереднього року склали: 2016 р. – 170 747 млн. грн., 8; 2017 р. – 229 495,4 млн. грн.; 2018 р. – 263 482,1 млн. грн.

Найвищі показники у формуванні доходів місцевих бюджетів становили від 10 млн. грн. (2016 р.) до 17 млн. грн. (2018 р.) у таких регіонах: м. Київ (29 268,2 – 41 734,5), Дніпропетровська (17 944,7–27 745,7), Одеська (10 763,3 – 17 279,7), Харківська (11 305,6 – 18 134,8) області.

Найнижчі показники зафіксовано за областями (2016 – 2018 рр./млн. грн.): Луганська (2 479,1 – 3 437,5), Тернопільська (2 571,6 – 4 316,4), Чернівецька (2 529,9 – 3 489,7).

Таким чином, лідерами по формуванню дохідної частини місцевих бюджетів є м. Київ та три регіони держави.

Мінімальні показники до 5–7 млн. грн. у 2016–2018 рр. мають п'ятнадцять регіонів, решта шість зафіксовано за середніми показниками – від 5 до 9 млн. грн.

У розрізі регіонів України існує значне розмежування власних доходів у місцеві бюджети. Так, розрив від мінімального до максимального показника у 2016–2018 рр. склав 26 789,1 – 38 297,0 млн. грн. (м. Київ (29 268,2 – 41 734,5) та Луганська область (2 479,1 – 3 437,5) [8, с. 198].

Проведений аналіз свідчить, що зростання доходів місцевих бюджетів без трансфертів відбувається за рахунок збільшення економічної спроможності ОТГ.

Слід зазначити, що у розв'язанні питань фінансового забезпечення та збільшенні доходів місцевих бюджетів зацікавлені не тільки органи місцевого самоврядування – через виконання програм розвитку адміністративно-територіальних одиниць, а й органи державної влади. При бюджетному плануванні враховується соціально-економічна ситуація території, що впливає на пропорційний розподіл трансфертів з державного бюджету, з метою збалансованого вирівнювання економічного стану регіонів держави.

Але практична залежність місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету залишається проблематичною на протязі всього періоду фінансової децентралізації. Наочне зображення динаміки доходів місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів у регіональному вимірі представлено на рис. 3.4.3.

РОЗДІЛ 3

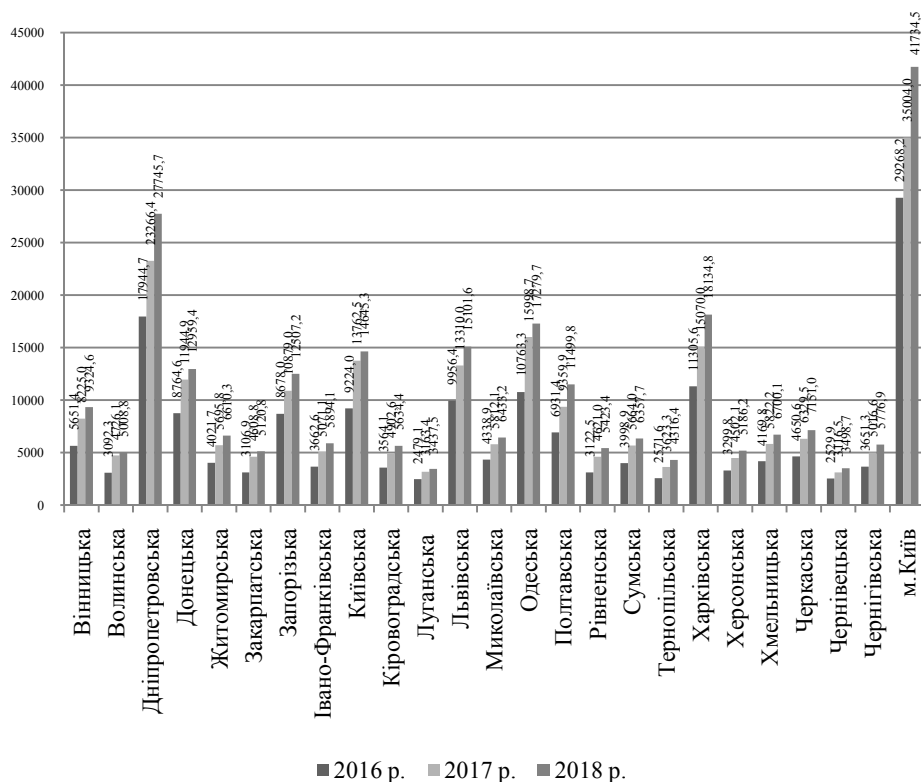

Рис. 3.4.3. Динаміка доходів місцевих бюджетів враховуючи трансферти по регіонах України

Складено за: [8, с. 197]

Тенденція збільшення доходів місцевих бюджетів з 2016 по 2018 рр. у розрізі регіонів України спостерігається і з урахуванням трансфертів з державного бюджету. Так, загальний показник по Україні зріс з 366 143, 1 млн. грн. у 2016 р. до 562 421,8 млн. грн. у 2018 р. Найбільші темпи зростання доходів (млн. грн./р.) у 2016–2018 роках були у м. Київ (38 687,2 – 57 130,9), Дніпропетровській (32 471,2 – 49 652,0), Львівській (23 347,6 – 34 840,3), Одеській (20 780, 0 – 32 280, 1), Харківській областях (22 913,8 – 36 274,6).

Найменші показники (млн. грн./р.) 2016–2018 років зафіксовано у областях: Кіровоградська (8 810,7 – 13 700,5), Луганська (6 353,8 – 9 222,5), Чернівецька (7 625,6 – 11 638,0).

З двадцяти чотирьох регіонів України до категорії з найбільшими надходженнями (більше 20 млн. грн. – 2016 р., від 29 млн. грн. – 2017 р., 32 млн. грн. – 2018 р.) у місцеві бюджети з трансфертами з державного бюджету віднесено м. Київ та чотири регіони України. Найменшими надходженнями (2016–2018 р.р., до 10–15 млн. грн., відповідно) відзначено вісім регіонів України. Решта дванадцять – мають середній показник формувань місцевих бюджетів.

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Темпи зростання доходів місцевих бюджетів за найбільшим показником до попереднього року в 2016–2017 рр., у розрізі регіонів України, коливаються від 33% до 44%, а в 2017–2018 рр. – 8–15 %. Це свідчить про вичерпання потенціалу зростання, але збережені тенденції нарощування дохідної частини.

Щорічні надходження місцевих бюджетів у динаміці трьох років демонструють стабільне фінансове зростання. Стійка тенденція збільшення доходів з 2016 по 2018 рр. спостерігається як без трансфертів з державного бюджету, так і з їх урахуванням у доходах місцевих бюджетів. Варто зазначити, що загалом по Україні показники трансфертів у місцеві бюджети до попереднього року склали: 2016 р. – 195 395,3 млн. грн., 2017 р. – 272 602,9 млн. грн., 2018 р. – 298 939,7 млн. грн. [8, с. 197]. Потужна фінансова підтримка держави у вигляді трансфертів за регіональним розподілом відображає спрямованість державної регіональної політики.

В ході аналізу місцевих бюджетів встановлено, що реалізація засобів бюджетної децентралізації підвищує їх ролі у регіональному та загальнодержавному рівні, про що свідчать збільшення показників бюджетних надходжень. Але залишається очевидною практична залежність місцевих бюджетів від державного. Різниця у значеннях показників вказує на нерівномірні умови їх формування.

У соціально-економічному розвитку території важливу роль відіграють видатки місцевого бюджету (рис. 3.4.4, 3.4.5). Відповідно до формування доходів місцевих бюджетів формуються їх видатки, які є соціально спрямованими на вирішення локальних проблем місцевості та підвищення рівня життя населення.

За загальними даними по Україні у 2016–2018 рр. видатки бюджетів областей без трансфертів до державного бюджету склали відповідно 346 343,6 – 563 277,4 млн. грн. До п'ятірки лідерів з найвищими даними увійшли: м. Київ (33 451,2 – 57 964,4), Дніпропетровська (30 962,9 – 49 828,7), Львівська (22 574,0 – 35 250,3), Одеська (19 692,3 – 32 270,5), Харківська (22 063,4 – 35 629,5) області.

Найменші видатки зафіксовано у Кіровоградській (8 467,9 – 13 569,4), Луганській (6 077,6 – 9 113,9), Херсонській (8 302,2 – 13 357,4), Чернівецькій (7 347,0 – 11 437,6), Чернігівській (8 724,2 – 14 914,4) областях. У ході аналізу статистичних даних формування видатків протягом періоду дослідження у розрізі трьох років виявлено, що існує значний розрив між мінімальними і максимальними показниками серед регіонів України (м. Київ та Луганська обл.).

РОЗДІЛ 3

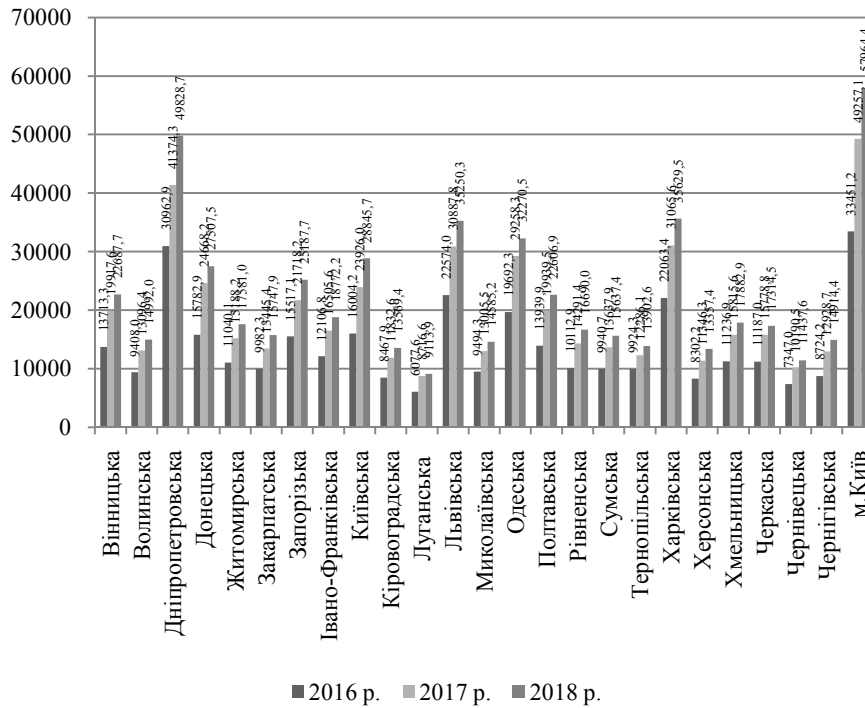

Рис. 3.4.4. Динаміка зростання обсягів витраток місцевих бюджетів областей без трансфертів до державного бюджету у 2016–2018 рр.
Складено за: [8, с. 200]

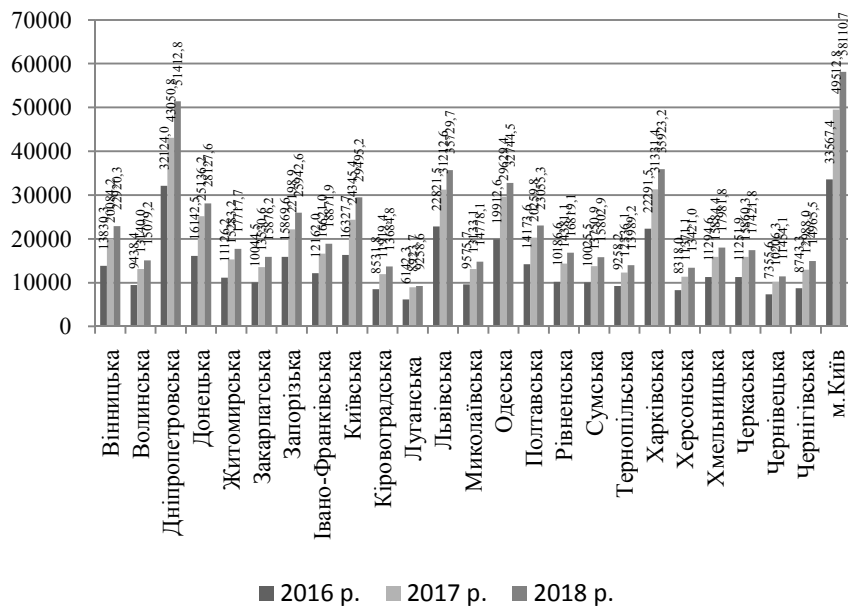

Рис. 3.4.5. Динаміка зростання обсягів витраток місцевих бюджетів областей з урахуванням трансфертів до державного бюджету у 2016–2018 рр.
Складено за: [8, с. 199]

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Аналіз видатків бюджетів із урахуванням трансфертів до державного бюджету показав подібність ситуації до бюджетів по видатках без трансфертів за регіонами України в цілому, та у збільшенні їх видаткової частини до попереднього року. Так, загальний показник держави зафіксовано від 350 515,2 млн. грн. у 2016 р., 2017 р. – 496 090,7 млн. грн., 2018 р. – 570 583,7 млн. грн. Лідируючими у розрізі 2016–2018 рр. є м. Київ (33 567,4 – 58 110,7) , Дніпропетровська (32 124,0 – 51 412), Львівська (22 821,5 – 35 729,7), Одеська (19 912,6 – 32 744,5), Харківська (22 291,5 – 35 923,2) області. Найменш активними виявилися такі області: Кіровоградська (8 531,8 – 13 684,8), Луганська (6 142,3 – 9 258,6), Херсонська (8 318,0 – 13 421,0), Чернівецька (7 355,6 – 11 454,1), Чернігівська (8 743,3 – 14 965,5).

Результати структурного аналізу доходів, видатків без трансфертів до державного бюджету та з їх урахуванням у розрізі регіонів України дають змогу дійти висновку, що із загальної кількості незмінною п'ятіркою лідерів з найвищими показниками по всіх категоріях були м. Київ, Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська області. Це зумовлено розвитком промисловості, аграрного сектору та іншої інфраструктури цих регіонів.

Найменш економічно забезпеченими є Луганська та Чернівецька області. Але, за рахунок фінансової децентралізації, відбувся рух у розвитку місцевого самоврядування та активізовано процеси об'єднання громад. Із початку реформи децентралізації: у Луганській області налічується 17 ОТГ, 6 ОТГ чекають рішення ЦВК про призначення перших виборів; у Чернівецькій – 34 ОТГ, одна ОТГ чекає на призначення виборів [7, с. 5].

Відповідно до територіальних меж даних областей дана кількість утворених ОТГ позитивно впливає на соціально-економічний розвиток зазначених територій шляхом самостійного формування дохідної та видаткової складової бюджету громади, що впливає на соціально-економічний розвиток регіону.

Основним показником рівня життя населення є середній рівень доходів та видатків на одну особу за регіонами України (рис. 3.4.6).

Середній рівень доходів у розрахунку на одну особу за областями України у 2016–2018 рр. без урахування трансфертів до державного бюджету становить 5 212,1 грн. Як видно з рис. 2.2.6, показники (у грн.) вище середнього рівня по Україні мають м. Київ (12055,1) та шість областей, серед них: Дніпропетровська (7 118,4), Запорізька (6 182,3), Київська (7 175,7), Одеська (6 156,7), Полтавська (6 533,3). Нижче середнього рівня – показника п'ятнадцять областей, найнижчі (у грн.) з

РОЗДІЛ 3

них у Донецькій (2 662,3), Закарпатській (3 400,8), Івано-Франківській (3 538,5), Тернопільській (3 322,2), Чернівецькій (3 360,4) областях. Різниця між максимальним і мінімальним рівнем доходів становить 9 392,7 грн., що перевищує у 4,5 рази показники м. Київ та Донецької області.

Рис. 3.4.6. Середній рівень доходів та витратків на одну особу за регіонами України (без урахування трансфертів до державного бюджету, 2016–2018 рр.)
Складено за: [8, с. 201, 202]

Середній рівень витратків на одну особу без трансфертів до державного бюджету в цілому по Україні у 2016–2018 рр. становив 10 992,7 грн. (рис. 2.2.6). Серед регіонів держави найбільші витатки (у грн.) у м. Київ (15 993,1) та таких областях: Волинська (12 028,4), Дніпропетровська (12 611,8), Запорізька (12 039,8), Київська (13 109,5), Полтавська (12 277,6), Черкаська (12 061,8). Найменші показники (грн.) мають: Луганська (3 659,1) та Донецька (5 375,1) області [8, с. 201, 202].

У зв'язку з тим, що існує значний відрив середнього рівня витратків від середнього рівня доходів на одну особу, без трансфертів до державного

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

бюджету, органам місцевої влади потрібно зосередити зусилля для пошуку додаткових джерел формування доходів місцевих бюджетів.

Державна регіональна політика спрямована на підтримку регіонального соціально-економічного розвитку шляхом подальшого формування спроможного та відповідального місцевого самоврядування, упорядкування адміністративно-територіального устрою, удосконалення системи організації влади та державного управління, забезпечення територіальної консолідації через ефективне поглиблення реформи децентралізації.

Результативність у збільшенні доходів місцевих бюджетів стала можливою завдяки децентралізації повноважень та децентралізації фінансових ресурсів. Зацікавленість органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів полягає у ефективному адмініструванні податків і зборів та впровадженні заходів до залучення додаткових резервів їх наповнення.

Фіскальну дисципліну органів місцевого самоврядування стимулюють: діяльність відповідних бюджетних установ та прозорість бюджетного процесу через доступність порівняльних даних, відповідальність та зацікавленість у соціально-економічному розвитку територій органів влади та управління всіх рівнів бюджетної системи.

Ефективне планування, управління, використання ресурсів та фінансів повинно сприяти перетворенню місцевих бюджетів з дотаційних на такі, що зможуть самостійно забезпечити соціально-економічний розвиток та економічне зростання через відтворення економіки території.

Узагальнення результатів дає змогу констатувати факт, що фінансова децентралізація та децентралізація влади сприяють використанню наявного потенціалу для стимулювання розвитку адміністративно-територіальних одиниць та, завдяки цьому, мають позитивний вплив на розвиток регіонів і країни загалом.

Список використаних джерел

1. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. В. Романова та ін. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: 2019. 115 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/2019.pdf> (дата звернення: 29.10.2019).

2. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. В. Романова та ін.; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2019. 192 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05> (дата звернення: 29.10.2019).

РОЗДІЛ 3

3. Забезпечення ефективності фінансування розвитку регіонів та громад в умовах децентралізації влади: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Грудень 2018 р. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/1_Zapiska-Shevchenko-finregionov-pogodzhena-6746d.pdf (дата звернення: 07.11.2019).

4. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. Київ, 2017. 110 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/202> (дата звернення: 04.11.2019).

5. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. / Н. В. Васильєва та ін. Київ, 2017. 119 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/205> (дата звернення: 04.11.2019).

6. Мокрій О. Особливості децентралізації: як держава допомагає «бідним» громадам за рахунок «багатих». *Ціна держави. Бюджетна аналітика*. 31.10.2018 р. URL: <http://cost.ua/news/626-reverse-subsidy> (дата звернення: 30.10.2019).

7. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування на 10.10.2019 р. С. 4, 6. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/477/10.10.2019.pdf> (дата звернення: 27.10.2019).

8. Статистичний збірник: «Бюджет України 2018» / Міністерство фінансів України. С. 197–202. URL: [https://www.mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202018%20\(for%20website\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202018%20(for%20website).pdf) (дата звернення: 27.10.2019).

3.5. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

І. М. Пріхно

Україна обрала європейський вектор розвитку, про що говорилося у різні періоди становлення і розбудови нашої незалежної держави. Серйозним і вагомим нормативно-правовим міжнародним документом, який наблизив Україну до Європейського Союзу, є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони) [7]. Політична частина цієї Угоди була підписана 21.03.2014 р.,

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

а економічна частина – 27.06.2014 р. Ратифіковано угоду Європейським парламентом та Верховною Радою України 16.09.2014 р.

Набрання чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відіграло надзвичайну роль у подальшому розвитку України, оскільки дало поштовх для здійснення внутрішніх перетворень, які в перспективі дадуть можливість Україні стати повноцінним членом Європейського Союзу.

Підтвердженням обраного європейського вектору розвитку стало схвалення Указом Президента України Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (21.01.2015 р.) [5]. У Стратегії окреслено чотири вектори руху (вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності, вектор гордості), реалізація яких має здійснюватися за допомогою 62 реформ та програм розвитку держави. Однією з першочергових визначено реформу децентралізації, яка передбачає перехід від централізованої моделі державного управління регіональним і територіальним розвитком до побудови моделі саморегулювання території, при якій значна частина повноважень і ресурсів передається на місцевий рівень, що сприятиме активізації розвитку місцевих ініціатив у результаті створення об'єднаних територіальних громад та дозволить ефективніше виявляти й використовувати внутрішні джерела ресурсного забезпечення, в т. ч. й фінансового. Очікується, що в результаті успішного проведення реформи децентралізації відбудеться економічне зростання територій і, як наслідок, держави в цілому.

Враховуючи дефіцитність фінансових ресурсів, проблема фінансового забезпечення розвитку територіальних громад є актуальною і широко досліджується вітчизняними і зарубіжними науковцями. Серед провідних науковців, які у своїх публікаціях здійснюють пошук фінансових ресурсів для розвитку територій та регіонів, є такі вчені: Н. А. Бак, В. І. Барецький, О. В. Батанов, О. П. Кириленко, М. А. Коваленко, В. І. Кравченко, І. О. Луніна, О. Ю. Матвеева, Т. О. Мацієвич, О. В. Ольшанський, В. М. Опарін, Л. В. Сухарська, В. М. Федосов, Г. М. Швороб та ін.

Відаючи належне науковим напрацюванням вчених-економістів, доцільно звернути увагу на те, що в умовах реформування та динамічних змін потребують удосконалення існуючі механізми формування і використання фінансових ресурсів територіальних громад, а також пошук та обґрунтування нових альтернативних джерел фінансування територіальних громад, виявлення потенційних можливостей підвищення рівня фінансового забезпечення територіальних громад та забезпечення їх сталого розвитку.

РОЗДІЛ 3

Найбільш вдалим, на нашу думку, є таке трактування поняття «сталий розвиток територіальних громад» – це безперервний і тривалий процес, внаслідок якого відбуваються кількісні та якісні поліпшення рівня задоволення потреб територіальних громад [1, с. 25].

Визначальною складовою сталого розвитку територіальної громади є рівень її фінансового забезпечення. Під фінансовим забезпеченням розвитку територіальної громади слід розуміти «процес цілеспрямованого впливу всіх суб'єктів, із якими взаємодіє територіальна громада, на задоволення її потреб та інтересів шляхом формування та використання фінансових ресурсів» [6, с. 121].

Процес фінансового забезпечення сталого розвитку територіальної громади доцільно вивчати з позиції системності, тобто досліджувати сукупність взаємопов'язаних елементів, які здійснюють вплив на формування і використання фінансових ресурсів у процесі забезпечення сталого розвитку територіальної громади. Такими елементами є суб'єкти територіальної громади, об'єкти територіальної громади і фінансові ресурси (рис. 3.5.1).

Таким чином, процес фінансового забезпечення сталого розвитку територіальної громади передбачає досягнення стану задоволення потреб та інтересів суб'єктів територіальної громади (органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, фізичних осіб й домогосподарств, громадських об'єднань і донорських організацій), що знаходить відображення у досягненні поставлених завдань у різних сферах суспільного життя (соціальной, транспортній, екологічній тощо). З цією метою уповноважені суб'єкти територіальної громади спрямовують свої фінансові ресурси на функціонування і розвиток різноманітних об'єктів місцевого значення.

Фінансові ресурси територіальних громад поділяються на власні, передані і залучені [1, с. 26].

Власні кошти територіальних громад – це кошти, які отримують органи місцевого самоврядування в результаті податкових відрахувань, які закріплені у Бюджетному кодексі України, зокрема, відрахування від загальнодержавних податків і зборів (податку з доходів фізичних осіб, акцизів, рентних платежів та ін.), надходження від місцевих податків і зборів (єдиного податку, податку на майно, плати за землю, туристичного збору тощо), доходи від операцій з капіталом та інші надходження (штрафи, кошти від відчуження комунального майна, гранти і т. ін.) [2].

Передані кошти територіальних громад – кошти, які надходять до органів місцевого самоврядування в результаті перерозподілу

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

фінансових ресурсів від інших органів влади по вертикалі і по горизонталі. Передані кошти складаються в основному із міжбюджетних трансфертів – дотацій і субвенцій.

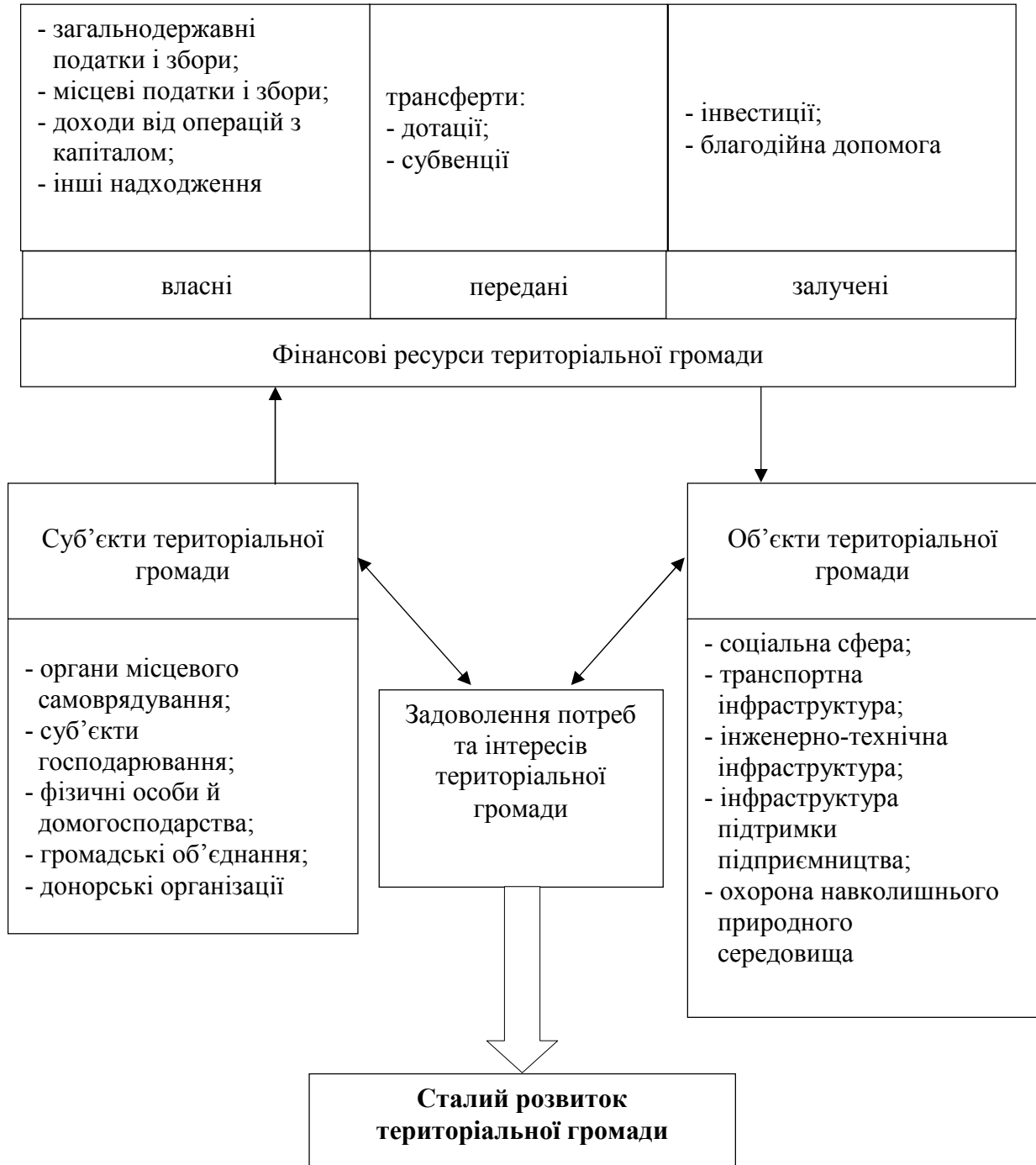

Рис. 3.5.1. Процес фінансового забезпечення сталого розвитку територіальної громади

Складено за: [1, с. 26; 6, с. 123-124]

РОЗДІЛ 3

Основне призначення дотацій – фінансувати поточні потреби місцевих громад. Нині виділяють два види дотацій: базову і реверсну. Базова дотація передається з державного бюджету територіальній громаді, а реверсна – територіальною громадою у державний бюджет. Вид дотації визначається виходячи з рівня податкоспроможності територіальної громади відносно середньої податкоспроможності всіх місцевих бюджетів по Україні.

Субвенції мають чітке спрямування і призначаються на реалізацію певних напрямів, зокрема: на будівництво, реконструкції, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення; на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій; на формування інфраструктури об'єднаної територіальної громади; на реалізацію заходів, спрямованих на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості, освіту та медицину; на виплату допомоги малозабезпеченим сім'ям; на надання пільг і житлових субсидій населенню тощо [2].

Залучені кошти територіальних громад – це кошти, які надходять до органів місцевого самоврядування від суб'єктів господарювання, у тому числі на кредитній основі, та використовуються на засадах фінансової самостійності. Найбільш розповсюдженими видами таких фінансових ресурсів є інвестиційні фінансові ресурси та благодійна допомога.

Проаналізуємо динаміку і структуру надходжень до місцевих бюджетів, у т. ч. до бюджетів об'єднаних територіальних громад (рис. 3.5.2, 3.5.3, табл. 3.5.1, 3.5.2).

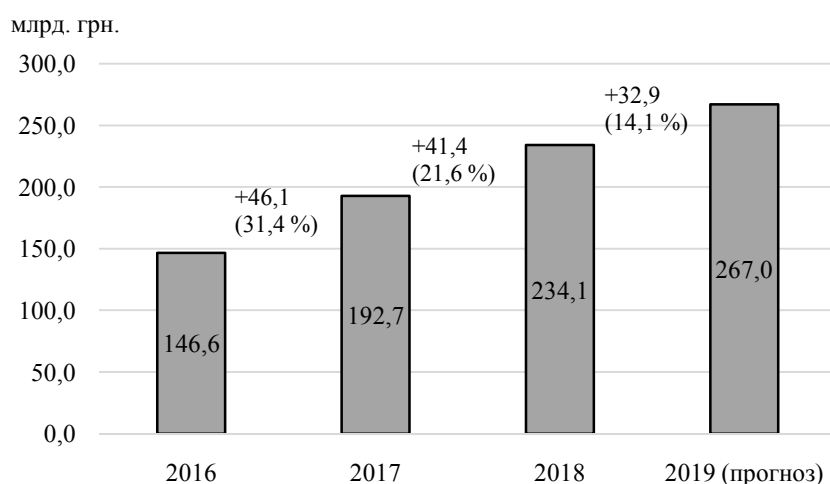

Рис. 3.5.2. Динаміка власних доходів загального фонду місцевих бюджетів України у 2016–2019 рр.

Складено за: [3; 8]

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Власні доходи загального фонду місцевих бюджетів мають тенденцію до зростання: у 2016 р. їх обсяг становив 146,6 млрд. грн., а у 2018 р. відбулося зростання на 59,7 % до 234,1 млрд. грн. Тенденція до зростання за прогнозами відбудеться і в 2019 р. – заплановано доходів на суму 267,0 млрд. грн. Зауважимо, що щорічні темпи зростання власних доходів загального фонду місцевих бюджетів дещо уповільнюються: з 31,4 % у 2017 р. до 21,6 % у 2018 р. У 2019 р. заплановано зростання лише 14,1 % порівняно з попереднім роком.

Процес децентралізації в Україні характеризується стрімким зростанням загальної кількості об'єднаних територіальних громад: у 2015 р. утворено 159 ОТГ, у 2016 р. – 207 ОТГ, у 2017 р. – 299 ОТГ, а у 2018 р. – 141 ОТГ [3; 8].

З метою виконання порівняльного аналізу утворених об'єднаних територіальних громад було досліджено окремо 366 ОТГ, які функціонували у 2016 і 2017 рр., та 655 ОТГ, які функціонували у 2017 і 2018 рр. (рис. 3.5.3).

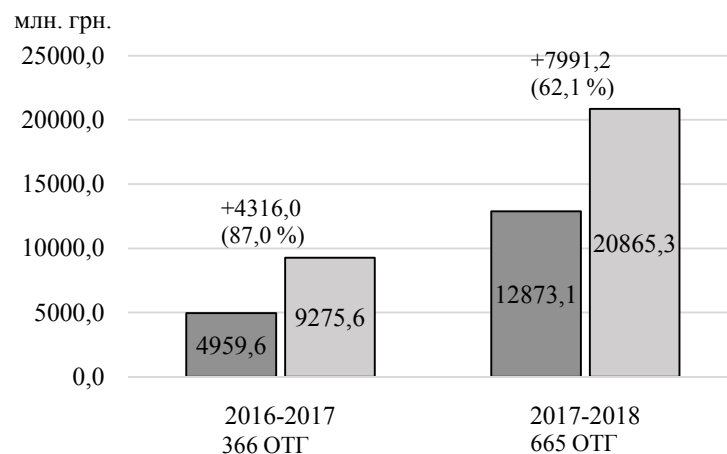

Рис. 3.5.3. Динаміка власних доходів об'єднаних територіальних громад України у 2016–2018 рр.
Складено за: [3; 8]

Таким чином, як свідчать статистичні дані, відображені на рис. 3, власні доходи об'єднаних територіальних громад (366 ОТГ) протягом 2016–2017 рр. зросли з 4959,6 млн. грн. до 9275,6 млн. грн. відповідно, тобто на 4316,0 млн. грн. (на 87,0 %). Протягом 2017–2018 рр. власні доходи об'єднаних територіальних громад (655 ОТГ) зросли з 12873,1 млн. грн. до 20865,3 млн. грн. відповідно, тобто на 7991,2 млн. грн. (на 62,1 %). Зауважимо, що серед місцевих бюджетів всіх рівнів темпи зростання власних доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад є найвищими, що є наслідком зацікавленості місцевих органів

РОЗДІЛ 3

влади у наповненні дохідної частини своїх бюджетів і свідчить про позитивні результати фінансової децентралізації в Україні.

Доцільно відзначити, що динаміка власних доходів об'єднаних територіальних громад випереджає темпи зростання доходів по інших рівнях місцевих бюджетів: протягом 2017 р. темп приросту власних доходів об'єднаних територіальних громад становив 87,0 %, а власних доходів загального фонду місцевих бюджетів – 31,4 %; протягом 2018 р. темпи приросту становили 62,1 і 21,6 % відповідно. Крім того, питома вага власних доходів об'єднаних територіальних громад у загальних доходах місцевих бюджетів є незначною, але, враховуючи значні темпи зростання кількості ОТГ, має тенденцію до стрімкого зростання: 3,38 % – у 2016 р., 6,7 % – у 2017 р., 8,9 % – у 2018 р.

Власні доходи об'єднаних територіальних громад значною мірою залежать від надходжень з податку на доходи фізичних осіб (табл. 3.5.1, 3.5.2).

Таблиця 3.5.1

Структура власних доходів 366 об'єднаних територіальних громад України у 2016–2017 рр.

Надходження до бюджету	2016		2017	
	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %
Всього	4959,6	100,0	9275,6	100,0
з них:				
Податок на доходи фізичних осіб	1749,0	35,3	5211,7	56,2
Акцизний податок	709,1	14,3	794,2	8,6
Місцеві податки і збори	2308,0	46,5	2962,0	31,9
з них:				
Плата за землю	1168,1	23,6	1402,0	15,1
Єдиний податок	1042,0	21,0	1402,6	15,1
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	76,8	1,5	132,5	1,4

Складено за: [3; 8]

У 2016 р. надходження від податку на доходи фізичних осіб становили 35,3 % (1749,0 млн. грн.) від загальної суми власних доходів 366 ОТГ, а у 2017 р. частка надходжень від податку на доходи фізичних осіб збільшилася до 56,2 % (5211,7 млн. грн.). Загальна ж сума податку на доходи фізичних осіб збільшилася майже втричі (на 3462,7 млн. грн.) (табл. 3.5.1).

У 2018 р. продовжилася тенденція до зростання надходжень від податку на доходи фізичних осіб до бюджетів об'єднаних територіальних громад: обсяг надходжень до 655 ОТГ збільшився з

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

5223,3 млн. грн. у 2017 р. до 11880,3 млн. грн. у 2018 р., тобто на 6657,0 млн. грн. (у 2,3 рази) або на 16,3 відсоткових пункти. Питома вага надходжень від податку на доходи фізичних осіб у 2018 р. збільшилася і становила 56,2 % (табл. 3.5.2).

Таблиця 3.5.2

**Структура власних доходів 665 об'єднаних територіальних громад
України у 2017–2018 рр.**

Надходження до бюджету	2017		2018	
	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %
Всього	12 873,1	100,0	20 865,3	100,0
з них:				
Податок на доходи фізичних осіб	5 223,3	40,6	11 880,3	56,9
Акцизний податок	1 522,8	11,8	1 538,7	7,4
Місцеві податки і збори	5614,4	43,6	6701,5	32,1
з них:				
<i>Плата за землю</i>	<i>2 698,1</i>	<i>21,0</i>	<i>2 997,4</i>	<i>14,4</i>
<i>Єдиний податок</i>	<i>2 646,2</i>	<i>20,6</i>	<i>3 299,1</i>	<i>15,8</i>
<i>Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки</i>	<i>245,9</i>	<i>1,9</i>	<i>373,6</i>	<i>1,8</i>

Складено за:[3; 8]

Досить вагоме значення у формуванні власних доходів об'єднаних територіальних громад України належить місцевим податкам і зборам. Надходження від місцевих податків і зборів до бюджетів 366 об'єднаних територіальних громад у 2017 р. порівняно з попереднім роком зросли на 28,5 % (654,0 млн. грн.) і становили 31,9 % від загальної суми власних доходів. Подібна ситуація спостерігалася і в 2018 р., коли надходження від місцевих податків і зборів до бюджетів 665 об'єднаних територіальних громад зросли на 19,4 % (1087,1 млн. грн.) і становили 32,9 % від загальної суми власних доходів (табл. 3.5.1, 3.5.2).

Основними місцевими податками і зборами є плата за землю і єдиний податок. Їх частка у загальному обсязі власних доходів становить близько 15 % з кожного виду податків. У грошовому вимірі у 2018 р. надходження до бюджету 665 ОТГ від плати за землю становили 2997,4 млн. грн. (14,4 % загального обсягу доходів), що на 299,3 млн. грн. (на 11,1 %) більше за попередній рік, а від єдиного податку – 3299,1 млн. грн. (15,8 % загального обсягу доходів), що на 652,9 млн. грн. (на 24,7 %) більше, ніж у 2017 р.

Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, становить у середньому 1,5–2 % загального обсягу власних доходів

РОЗДІЛ 3

об'єднаних територіальних громад. Але доцільно зауважити, що протягом 2016–2018 рр. відбувається стрімке зростання надходжень від сплати цього виду податку. Так, протягом 2017 р. податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплачений до бюджетів 366 об'єднаних територіальних громад України, зріс на 72,5 %, а протягом 2018 р. цей податок, сплачений до бюджетів 665 об'єднаних територіальних громад України, зріс на 51,9 % (табл. 3.5.1, 3.5.2).

Доцільно відзначити, що понад 85 % власних доходів місцевих бюджетів формують загальний фонд бюджету, тому не можуть безпосередньо бути використані для фінансування сталого розвитку територіальних громад [1, с. 26].

Нині сталий розвиток територіальних громад фінансується, в основному, за рахунок переданих коштів – трансфертів. Протягом усього періоду фінансової децентралізації обсяг бюджетної підтримки має постійну тенденцію до зростання. Зокрема, у 2016 р. обсяг бюджетних коштів, які були передані територіальним громадам для розвитку та розбудови їхньої інфраструктури, становив 7,3 млрд. грн., що на 97,3 % (на 3,6 млрд. грн.) перевищує обсяг державної підтримки у попередньому році (рис. 3.5.4).

У 2017 р. обсяг державної підтримки на розвиток територіальних громад зріс на 8,82 млрд. грн. (на 120,8 %) порівняно з 2016 р., а у 2018 р. відбулося зростання цього показника на 3,25 млрд. грн. (на 20,2 %).

На 2019 р. передбачено подальше збільшення обсягу державної підтримки на розвиток територіальних громад та розбудову їх інфраструктури: запланована сума трансфертів до бюджетів територіальних громад становить 20,75 млрд. грн. Додатково передбачено субвенцію на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування на суму 14,7 млрд. грн. Таким чином, за прогнозом державна підтримка розвитку і розбудови територіальних громад в Україні збільшиться ще на 83,0 % порівняно з попереднім роком [8].

У структурі державного фінансування місцевого самоврядування в Україні переважають субвенції на соціально-економічний розвиток, субвенції на розвиток медицини в сільській місцевості та фінансування Державним фондом регіонального розвитку.

У 2016 р. з державного бюджету була перерахована в місцеві бюджети субвенція на соціально-економічний розвиток окремих територій у сумі 3,3 млрд. грн. У 2017 р. обсяг такої субвенції збільшився до 6,2 млрд. грн. (на 87,9 % порівняно з попереднім роком). За рахунок цих коштів було профінансовано 10569 проектів розвитку [3].

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Незначне зменшення обсягу субвенції на соціально-економічний розвиток зафіксовано у 2018 р. – на 1,2 млрд. грн. (на 19,4 %).

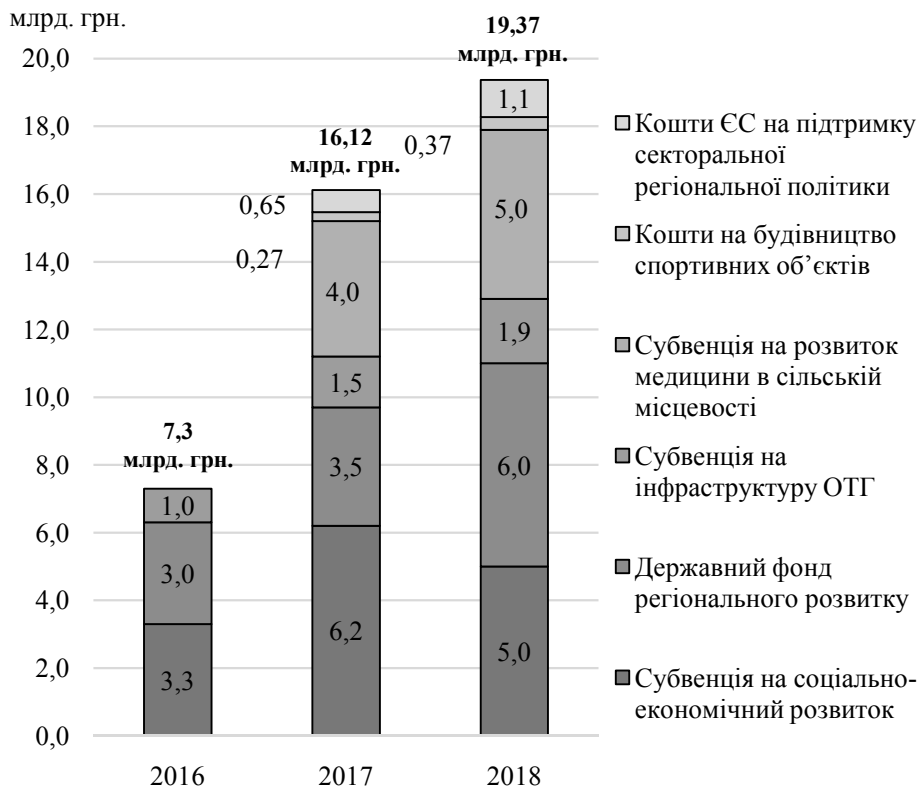

Рис. 3.5.4. Обсяг державної підтримки на розвиток територіальних громад та розбудову їх інфраструктури у 2016–2018 рр.
Складено за: [3; 8]

Починаючи з 2017 р., запроваджено новий вид субвенції – на розвиток медицини в сільській місцевості, обсяг якої становив 4,0 млрд. грн. у 2017 р. і 5,0 млрд. грн. у 2018 р., тобто приріст субвенції становив 25,0%. Субвенція на інфраструктуру об'єднаних територіальних громад є незначною, але все ж має тенденцію до зростання: з 1,0 млрд. грн. у 2017 р. до 1,9 млрд. грн. у 2018 р., що дозволяє територіальним громадам впроваджувати нові інфраструктурні проекти (рис. 3.5.4).

Останнім часом активно розвивається Державний фонд регіонального розвитку, створення якого дозволило започаткувати в Україні фінансування проектів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку. Згідно з Бюджетним Кодексом України, Державний фонд регіонального розвитку створюється у складі загального фонду державного бюджету і його обсяг

РОЗДІЛ 3

повинен становити не менше 1 % прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період. Кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (у тому числі проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів [4].

Щороку фінансування територіальних громад за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку збільшується. Так, у 2016 р. обсяг фінансування проектів і програм територіальних громад за рахунок коштів цього Фонду становив 3,0 млрд. грн., а в 2018 р. збільшився удвічі і становив 6,0 млрд. грн. (рис. 3.5.4).

Підводячи підсумки виконаного аналізу, варто відзначити, що місцеві органи влади значною мірою залежать від державних органів влади, переважно у частині фінансування розвитку відповідних територій. Про це свідчить факт фінансування бюджету за рахунок переданих або залучених коштів більше ніж на 50 %, тобто нині бюджети територіальної громади мають високий ступінь дотаційності.

З метою зростання обсягу фінансового забезпечення сталого розвитку територіальних громад пропонуємо місцевим органам влади здійснити такі заходи:

1) забезпечити збільшення надходжень від власних фінансових ресурсів шляхом виявлення внутрішніх резервів фінансування капітальних потреб, а також створення сприятливих умов для появи й розвитку нових внутрішніх джерел фінансових ресурсів територіальних громад;

2) максимізувати доходи місцевих бюджетів від операцій з капіталом шляхом налагодження ефективного управління підприємствами і установами комунальної форми власності;

3) активізувати застосування державно-приватного партнерства для реалізації програм місцевого рівня;

4) запровадити механізм розподілу трансфертів, які перераховуються у місцеві бюджети, на конкурсних засадах;

5) налагодити ефективну співпрацю з іноземними та вітчизняними недержавними фондами, які здійснюють фінансування регіональних програм розвитку.

Зауважимо, що в зарубіжних країнах досить поширеною є практика створення фондів розвитку громад – це неурядові благодійні структури, призначення яких полягає в підвищенні якості життя громад, на території яких поширюється їхня діяльність. Механізм

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

функціонування таких фондів включає декілька етапів: визначаються потреби місцевої громади; акумулюються грошові ресурси, переважно шляхом залучення благодійних внесків; надаються гранти на впровадження соціально значущих для регіону програм [9].

Вважаємо, що такий спосіб фінансового забезпечення сталого розвитку територіальних громад може бути альтернативним методом додаткової мобілізації фінансових ресурсів для вирішення проблем місцевого значення та підвищення рівня розвитку міст, сіл і селищ.

Таким чином, доцільно зауважити, що проблема забезпечення територіальних громад фінансовими ресурсами у достатньому обсязі залишається вирішеною не в повній мірі, оскільки через нестачу фінансів нині територіальні громади неспроможні виконувати всі передбачені законодавством функції місцевого самоврядування. Але результати дослідження фінансових показників діяльності територіальних громад свідчать про підвищення ролі територіальних громад у забезпеченні економічного зростання та збільшення рівня фінансової самостійності та автономності місцевого самоврядування. Отже, можна констатувати, що реформа децентралізації, яка нині активно реалізовується в Україні, має позитивні наслідки для сталого розвитку територіальних громад і сприяє поліпшенню соціально-економічного середовища їх функціонування.

Список використаних джерел

1. Бак Н. А. Фінансові джерела сталого розвитку територіальних громад в Україні. *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки*: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 20 берез. 2018 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. С. 24–28.
2. Децентралізація: коротко про головне. *Ціна держави*. 2019. 04.05.2019. URL: <http://cost.ua/news/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne> (дата звернення: 11.11.2019).
3. Місцеві бюджети: експерти підбили перші підсумки 2017 року / Децентралізація. 18.01.2018. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8053> (дата звернення: 11.11.2019).
4. Про ДФРР / Державний фонд регіонального розвитку: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://dfrf.minregion.gov.ua/pro-konkurs> (дата звернення: 11.11.2019).
5. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 11.11.2019).

6. Сухарська Л. В. Елементи системи фінансового забезпечення розвитку територіальної громади. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2016. № 1. С. 119–125.

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011?test=4/UMfPEGznhhaP1.ZixKBnfzHI4s.s80msh8Ie6 (дата звернення: 11.11.2019).

8. Фінансова децентралізація: експерти розповіли про результати 2018 року та перспективи 2019 / Децентралізація. 22.09.2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10670?page=3> (дата звернення: 11.11.2019).

9. Фонди громад / Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання». URL: <http://ednannia.ua/our-programs-and-activities/pidtrymuemo-lokalnu-filantropiiu/166-fondy-hromad/133-scho-take-fond-gromadi> (дата звернення: 11.11.2019).

3.6. УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИКИ АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ДЛЯ СТАЛОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Ю. М. Крот, Н. М. Бразілій

З метою уникнення в майбутньому кризових явищ досить важливо виробити такі принципи та підходи до реформування, які б забезпечили динамічне зростання макроекономічних показників країни в цілому та кожного суб'єкта держави, прибуткову діяльність суб'єктів господарювання, покращення життєвого рівня населення та його соціальний захист, збереження природного середовища.

Для формування умов сталого розвитку країни в цілому та регіонального розвитку зокрема необхідно зосередитися на реалізації таких пріоритетних складових, як:

- економічна;
- екологічна;
- соціальна.

Зосередження на цих складових сприятиме посиленню координації дій органів державної влади, неурядових структур,

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

підприємств різних форм власності під час вирішення проблем структурної перебудови економіки.

Недостатнє використання потенційних ресурсних можливостей країни та регіонів пояснюється, перш за все, недосконалістю організаційно-фінансового механізму та нормативно-правової бази для забезпечення ресурсно-інвестиційного процесу. В результаті не створені умови для дієвого контролю результатів фінансово-господарської діяльності підприємств та корпорацій, що сповільнює темпи оцінки наявних в економіці інвестиційно-інноваційних ресурсів, а також уможливорює виведення капіталу за кордон. Подібна ситуація обумовлює необхідність пошуку шляхів ефективного державного регулювання сталого та безпечного розвитку економіки країни та її регіонів.

Одним із нових підходів у регіональному управлінні та здійсненні економічної політики регіонів України покликаний стати курс до сталого та ефективного економічного контролю. Одним із дієвих видів економічного контролю є незалежний аудит.

В Україні система нормативного регулювання аудиторської діяльності знаходиться в стадії становлення. Адже менше року тому набув чинності новий Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [2]. Відбувається процес визначення прав і обов'язків органів, що регулюють аудиторську діяльність, визначення ролі і функцій держави і професійних організацій аудиторів.

Згідно з Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», ст. 1, поняття «аудиторська діяльність» включає в себе незалежну професійну діяльність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, з надання аудиторських послуг [2]. Тобто, вона передбачає організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання завдань з обов'язкового аудиту фінансової звітності та надання супутніх послуг. Супутні аудиту послуги можуть надаватися у формі аудиторських перевірок (аудиту) та пов'язаних з ним експертиз, консультацій з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності та інших видів економічно-правового забезпечення підприємницької діяльності.

У кінцевому підсумку аудит являє собою досить високу форму організації і реалізації економічних ідей.

Особливу увагу треба зосередити на понятті «аудит» та, зокрема, на понятті «аудит фінансової звітності». Аудит фінансової звітності – аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і

РОЗДІЛ 3

показників фінансової звітності та/або консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність групи з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам [2].

Таким чином, метою аудиту фінансової звітності є висвітлення аудитором висновку про те, чи відповідає фінансова звітність в усіх суттєвих аспектах інструкціям, які регламентують порядок підготовки і представлення фінансових звітів. За результатами аудиту складається аудиторський висновок про реальний фінансовий стан суб'єкта господарювання. Отже, метою проведення аудиту є складання аудиторського висновку про фінансовий стан суб'єкта, що перевіряється.

Крім того, аудит повинен адекватно відображати всі аспекти діяльності суб'єкта, що перевіряється. Для того, щоб скласти достовірний аудиторський звіт, аудитор повинен отримувати безумовну гарантію того, що інформація, яка міститься у бухгалтерській документації та первинних документах, достатня та достовірна.

Одним із найнагальніших питань в сфері аудиту є чітке визначення кола суб'єктів господарювання, аудит фінансової звітності яких є обов'язковим. Зазвичай в коло цих підприємств потрапляли такі, що активно в господарській діяльності використовують кошти та майно фізичних та юридичних осіб. Необхідність проведення аудиту фінансової звітності таких підприємств обумовлюється потребою користувачів мати інформацію про реальний фінансовий стан суб'єкта господарювання. Користувачами цієї інформації можуть бути:

- уповноважені на підставі законів України представники органів державної влади;
- власники, засновники господарюючого суб'єкта;
- інші юридичні та фізичні особи, які мають матеріальну зацікавленість у результатах господарсько-фінансової діяльності суб'єкта господарювання (кредитори, інвестори, постачальники та інші особи).

Щодо обов'язкового аудиту, то на перших роках становлення інституту аудиторства в нашій країні, а саме 1993–1995 рр. законодавство висувало вимогу такого аудиту майже для всіх суб'єктів господарювання, що деякою мірою вплинуло на ефективність його проведення. Оскільки такий процес не був забезпечений ані в плані законодавчого, ані в плані методичного його врегулювання, не говорячи вже про необхідну кількість спеціалістів-аудиторів. Зважаючи на

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

власний негативний досвід в даному напрямку, а також на світовий досвід аудиторської практики, було внесено відповідні зміни і доповнення до статті 10 Закону України «Про аудиторську діяльність» [3], згідно з якими обов'язковий аудит мав проводитися лише для незначного кола господарюючих суб'єктів, а саме – обов'язкову перевірку своєї річної звітності проводять:

- акціонерні товариства;
- емітенти цінних паперів;
- банки та інші кредитні установи;
- страхові організації;
- товарні і фондові біржі;
- інвестиційні інститути (інвестиційні фонди, холдингові компанії);
- недержавні пенсійні фонди;
- довірчі товариства та інші фінансові посередники.

На сучасному етапі обов'язковий аудит фінансової звітності мають проводити підприємства, що становлять суспільний інтерес [2]. Термін «підприємства, що становлять суспільний інтерес» вживаються у значенні, що наведено у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [4]. А саме: підприємства – емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущені до торгів на фондових біржах або щодо цінних паперів яких здійснено публічну пропозицію, банки, страховики, недержавні пенсійні фонди, інші фінансові установи (крім інших фінансових установ та недержавних пенсійних фондів, що належать до мікропідприємств та малих підприємств) та підприємства, які, відповідно до цього Закону, належать до великих підприємств. Таким чином держава зосереджує посилений контроль як з боку державних, так й недержавних структур за діяльністю названих підприємств, що має на меті зростання безпечного розвитку економіки країни та її регіонів.

Процеси реформування національної економіки, які відбувалися протягом останніх років, зокрема побудова моделі масової приватизації державних підприємств через акціонування, зумовили ключову роль фондового ринку в подальших інвестиційних процесах в Україні.

Саме ці чинники зумовили значну увагу, яка приділяється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку проблемам розкриття інформації підприємствами – емітентами цінних паперів. Тому побудова прозорого фондового ринку через надання періодичної, достатньої та достовірної інформації учасникам і регуляторам ринку – це основні напрями, визначені Національною комісією з цінних паперів

РОЗДІЛ 3

та фондового ринку з метою формування позитивного інвестиційного іміджу України.

Для забезпечення достовірності фінансової звітності Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку разом з Аудиторською палатою України були розроблені та прийняті Вимоги до аудиторського звіту, який подається до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, при реєстрації інформації та випуску цінних паперів, а також при поданні регулярної звітності акціонерними товариствами та підприємствами – емітентами облігацій (крім комерційних банків, інституційних інвесторів) та Методичні рекомендації щодо складання такого звіту. Мета цих документів – підвищити вимоги до якості аудиторських перевірок і допомогти аудиторам, з одного боку, і замовникам – клієнтам у ознайомленні з колом питань, які рекомендовано висвітлити у звіті аудитора, – з другого.

Метою аудиту фінансової звітності є висловлення незалежної думки аудитора щодо правильності її складання у відповідності із встановленими правилами, повноти, достовірності і точності відображення в обліку і звітності показників діяльності підприємства за звітний період, контролю за дотриманням законодавства та нормативних документів, що регулюють правила ведення обліку і складання звітності. Таким чином, проведення аудиторських перевірок підприємств, що становлять суспільний інтерес, має відповідну мету (рис. 3.6.1).

Мета проведення аудиторських перевірок підприємств, що становлять суспільний інтерес:		
Захист прав акціонерів та інвесторів через розкриття достовірної інформації	Підтвердження повноти і достовірності фінансової звітності	Визначення реального фінансового стану акціонерних товариств

Рис. 3.6.1. Мета проведення аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес

Однією з функцій аудиту є діяльність, спрямована на зменшення підприємницького ризику користувачів фінансової звітності. В ході перевірки має бути встановлена достовірність показників звітів, правильність їх складання, реальність наведених в них даних.

Задачами аудитора в процесі перевірки показників фінансової звітності є:

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

- оцінка рівня організації бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю, кваліфікації облікового персоналу, якості обробки бухгалтерської документації, правильності і законності проведення бухгалтерських записів, що відображають фінансово-господарську діяльність підприємства та її кінцеві результати;

- надання допомоги адміністрації підприємства шляхом виробітку рекомендацій з усунення недоліків і порушень, які вплинули на фінансові результати і достовірність показників звітності;

- на основі вивчення минулих фактів і теперішнього стану речей на підприємстві орієнтувати його адміністрацію на ті майбутні події, які можуть вплинути на господарську діяльність і кінцеві результати (проведення перспективного аналізу).

Під час проведення аудиту акціонерного товариства необхідно керуватися загальною методологією аудиту окремих об'єктів та господарських операцій бухгалтерського обліку підприємств України. Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку затверджені вимоги щодо порядку формування підсумкового документу аудиторської перевірки акціонерних товариств – аудиторського звіту. У цьому документі визначений перелік питань, з яких незалежні аудитори (фірми) повинні висловити думку та підтвердити повноту і достовірність фінансової звітності акціонерних товариств та підприємств – емітентів облігацій і сформувані на цій основі висновки про їх реальний фінансовий стан.

Щодо обов'язкової та уніфікованої методики аудиторської перевірки фінансової звітності та показників діяльності акціонерних товариств, то на сучасному етапі такої не існує, що й ускладнює побудову та організацію процесу перевірок таких суб'єктів. Тому дане питання є об'єктом пильної уваги вчених – економістів, практикуючих аудиторів та бухгалтерів. Зважаючи на це, в своїй роботі ми орієнтувались на побудову організації та розробку певної методики аудиту фінансової, яка може бути прийнята за основу й при перевірках акціонерних товариств та емітентів цінних паперів. Теоретичною і методологічною базою дослідження послужили діалектичний метод пізнання та системний підхід до організації наукових досліджень, освоєння і розповсюдження їх результатів, Закони України, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, вказівки та методичні рекомендації Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Аудиторської Палати України, Спілки аудиторів України, ФПБАУ, провідних аудиторських фірм, а також фундаментальні наукові праці вчених.

РОЗДІЛ 3

Основним принципом здійснення аудиторської професії є незалежність, яку розглядають з трьох точок зору: правову, етичну та економічну. Основу правової незалежності складає принцип саморегулювання, тобто державою встановлюється лише коло тих суб'єктів господарювання, для яких аудит є обов'язковим, а визначення техніки, методики, методології та організації проведення перевірок делеговано професійним організаціям аудиторів та власне практикуючим аудиторам. Зважаючи на це, аудитор може самостійно вилучити питання, які є несуттєвими для конкретного підприємства, що перевіряється. А також аудитор має право включити додаткові питання, які, на його думку, є важливими для складання висновку про реальний фінансовий стан. Але, на нашу думку, аудиторська перевірка фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, в будь-якому випадку повинна бути організована за таким принципом (рис. 3.6.2).

Рис. 3.6.2. Етапи організації аудиторської перевірки фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес
Авторська розробка

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

На етапі виконання аудиторських процедур здійснюється збір аудиторських доказів та їх документування.

На етапі підготовки аудиторської перевірки товариства, а саме попереднього ознайомлення аудитора із клієнтом, аудитор має визначити:

- галузеві особливості і специфіку діяльності підприємства, його організаційно-управлінський устрій, наявність дочірніх підприємств та філіалів на підставі ознайомлення з установчими та іншими внутрішніми документами;

- особливості поведінки керівників, кваліфікацію облікового персоналу шляхом особистих бесід;

- попереднє знайомство з умовами виробництва, рівнем забезпечення збереження активів через відвідування та огляд основних виробничих приміщень;

- знайомство з попередніми аудиторськими висновками, звітами внутрішніх аудиторів, матеріалами податкових перевірок та перевірок з боку інших державних контролюючих органів;

- з'ясування характеру та проблем взаємовідносин з податковими органами, банками, партнерами, акціонерами та іншими користувачами фінансової звітності;

- експрес-аналіз звітності, попереднє знайомство із станом бухгалтерського обліку та системи внутрішнього контролю;

- отримання відомостей про підприємство від третіх осіб (від інших аудиторів, різних організацій, засобів масової інформації тощо);

- попередня оцінка трудомісткості та складності аудиту, а також аудиторського ризику;

- оцінка власної можливості аудитора (фірми) виконання роботи з точки зору наявності підготовленого персоналу, знання специфіки галузі, особливостей її законодавчого регулювання тощо.

Якщо результати вказаних процедур передбачатимуть високий ризик аудиту або задача виявляється надзвичайно складною і трудомісткою, підприємство не приймається на обслуговування. Навпаки, якщо проведення аудиту признається можливим, то аудитору, з нашої точки зору, рекомендується направити керівнику підприємства лист-зобов'язання аудитора про згоду на проведення аудиту фінансової звітності. Цей лист слід розглядати як офіційний документ, що встановлює взаємовідносини між аудитором і підприємством до укладання договору.

При досягненні між аудитором і товариством принципової домовленості про проведення аудиту слід скласти договір, який юридично відображає і фіксує узгоджені інтереси сторін. Загальні

РОЗДІЛ 3

положення такого договору визначаються МСА 210 «Домовленості про аудит». Як свідчить зарубіжний та вітчизняний досвід, якість виконання аудиту, безконфліктність взаємовідносин аудитора з клієнтом в більшості залежать від чіткості складання договору на проведення аудиту [5]. Тому в договорі слід точно сформулювати права, обов'язки та відповідальність сторін, строки виконання робіт. Доцільно відобразити в ньому перелік причин, з яких аудитор може надати негативний висновок або взагалі відмовитися від надання висновку, а також встановити кінцеві строки представлення клієнтом документів для перевірки. В договорі фіксується вартість аудиту та порядок розрахунків. Певну фінансову незалежність аудитора від клієнта може забезпечити вказання часткової або повної передоплати вартості робіт. Можливо також включати в договір пункт, що зобов'язуватиме клієнта надавати всю необхідну допомогу аудитору (виділяти робітників для проведення інвентаризації, надавати робочий кабінет, транспорт для виїзду у відрядження тощо). На наш погляд, важливим моментом в договорі на проведення аудиту фінансової звітності, який не зафіксовано у стандартах з аудиту, у запропонованій структурі договору слід було б виділяти такий пункт, як розподіл відповідальності між аудитором та клієнтом за початкові залишки на рахунках бухгалтерського обліку та звітності. При фіксації даного положення можуть виникати дві ситуації:

– аудитор, з яким укладається договір, і який проводить аудит підприємства, перевіряв це підприємство в минулих періодах. В такому випадку відповідальність за початкові залишки слід покласти на аудитора, оскільки саме він підтверджував фінансову звітність за минулий рік, а отже ніс відповідальність за достовірність показників звітності на кінець періоду, які одночасно виступатимуть і початковими сальдо на початок наступного періоду, тобто періоду, що перевіряється.

– аудитор здійснює перевірку даного підприємства вперше або після певної перерви в роботі з даним клієнтом. В такому випадку можливі два варіанти дій. Перший варіант, коли аудитор обмежений клієнтом в часі аудиторської перевірки – тоді відповідальність за початкові залишки слід покласти на керівництво акціонерного товариства, а в обов'язки аудитора входить підтвердження правильності та достовірності показників лише діяльності підприємства за звітний рік. В такій ситуації, якщо показники звітності на кінець періоду, що перевіряється, міститимуть невірну інформацію з причини неправильних початкових даних, аудитор не нестиме відповідальності в разі надання ним позитивного аудиторського висновку про

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

достовірність фінансової звітності. Другий варіант – коли аудитор не обмежується в часі і підприємство зацікавлене в перевірці початкових сальдо, то аудитор передбачає більший масштаб аудиту і як наслідок бере на себе відповідальність за початкові залишки.

Таким чином, спираючись на вищевикладену класифікацію та аргументи до неї, підприємствам, в подальшому при укладанні договору на проведення аудиту фінансової звітності слід врахувати даний аспект розподілу відповідальності за початкові залишки на рахунках бухгалтерського обліку.

Для якісного виконання перевірки в установлені строки аудитору необхідно скласти продуманий план робіт.

Планування аудиту здійснюється згідно МСА 300 «Планування» і переслідує таку мету:

- встановити обсяг інформації, що перевіряється, час проведення перевірки, а також величину і склад групи аудиторів, що залучатимуться для перевірки;
- визначити перелік аудиторських процедур і методику їх застосування;
- визначити склад інформації, яку клієнт має надати для встановлення можливості застосування вибірових методів контролю [5].

При плануванні перевірки аудитор має бути готовий до можливої наявності в первинних документах, облікових регістрах та звітності клієнта помилок та перекручень, які умовно, за результатами попередніх перевірок підприємства, а також власне проведених аудиторських процедур, можна поділити на такі види:

- порушення при створенні первинних документів – виражаються у відсутності обов'язкових реквізитів, відсутності необхідних підписів на документах, наявності необумовлених (або недозволених) виправлень, підчисток, а також відсутності первинних документів;
- помилка в бухгалтерському обліку – це порушення достовірності даних обліку, здійснене в результаті арифметичних або логічних погрішностей в облікових записах, недогляду в повноті обліку або неправильного представлення фактів господарської діяльності, наявності та стану майна та розрахунків. Прикладами таких операцій на досліджуваному підприємстві є: пропуски операцій в обліку; вказання невірної кореспонденції рахунків; арифметичні помилки; невідповідність між даними синтетичного і аналітичного обліку; запис непередбачених інструкціями та обліковою політикою операцій.
- викривлення фінансової звітності – це невірне відображення та представлення даних у звітності через порушення з боку персоналу

РОЗДІЛ 3

підприємства встановлених нормативними документами правил ведення обліку і складання звітності. Викривлення даних звітності проявляються у вигляді невідповідності між даними статей звітності і залишками по рахункам в облікових регістрах; неповного заповнення звітності; відсутності взаємозв'язку статей звітності тощо.

Величина помилки показника у звітності напряму впливає на ступінь її достовірності.

Окремі помилки, виявлені в ході перевірки, виправляються у звітності. Інші погрішності і неточності, які є дрібними та несуттєвими, не впливають на рішення, що приймаються користувачами звітності. Тому з метою скорочення затрат праці на виявлення і виправлення таких помилок, а також дотримання строків представлення звітності, вони можуть бути проігноровані. Тим самим аудитор допускає деяку неточність облікових показників, але намагається довести, що звітність є достовірною.

Тому невід'ємними рисами сучасного методологічного підходу до здійснення аудиту фінансової звітності відкритих акціонерних товариств є використання концепції суттєвості, аудиторського ризику та методики вибіркової перевірки.

Фахівці розглядають суттєвість як: максимально припустимий розмір помилкової чи пропущеної суми у фінансовій звітності, якою аудитор може знехтувати, тому що вона не матиме впливу на рішення користувачів цієї звітності; максимально припустимий розмір помилкової суми, що може бути показана в публічних фінансових звітах і розглядатися як несуттєва, і тобто така, що не вводить користувачів в оману; міру опущеної чи неточно розкритої облікової інформації, яка в обставинах, що склалися, породжує імовірність того, що думка кваліфікованої людини, яка покладається на цю інформацію, може змінитися від такого пропуску чи неправильного відображення даних, яким вона надає великого значення.

В аудиторській практиці України перша спроба використання концепції суттєвості була зроблена в 1995 р. Аудиторська палата України запропонувала таке визначення суттєвості: «...це протиріччя в показниках первинних документів, аналітичного обліку і звітності, що перевищують еквівалент 10 дол. США в національній валюті України на день створення певних документів, аналітичного обліку, статей річного балансу і річної звітності та тягнуть за собою їх зменшення, збільшення, вилучення або доповнення» .

Використання єдиного абсолютного показника для всіх підприємств викликало справедливі зауваження з боку практиків.

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сьогодні ситуація з оцінкою суттєвості відхилень для аудиторів України залишається невирішеною. У чинному Міжнародному стандарті аудиту 700 «Аудиторський висновок по фінансовій звітності» зазначається, що «...будь-яка фундаментальна непевність або незгода є підставою для відмови від надання позитивного висновку» [5]. А це означає, що світова практика розглядає лише істотні помилки, виявлені аудитором, від усунення яких відмовився замовник. Це є підставою для вибору іншої форми висновку.

З метою реалізації завдань удосконалення організаційно-методологічних основ функціонування аудиту фінансової звітності, було розроблено й прийнято до виконання МСА 320 «Істотність в аудиті», де інформація визначається як суттєва, «...якщо її відсутність або перекручування може впливати на економічні рішення користувачів, що приймаються на основі даних фінансової звітності підприємств. Суттєвість залежить від розміру статті або помилки, яка оцінена за певних обставин, відсутності або перекручуванні змісту інформації» [5].

Викладене вище визначає масштаби аудиту з боку самих аудиторів, які зв'язані двома основними чинниками:

- неможливістю забезпечення абсолютної правильності показників фінансової звітності і в зв'язку з цим можливість визначення показників звітності з деякою погрішністю;
- економічною ефективністю аудиту, тобто витрати, пов'язані з пошуком помилок, можуть значно перевищувати ефект від їхньої відсутності й у зв'язку з цим необхідність постійного пошуку балансу між обсягом перевірки, витратами на її здійснення та імовірністю невиявлення суттєвих помилок у фінансовій звітності.

У міжнародній аудиторській практиці немає чітких підходів до визначення рівня суттєвості. Так, в Австралії стандартами передбачено рекомендації, які визначають, що відхилення до 5 % можуть бути визнані несуттєвими, понад 10 % – суттєвими, а в межах 5-10 % надається право аудитору робити висновки. Слід зазначити, що професійні стандарти більшості країн не зобов'язують здійснювати кількісну оцінку суттєвості відхилень. При визначенні рівня суттєвості враховується, як правило, два чинники: абсолютна і відносна величина помилки.

Абсолютна величина помилки – це суб'єктивна думка аудитора, що незалежно від розміру організації помилка може визнаватися ним суттєвою через значимість суми незважаючи на інші обставини. Такий підхід як єдиний критерій визначення рівня суттєвості не може бути прийнятним, і в цьому ми повністю підтримуємо точку зору Е. Аренса, Дж. Лоббека, оснований на тому, що неможливо визначити одне значення в грошовому вираженні як універсальну попередню оцінку суттєвості для

РОЗДІЛ 3

всіх клієнтів аудиторської фірми [1, с. 232]. Слід зазначити, що в практичній діяльності цей підхід використовується досить рідко.

Відносна величина помилки визначається у відсотковому відношенні до відповідної прийнятої базової величини (прибутку, обсягу реалізації, активів, валюти балансу та ін.). Конкретні особливості роботи підприємств впливають на вибір базисного показника звітності, на основі якого визначається сума припустимої погрішності.

Для вироблення однозначних підходів до визначення рівня суттєвості, на наш погляд, аудитору потрібно сформулювати систему критеріїв, відповідний порядок розрахунків і оформити їх внутрішньо-фірмовим стандартом або окремою методикою.

Беручи до уваги критерії суттєвості, аудитор повинен виявити можливий ступінь впливу якісних чинників, які могли б позначитися на оцінці суттєвості. При відсутності таких йому потрібно зробити висновок на основі сформованих кількісних критеріїв суттєвості.

Подібна методика розробляється з урахуванням можливості тривалого використання, і корективи в неї можна вносити тільки за умови зміни відповідного законодавства, зміни спеціалізації аудитора (аудиторської фірми) та ін. Слід зазначити, що подібні внутрішньофірмові стандарти і методики на Заході не дуже узгоджені між окремими фірмами. Не слід очікувати стандартизованого підходу до цього питання і від вітчизняних фірм. Ефективність методики визначається обсягом робіт, які потрібно здійснити в ході її реалізації, і ризиками, що готовий прийняти на себе аудитор.

Вироблення методики розрахунку суттєвості відхилень передбачає, на наш погляд, вирішення питання вибірки в аудиті. У зв'язку з цим визначимо найбільш загальні підходи до вибіркового дослідження фінансово-господарських операцій та показників фінансової звітності підприємства як інваріанту одного з елементів наведеної методики.

Аудиторська вибірка – це вибіркоче дослідження перевірок на відповідність і, власне кажучи, не при 100% охопленні складових рахунків, класів операцій та інших видів генеральних сукупностей, а по вибірках з цих сукупностей. Правильно організована вибіркова перевірка не тільки забезпечує необхідну обґрунтованість висновків, а й підвищує її за рахунок більш глибокого контролю мінімально припустимого обсягу операцій.

Вивчення аудиторської практики свідчить про існування двох різних підходів до вибіркового дослідження в аудиті – неформального і формального. Наведемо визначення таких підходів, зазначимо їх подібність та відмінність, позитивні й негативні сторони при використанні на практиці (табл. 3.6.1).

Таблиця 3.6.1

Підходи до вибіркового дослідження в ході аудиту фінансової звітності

Неформальний підхід	Формальний підхід
Визначення	
Будь-який підхід до вибіркового дослідження, при якому не дотримуються вимоги механічної вибірки	Підхід, що потребує застосування теорії імовірностей і випадкового відбору даних при визначенні обсягу вибірки, при кількісній оцінці результатів п дослідження та при визначенні величини ризику самого дослідження
Загальні стадії	
<ol style="list-style-type: none"> 1) формулювання мети перевірки; 2) визначення генеральної сукупності й одиниці вибіркового дослідження; 3) встановлення граничної помилки або відхилення; 4) знаходження обсягу вибірки; 5) відбір одиниці у вибірку; 6) перевірка одиниць, що потрапили у вибірку; 7) оцінка результатів перевірки; 8) оцінка імовірності складання неправильного висновку 	

Варто підкреслити, що при вибірковій перевірці виникає додатковий ризик у зв'язку із зростанням можливості пропуску неточностей і помилок. Тому аудиторській вибірці має передувати експрес-аналіз облікових реєстрів і звітів, у ході якого виявляються незвичайні і такі, що викликають сумнів, факти господарської діяльності. На розмір вибірки впливають також інші чинники (табл. 3.6.2). При цьому розмір вибірки має бути оптимальним. Крім того, потрібно враховувати, що ризик вибіркової перевірки полягає в тому, що думка аудитора, отримана на її основі, може відрізнятись від думки, складеної на основі вивчення всієї сукупності документів та даних. Тому розмір вибірки визначається величиною ризику, який аудитор вважає припустимим. Чим менший ризик, який аудитор згодний прийняти, тим вищий розмір вибірки. Зниження розміру вибірки можливо, якщо аудитор припускає, що інформація, яка перевіряється, не містить помилок.

З погляду наведених вище підходів, до вибіркового дослідження аудитор може підійти формально, тобто визначити обсяг вибірки на основі попереднього досвіду аудитора. Застосування неформального підходу передбачає використання статистичних методів, заснованих на визначенні імовірності появи помилок. Розрахунок обсягу вибірки на основі статистичних методів може бути здійснений за такою формулою:

$$\text{Обсяг вибірки} = \frac{\text{Коефіцієнт надійності} * \text{Сума сукупності}}{\text{Припустимий розмір помилки}}$$

Формалізація чинників, що впливають на розмір вибірки

№	Чинники	Вплив на вибірку
1	Припустимий ризик	Чим нижчий ризик, тим більший обсяг вибірки
2	Довіра до внутрішнього контролю	Чим вища довіра, тим менший обсяг вибірки
3	Значення помилки для цілей аудиту	Чим вище значення, тим більший обсяг вибірки
4	Передбачуваний розмір помилки і частота виникнення помилок	Чим вищий розмір і частота виникнення, тим більший обсяг вибірки
5	Наявність групування однорідної інформації	Наявність групування знижує обсяг вибірки
6	Число одиниць інформації, що перевіряється	Чим більше число одиниць, тим більший обсяг вибірки

Значення коефіцієнта надійності береться із статистичних таблиць оцінки результатів вибіркового дослідження з різним обсягом вибірки. Значення цього коефіцієнта залежить від значення рівня впевненості, якого прагне досягти аудитор при виконанні перевірок.

Під сумою сукупності треба розуміти загальну сукупність даних, із якої здійснюється відбір для перевірки.

По закінченні вибірки аудитор повинен проаналізувати її результати, оцінити сутність та причини, які викликали появу помилки, установити їх вплив на інші ділянки аудиту.

Сформувавши попередній висновок про суттєвість відхилень по рахунках, аудитору потрібно виконати реєстрацію всіх виявлених помилок. Наприклад, на підтвердження дебіторської заборгованості в ході аудиту фінансової звітності підприємства було знайдено шість помилок у вибірці з двохсот рахунків. По цих помилках визначається сумарна погрішність за даним напрямом перевірки. Цю суму, на наш погляд, слід назвати «оцінкою» або «припущенням», оскільки аудиту піддавалася тільки вибірка, а не вся сукупність (табл. 3.6.3).

Обчислену сумарну погрішність слід наводити в гр.3. Оцінка сумарної погрішності складається із суми оцінок по кожному показнику. Тепер оцінку сумарних помилок можна порівняти з попередньою оцінкою критерію істотності. Якщо обчислена сумарна помилка нижча від наведеної оцінки, фінансова звітність вважається прийнятною. В протилежному випадку аудитор вважати звітність непринятною і може або визначити, чи дійсно завищене показання перевищує зазначену величину, або представити звіт із застереженням чи негативний звіт. Додаткова робота аудитора в цьому напрямі полягає у визначенні ступеня погрішності за статтями.

**Запропонований розрахунок значень суттєвості відхилень сум
дебіторської заборгованості**

Показник	Припустима помилка	Оцінка загальної погрішності
Готівка		
Дебіторська заборгованість		
Запаси		
Попередній висновок про суттєвість		
Оцінка сумарної погрішності		

Загалом, для оформлення попереднього висновку про суттєвість необхідний досить високий професіоналізм.

Як вже зазначалося, в ході перевірки аудиторю необхідно зібрати вичерпні докази для складання об'єктивного звіту про достовірність фінансової звітності. Всі отримані докази аудиторю слід обов'язково документувати, тобто відображати в робочих документах.

Вимоги до змісту, порядку оформлення та кількості робочих документів процесу зовнішнього аудиту містяться у стандарті 230 «Документація».

Всі документи, підготовлені аудитором або отримані від клієнта і третіх осіб, мають допомагати ефективно проводити аудит, оперативно контролювати і правильно оцінювати результати перевірки. Для цього вони мають задовольняти певним вимогам, а саме: містить записи про планування аудиту; записи про характер, час проведення та обсяг виконаних аудиторських процедур; висновки, зроблені на підставі отриманих даних. Ці відомості мають бути достатньо повними і детальними, викладатися зрозуміло і не допускати різних трактувань.

До робочих документів аудиту відносяться плани і програми проведення аудиту; копії засновницьких документів та інших внутрішніх документів клієнта (протоколів, договорів, контрактів тощо); матеріали вивчення та оцінки систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю (описи, схеми документообігу тощо); результати аналізу господарських операцій та показників діяльності підприємства (розрахунки, таблиці, графіки тощо); записи про характер та обсяг проведених аудиторських процедур та їх результатах; копії переписки з клієнтом і третіми особами; записи усних обговорень аудитора із співробітниками підприємства, висновки експертів, копії бухгалтерських та інших фінансових документів клієнта тощо.

РОЗДІЛ 3

Склад, кількість і зміст робочих документів аудитор визначає самостійно з урахуванням характеру і складності роботи, що проводиться, стану бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю на підприємстві, рівень керівництва діяльністю бригади аудиторів. Робочі документи повинні мати такі реквізити: найменування і дата складання документа; найменування клієнта; період, за який проводиться аудит; зміст документа; підпис особи, що склала документ; дата перевірки і підпис особи, що перевірила документ. Після закінчення аудиту робоча документація підлягає здачі до архіву аудитора, де зберігається не менше п'яти років.

Аудиторська документація є власністю аудитора. Однак інформація, що міститься в ній, конфіденційна і не підлягає використанню без згоди клієнта.

Завершальним етапом кожної аудиторської перевірки є процес формування аудиторського звіту. В ході складання аудиторського звіту аудитор узагальнює результати перевірки, формує думку відносно достовірності звітності і відповідності діючому законодавству.

Щодо формування аудиторського висновку про достовірність фінансової звітності акціонерних товариств, то порядок його формування регламентується Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», вимогами до складання аудиторських висновків МСА 700 «Аудиторський висновок по фінансовій звітності» та вимогами НКЦПФРУ.

Аудиторський висновок, відповідно до цих вимог, повинен містити таку інформацію:

1) повне найменування юридичної особи; склад фінансової звітності або консолідованої фінансової звітності, звітний період та дата, на яку вона складена; також зазначається – відповідно до яких стандартів складено фінансову звітність або консолідовану фінансову звітність (міжнародних стандартів фінансової звітності або національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, інших правил);

2) твердження про застосування міжнародних стандартів аудиту;

3) чітко висловлена думка аудитора немодифікована або модифікована (думка із застереженням, негативна або відмова від висловлення думки), про те, чи розкриває фінансова звітність або консолідована фінансова звітність в усіх суттєвих аспектах достовірно та об'єктивно фінансову інформацію згідно з міжнародними стандартами фінансової звітності або національними положеннями

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

(стандартами) бухгалтерського обліку та відповідає вимогам законодавства;

4) окремі питання, на які суб'єкт аудиторської діяльності вважає за доцільне звернути увагу, але які не вплинули на висловлену думку аудитора;

5) про узгодженість звіту про управління (консолідованого звіту про управління), який складається відповідно до законодавства, з фінансовою звітністю (консолідованою фінансовою звітністю) за звітний період; про наявність суттєвих викривлень у звіті про управління та їх характер;

б) суттєву невизначеність, яка може ставити під сумнів здатність продовження діяльності юридичної особи, фінансова звітність якої перевіряється, на безперервній основі у разі наявності такої невизначеності;

7) основні відомості про суб'єкта аудиторської діяльності, що провів аудит (повне найменування, місцезнаходження, інформація про включення до Реєстру).

В аудиторському звіті за результатами обов'язкового аудиту підприємства, що становить суспільний інтерес, додатково до інформації, зазначених вище даних, має наводитися така інформація:

1) найменування органу, який призначив суб'єкта аудиторської діяльності на проведення обов'язкового аудиту;

2) дата призначення суб'єкта аудиторської діяльності та загальна тривалість виконання аудиторського завдання без перерв з урахуванням продовження повноважень, які мали місце, та повторних призначень;

3) аудиторські оцінки, що включають, зокрема:

а) опис та оцінку ризиків щодо суттєвого викривлення інформації у фінансовій звітності (консолідованій фінансовій звітності), що перевіряється, зокрема внаслідок шахрайства;

б) чітке посилання на відповідну статтю або інше розкриття інформації у фінансовій звітності (консолідованій фінансовій звітності) для кожного опису та оцінки ризику суттєвого викривлення інформації у звітності, що перевіряється;

в) стислий опис заходів, вжитих аудитором для врегулювання таких ризиків;

г) основні застереження щодо таких ризиків;

4) пояснення щодо результативності аудиту в частині виявлення порушень, зокрема пов'язаних із шахрайством;

5) підтвердження того, що аудиторський звіт узгоджений з додатковим звітом для аудиторського комітету;

РОЗДІЛ 3

б) твердження про ненадання послуг, заборонених законодавством, і про незалежність ключового партнера з аудиту та суб'єкта аудиторської діяльності від юридичної особи при проведенні аудиту;

7) інформація про інші надані аудитором або суб'єктом аудиторської діяльності юридичній особі або контрольованим нею суб'єктам господарювання послуги, крім послуг з обов'язкового аудиту, що не розкриті у звіті про управління або у фінансовій звітності;

8) пояснення щодо обсягу аудиту та властивих для аудиту обмежень.

У разі проведення обов'язкового аудиту декількома суб'єктами аудиторської діяльності вони повинні дійти згоди щодо результатів обов'язкового аудиту і надати спільний аудиторський звіт. У разі незгодження позицій кожен суб'єкт аудиторської діяльності повинен навести свою думку в окремому пункті аудиторського звіту із відповідним обґрунтуванням.

У сучасних умовах стало неминучим оновлення форм та методів управління економікою, особливо на регіональному рівні. Таким чином, запропоновані вище заходи щодо удосконалення організації і методики аудиту фінансової звітності сприятимуть ефективному проведенню аудиту підприємств, що становлять суспільний інтерес, та стануть дієвим механізмом мобілізації капіталу підприємницьких структур, зокрема, й сталого регіонального розвитку в цілому.

Список використаних джерел

1. Аренс Э. А., Лоббек Дж. К. Аудит: учебник. Москва: Финансы и статистика, 2001. 551 с.
2. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» №2258-VIII від 21.12.2017 р.
3. Закон України «Про аудиторську діяльність» № 3125-XII від 22.04.1993 р.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» №996-XIV від 16.07.1999 р.
5. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (частина 1–3) / ред. колегія: М. І. Бондар, Н. І. Гаєвська, В. В. Галасюк, В. В. Дабіжна та ін. / Міжнародна федерація бухгалтерів. Аудиторська Палата України. Київ: 2015 URL: <http://www.apu.com.ua/891-mizhnarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-audit-oglyadu-inshogo-nadannya-vpevnenosti-ta-suputnikh-poslug-vidannya-2014-roku>

3.7. АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В. М. Пасенко, К. Р. Іляшенко

Аграрне виробництво важливе для національного та глобального економічного розвитку, оскільки визначає продовольчу безпеку та формує передумови національного економічного зростання. Аграрна галузь України формує суттєву частину валового продукту, належить до трійки лідерів за експортними надходженнями. Враховуючи тенденцію щодо посилення аграрної спеціалізації української економіки, залишається актуальним забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва. Український аграрний ринок з кожним роком все більше інтегрується до світового ринку, займає провідні позиції у світовому сільськогосподарському виробництві та експорті. Проект «Україна-2020» [5], в числі інших, акцентує увагу проблематиці сталого розвитку аграрного сектору економіки та розвитку сільського господарства в нашій країні. Сталий економічний розвиток – як у галузевому, так і в регіональному вимірах – є необхідною умовою довгострокового та збалансованого економічного зростання України. Основні функції аграрного ринку в контексті сталого розвитку наведені на рис. 3.7.1.

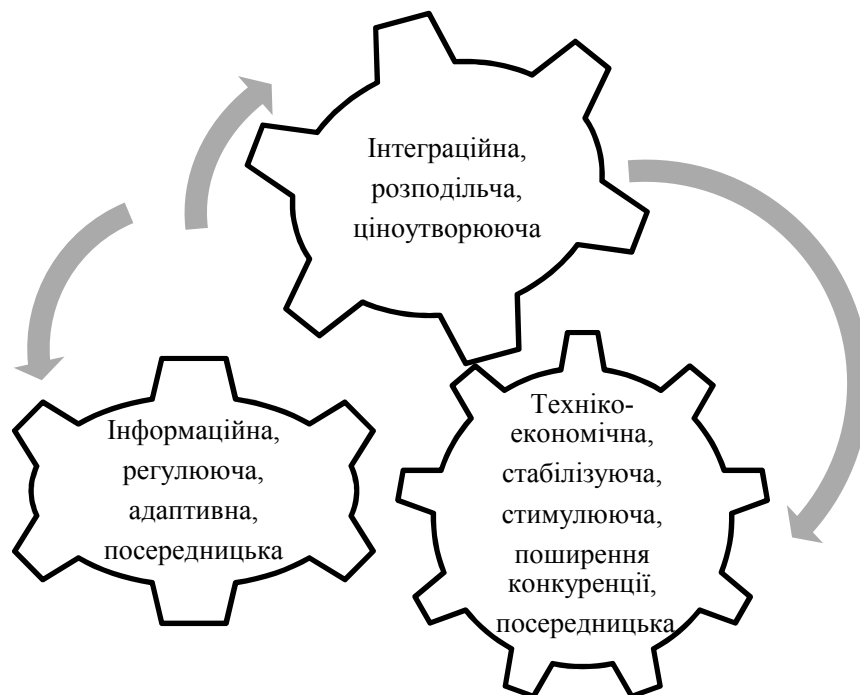

Рис. 3.7.1. Основні функції аграрного ринку
Складено за: [16, с. 58, 12, с. 236]

РОЗДІЛ 3

Продовольчий ринок, як і аграрний, являє собою систему економічних відносин, які виникають для того, щоб функціонував агропромисловий комплекс в цілому [11, с. 4]. Стан ринку аграрної продукції характеризують процеси його формування і функціонування, а найважливішими показниками є співвідношення попиту та пропозиції, динаміка та рівень цін. Конкурентоспроможність аграрного сектору економіки відображає його здатність конкурувати як на національному ринку так і на світовому. Ключовими складовими конкурентоспроможності аграрного виробництва є використання наявних конкурентних переваг, ефективне використання ресурсів виробництва, висока спроможність задовольняти споживчі потреби, гнучко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури. На формування конкурентних переваг аграрного сектору значний вплив здійснюють матеріально-технічне та кадрове забезпечення, максимальна реалізація всіх можливих ресурсів, раціональна спеціалізація, сучасна організація виробництва сучасна ефективна державна аграрна політика. До зовнішніх чинників, які впливають на формування конкурентних переваг галузі, належать: світова цінова динаміка, ринкове середовище світового ринку аграрної продукції, усталені зовнішньоекономічні зв'язки, наявність світових конкурентів.

Трансформація аграрного сектору економіки в Україні відображає зміни існуючого порядку функціонування ринку аграрної продукції, організацію правових, економічних, технічних заходів на підвищення ефективності виробництва, посилення міжнародної конкурентоспроможності, забезпечення продовольчої безпеки країни. Реформи аграрного сектору України значною мірою залежать від рівня інтеграції країни до світових та регіональних інтеграційних структур. Суттєвий поштовх розвитку аграрного сектору країни дало членство в СОТ, що дозволило розширити експортні ринки, удосконалити виробничі технології аграрної продукції, знизити витрати через усунення подвійних стандартів при реалізації продукції як на національному, так і на світовому ринку. Укладення Угоди про асоціацію з ЄС також стало вагомим етапом адаптації всієї національної економічної системи та її аграрної складової до стандартів функціонування світового ринку. Численні зміни до законодавства України покликані забезпечити ефективне реформування галузі. Так, посилюється функція державного контролю в питаннях виробництва харчових продуктів, організації тваринницької галузі, посилення інформаційного забезпечення землекористування [6–9].

Разом з тим, залишаються невирішеними численні питання, що обмежують подальший розвиток галузі [1]: відсутність повноцінного

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ринку землі, неврегульований економічний та юридичний статус селянських господарств, зменшення посівних площ кормових культур, збільшення собівартості виробництва продуктів тваринництва тощо.

В Україні висока частка сільськогосподарських земель порівняно з іншими європейськими країнами (рис. 3.7.2).

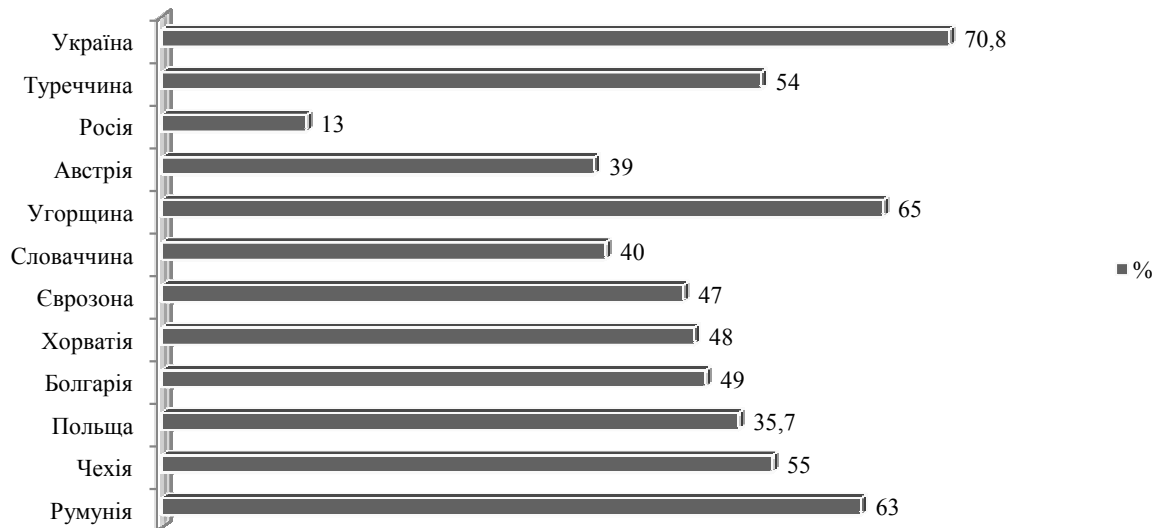

Рис. 3.7.2. Частка ріллі від загальної площі країни, %
Складено за: [20, 3]

Однак недостатня розвиненість ринку землі та недостатній рівень ефективності сільськогосподарського виробництва обмежують ціноутворення в орендних відносинах (рис. 3.7.3).

Виробництво та експорт аграрної продукції в Україні зростають упродовж тривалого періоду. Так, експорт сільськогосподарської продукції склав у 2018 році 18,8 млрд. дол. США, та збільшився на 5 % відповідно з попереднім роком (у 2017 р. – 18,2 млрд. доларів США). Частка експорту аграрної продукції у 2018 році склала 39,8 %. Україна входить до групи провідних світових експортерів аграрної продукції (табл. 3.7.1).

Україна входить до топ-10 виробників зернових у світі. У світовому експорті аграрної продукції, Україна займає провідні місця та лідируючі позиції у експорті зерна, пшениці, соняшнику, сої, ячменю, борошна, курятини, кукурудзи, ріпаку. Україну закономірно вважають гарантом продовольчої безпеки у світі. Експорт олійних, зернових культур формує економічний потенціал нашої країни. Експорт аграрної продукції займає велику частку у загальному експорті, до 40 % (рис. 3.7.4).

РОЗДІЛ 3

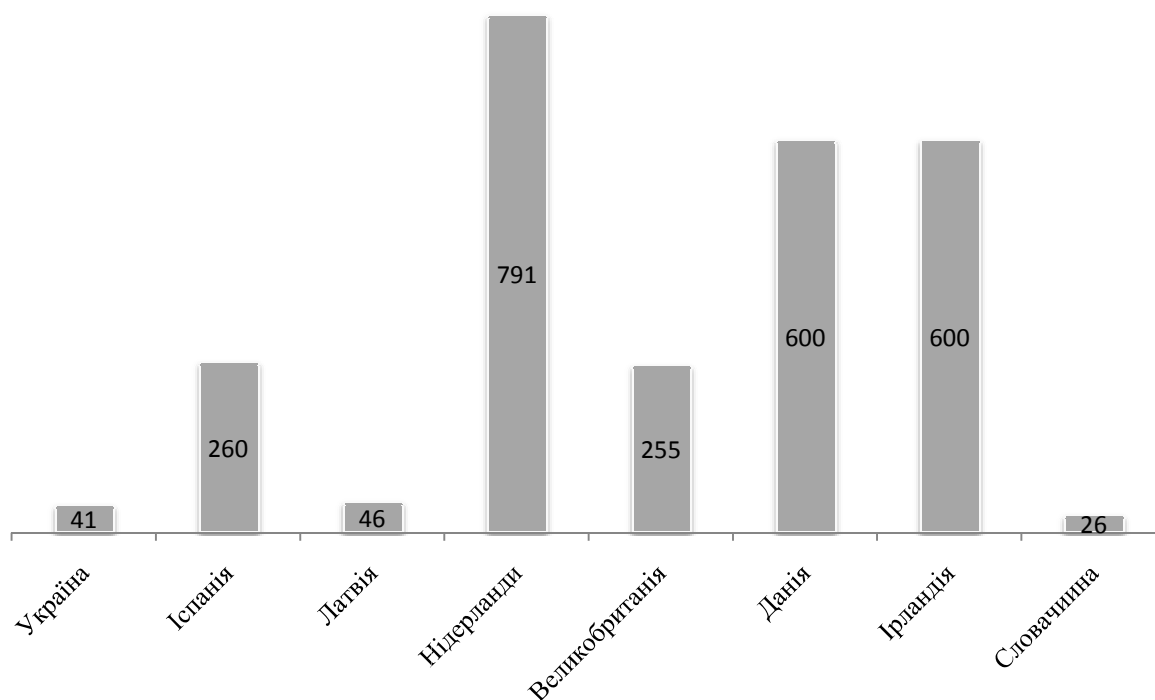

Рис. 3.7.3. Рівень орендної плати у країнах за 1 га землі, євро (2016)
Складено за: [23]

Таблиця 3.7.1

Експортний потенціал аграрного сектору економіки України

Показник	Місце у світі				
	2018	2017	2016	2015	2014
Зерно					
Соняшникова олія	2	2	3	3	2
Кукурудза	1	1	1	1	1
Пшениця	6	4	4	3	3
Ячмінь	3	6	6	5	3
Борошно	11	3	3	2	1
Волоський горіх	1	11	11	10	10
Курятина	6	3	3	3	8
Ріпак	4	7	7	7	3
Соя	7	8	8	8	8

Складено за: [22]

З огляду на важливість аграрної галузі в економіці України, постає питання щодо здійснення ефективної державної політики щодо її підтримки та регулювання. Формування такої політики визначається, в числі інших передумов, зобов'язаннями України в межах міжнародних інтеграційних угод. Державна аграрна політика призначена для

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

збалансування системи агропромислового виробництва, створення ефективної системи державної підтримки малого та середнього бізнесу, сприяння розвитку конкурентних переваг у виробництві продукції з високою доданою вартістю, підвищенню міжнародної конкурентоспроможності української аграрної продукції. Поширеним механізмом державної аграрної політики в багатьох країнах є субсидування аграрного сектору. Порівняння різних моделей, що застосовуються провідними учасниками світового ринку, відображено у табл. 3.7.2.

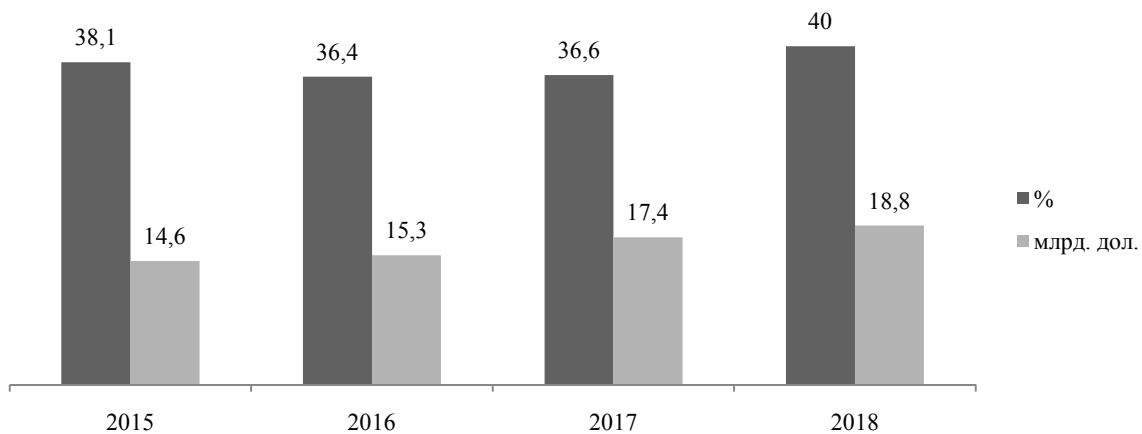

Рис. 3.7.4. Частка експорту продукції АПК
у загальному експорті України

Складено за: [2, 17]

Країни з розвинутим агросектором поступово переходять на моделі непрямой підтримки. В країнах ЄС традиційно використовуються субсидії двох видів – як пов’язані з виробництвом, так і прямі платежі за використання ресурсів.

В Україні державна політика субсидування аграрної галузі реалізовується, починаючи з 1991 р. За даними ОЕСР, до 2017 р. основна частка державної підтримки сільського господарства надходила на підприємства не як прямі державні субсидії, а у формі податкових пільг. Так, спеціальний режим оподаткування ПДВ діяльності у сфері сільського та лісового господарства і рибальства дозволяв не сплачувати до бюджету різницю між податковим зобов’язанням і податковим кредитом, а використовувати цю різницю для закупівлі виробничих ресурсів. Окрім спеціального режиму ПДВ, протягом декількох років аграрії були звільнені від значної частини податків, сплачуючи замість них фіксований сільськогосподарський податок у розмірі 1 % від доходів [15].

**Моделі субсидування аграрного сектору:
міжнародний досвід**

Модель підтримки сільського господарства	Переваги та перспективи	Недоліки та обмеження
Підтримка за рахунок прямих субсидій (ЄС-28)	Великі можливості контролю за агросектором та економікою в цілому, гарантія достатнього внутрішнього рівня запасів та зменшення впливу сезонних цінових коливань поряд зі збільшенням фінансової стійкості ферм, збільшення виробництва сприяє зниженню цін.	Значне навантаження на бюджет, майже не підйомне для країни, велике податкове навантаження. Негативний вплив на економіку, поступове зниження зайнятості населення, спотворення конкуренції на зовнішніх ринках, зниження продуктивності.
Відмова від прямої підтримки (Нова Зеландія)	Зниження державних витрат зменшує тиск на інвестиції, послаблює податкове навантаження, значне підвищення продуктивності на рівні ферм, витіснення експорту сировини експортом продукції з більшим рівнем доданої вартості.	Зниження рівня контролю за сільським господарством, короткострокові шоки для економіки, закриття великої кількості ферм.
Заміна прямої підтримки страховим захистом (США)	Зниження ризику банкрутства, підвищення стійкості сільськогосподарських виробників до сезонних коливань, гарантований рівень доходу.	Нерівномірність розподілу страхової підтримки (страхова підтримка надається у більшому розмірі для великих ферм).
Кредитна підтримка (Канада)	Збільшення вартості обладнання на одну людину, збільшення ефективності використання ресурсів, продуктивності праці (поступове заміщення людини машиною), підвищення попиту на кваліфікованих працівників.	Потенційна концентрація боргів в аграрному секторі економіки, збільшення державної частки на кредитних ринках, скорочення попиту на сезонну робочу силу (це в свою чергу, породжує попит на урбанізацію).
Підтримка науково-дослідних робіт (Нідерланди)	Підтримка власних наукових розробок знижує імпорту технологій та збільшує виробництво продукції з високою часткою доданої вартості.	Відсутність видимих результатів реформи в короткостроковому періоді.

Складено за: [15]

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Із 2017 р. в Україні змінилась система спеціального податкового режиму на прямі дотації. Розподіл прямої підтримки здійснювався пропорційно сплаченому ПДВ [14]. У 2018 р. уряд розподілив 6,3 млрд. грн. підтримки на спеціальні «ресурсні субсидії». Вони спрямовані на:

- 1) розвиток фермерських господарств;
- 2) компенсацію витрат на будівництво та реконструкцію;
- 3) підтримку та закупівлю молодняка ВРХ, молочного та молочном'ясного напрямку;
- 4) програму кредитної підтримки;
- 5) часткову компенсацію витрат на купівлю сільськогосподарського обладнання українського походження [15].

Субсидування національного аграрного виробництва – поширена практика провідних країн світу – експортерів продукції. В Україні політика підтримки галузі потребує прискорення та удосконалення в напрямі прямого субсидування, програм компенсації цінкових витрат, здешевлення кредитів, фінансування наукових досліджень і розробок.

Поширення органічного землеробства – одна із новітніх тенденцій світового аграрного виробництва. Ентузіасти органічного землеробства реалізують концепцію сталого розвитку. Міжнародна організація ІФОАМ активно запроваджує принципи органічного сільського господарства у світі, поширюючи успішний досвід локальних громад через світові форуми, конгреси тощо [21].

При цьому паралельно із завданням мінімізації шкоди навколишньому природному середовищу, захисту довкілля досягається і підприємницька мета. Органічне землеробство сьогодні – це ще і вигідно. У світі нині органічним виробництвом займаються у 172 країнах світу 2,3 млн. виробників, які зосереджені в Азії, Африці, Європі, Латинській Америці, Північній Америці та Океанії. Під виробництвом органічної продукції у світі зайнято 43,7 млн. га, з яких 40 % розташовано в Океанії, трохи менше – у Європі, близько 16 % – у Латинській Америці, приблизно 8 % – в Азії, та незначна кількість – в Африці та у Північній Америці [4].

Світовий споживчий ринок органічної продукції оцінюється в 60 млрд. євро, з яких 43 % припадає на США, 40 % – на Європейський Союз, 6 % – на Китай. За оцінками Eurostat [19], цей ринок надалі зростатиме, а його збільшення удвічі приведе до зростання потреби в органічних продуктах щонайменше на 60 млрд. євро. Саме це дає поштовх для України розширювати органічне виробництво та обробку органічних

РОЗДІЛ 3

земель (рис. 3.7.5). Адже, хоча Україна посідає нині 20 місце серед світових країн-лідерів органічного виробництва сільськогосподарської продукції та перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь у нашій державі, задіяних під вирощуванням різноманітної органічної продукції, становить лише трохи більше 1 %.

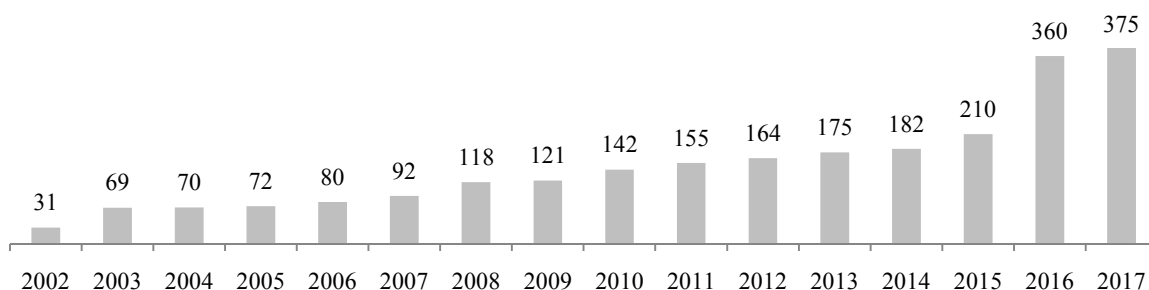

Рис. 3.7.5. Кількість сертифікованих органічних господарств України
Складено за: [18, 13]

Українські товаровиробники мають позитивний досвід органічного виробництва зернових, зернобобових та олійних культур, тому поширення органічного землеробства має стати важливим пріоритетом забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства. Україна займає 11 місце в Європі за площею вирощування органічної продукції. За останні роки ці площі збільшились на 138,4 тис. га або аж на 54 %. Це зумовлено зростанням популярності моделі здорового харчування, прагненням споживачів отримувати якісну та екологічно чисту продукцію. Зростає площа органічних угідь в Україні (рис. 3.7.6)

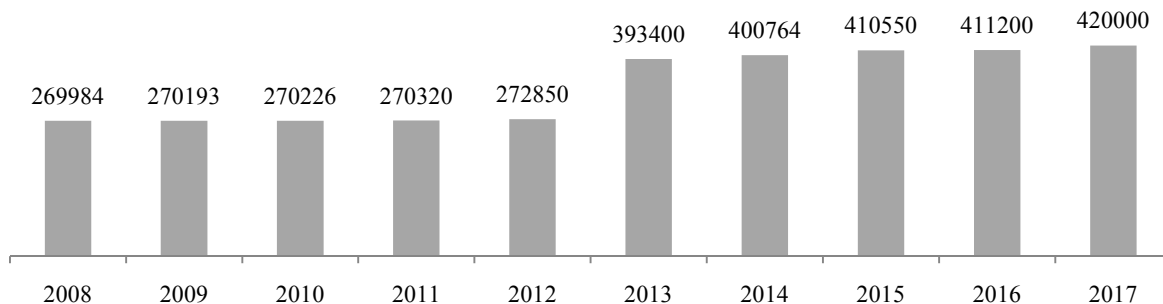

Рис. 3.7.6. Загальна площа органічних угідь в Україні [18, 13]

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Використання потужного аграрного потенціалу України дає можливість посилити свої позиції на світовому ринку органічної продукції. Споживчий ринок для якісної сертифікованої органічної продукції має можливості для зростання не лише на зовнішніх ринках, але і для національного покупця. Одночасно досягатимуться такі важливі для галузі цілі, як збереження та удосконалення родючості ґрунтів, відновлення біорізноманіття, насичення внутрішнього ринку якісною продукцією, розвиток сільських територій, підвищення економічної спроможності сільських громад.

Міністерством аграрної політики та продовольства України розроблено Стратегію розвитку аграрного сектору економіки України до 2020 року, в якій чітко окреслено цілі (рис. 3.7.7).

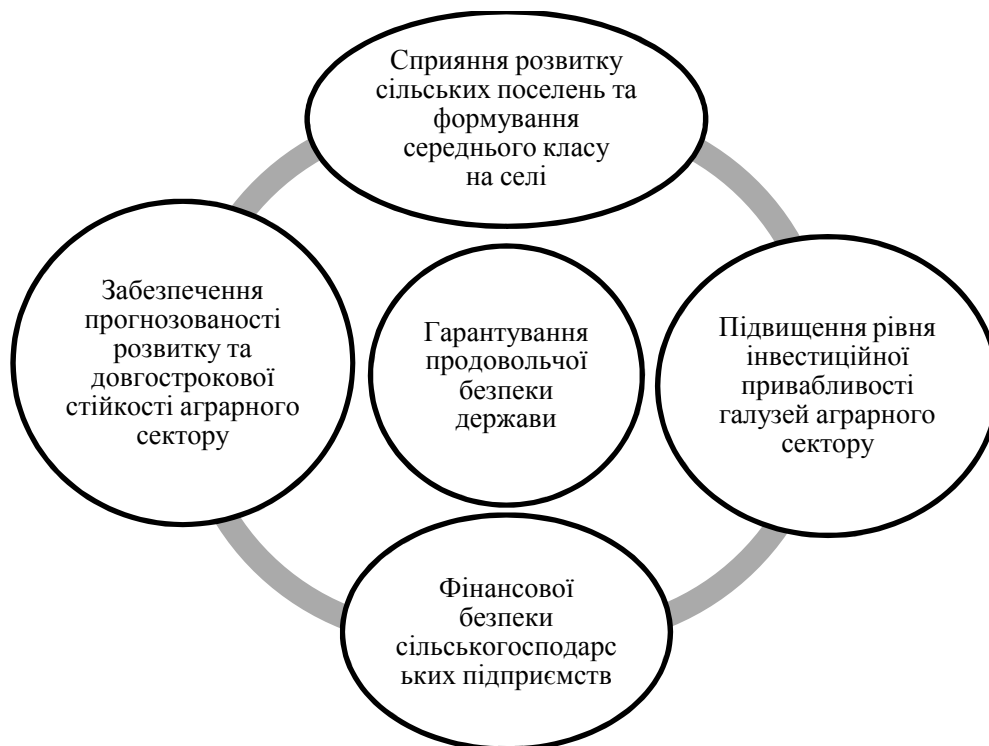

Рис. 3.7.7. Ключові стратегічні цілі розвитку аграрного сектору економіки України

Складено за: [10]

Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору української економіки визначено в числі пріоритетів державної політики, про що свідчить вищезазначена стратегія. З метою її реалізації визначені завдання:

1. Створення мотивації для того, аби підприємства робили акцент на технічне переоснащення та модернізували галузі аграрного виробництва, також стимулювали забезпечення аграрних підприємств новітніми

РОЗДІЛ 3

технічними засобами та машинами, інноваційним обладнанням, виробничою інфраструктурою, адже технічне переоснащення, інноваційне обладнання та технології забезпечують конкурентну спроможність аграрній продукції та аграрним підприємствам в цілому на світовому ринку.

2. Розвиток галузевих, міжкооперативних об'єднань виробників аграрної продукції та підвищення рівня їх відповідальності за формування та дотримання галузевих балансів, якість, безпечність продукції для споживачів, відповідність цієї продукції санітарним нормам.

3. Запровадження системи, яка б успішно узгоджувала економічні інтереси у сфері виробництва, переробки та, безпосередньо, торгівлі.

4. Створення системи спільної реалізації продуктів національного аграрного сектору економіки на цільових зовнішніх ринках.

5. Створення сприятливих умов для поглиблення переробки продукції, яка направляється на експорт.

6. Створення інфраструктури аграрного ринку і забезпечення доступу виробників до каналів збуту сільськогосподарської продукції, розширення можливостей участі малих форм господарювання в організованому ринку.

7. Раціональне розміщення: в залежності від спеціалізації аграрного виробництва, спираючись на кліматичні умови, породи ґрунтів, та в цілому – беручи до уваги природні умови.

8. Інноваційний розвиток, формування партнерських відносин між об'єднаннями сільськогосподарських виробників аграрної продукції, в сфері розвитку насінництва, селекції, племінної справи, техніко-технологічного забезпечення аграрного сектору.

9. Сприяння розвитку органічного землеробства, перш за все – у малих та середніх господарствах, тому що органічне землеробство дає можливість вирощувати органічну продукцію, яка користується попитом у світі [10].

Таким чином, аграрне виробництво – традиційна галузь виробничої спеціалізації України, провідна стаття українського експорту. З посиленням інтеграції національної економіки до світового та європейського ринків аграрної продукції посилюється дієвість стимулів щодо удосконалення виробничих технологій, прискорення реформ в аграрному секторі економіки, розширення асортименту якісної продовольчої продукції для подальшої експортної експансії. У світовому експорті аграрної продукції Україна займає провідні місця та лідируючі позиції у експорті зерна, пшениці, соняшнику, сої, ячменю, борошна, курятини, кукурудзи, ріпаку. Україна – гарант продовольчої безпеки не тільки в нашій країні, але й у світі, що посилює національні

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

конкурентні позиції. Посилюються позиції аграрної галузі України в органічному землеробстві, що відображає тенденції споживчих ринків провідних країн світу та дозволяє підвищити ефективність зовнішньоекономічної діяльності українських виробників.

Державна аграрна політика в Україні декларує стимулювання фермерського руху, створення успішної моделі господарювання в сільському господарстві, формування ефективного соціально відповідального власника на селі. Враховуючи реалії державної підтримки аграрної галузі в країнах ЄС, а саме: підтримка виробників заради підвищення їх продуктивності, гарантування якості виробленої продукції та безпечності продовольчої продукції для споживачів, підтримка сільських територій, реалізація заходів сталого розвитку та збалансованого природокористування, аграрна політика України потребує удосконалення. Ключовими напрямками державної аграрної політики в Україні слід визначити інноваційність – посилення наукоємності, удосконалення технологій аграрного виробництва та переробки сільськогосподарської сировини, та конкурентоспроможність – підвищення частки доданої вартості, створеної в галузі, посилення ефективності та продуктивності агропромислового виробництва.

Список використаних джерел

1. Гайдуцький П. І. Трансформація аграрного сектору економіки до ринкових умов. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 5–13.
2. Державний комітет статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1218_u.htm
3. Держгеокадастр. URL: <https://land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2016-roku-ta-dynamika-ioho-zmin-u-porivnianni-z-danymy-na-1-sichnia-2015-roku/>
4. Динаміка та перспективи розвитку ринку органічної продукції в світі та в Україні. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/dynamika-ta-perspektyvy-rozvytku-rynku-organichnoyi-produkciyi-v-sviti-ta-v-ukrayini>
5. ЗУ «Про стратегію сталого розвитку Україна 2020». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
6. ЗУ Про державний контроль, про харчові продукти та корми, здоров'я та благополуччя тварин. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19>
7. ЗУ «Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/639-2017-%D0%BF>

РОЗДІЛ 3

8. ЗУ «Про затвердження Порядку використання Державної геодезичної референтної системи координат УСК2000 при здійсненні робіт із землеустрою». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1646-16>

9. ЗУ «Про безпечність та гігієну кормів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19>

10. ЗУ «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/806-2013-%D1%80>

11. Кирилюк Є. М. Аграрний ринок як економічна категорія. *Сутнісні ознаки й особливості*: АгроСвіт. 2011. С. 1–9.

12. Кривончак О. В. Сутність аграрного ринку і його раціональна побудова. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 5. С. 235–239.

13. Милованов Е. В., Коняшин А. В. Органический рынок Украины: современное состояние и перспективы. *Проблемы агрорынка*. Январь – март. 2019 г. URL: http://organic.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/ukrainian_organic_market.pdf

14. Постанова КМ України «Про затвердження Порядку розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 році». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2017-%D0%BF>

15. Тарасенко А., Яблоновський Д. Яка модель субсидіювання аграрного сектору потрібна Україні. *Центр економічної стратегії*. 2018. 24 с.

16. Тимофіїва Г. С. Світовий ринок аграрної продукції. *Особливості участі України*. 2014. № 1. С. 56.

17. Український клуб аграрного бізнесу. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini

18. Федерація органічного руху України. URL: <http://organic.com.ua/>

19. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics>

20. FAOSTAT. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#compare>

21. IFOAM. URL: <https://www.ifoam.bio/en/our-library/organic-basics>

22. LandLord. URL: <https://landlord.ua/rejtingi/top-15-pozytsii-ukrainskoho-eksportu-aharnoi-produktsii/>

23. Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/land-prices-and-size-of-the-market-what-to-expect-for-ukraine-ua/>

3.8. ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В. В. Пасенко, Я. П. Пастернак

Аграрні підприємства – важливий сектор економіки будь-якої країни. Проблема формування інструментів економічного забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств в контексті співробітництва України з Європейським Союзом через призму нових геополітичних умов займає важливе місце в аграрній економічній науці, при цьому складові механізми дають можливість глибше зрозуміти сутність його функціонування.

Трансформація аграрного сектору в Україні має закласти підґрунтя для збалансованого комплексного розвитку підприємств, галузей, країни в цілому. Головне місце в цьому процесі належить проблемі забезпечення сталого розвитку підприємств аграрної сфери української економіки та інструментів його забезпечення. Основними інструментами досягнення цієї мети є забезпечувальні механізми соціально-економічного зростання й створенню умов щодо інтеграції з Європейським Союзом (далі – ЄС).

В ринкових умовах господарювання все більше українських компаній прагнуть продати свій товар не лише на українському ринку, а й за кордон. Вихід на закордонний ринок обіцяє розширення ринку збуту й додаткові прибутки. Українська сільськогосподарська продукція впевнено завойовує світові аграрні ринки. Особливо швидко зростають обсяги експорту сільськогосподарської продукції до країн ЄС. У травні 2019 року Україна посіла перше місце серед країн світу за обсягами зростання експорту аграрної продукції до країн Євросоюзу. Такій ситуації сприяє створена зона вільної торгівлі з країнами ЄС, яка дозволила отримати митні преференції українській продукції та товарам. Сприяє експорту сільськогосподарській продукції нульова експортна ставка ПДВ, яка дозволяє платникам ПДВ претендувати на бюджетне відшкодування податку, сплаченого у вартості товарів (послуг), використаних на виробництво вивезеної за кордон сільськогосподарської продукції. Отже, характеристика та удосконалення співробітництва України та ЄС є актуальним, адже сприятиме кращому розумінню сучасних відносин двох сторін з метою розробки і реалізації напрямів удосконалення державної євро інтеграційної політики.

За звітом Єврокомісії, за підсумками травня 2019 року Україна експортувала сільськогосподарської продукції до країн Євросоюзу на 519 млн євро, що на 173 млн євро більше, ніж у травні 2018 року. Таким

РОЗДІЛ 3

чином, за обсягами зростання експорту аграрної продукції до країн ЄС у травні 2019 року Україна посіла перше місце у світі. Друге місце за цим показником посів Китай (103 млн євро), третє – США (67 млн євро). Основними товарними позиціями експорту сільськогосподарської продукції стали: кукурудза, рослинна олія, пшениця, макуха та тверді відходи виробництва соняшникової олії, соя, м'ясо та субпродукти домашньої птиці, макуха та інші тверді відходи виробництва соєвої олії, олія соєва, тютюнові вироби та ячмінь [1]. Україна повинна серйозно розглядати свій природний потенціал у вигляді родючих земель та прагнути збільшувати експорт аграрної продукції. Оскільки експорт промислової продукції не зростає бажаними темпами, цей аспект набуває вирішального значення для економіки в середньостроковій перспективі. Для збереження позитивних тенденцій експорту сільськогосподарської продукції слід розглянути здобутки і перспективи глобального партнерства в цій сфері та особливості митного оформлення та оподаткування експорту аграрної продукції.

Відповідно до Митного кодексу України, експорт (остаточне вивезення) – це митний режим, відповідно до якого українські товари випускають до вільного обігу за межами митної території України без зобов'язань щодо їх зворотного ввезення (ст. 8, 2).

Українське законодавство містить різні визначення сільськогосподарської продукції, які залежать від сфери застосування. Найчастіше використовують таке: сільськогосподарська продукція – продукція (товари) рослинного чи тваринного походження, що підпадає під визначення груп 1–24 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – УКТ ЗЕД) (ст. 1, ЗУ «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10.07.2018 р. № 2496-VIII).

З точки зору податкового законодавства України цей термін має вужче значення, а саме: сільськогосподарська продукція (сільськогосподарські товари) – продукція / товари, що підпадають під визначення груп 1-24 УКТ ЗЕД, якщо при цьому такі товари (продукція) вирощує, відгодовує, виловлює, збирає, виготовляє, виробляє, перероблює безпосередньо виробник цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки таких товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки таких товарів (продукції), якщо вони були придбані або вироблені на власних чи орендованих потужностях (площах) для продажу, переробки або внутрішнього споживання (пп. 14.1.234, 30). Крім того, із цього поняття вилучається підакцизна продукція, крім виноматеріалів виноградних (коди УКТ ЗЕД – 2204 29 – 2204 30).

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Експортерам-новачкам при здійсненні експортних операцій слід пройти реєстрацію на митниці. Процедура акредитації на митниці здійснюється відповідно до Порядку обліку осіб, які здійснюють операції з товарами, затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 15.05.2015 р. № 552. Основна мета здійснення митного оформлення – підтвердження свідоцтв, отриманих під час митного контролю товарів, які перетинають митну територію України, і оформлення результатів такого контролю.

Узяття на облік юридичних та фізичних осіб – суб'єктів господарської діяльності проводять один раз у відповідному підрозділі будь-якої митниці:

1. За зверненням таких осіб, у т.ч. засобами електронного зв'язку, до відповідних підрозділів митниць.

2. Під час першого здійснення такими особами операцій із товарами (тобто експортно-імпортних операцій), контроль за якими відповідно до Митного кодексу України (далі – МКУ) й іншими актами законодавства України покладено на митниці Державної фіскальної служби (далі – ДФС).

Реєстрацію на митниці майбутній експортер може здійснювати особисто або через представника, повноваження якого підтверджені довіреністю чи письмовим договором між ним й особою, яку він представляє. Для взяття на облік слід подати заяву про взяття на облік особи, яка здійснює операції з товарами, за формою № 1-ЗЕД (додаток 1 до Порядку № 552). Заяву подають у паперовому вигляді безпосередньо до відповідного підрозділу митниці чи засобами електронного зв'язку на адресу Інформаційного порталу ДФС, з використанням надійних засобів ЕЦП із посиленими сертифікатами відкритих ключів. Слід звертатися до митниці з такою заявою після відкриття валютних рахунків, які використовуватимуть для ведення експортно-імпортних операцій.

Митне оформлення починається з надання митному органу митної декларації, а також усіх необхідних для здійснення митного контролю документів і свідоцтв про товари. Митна декларація – це основний документ для оформлення експорту та його відображення в бухгалтерському й податковому обліку. Форми бланків митної декларації затверджено постановою Кабінету міністрів України від 21.05.2012 р. № 450, а Порядок заповнення митних декларацій – наказом Мінфіну від 30.05.2012 р. № 651. Митну декларацію можна подавати в електронному чи паперовому вигляді.

При оформленні експорту сільськогосподарської продукції можуть знадобитися:

РОЗДІЛ 3

– сертифікат якості товару (видають акредитовані лабораторії). Необхідний у випадках, якщо продукцію, яку експортують, можна класифікувати в різних позиціях товарної номенклатури (наприклад, для зернових культур, які можуть бути різних класів, сортів тощо);

– сертифікат походження товару (наприклад, сертифікат EUR.1). Цим документом можна підтвердити українське походження товарів, а це дозволить провести митне очищення вантажу з використанням преференційної ставки мита, тим самим знижуючи вартість сільгосппродукції для одержувача. Сертифікат EUR.1 видає митниця безкоштовно за письмовою заявою експортера (Порядок заповнення та видачі митницею сертифіката з перевезення товару EUR.1 затверджено наказом Мініфіну від 20.11.2017 р. № 950);

– фітосанітарний та карантинний сертифікат (на сільгосппродукцію рослинного походження, згадану в Переліках об'єктів регулювання для цілей контролю за переміщенням територією України, а також імпорту, експорту та реекспорту, затверджених постановою КМУ від 12.05.2007 р. № 705). Видає такі сертифікати Державна служба з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (Державний фітосанітарний інспектор). Правила видачі фітосанітарного та карантинного сертифікатів затверджені постановою КМУ від 16.11.2016 р. № 829;

– міжнародний ветеринарний сертифікат (для сільгосппродукції тваринного походження). Такий документ видають державні інспектори ветеринарної медицини або уповноважені (офіційні) лікарі ветеринарної медицини (п.10 Порядку пропуску вантажів, підконтрольних службі державної ветеринарної медицини, через державний кордон України, затвердженого наказом Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 27.12.1999 р. № 9).

Для більшості видів сільськогосподарської продукції експортне (вивізне) мито відсутнє. Але є певні винятки. Наприклад, встановлене вивізне мито в розмірі 10 % для насіння льону, соняшнику та рижюю. Також вивізним митом обкладають експорт живої худоби та шкіряну сировину.

При проходженні акредитації на митниці та здійсненні митного оформлення експорту сільськогосподарської продукції можна звернутися за допомогою до митного брокера.

Розглянемо оподаткування податком на додану вартість (далі – ПДВ) експорту сільськогосподарської продукції. Вивезення товарів за межі митної території України – об'єкт обкладення ПДВ (п. 185.1, 3). Вцілому, вивезення товарів за межі митної території України (у т. ч.

**МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ
ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

сільгосппродукції) обкладають ПДВ за нульовою ставкою (п. 195.1.1, 3). Але, для операцій із вивезення за кордон окремих видів сільгосппродукції діють ПДВ-пільги.

Згідно з п. 63 підрозділу 2 розділу XX Податкового кодексу України, тимчасово звільняються від обкладення ПДВ операції з експорту:

- з 01.09.2018 до 31.12.2021 – соєвих бобів (товарна позиція – 1201 згідно з УКТ ЗЕД);
- з 01.01.2020 до 31.12.2021 – насіння свиріпи або ріпака (товарна позиція – 1205 згідно з УКТ ЗЕД).

Але такі пільги не діють для операцій із вивезення за межі митної території України в митному режимі експорту такої сільськогосподарської продукції сільгосп підприємствами – виробниками соєвих бобів, насіння свиріпи та ріпака, вирощених ними на землях сільськогосподарського призначення, які перебувають у власності таких сільськогосподарських товаровиробників або в їх постійному користуванні чи використовуються ними на правах оренди (суборенди) або емфітевзису. У таких випадках застосовують нульову ставку ПДВ.

Застосовуючи ПДВ-пільги під час експорту, платники змушені зменшувати податковий кредит нарахуванням компенсуючих податкових зобов'язань, тому не можуть розраховувати на бюджетне відшкодування з ПДВ за такими постачаннями. Тобто, під час експорту пільгової сільгосппродукції ПДВ експортери не сплачують, водночас вони змушені нараховувати компенсуючі податкові зобов'язання за п. 198.5 Податкового кодексу України. Такі компенсуючі податкові зобов'язання оформлюють зведеною накладною (код ознаки 1) із типом причини «09» – Складена на постачання для операцій, які звільнені від оподаткування податком на додану вартість.

Аналізуючи зазначене вище, підсумуємо, що експортерам, платникам ПДВ, більш вигідніша нульова ставка ПДВ, оскільки операція, яку обкладають нульовим ПДВ, відповідно до Податкового кодексу вважається обкладеною ПДВ операцією, і тому в експортерів лишається право на податковий кредит та бюджетне відшкодування податку, сплаченого у вартості придбаних товарів і послуг, що використані для виробництва такої сільгосппродукції.

Базу оподаткування для експортних постачань, які обкладають нульовим ПДВ, визначають виходячи з договірної (фактурної) вартості експортної продукції. Таку вартість перераховують у гривні за курсом НБУ на дату виникнення податкових зобов'язань. При цьому є обмеження мінімальних рівнів бази оподаткування ПДВ. Тобто база обкладення ПДВ не повинна бути меншою за:

РОЗДІЛ 3

- ціну придбання для сільгосппродукції, купленої в третіх осіб;
- звичайну ціну для самостійно виготовленої продукції.

Датою виникнення податкових зобов'язань у разі експорту товарів є дата оформлення митної декларації, що засвідчує факт перетину митного контролю України, оформленої відповідно до вимог митного законодавства (п. 187.1, ПКУ). При цьому правило першої події щодо ПДВ не діє. Під час отримання попередньої оплати за експортним контрактом податкові зобов'язання за експортними операціями не виникають.

Дискусійним питанням є: що вважати датою виникнення ПДВ-зобов'язань, якщо дата оформлення митної декларації не збігається з датою перетину кордону товарами (тобто з датою їх фактичного вивезення)? Відповідно до останніх роз'яснень в листах ДФСУ такою датою вважають саме дату оформлення митної декларації, заповненої відповідно до вимог Митного кодексу України. Отже, експортери, платники ПДВ складають експортну податкову накладну саме на таку дату.

Розглянемо особливості заповнення податкової накладної. Податкова накладна на експорт не видається покупцеві, тому при заповненні цього документу слід поставити позначку та обов'язково зазначити тип причини «07» – Складена на операції з вивезення товарів з митної території України (п. 8, 4). Якщо підприємство здійснює постачання власно вироблених сільськогосподарських товарів, у другій частині порядкового номера податкової накладної слід вказати код «2».

У разі здійснення операцій із вивезення товарів за межі митної території України в рядку «Отримувач (покупець)» указують найменування (П.І.П.) нерезидента, країну, у якій зареєстрований покупець (нерезидент), а в рядку «Індивідуальний податковий номер отримувача (покупця)» відображають умовний ПІН «300000000000», рядок «Податковий номер платника податку або серія (за наявності) та номер паспорта» не заповнюють (п. 12, 4).

Табличну частину експортної податкової накладної заповнюють з урахуванням таких особливостей:

- у графі 8 «Код ставки» указують код 901;
- графу 11 «Сума податку на додану вартість» податкової накладної не заповнюють у разі здійснення, зокрема, операцій що підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою;
- інші графи такої податкової накладної заповнюють у загальному порядку.

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

За умови вивезення сільськогосподарських товарів у митному режимі експорту платник ПДВ має право на бюджетне відшкодування ПДВ, сплаченого (нарахованого) постачальникам товарів (послуг), використаних під час виробництва та реалізації такої продукції. Таке відшкодування здійснюють у загальному порядку.

Задекларувати на бюджетне відшкодування можна всю суму оплаченого від'ємного ПДВ у межах реєстраційного ліміту або її частину. При цьому обов'язково слід заповнити і подати додатки Д3 та Д4 до декларації з ПДВ. Суму бюджетного відшкодування за бажанням експортера можуть перераховувати на його банківський рахунок та /або в рахунок сплати грошових зобов'язань чи погашення податкового боргу з інших платежів, що сплачують до Державного бюджету.

Розглянемо особливості оподаткування суб'єктів підприємництва, які обрали спрощену систему оподаткування. Експортну виручку від продажу сільгосппродукції платника єдиного податку 3 групи включають до його оподаткованого доходу. Датою отримання доходу є дата надходження коштів на поточний (а не розподільчий) рахунок. Дохід в інвалюті перераховують за курсом НБУ на дату отримання такого доходу. Тож цей дохід оподатковують у загальному порядку.

Для платників єдиного податку 4 групи (сільгосптоваровиробників) такі операції не впливають на розмір єдиного податку, оскільки в них база оподаткування залежить від площі землі та її нормативно-грошової оцінки.

Для суб'єктів господарювання, які знаходяться на загальній системі оподаткування та сплачують податок на прибуток підприємства податкових різниць, пов'язаних із експортом сільгосппродукції, у Податковому кодексі України не передбачено. Тому, експортна виручка, збільшуючи дохід у бухгалтерському обліку, збільшує базу для нарахування податку на прибуток (бухгалтерський фінансовий результат). Тут можливе тільки коригування фінансового результату до оподаткування за контрольованими операціями (якщо експорт сільгосппродукції потрапить до кола таких), та й то – лише в платників податку на прибуток, які застосовують різниці з р. III Податкового кодексу України.

Отже, узагальнимо особливості оподаткування експорту сільськогосподарської продукції у табл. 3.8.1.

При здійсненні експорту сільськогосподарської продукції слід звернути увагу на порядок здійснення валютного контролю в Україні. Проте, з введенням в дію Закону України «Про валюту та валютні операції в Україні» втратили чинність ряд нормативних документів та внесені зміни в до Законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про

РОЗДІЛ 3

Національний банк України», «Про страхування», «Про банки і банківську діяльність» та до інших нормативних документів. У внесених змінах прослідковується лібералізація валютного регулювання.

Таблиця 3.8.1

Оподаткування експорту сільськогосподарської продукції

Податок	Ставка	Особливості оподаткування
ПДВ	0%	На основі пп. 195.1.1 ПКУ це загальна ставка для всіх експортованих товарів. При експорті такої продукції виникає право на відшкодування від'ємного значення ПДВ (відшкодування податкового кредиту з ПДВ). Базою нарахування ПДВ за нульовою ставкою для самостійно виготовленої продукції є звичайна ціна, а для придбаних товарів – ціна придбання.
	20%	На основі п. 63 підрозд. 2 Перехідних положень ПКУ є список звільнених від ПДВ товарів. Серед сільськогосподарської продукції під звільнення потрапляють: соєві боби. З 2020 року – насіння свірипи та ріпаку. Однак, для експортерів-виробників такої продукції діє ставка 0% (детальніше п. 63 підрозд. 2 Перехідних положень). Для таких товарів не здійснюється відшкодування податкового кредиту з ПДВ, як для інших експортних. Більше того, при використанні товарів у звільненій від ПДВ діяльності, підприємство нараховує компенсуючі податкові зобов'язання з ПДВ (п. 198.5 ПКУ).
Податок на прибуток	18%	Збільшує дохід, а отже, й прибуток. Специфічного оподаткування немає. Податкових різниць теж немає.
Єдиний податок	3(5)% для 3 групи	Збільшує оподатковуваний дохід. Оподатковується у загальному порядку.
	Від обсягу угідь – 4 група	Не впливає, так як база оподаткування залежить від площі землі та її нормативно-грошової оцінки.
Мито	Без мита	Здебільшого мито відсутнє.
	10%	Для насіння льону, соняшника, рижю (Закон від 10.09.1999 р. № 1033.)
	21%	Для живої великої рогатої худоби, крім чистопородних племінних, для живих овець (Закон від 07.05.1996 р. № 180).

Основні причини суто європейського напрямку:

- існуюча система заважала припливу капіталу в Україну;
- підписана Угода про асоціацію між Україною та ЄС (з 2021 року Україна повинна домовитися з ЄС щодо нових валютних правил);
- для реалізації вищеназваної Угоди необхідна адаптація законодавства під Директиву Ради ЄС 88/361/ЄЕС про свободу руку капіталу.

МОБІЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Отже, на сьогоднішній день залишилось валютне регулювання зовнішньоекономічних операцій з боку НБУ по строкам розрахунків за ЗЕД-контрактами, які не повинні перевищувати 365 днів. Тобто, при отриманні попередньої оплати за відвантажену продукцію необхідно відвантажити товари протягом 365 днів. Якщо підприємство відвантажило товар на експорт, то отримати гроші теж слід протягом даного строку. Однак санкції за порушення строку скасовані.

Проведене дослідження оподаткування експорту сільськогосподарської продукції дозволяє стверджувати, що двосторонні відносини між Україною та ЄС поглибилися. Тобто, з дня набуття чинності Угодою про асоціацію [5], зокрема Угодою про глибоку та всеохопну зону вільної торгівлі 1 вересня 2017 року. Завдяки цьому поліпшився позитивний розвиток двосторонніх торговельних відносин та поступово проводяться реформи в Україні. Понад два роки активно впроваджується безвізовий режим для українських громадян, які подорожують до Європейського союзу. Зростання двосторонньої торгівлі України та ЄС свідчить про позитивні результати цієї співпраці. Україна та ЄС знаходяться на шляху впровадження глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі. Проте для сприяння розвитку торгівлі необхідно ліквідувати технічні бар'єри, зокрема досягти спільної домовленості та удосконалити митні процедури, технічні регламенти, санітарні та фітосанітарні системи. Для цього Україні необхідно проводити подальше реформування технічного регулювання, зокрема прискорити прийняття галузевого та горизонтального законодавства, в тому числі у сфері ринкового нагляду. Але при включенні відповідного законодавства ЄС у своє законодавство Україна не повинна забувати про захист економічних інтересів вітчизняних компаній. Європейський вибір України відкриває нові перспективи співробітництва з розвинутими країнами континенту, надає можливості економічного розвитку, зміцнення позицій України у світовій системі міжнародних відносин.

У процесі дослідження встановлено зв'язок між сталим розвитком аграрної сфери і конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції, яку виробники зможуть експортувати. Аграрна продукція є важелем сталого розвитку, реальним засобом підвищення економічного зростання підприємств. Підприємства, що випускають неконкурентоспроможну продукцію і використовують застарілі технологічні процеси, не матимуть успіху в довготривалій перспективі.

РОЗДІЛ 3

Основними складовими інструментів сталого розвитку є: дотримання економічних законів розвитку, збалансований розвиток виробничого потенціалу, оптимізація умов щодо інтеграції з Європейським Союзом.

Список використаних джерел

1. Аграрний експорт з України до ЄС збільшився на рекордну у світі суму. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2745914-agrarnij-eksport-z-ukraini-do-es-zbilsivsa-na-rekordnu-u-sviti-sumu.html>
2. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. №4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Про затвердження форми податкової накладної та Порядку заповнення податкової накладної : наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2015р. № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

РОЗДІЛ 4

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

4.1. НОВА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ЗРІЗ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В. І. Захарченко

Ситуація, що склалася в суспільному й, зокрема, економічному просторі України у зв'язку з російською агресією, активізацією процесів глобалізації та регіоналізації, загостренням протиріч між регіонами (через політичну різновекторність поглядів населення та глибоку асиметрію рівнів соціально-економічного розвитку), потребує оновлення регіональної політики і в теоретичному, і в практичному плані. При цьому нова регіональна політика має відповідати засадничим принципам і основним заходам реформи децентралізації, оскільки також передбачає перерозподіл владних повноважень і ресурсів між центром і регіонами, а тому є її регіональним зрізом.

Регіональна політика, в нашому розумінні, – це система цілей, принципів та механізмів, що визначають узгоджені дії центральних і регіональних, у т. ч. й місцевих, органів влади щодо забезпечення збалансованого розвитку країни в просторовому (регіональному) аспекті та досягнення високого рівня життя людей незалежно від місця їхнього проживання.

З кінця 1980-х рр. розвинені країни світу при проведенні регіональної політики взяли на озброєння парадигму нового регіоналізму. Від парадигми старого регіоналізму вона принципово відрізняється тим, що головний акцент робить не на пряму державну підтримку відсталих регіонів і територій, а на активізацію їх ендогенного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності, передусім міжнародної.

Регіональна політика в Україні також проводиться у світлі парадигми нового регіоналізму, що знайшло відображення в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (ДСРР-2020). В її основі лежить інтегрований підхід, що передбачає синергію трьох складових, а саме [2]:

– секторального (галузевого) підходу, у т. ч. зміцнення конкурентоспроможності регіонів на основі оптимізації та диверсифікації структури регіональної економіки;

РОЗДІЛ 4

– територіального (просторового) розвитку шляхом досягнення рівномірного та збалансованого розвитку територій, у т. ч. на рівні «місто – приміська територія – сільська територія», зміцнення потенціалу периферійних територій, проведення адміністративно-територіальної реформи та ін.;

– реформування управлінської складової регіонального розвитку, у т. ч. створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування регіонального розвитку, оптимізації системи територіальної організації влади, формування ефективного і прозорого механізму фінансового забезпечення регіонального розвитку, гарантування фінансової дієздатності місцевих бюджетів та місцевих громад.

Відповідно до наведених складових у ДСРР-2020 визначено три базові цілі нової регіональної політики: 1) підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; 2) територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток; 3) ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку. У стратегії також визначено пріоритетні напрями розвитку регіонів та механізм її реалізації (план заходів, регіональні стратегії та плани щодо їх реалізації, угоди між Урядом та регіональними органами влади, державні програми розвитку регіонів і окремих територій тощо).

Розглянемо деякі питання і заходи з реалізації ДСРР-2020 в розрізі основних напрямів нової регіональної політики України.

Міжрегіональна інтеграція в межах національної держави. Ще в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року проблеми міжрегіональної відчуженості замовчувалися й, відповідно, не ставилося жодних завдань щодо їх вирішення. Але в ДСРР-2020 (після окупації Росією Криму і частини Донбасу – ОРДЛО) ці проблеми – щодо підвищення територіальної згуртованості українських регіонів та відновлення територіальної цілісності країни – вийшли на перший план. При їх вирішенні необхідно виходити з реалій російсько-української війни та спроб Росії провести політичну й територіальну дезінтеграцію України через федералізацію та автономізацію окремих регіонів, зокрема Донбасу. Відповіддю на це має стати реформа децентралізації, причому не тільки на місцевому, а й на регіональному рівні: з оптимальним розподілом прав і повноважень між центром і регіонами, регіонами і територіальними громадами (на основі принципу субсидіарності). Регіони мають одержати стільки прав і повноважень та фінансових ресурсів, щоб вони могли реально впливати на свій розвиток, активізувати його, але при цьому не підривалися базові засади української державності. Тому закон про особливий статус для ОРДЛО

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

має містити норми щодо їх відбудови, реінтеграції в матір-Україну, а не норми щодо їх політичної самостійності (з подачі Росії) на кшталт блокування законодавчих актів України, контролювання т. зв. народною міліцією державного кордону України з Росією, проведення самостійної зовнішньої політики.

Підвищенню територіальної згуртованості регіонів в межах міжнародно визнаних кордонів України має сприяти реалізація Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 13.12.2017 № 1071. Вона передбачає відновлення економіки, критичної інфраструктури та соціальної сфери Донецької і Луганської областей, які безпосередньо постраждали від російської агресії, а також Дніпропетровської, Запорізької й Харківської області, які зазнали суттєвого негативного впливу від неї. На виконання програми у 2017–2020 рр. передбачається спрямувати 4,8 млрд. грн., в т. ч. 2,2 млрд. грн. за рахунок коштів державного бюджету. Після звільнення окупованих територій, в т. ч. й АР Крим, програма має бути уточнена із врахуванням пропозицій зарубіжних фахівців, зокрема Агентства міжнародного розвитку США, на сайті якого представлена програма відновлення економіки східної України. Наразі нагальними є питання допомоги учасникам АТО/ООС та 1,4 млн. переселенців зі Сходу і Півдня України, що постраждали від російської агресії.

Територіальної єдності українських регіонів неможливо досягти без зміцнення їх соціальної згуртованості і насамперед регіонів східної України. Ця проблема настільки важлива, що з 2017 р. ООН відстежує заходи і тренди щодо її вирішення на основі Індекса соціальної згуртованості та примирення для східної України. Цей індекс включає чотири групи показників (в діапазоні від 0 до 10): готовність до діалогу; толерантна та активна громадянська позиція; зниження негативних тенденцій насильства; зниження негативних трендів міграції. Їх аналіз показав, що особливо позитивною є тенденцією до зростання готовності жителів східних регіонів країни до діалогу з різноманітними соціальними та політичними групами; у 2018 р. субіндекс за показниками готовності зріс на 0,4 бала і склав 6,6 бала [10].

На територіальну консолідацію українських регіонів, відстоювання суверенітету й територіальної цілісності Української держави у боротьбі із зовнішньою агресією орієнтований і Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» від 13.10.2015 № 580, що передбачає реалізацію низки відповідних заходів.

РОЗДІЛ 4

Об'єктивності ради варто зауважити, що забезпечити політичну й соціальну згуртованість українських регіонів досить складно в силу таких причин:

1) їх жителі належать до різних цивілізацій (західної та православної – за С. Хантінгтоном, євроатлантичної та євразійської – за С. Пирожковим), багато століть перебували у складі різних країн та імперій, далеко не однаково шкодують за розпадом СРСР (17 % на Заході і 57 % в Донбасі) та ідентифікують себе європейцем (59 % на Заході і 28,5 % на Сході, зокрема 11 % в Донбасі), а тому об'єктивно мають різну ментальність щодо мови, культурних уподобань, національних героїв тощо [3; 12, с. 52; 16, с. 52];

2) країни-сусіди, особливо Росія, та регіональні політичні еліти «олігархічної масті» (дніпровські, донецькі, вінницькі та інші клани), зазвичай недоброчесні, а тому використовують карту ментальності для того, щоб досягати своїх корисливих інтересів;

3) загальмувався процес формування середнього класу, а відтак, і громадянського суспільства та його зв'язків з державою;

4) відбулося падіння добробуту переважної більшості громадян, зокрема порівняно з країнами-сусідами (в т. ч. і з Росією);

5) об'єктивно необхідне повернення українськості на українські етнічні землі проводиться методом проб і помилок (без належного наукового супроводу, врахування зарубіжного досвіду тощо).

Примітивні підходи і бажання швидко («кавалерійським наскоком») вирішити складні проблеми українізації зрусифікованих регіонів призводять до багатьох негативних наслідків. В підсумку ми маємо те, що російськомовні патріоти, які боронять українську землю від російського окупанта, уже якісь не такі, не справжні українці, а деякі фільми-шедеври на російській мові мають такий відразливий дубляж українською, що навіть заядлі українофіли, типу автора цих рядків, задаються питанням: а для чого це необхідно і що це дає? Хоча з позицій розбудови Української держави повернення «генетичного коду» зрусифікованим українським землям не має альтернативи.

У дуже тонких питаннях українізації зрусифікованих регіонів обов'язково слід враховувати ментальність людей, які там проживають. В протилежному разі це викликатиме жорсткий супротив. Ми вважаємо, що ставку слід зробити на «м'яку силу»: на знайомство російськомовних громадян із шедеврами української літератури, кіно і театру, на якісні україномовні телепрограми, на виступи популярних україномовних артистів тощо. Це може дати більший ефект, ніж введення 60-відсоткових квот українського мовлення на місцевих теле- і радіостудіях. А запровадження української мови не тільки на державній

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

службі, а і в багатьох публічних сферах, що передбачається Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, варто було б розтягнути в часі, щоб доросле російськомовне населення мало триваліший часовий відрізок для вивчення української мови. На перехідний період слушною може бути реалізація ініціативи Мінкульту щодо відкриття державного російськомовного каналу, але тільки після того, як українським мовленням будуть охоплені всі українські території, в т. ч. й окуповані Росією. Багатообіцяючою є й ініціатива Мінкульту щодо запрошення молоді, зокрема студентів, з невідконтрольних українських територій в гості чи на практику на відконтрольну територію, щоб знайомитися з життям в Україні, особливо в Західній, особисто, а не з фейків російських ЗМІ.

Для українізації зрусифікованих регіонів дуже важливо забезпечити поширення україномовного контенту в освітньому просторі, особливо в Харківській (де 66 шкіл з російською мовою навчання), Запорізькій (35), Одеській (34) та Дніпропетровській (31) областях. Цьому мають сприяти ст. 25 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та ст. 7 Закону України «Про освіту» № 2145-VIII, що визначає мову навчання. На думку фахівців у галузі конституційного права, усі ці норми цілком відповідають ст. 10 Конституції України про статус української мови як державної. Вони також не відміняють частини п'ятої ст. 53 Конституції, якою гарантується право національних меншин та корінних народів на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Звичайно, в українське законодавство мають бути імплементовані пп. 1, 11–18 Гаазьких рекомендацій щодо прав національних меншин і корінних народів на освіту рідною мовою. Згідно з ними, тільки певний обсяг навчального матеріалу різних дисциплін має викладатися мовою національної меншини чи корінного народу. І тільки у початковій школі (і то в ідеалі) предмети мають викладатися мовою меншини. Для дітей представників корінних народів, які не мають своєї державності (кримських татар, караїмів, кримчаків), має бути забезпечено право (за бажанням батьків) на навчання рідною мовою.

Важливо, щоб практика українізації зрусифікованого населення українських регіонів не стала згубною для їх автентичності. І тому ми підтримуємо заходи в рамках ДСРР-2020 щодо врегулювання на законодавчому рівні питання утворення та функціонування електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини та

РОЗДІЛ 4

культурних цінностей людей з різних регіонів і місцевостей України, бо це також має сприяти їх соціальній згуртованості.

Тісна територіальна й соціальна згуртованість регіонів України створить сприятливі умови для оптимізації розміщення продуктивних сил та формування системи регіональних ринків, яка є основою міжрегіональної економічної інтеграції. В умовах глобалізації значення останньої ще більше зросло, тому що багато національних регіонів трансформувалися у глобалізовані і їхні економічні зв'язки з регіональних і національних перетворилися на міжнародні, що само про собі підриває єдність національного економічного простору (особливо по лінії виробничої кооперації). На це, зокрема, вказує й порівняно невелика частка міжрегіонального обороту у ВВП країни. Протягом останніх років вона не перевищувала 25 % [9, с. 17].

Для підвищення економічної згуртованості українських регіонів важливо удосконалити модель взаємовідносин центру з регіонами, зокрема КМУ та його міністерств з регіональною владою; так, Мінекономіки має тісно співпрацювати з облдержадміністраціями в питаннях створення мережі Центрів підтримки підприємництва. В удосконаленому варіанті ця модель має забезпечити, з одного боку, підвищення самостійності регіонів, насамперед у сфері фінансування їхнього розвитку, а з іншого – посилити координуючу, стимулюючу роль центру, що представляє інтереси суспільства й країни в цілому. Удосконалена модель взаємовідносин дозволить завершити перехід від державного квазі-патерналізму до системи збалансованого партнерства між центром та регіонами [7, с. 16].

Великі сподівання в цьому плані покладалися на такий інститут договірних відносин, як угоди щодо регіонального розвитку. Але, як показала практика, такі угоди КМУ з Донецькою, Львівською, Волинською, Вінницькою, Івано-Франківською та Херсонською облрадами у довоєнний період не «спрацювали». Можливо це сталося тому, що угоди не супроводжувалися перерозподілом повноважень між КМУ та облрадами (на користь останніх), зокрема щодо формування бюджету та проведення адміністративно-територіальної реформи. Нині на такому перерозподілі повноважень найбільше наполягає Одеська облрада.

Спроби реалізації нової регіональної політики через органи місцевого самоврядування (у рамках реформи децентралізації) також виявилися недостатньо результативними. І причин цього декілька. По-перше, тому, що органи місцевого самоврядування об'єктивно не можуть оцінити всю складність і нагальність вирішення регіональних проблем (зі створення нових робочих місць, поліпшення інфраструктури, оздоровлення довкілля тощо). По-друге, навіть якби це

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

було їм під силу, то особливої зацікавленості вирішувати регіональні проблеми у них немає, звичайно окрім тих, що безпосередньо стосуються відповідної територіальної громади. По-третє, співробітництво територіальних громад найефективніше може координувати саме регіональна влада, особливо нині, коли ще не всі територіальні громади увійшли до об'єднаних, і, відповідно, не всі вони мають надходження від основного податку (на доходи фізичних осіб) та одержують субвенції з держбюджету на інфраструктурні проекти. Отже, основну роль в координації діяльності в регіоні усіх зацікавлених сторін, погодження стратегій розвитку регіонів і територіальних громад мають відігравати регіональні органи влади. В іншому випадку це створюватиме серйозні ризики дезорганізації та дезінтеграції економічного й соціального простору регіонів і країни загалом [4].

На жаль, реформа децентралізації не тільки не підвищила роль регіональних органів влади у реалізації нової регіональної політики в Україні, а навпаки, знизилася її. Це пов'язано з тим, ланка управління рівня адміністративних районів фактично демонтується (замість неї створюється окружна ланка – з великих адміністративних районів, по 3–5 на область), а ланка управління обласного рівня фінансово «обезкровлюється», оскільки кошти з державного бюджету напяму йдуть в об'єднані територіальні громади (ОТГ), минаючи і обласну, і районну (окружну) ланки. На нашу думку, це створить серйозні перепони на шляху до реалізації стратегій, програм і проектів регіонального розвитку, в т. ч. з реінтеграції АР Крим та ОРДЛО.

Дещо краща фінансова забезпеченість (хоча й недостатня) галузевих стратегій, програм і проектів, що реалізуються в рамках медичної, освітньої та інших реформ, потребує запровадження т. зв. територіально-орієнтованого підходу. Він передбачає, що міністерства й відомства при розробці та реалізації секторальної політики мають виходити не тільки з державних і галузевих, а й регіональних інтересів. У зв'язку з цим дуже важливо підвищити ефективність роботи Міжвідомчої координаційної комісії з питань регіонального розвитку. При поєднанні її зусиль із зусиллями агенцій регіонального розвитку, створення яких передбачено Законом України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII, мають різко зрости можливості щодо реалізації програм регіонального розвитку, схвалених постановою КМУ від 12.09.2018 № 733, а саме: «Інноваційна економіка та інвестиції», «Сільський розвиток», «Розвиток туризму», «Розвиток людського потенціалу», «Загальноукраїнська солідарність», «Підтримка розвитку депресивних територій» та «Ефективне управління регіональним розвитком».

РОЗДІЛ 4

Подолання асиметрії в рівнях розвитку регіонів. В Україні цей напрям регіональної політики, що традиційно базувався на парадигмі старого регіоналізму, нині все більше орієнтується на парадигму нового регіоналізму. Відповідно, він вимагає удосконалення порядку моніторингу показників розвитку адміністративно-територіальних одиниць для визначення територій, що потребують здійснення заходів стимулювання їх розвитку. У зв'язку з цим варто зауважити, що такий порядок й перелік відповідних показників (згідно ст. 12 та частини п'ятої ст. 23 Закону України «Про засади державної регіональної політики») затверджено постановою КМУ від 20.12.2017 № 1029. Постановою також передбачено подання пропозицій з регіонів щодо удосконалення затвердженого порядку. Однак ми вважаємо, що при визначенні напрямів і обсягів коштів для стимулювання й подолання асиметрії в рівнях розвитку регіонів варто брати до уваги й спеціальні методики дослідження та результати, одержані на основі їх застосування [15, с. 14–24; 17, с. 147–167].

При проведенні регіонального моніторингу особливо важливо встановлювати ті регіони, що мають низький рівень економічної самодостатності, а отже, в першу чергу потребують державної підтримки. Згідно з дослідженнями Л. С. Шаталової [18, с. 11], в Україні до них, насамперед, відносяться Чернівецька, Тернопільська та Волинська області.

Нині держава підтримує економічно слабкі регіони здебільшого за рахунок субвенцій та коштів з Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР). Але з 2017 р. дуже вагомою стала ще й підтримка за рахунок інших коштів – міжнародних грантів та міжнародної технічної допомоги (табл. 4.1.1).

Таблиця 4.1.1

Державна та міжнародна фінансова підтримка регіонального розвитку в Україні у 2014–2018 рр., млрд. грн.

Джерела фінансування	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018 ¹
Субвенції на соціально-економічний розвиток регіонів	0,5	0,8	3,3	6,2	5,0
Державний фонд регіонального розвитку	-	2,9	3,0	3,5	6,0
Субвенції на інфраструктуру об'єднаних територіальних громад	-	-	1,0	1,5	1,9
Інші кошти	-	-	-	4,9	6,47
Всього	0,5	3,7	7,3	16,1	19,37

Примітка: ¹Попередні дані.

Складено за: [17, с. 236]

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

У світлі парадигми нового регіоналізму актуальним стає удосконалення механізму фінансування регіонального розвитку, зокрема за рахунок коштів ДФРР. З цією метою органи місцевого самоврядування (згідно реформи децентралізації) отримали можливість самостійно готувати та подавати інвестиційні проекти на фінансування з ДФРР (у ньому, відповідно до ст. 241 Бюджетного кодексу України, має акумулюватися сума коштів у розмірі не меншому від 1 % доходу загального фонду державного бюджету). Попередній відбір проектів мають проводити обласні державні адміністрації, а їх фінальну оцінку та остаточний відбір – Міністерство розвитку громад і територій (Мінрегіон) України. Варто також зауважити, що до реформи децентралізації розподіл коштів ДФРР між областями проводився в ручному режимі, тоді як з її початком – в автоматичному. Прийнята така формула для розподілу коштів: 80 % від загального обсягу – відповідно до чисельності населення регіону, а 20 % – для регіонів, у яких показник ВВП на душу населення менше 75 % від середнього показника по Україні (у 2018 р. до них відносилось 16 областей). Проте з порядку денного не зняте питання щодо підвищення ефективності відбору та оцінки програм і проектів регіонального розвитку відповідно до цілей та пріоритетів державної регіональної політики, зокрема з підвищення конкурентоспроможності регіонів. Щоб унеможливити відсікання перспективних проектів, важливо на платформі Мінрегіону запровадити реєстрацію всіх проектів і технічних завдань та зобов'язати облдержадміністрації давати чіткі пояснення щодо відхилення чи підтримки окремих проектів.

Значний стимулюючий вплив на розвиток регіонів може мати удосконалення механізмів і запровадження нових видів державної допомоги суб'єктам господарювання, зокрема підприємництва, через:

- мікрокредитування (для започаткування і ведення власної справи) та надання позик на придбання і впровадження інноваційних технологій;

- адміністрування програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників та заходів з підтримки товаровиробників, які ведуть діяльність із рибництва (аквакультури) та рибальства;

- відшкодування витрат, зокрема на реалізацію інвестиційних проектів (передусім тих, що передбачають створення нових робочих місць), на підтримку новоутворених суб'єктів малого підприємництва, на заробітну плату (у зв'язку із створенням отримувачем державної допомоги нових робочих місць), на оренду землі та будівель, на придбання орендованого майна.

РОЗДІЛ 4

Відповідно до частини другої ст. 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 р. № 1555-VII, КМУ прийняв постанову «Про затвердження Критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для забезпечення розвитку регіонів та підтримки середнього та малого підприємництва» від 07.02.2018 р. № 57. Постановою передбачено, що державна допомога суб'єктам підприємництва може надаватися у формі кредитів на пільгових умовах, кредитних гарантій та грантів. Максимальний розмір державної допомоги для забезпечення розвитку регіонів, у т. ч. для підтримки інвестицій та створення нових робочих місць у результаті реалізації інвестиційного проекту, не може перевищувати: для суб'єктів великого підприємництва – 50 % сукупного розміру витрат, передбачених для забезпечення розвитку регіонів; для суб'єктів середнього підприємництва – 60 % таких витрат; для суб'єктів малого підприємництва – 70 % таких витрат.

Планування і регулювання розвитку територій. В рамках цього напряму нової регіональної політики головний акцент робиться на вирішенні проблем просторового розвитку України, які жорстко не прив'язані до її регіонального поділу. Саме на їх вирішення слід орієнтувати розроблення нової Генеральної схеми планування території України. В її основу мають бути покладені сучасні концептуальні підходи до планування і використання території країни, регулювання процесів метрополізації, забезпечення сталого розвитку територій і населених пунктів, розвитку усіх видів інфраструктури та формування національної екологічної мережі.

На основі нової Генеральної схеми планування території України мають бути внесені корективи до Порядку розроблення містобудівної документації, затвердженого наказом Мінрегіону від 16.11.2011 р. № 290. Основні зміни щодо розроблення містобудівної документації на регіональному та місцевому рівні мають торкнутися схем планування й організації життєвого простору окремих частин території України і здійснюватися Радою міністрів АР Крим (після її деокупації), обласними й районними (окружними) державними адміністраціями, а згодом – виконавчими органами відповідних рад. Особлива увага має бути звернута на розроблення схеми планування гірських територій українських Карпат.

В умовах підвищення рівня концентрації економічної діяльності в м. Києві, де виробляється майже 20 % ВВП країни, та в обласних центрах і прилеглих до них районах, у більшості з яких зосереджується понад 60 % обсягів виконаних будівельних робіт, інвестицій та

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

виробництва, особливого значення набуває регулювання державними органами, зокрема Мінрегіоном, процесів метрополізації. Таке регулювання, що базується на теоріях просторової організації господарства і регіонального розвитку, має забезпечити оптимальні рівні концентрації економічної активності в ієрархії центральних місць (згідно теорії В. Кристаллера та А. Льоша), починаючи від міст-метрополій, до яких в Україні належать Київ, Харків, Дніпро, Одеса, Львів та Донецьк (до російської окупації), і закінчуючи сільськими поселеннями. Воно має орієнтувати усі зацікавлені сторони (місцеву владу, бізнес та населення) на локалізацію в містах-метрополіях, як центрах політичного життя й постіндустріальної, зокрема креативної, економіки першого порядку, переважно високотехнологічних підприємств. Натомість менш технологічні й працемісткі виробництва і підприємства для розвантаження міст-метрополій та агломерацій на їх базі (утворення яких, згідно синтетичної моделі П. Кругмана, залежить від ефекту масштабу виробництва, транспортних витрат і мобільності факторів виробництва) слід «виштовхувати» (згідно концепції і моделі Дж. Фрідмана) на периферію – у економічні центри нижчих рівнів (обласні, окружні і районні центри та центри ОТГ). Вони, як і центри першого порядку, хоча й меншою мірою, завдяки наявності підприємств пропульсивних (проривних) галузей мають, як полюси зростання (згідно теорії Ф. Перру), справляти позитивний мультиплікативний вплив на їх периферію, їх зону впливу. Найбільший вплив на периферію, як показує практика, можливий через поширення різних інновацій (згідно теорії «дифузії нововведень» Т. Хагерстранда).

Інноваційне «запилення», а також інвестиційна підтримка з боку держави полюсів зростання, зокрема нижчих рангів, особливо важливі в контексті системного вирішення проблем малих і середніх міст та депресивних територій. Деякі заходи щодо їх вирішення були намічені ще в радянський період. Одним із найбільш дієвих був захід щодо філіалізації великих промислових підприємств міст-метрополій. Характерним прикладом може слугувати створення філій львівського концерну «Електрон» у Сваляві, Мукачеві, Воловці, Жденієво, Виноградіві та Міжгір'ї. Ясно, що після початку діяльності філій зростали в соціально-економічному відношенні не тільки зазначені, а й ближні до них поселення. Однак усі ці філії, услід за базовим підприємством, припинили свою роботу при переході до ринку. Звичайно, це не могло не позначитися й на соціально-економічному розвитку міст і селищ їх базування та прилеглих поселень. У сучасних умовах відродити практику філіалізації великих підприємств, хоча й

РОЗДІЛ 4

складно, але все ж можливо, звичайно – за масштабної організаційної роботи державних органів щодо залучення вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Особливо це актуально в плані відродження депресивних старопромислових регіонів та моноспеціалізованих міст Донбасу (в т. ч. й ОРДЛО після деокупації) та інших регіонів.

Для стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в усі часи велике значення мало будівництво підприємств переробної промисловості. На жаль, з переходом до ринкових відносин багато з них не витримали жорсткої конкуренції й були закриті (щонайбільше це торкнулося цукрових заводів). Щоб відновити цю практику, держава має підтримувати бізнес, розвивати державно-приватне партнерство і сама брати участь у створенні таких підприємств і виробництв, як, наприклад, виробництва біоетанолу на ДП «Тростянецький спиртовий завод».

Вирішення проблем сталого розвитку сільських територій залежить не тільки від державної підтримки, а й від створення ефективної системи розселення людей і територіальної організації влади. На жаль, земельна реформа й реформа децентралізації ведуть до того, що сільські системи розселення з часом будуть трансформовані у хутірські, фактично «зачищені» для агрохолдингів з іноземним капіталом, що спеціалізуються на вирощуванні технічних і зернових культур. Щоб цього не сталося, ОТГ у сільській місцевості слід формувати, згідно з теорією центральних місць Кристаллера-Льоша – з центром у селищі чи великому селі, навколо якого в гексагональній решітці мають розміщуватися 6 менших сіл (на практиці сіл може бути і менше, і більше). При цьому принцип добровільності при формуванні ОТГ (за яким часто криються інтереси місцевих царків, у т. ч. й кримінальних елементів) має поступитися науковому підходу, орієнтованому на оптимізацію розмірів громад та максимально повне задоволення суспільних потреб громадян незалежно від місця їхнього проживання. До речі, в країнах ЄС принцип добровільності при формуванні територіальних громад використовується у дуже обмеженому форматі. Там, відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, на першому плані принципи субсидіарності, повсюдності, автономії та фінансової самодостатності територіальних громад, тобто науковий підхід до територіальної організації влади, господарства і соціальної сфери, а не жорсткі установки щодо скорочення бюджетних витрат на адміністрацію і соціальну сферу, як в Україні.

Науковий підхід до формування сільських ОТГ передбачає також зміцнення їх економічної бази (створення чи розвитку агропідприємств, фермерських господарств, філій промислових підприємств, переробних

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

підприємств тощо), а також виробничої, дорожньої, житлово-комунальної та соціальної інфраструктури (в кожній громаді – середньої школи, амбулаторії, супермаркету, пошти, будинків культури і побуту, стадіону, спортзалу тощо). Це сприятиме не тільки соціально-економічному розвитку поселень сільської місцевості, а й скороченню міграції їх населення у міста та формуванню спроможних ОТГ, які, окрім належної економічної бази, повинні мати не менше 5 тис. жителів.

Замість наукового обґрунтування меж і розмірів ОТГ та оцінки їх фінансово-економічної спроможності й інфраструктурної забезпеченості КМУ у жовтні 2019 р. розіслав по областях карти, на яких треба позначити об'єкти соціальної інфраструктури, яких не вистачає [11]. Не зовсім зрозуміло, як ці карти можна «вклинити» в загальну схему і конкретні методики стратегування та програмування регіонального розвитку, але ясно, що така «гра в забаганки» з регіонами в кінцевому підсумку нічим результативним не закінчиться, не забезпечить оптимальної організації їх життєвого простору. Очевидно, що спочатку треба сформувати оптимальні за розмірами ОТГ, а вже потім планувати розміщення в них об'єктів соціальної сфери.

В Україні при науковому підході до формування ОТГ об'єктивно може відпасти дуже сумнівна ідея, яка активно проштовхується владою, щодо скасування адміністративно-територіального поділу на райони. Його застосування дозволить формувати в межах району не 1–2–3 ОТГ, як нині, а в середньому 7, як гмін у польських повітах, які за площею приблизно такі ж, як і українські райони. Райцентри при цьому й надалі залишатимуться полюсами розвитку для сільських територій. Якщо ж вони будуть ліквідовані, то це особливо згубно вдарить по системі надання публічних і соціальних послуг для сільського населення. Не допоможе навіть задекларована в ДСРР-2020 державна підтримка суб'єктів надання соціальних послуг недержавного сектору. В підсумку це призведе до ліквідації багатьох сільських поселень та ще більшого занепаду сільських територій.

На жаль, реформа децентралізації не передбачає необхідних організаційних, правових та фінансових передумов і для сталого розвитку гірських територій. Хоча, згідно з Концепцією розвитку гірських територій українських Карпат, схваленою розпорядженням КМУ від 03.04.2019 р. № 232-р, для цих територій визначено пріоритети та конкретні заходи щодо формування конкурентної економіки, розбудови просторово збалансованої виробничої і соціальної інфраструктури, активізації туристичного потенціалу та забезпечення екологічної безпеки.

РОЗДІЛ 4

На нашу думку, при проведенні реформи децентралізації й, зокрема, територіальної організації влади на чільне місце треба ставити не економію бюджетних витрат (на школи, лікарняні заклади адміністративний апарат тощо), хоча це й дуже важливо, а сталий розвиток міст і міських агломерацій, сільських і гірських територій. Це забезпечить необхідне розосередження населення і економічної діяльності по території і слугуватиме передумовою зменшення антропогенного тиску на неї. На жаль, нині спостерігаються протилежні тенденції, коли економічна активність наростає передусім у Києві та містах-супутниках, а також у обласних центрах, що погіршує екологічну ситуацію в них через зростання шкідливих викидів автомобілів, ТЕЦ, твердих побутових відходів, стічних вод тощо. Якщо до цього додати екологічні проблеми в Чорнобильській зоні, на територіях Донбасу (через затоплення шахт, забруднення вод і грантів, у т. ч. внаслідок російсько-української війни), у Житомирській, Рівненській та Волинській областях – в місцях незаконного видобування бурштину, у Карпатах – в місцях незаконної вирубки лісів, у басейні Дніпра (через забруднення річки водоканалами, промисловими та аграрними підприємствами), у містах зосередження «брудних» підприємств металургії, теплоенергетики й хімічної промисловості (Маріуполі, Кам'янському, Дніпрі, Кривому Розі, Запоріжжі та ін.), то стає зрозумілим, чому актуалізуються завдання і заходи ДСРР-2020 щодо поліпшення стану територій зі складною екологічною ситуацією.

Адаптація регіонів до умов глобалізації та євроінтеграції. Цей напрям регіональної політики України цілком відповідає парадигмі нового регіоналізму. Він пов'язаний передусім з інтеграцією національних регіонів у світогосподарські зв'язки (з експорту та імпорту товарів, послуг і капіталу, міграції робочої сили), транснаціоналізації виробництва і бізнесу (зокрема концесійної діяльності), формуванням глобалізованих регіонів (єврорегіонів, спеціальних економічних зон тощо), транскордонним співробітництвом, участю в євроінтеграційних процесах (шляхом співпраці з інституціями ЄС, інтеграції у європейський економічний простір тощо).

В контексті втягнення українських регіонів у світогосподарські зв'язки, зокрема залучення іноземних інвестицій в їх економіку, в ДСРР-2020 акцентується увага на створенні належних умов для популяризації інвестиційного потенціалу України у світі. Основним напрямом формування позитивного інвестиційного іміджу України та її регіонів є подолання інституційної недосконалості в розвитку конкурентного середовища шляхом дерегуляції підприємницької діяльності, проведення антикорупційних заходів, детінізації економіки, удосконалення фінансової

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

системи, усунення обмежень для залучення міжнародного капіталу, мінімізації політичних ризиків тощо.

У плані транснаціоналізації бізнесу в ДСРР-2020 підкреслено важливість врегулювання на законодавчому рівні питань концесійної діяльності, зокрема щодо механізму вибору концесіонера та підготовки до реалізації якісних проектів на умовах концесії, що відповідатимуть міжнародній практиці.

Глобалізація розширює горизонти транскордонного співробітництва України із сусідніми країнами (крім Росії як країни-агресора). Для його активізації КМУ прийнята постанова «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки» від 23.08.2016 р. № 554, якою передбачена реалізація 25 проектів та 55 заходів у рамках такого співробітництва, а Верховною Радою України внесено зміни до відповідного Закону від 24.06.2004 р. № 1861-IV (остання редакція від 11.10.2018 р.), що стосуються передусім угод про транскордонне співробітництво, які тепер можуть укладати й територіальні громади. Для українських регіонів і територіальних громад принципово важливим є укладання угод в рамках єврорегіонів, утворених спільно з країнами ЄС («Карпати-Україна», «Буг», «Нижній Дунай», «Верхній Прут») та з країнами, які не є членами ЄС («Дністер», «Дніпро», «Слобожанщина», «Ярославна», «Донбас»). На жаль, збройна агресія РФ проти України з 2014 р. призвела до припинення співпраці в рамках трьох останніх єврорегіонів. А найбільш активною в останні роки була співпраця в рамках єврорегіону «Карпати-Україна», до якого від України входять 72 органи місцевого самоврядування Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Свідченням цього є те, що на реалізацію проектів у економічній, культурній, екологічній, науковій та освітній сферах українських учасників єврорегіону щороку залучається близько 1 млн. грн. [5, с. 5].

Підписання Угоди про асоціацію України та ЄС відкрило нові можливості для міжнародної співпраці не тільки окремих секторів української економіки (туристичної сфери, енергетичної та газотранспортної систем тощо), а й українських регіонів. Прикладом реалізації цих можливостей стала підготовка проектів із реалізації Стратегій Європейського Союзу для Карпатського та Дунайського регіонів (з урахуванням пріоритетів України щодо соціально-економічного розвитку гірських територій та Придунав'я).

Для підготовки українських регіонів до функціонування в рамках моделі регіональної політики «Європа через регіони» Європейська комісія підписала з урядом України Угоду щодо фінансування програми

РОЗДІЛ 4

ENPI/2013/024-517 «Підтримка регіональної політики України» від 27.11.2014 р. та Додаткової угоди до неї № 1 від 19.07.2016 р. (зі змінами згідно з угодою від 22.11.2017 р.). Термін виконання Угоди закінчується через 96 місяців після її укладання. Бенефіціарами Угоди від України виступили Мінрегіон та Мінекономрозвитку, від ЄС – Європейська Комісія. Реалізація Угоди дозволить Україні залучити грантову допомогу ЄС на суму 55 млн. євро, з яких 50 млн. євро – кошти секторальної бюджетної підтримки, а 5 млн. євро – технічна допомога на реалізацію заходів, що передбачають: вдосконалення нормативно-правової бази регіональної політики; забезпечення стабільного і запланованого фінансування регіонального розвитку; зміцнення фінансової автономії місцевої влади; запровадження ефективної системи моніторингу й оцінки міри реалізації регіональної політики; посилення конкурентоспроможності регіонів України; покращення економічної, соціальної та територіальної згуртованості регіонів [13, с. 15].

Проекти регіонального розвитку, що фінансувалися й фінансуються за рахунок грантових коштів (через ДФРР), відбираються на конкурсних засадах згідно порядку, затвердженого наказом Мінрегіону від 18.05.2017 р. № 121. Обсяг грантових коштів на проекти, що орієнтовані на досягнення першої цілі ДСРР-2020, становить 12–48 млн. грн., другої – 3,6–12, третьої – 1,2–3,6 млн. грн.

Підвищення конкурентоспроможності регіонів. Цей напрям нової регіональної політики, згідно ДСРР-2020, є логічним продовженням попереднього. Він передбачає, що при подоланні диспропорційності регіонального розвитку відбуватиметься перехід від компенсаційної (вирівнюючої) до конкурентної регіональної політики, звичайно на засадах постіндустріальної (знаннєвої та цифрової) економіки.

Передумовою створення постіндустріальної економіки в Україні та її регіонах має бути активізація співпраці між суб'єктами підприємництва та закладами професійної (професійно-технічної) освіти і закладами вищої освіти задля підготовки креативних працівників як ключового фактора виробництва і головного суб'єкта цієї економіки.

Для переведення економіки українських регіонів на постіндустріальні рейки й виокремлення конкурентоспроможних видів економічної діяльності необхідним є урахування світових ринкових та технологічних тенденцій інноваційного розвитку. Ключовою тенденцією такого розвитку є становлення «Індустрії 4.0», яка є породженням четвертої промислової революції. Суть її полягає в тому, що матеріальний світ зливається з віртуальним (на основі інформаційних технологій), в результаті чого створюються роботизовані виробництва та «розумні» («смарт») підприємства й види економічної діяльності, зокрема промислової. Відповідно, конкурентоспроможність країни та її регіонів

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

щонайбільше визначають такі фактори: кваліфікована і мобільна робоча сила, інноваційні технології та нова (мережна) територіальна організація господарства [6].

На тлі постіндустріальних трендів Мінрегіоном України (в рамках реалізації ДСРР-2020) передбачено впровадження системи стратегічного планування розвитку регіонів на засадах смарт-спеціалізації. Остання розглядається в ній насамперед як механізм підвищення конкурентоспроможності регіонів [14, с. 79].

Підготовка стратегії регіонального розвитку на засадах смарт-спеціалізації має відбуватися у відповідності до затвердженої методики (згідно наказу Мінрегіону від 31.03.2016 р. № 79), якщо ж ні, то регіону не буде надано коштів на її фінансування. Відповідно, суб'єкти господарювання, задіяні в її реалізації, не матимуть змоги отримати державну фінансову допомогу. Наразі в Україні визначена смарт-спеціалізація для Одеської, Дніпропетровської, Закарпатської та Черкаської областей. І цей процес продовжується. На смарт-спеціалізацію орієнтована й реструктуризація (на основі «Індустрії 4.0») старопромислових шахтарських регіонів [1]. У практиці стратегічного планування це знаходить відображення в регіональних програмах розвитку промисловості, зокрема Донецької та Луганської областей, реалізація яких у повному обсязі можлива тільки після звільнення окупованих Росією районів та ліквідації окупаційних адміністрацій у вигляді ДНР та ЛНР.

При розробці стратегій і програм регіонального розвитку на засадах смарт-спеціалізації слід враховувати те, що в Україні вже пішов процес формування смарт-міст, зокрема на основі міст-метрополій. Наразі критеріям розумного міста (мобільності, якості охорони здоров'я, безпеки життя і продуктивності) в Україні щонайбільше відповідає Київ, міська рада якого ще визначається зі смарт-спеціалізацією. Передбачається, що це буде сектор інформаційно-комунікаційних технологій, деякі види промисловості та креативна індустрія (вид діяльності, що базується на створенні й використанні інтелектуальної власності).

Пропозиції О. Куца [8] щодо перетворення українських міст не тільки в «розумні», а й чартерні (згідно з концепцією П. Ромера), ми можемо підтримати лише частково: в частині того, що їх економіка має базуватися на нових технологіях, передусім інформаційних, і що вони повинні мати ефективну судову систему із захисту прав власності, зокрема інтелектуальної. Але в частині того, що вони мають бути екстериторіальними, тобто підпорядковуватися раді директорів, яка складається з представників корпорацій-інвесторів, ми вказані пропозиції не можемо підтримати, бо вони не відповідають Конституції України.

Отже, нова регіональна політика України має дати новий імпульс для політичної й територіальної консолідації країни – на основі децентралізації, скорочення асиметрії в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, планування та регулювання розвитку окремих територій (зокрема депресивних), підвищення конкурентоспроможності та рівня людського розвитку регіонів на основі смарт-спеціалізації.

Одержані результати і висновки проведеного дослідження можна розглядати як пропозиції до проекту Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2027 року, в якій нова регіональна політика уже документально має бути представлена як зріз реформи децентралізації.

Список використаних джерел

1. Амоша О., Лях О., Солдак М., Череватський Д. Інституційні детермінанти впровадження концепції смарт-спеціалізації: приклад старопромислових шахтарських регіонів України. *Журнал європейської економіки*. 2018. Т. 17, № 3. С. 310–344.
2. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п> (дата звернення: 02.11.2019).
3. Євроінтеграція для Півдня та Сходу: рубіж роз'єднання чи перспектива єднання. URL: <http://galinfo.com.ua/news/168563.html>
4. Жаліло Я. Сім викликів для нового етапу децентралізації. *Главком*. 2018. 3 лист. URL: https://glavcom.ua/columns/galilo_yaroslav/sim-viklikiv-dlya-novogo-etapu-decentralizaciji-541880.html (дата звернення: 02.11.2019).
5. Калат Я. Я., Демедюк О. П. Імплементация європейського досвіду функціонування інституціональних структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи (доповідна записка) / Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долишнього НАН України. Львів, 2017. 16 с. URL: <http://ird.gov> (дата звернення: 04.11.2019).
6. Княгинин В. Из чего собирать страну? *Эксперт*. 2008. № 39. URL: <https://expert.ru/dossier/author/114663/ua/irdp/e20170401.pdf> (дата звернення: 04.11.2019).
7. Куйбіда С. В. Формування та реалізація нової регіональної політики в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1. С. 13–20.
8. Куш А. Концепция «чартерных городов» могла бы стать спасением для Украины. Что это такое? *112.ua*. 2019. 11 янв. URL: <https://112.ua/mnenie/koncepciya-charternyh-gorodov-mogla-by-stat>

**НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

spaseniem-dlya-ukrainy-chto-eto-takoe-476568.html (дата звернення: 04.11.2019).

9. Нова регіональна політика для нової України: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, В. І. Жук, О. Ю. Снігова та ін.; за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ: Ін-т сусп.-екон. дослідж., 2017. 76 с.

10. ООН представила Індекс соціальної згуртованості та примирення для східної України. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentri/news/4246-oon-predstavyla-indeks-sotsialnoi-zhurtovanosti-ta-prymyrennia-dlia-skhidnoi-ukrainy> (дата звернення: 05.11.2019).

11. Павлова А. В Кабміне рассказали о реформе децентрализации – чего ждать регионам. *Вести: онлайн версія газети*. 2019. 23 окт. URL: <https://vesti.ua/strana/355018-v-kabmine-rasskazal-o-reforme-detsentralizatsii-cheho-zhdai-rehionam> (дата звернення: 05.11.2019).

12. Пирожков С. І. Про Національну доповідь «Україна: шлях до консолідації суспільства» (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 18 квітня 2018 року). *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 6. С. 50–63.

13. Регіональна політика та Угода про асоціацію між Україною та ЄС / уклад.: Д. Черніков, Р. Хорольський, О. Синьокий. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2015. 17 с. URL: http://parlament.org.ua/upload/docs/materials_3.pdf (дата звернення: 06.11.2019).

14. Снігова О. Ю. Розкриття потенціалу смарт-спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні. *Економіка України*. 2018. № 8. С. 75–87.

15. Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні: Виклики та пріоритети України / Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього НАН України; наук. ред. В. С. Кравців. Львів, 2018. 157 с.

16. Ткачук А. Державна регіональна політика та розвиток територій в умовах змін. URL: <https://www.slideshare.net/CSIUKRAINE/ss-63169651> (дата звернення: 06.11.2019).

17. Тульчинський Р. В. Інституціональні та управлінські детермінанти становлення нового регіоналізму в Україні: дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Міжнар. наук.-техн. ун-т ім. акад. Ю. Бугая. Київ, 2018. 505 с.

18. Шаталова Л. С. Формування механізму забезпечення економічної самодостатності регіонів: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Ін-т пробл. ринку і екон.-екон. дослідж. НАН України. Одеса, 2016. 20 с.

4.2. СТРАТЕГУВАННЯ СТАЛОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

О. Ю. Березіна, І. Г. Гончаренко

Одним з інноваційних підходів забезпечення сталого регіонального розвитку є смарт-спеціалізація – підхід, що останні п'ять років активно впроваджується в країнах ЄС. Цей підхід дозволяє не лише суттєво підвищити ефективність регіонального планування та управління, а й сформувати нові сталі міжрегіональні та глобальні партнерські зв'язки та зв'язки та в короткі терміни і з мінімальними витратами імплементувати передовий досвід, напрацьований партнерами як для забезпечення сталого розвитку регіону в цілому, так і окремих сфер економічної діяльності, на яких спеціалізується регіональна економіка.

Головне стратегічне завдання органів управління в умовах глобалізації, за визначенням Європейської Комісії, є всеосяжна підтримка країн-учасниць та їх регіонів у пристосуванні до глибоких змін, забезпеченні сталого розвитку економіки та гідних умов життя населення. У документі «Роздуми щодо використання глобалізації» [3] одним із засадничих принципів стратегування регіонального розвитку на засадах смарт-спеціалізації є залучення до розробки регіональних стратегій представників чотирьох основних регіональних інститутів: влади, бізнесу, науки та громадськості. Співпраця розпочинається саме на початковому етапі розробки стратегії, а не на етапі громадських слухань, як це зазвичай відбувалося. Наразі представники ключових регіональних стейкхолдерів, використовуючи результати комплексного аналізу регіональних ресурсів, особливостей та потенціалу, беруть безпосередню участь у формулюванні концепції та положень стратегії. Стратегування на засадах смарт-спеціалізації демонструє демонструє значні переваги в тому, як європейські регіони розробляють свої інноваційні стратегії, створюють/ посилюють співпрацю на всіх рівнях, і особливо це стосується налагодження нового, конструктивного діалогу з місцевим бізнесом та суттєвого розширення міжрегіональних і глобальних партнерських зв'язків.

Європейська Комісія визначає можливості та виклики, з якими стикаються громадяни та регіони Європи. Зокрема в документі зазначено, що «...сьогодні, більш ніж коли-небудь, місцеві питання стали глобальними і глобальні проблеми стали місцевими. Тому передбачення і управління модернізацією існуючих економічних і соціальних структур, розробка та впровадження довгострокової

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

стратегії, яка містить заходи на всіх рівнях, що приводять до фундаментальних зрушень у технології, економіці та фінансах – це ті завдання, які визначені як пріоритетні на період до 2020 року. Такою стратегією є стратегія смарт-спеціалізації, що передбачає визначення сильних сторін і розвиток конкурентних переваг регіонів на основі існуючої структури регіональної економіки та інновацій, а також уникнення дублювання дослідницької та інноваційної діяльності різними регіонами. Вивчення досвіду країн ЄС, його імплементація в регіонах України, розробка і впровадження власних стратегій смарт-спеціалізації регіонами України дозволить не лише підвищити регіональну конкурентоспроможність, створити нові робочі місця та покращити умови життя домогосподарств, а й отримати додаткові фінансові можливості підтримки регіонального розвитку.

Смарт-спеціалізація (розумна чи інтелектуальна спеціалізація) є інноваційним інструментом Європейського Союзу для розбудови конкурентоспроможності регіонів, заснованій на всебічному урахуванні місцевих умов та можливостей, а також економіці знань. Як інноваційний підхід, смарт-спеціалізація має на меті стимулювати економічне зростання та робочі місця в Європі, дозволяючи кожному регіону визначати та розвивати власні конкурентні переваги. Завдяки партнерству та підходу «знизу-вгору», розумна спеціалізація об'єднує місцеві органи влади, наукові кола, бізнес-структури та громадянське суспільство, працюючи над впровадженням довгострокових стратегій зростання, що підтримуються фондами ЄС.

Політика розумної спеціалізації виходить за рамки інноваційної політики та розглядається як процес виявлення конкурентних переваг, пріоритетів та максимального розвитку наукового потенціалу в будь-якому регіоні, сильному чи слабому, високо- чи низькотехнологічному [8].

ЄС відіграє вирішальну роль у підтримці всіх регіонів та держав-членів для активізації свого потенціалу для інновацій, конкурентоспроможності та сталого розвитку та зростання. Це є основою різних ініціатив, які вже були проведені, щодо регуляторної сторони [7], а також через Інвестиційний план для створення стабільного впровадження проектів, пов'язаних з ключовими пріоритетами ЄС. Більше того, в останні роки Комісія закликала національні та регіональні органи влади розробити стратегії інтелектуальної спеціалізації для досліджень та інновацій [6]. Мета полягала в тому, щоб заохотити всі європейські регіони визначити свої конкретні конкурентні переваги, як основу для визначення пріоритетних інвестицій у дослідження та інновації в рамках політики когезії у 2014–2020 роках. Згодом Європейський Парламент,

РОЗДІЛ 4

Рада Європейського Союзу та Комітет регіонів підкреслили необхідність подальшого розвитку цього підходу для підвищення інноваційного потенціалу всіх регіонів [2].

За визначенням Комітетів регіонів, Європейської економіки та Соціального Комітету Комісії Європарламенту, смарт-спеціалізація регіонів покликана вирішувати такі нагальні проблеми:

- підвищення інноваційного та конкурентоспроможного потенціалу європейських регіонів як основи для моделі сталого зростання;
- посилення міжрегіонального співробітництва, яке є ключовим елементом глобалізованої економіки;
- посилення уваги до менш розвинених регіонів;
- вдосконалення та покращення спільної роботи в рамках політики та програм ЄС, що підтримують інновації.

У цьому контексті висувається низка цілеспрямованих пілотних заходів, які сприятимуть розвитку досвіду та більш широкому погляду на економічний розвиток та зростання європейських регіонів. Кінцева мета полягає в тому, щоб дозволити всім регіонам Європи побудувати розумну спеціалізацію, щоб повністю розкрити свій потенціал для технологічних змін, оцифрування декарбонізації та промислової модернізації.

Держави-члени та регіони розробили понад 120 стратегій інтелектуальної спеціалізації через партнерство, багаторівневе управління та підхід «знизу-вгору», встановлюючи пріоритети для інвестицій у дослідження та інновації на період 2014–2020 років. Упродовж цього періоду більш ніж 40 млрд. євро (і більше 65 млрд. євро, включаючи національне співфінансування), будуть виділені регіонам через Європейський фонд регіонального розвитку, що фінансує ці пріоритети. Загалом, очікується, що підтримка досліджень, інновацій та підприємництва допоможе 15000 підприємств впроваджувати нові продукти на ринок, підтримувати 140000 нових підприємств та створити 350000 нових робочих місць до кінця програмного періоду [8]. Крім того, у рамках Європейського соціального фонду заплановано використання 1,8 млрд. євро для зміцнення людського капіталу в галузі досліджень, технологічного розвитку та інновацій.

Для підтримки процесу Комісія створила платформу для розумної спеціалізації [10], яка з 2011 року консультує держави-члени та регіональні органи влади щодо того, як розробити та впровадити свої стратегії інтелектуальної спеціалізації. Вона полегшує взаємне навчання, збір даних, аналіз і можливості створення мереж для близько

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

170 регіонів ЄС і 18 національних урядів ЄС. Ці стратегії часто включають традиційні сектори, такі як сільське господарство, лісове господарство, туризм і текстиль, які розвиваються за рахунок додаткових інновацій. Але вони також включають сектори, пов'язані з розгортанням ключових технологій, інновацій у сфері послуг та ефективних рішень у сфері енергетики, транспорту, навколишнього середовища, кругової економіки, нанотехнологій та охорони здоров'я, які можуть створити абсолютно нові ринки та галузі. Стратегії побудовані на спільному процесі, який полегшує інновації, що керуються попитом, і колективні рішення.

Згідно з Положенням ЄС [4], стратегія розумної спеціалізації – це національна або регіональна стратегія, яка встановлює пріоритети з метою створення конкурентних переваг шляхом розвитку та узгодження сильних наукових та інноваційних сторін регіону/галузі з вимогами бізнесу; розвитку ринку шляхом згуртування, при цьому уникаючи дублювання та фрагментарності. Стратегія розумної спеціалізації може бути розроблена окремо, а може бути включеною у національну або регіональну наукову та інноваційну стратегії.

Стратегії є потужним інструментом, який допомагає перевести горизонтальну політику та інструменти на рівні ЄС та національному рівні на регіональний та місцевий рівень, створюючи зв'язки в рамках більш широких інноваційних екосистем та заохочуючи соціальні інновації. Вони сприяють підвищенню конкурентоспроможності та стійкості європейської економіки до глобалізації, а також забезпеченню того, щоб він генерував ресурси, необхідні для забезпечення справедливого розподілу його переваг. Слід зауважити, що наразі на вищезгаданій платформі зареєстровані чотири пілотні регіони України.

Основними принципами смарт-спеціалізації, які мають бути покладені в основу регіональної стратегії, є:

1) смарт-спеціалізація – це місцевий підхід, що означає, що він будується на активах і ресурсах, доступних регіонам і державам-членам, і на їх специфічних соціально-економічних викликах, щоб визначити унікальні можливості для розвитку і зростання;

2) сформувані власну стратегію – означає зробити вибір щодо інвестиційних пріоритетів: держави-члени та регіони повинні підтримувати лише обмежену кількість чітко визначених пріоритетів для інвестицій на основі знань та / або кластерів; спеціалізація означає зосередження на конкурентних силах та реалістичних потенціалах зростання, які підтримуються критичною масою діяльності та підприємницькими ресурсами;

РОЗДІЛ 4

3) визначення пріоритетів не повинно відбуватися згори вниз – це має бути інклюзивний та інтерактивний процес залучення зацікавлених сторін, в якому ринкові сили та приватний сектор виявляють та виробляють інформацію про нові заходи, а уряд оцінює результати та надає можливість самим діючим особам реалізації цього потенціалу;

4) стратегія повинна містити чіткі положення щодо інновацій, підтримки технологічних, практичних та соціальних інновацій, що дозволить кожному регіону та державам-членам формувати політичний вибір відповідно до їх унікальних соціально-економічних умов;

5) якісна стратегія має включати надійну систему моніторингу та оцінки, а також механізм перегляду для оновлення стратегічного вибору [5].

Наразі Європейською комісією визначено чотири основні виклики, на вирішення яких спрямовані стратегії смарт-спеціалізації: подальша реформа дослідницьких та інноваційних систем у регіонах; посилення співпраці в інноваційних інвестиціях між регіонами; використання наукових досліджень та інновацій у менш розвинутих та промислових перехідних регіонах; використання синергії та взаємодоповнення між політиками та інструментами ЄС [2].

Ще однією метою впровадження та реалізації стратегій інтелектуальної спеціалізації є стимулювання міжрегіонального співробітництва в нових ланцюгах створення цінностей. Поєднання дослідницьких та інноваційних інституцій із зацікавленими сторонами промисловості сприяє використанню взаємодоповнюваності у розробці продуктів та процесів. Це допомагає будувати та змінювати ланцюги доданої вартості продукції в масштабах ЄС, стимулюючи синергію інвестицій між приватним і державним секторами. Шляхом створення міжрегіональних інвестиційних можливостей, які сприятимуть розширенню регіональних та місцевих інновацій розвивається міжрегіональне та транскордонне співробітництво [7].

Регіональні стратегії розумної спеціалізації RIS 3 Guide [4] визначаються як інтегровані стратегії, що ґрунтуються на трансформації економіки та уможливають зосередження державної підтримки на інноваціях, розвитку, який ґрунтується на знаннях, проблемах та потребах; надають інструменти для стимулювання приватних інвестицій у дослідження і розробки; побудовані на можливостях, компетенціях, конкурентних чинниках і потенціалі регіону щодо досконалості у світовому та європейському ланцюжках утворення вартості; сприяють участі регіональних та заохочує державні органи влади приймати

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

інноваційні підходи до розвитку; ґрунтуються на певних показниках, включаючи моніторинг та оцінювання.

На Платформі смарт-спеціалізації [10] Європейської комісії створено тематичні платформи з питань промислової модернізації, енергетики та агропродовольства, які допомагають регіонам працювати разом над своїми пріоритетами розумної спеціалізації із залученням політиків, дослідників, бізнесу, кластерів та громадських організацій. Ці платформи дають унікальну можливість для політиків на рівні ЄС, а також національному та регіональному рівнях об'єднати досвід для вирішення цих пріоритетів у тому регіональному контексті, де зміна відчувається найбільше. Тематичні платформи інтелектуальної спеціалізації об'єднують 100 регіонів, що працюють разом у 17 міжрегіональних партнерствах. Платформа модернізації промисловості включає партнерські відносини з передового виробництва, сталого розвитку виробництва, біоекономіки, 3D друку, медичних технологій, інноваційного текстилю, промисловості 4.0, спорту та нових нанопродуктів. Енергетична платформа включає партнерські відносини в галузі біоенергетики, морських відновлюваних джерел енергії, інтелектуальних мереж, сонячної енергії та сталого будівництва. Агропродовольча платформа включає партнерські відносини у сфері високотехнологічного землеробства, відстежуваності, біоекономіки, агропродовольчих та інтелектуальних електронних систем.

Європейська Комісія зазначає, що необхідні подальші зусилля для інтеграції інших великих європейських ініціатив з цими платформами та їх регіональних партнерств, для полегшення комерціалізації та розширення міжрегіональних інноваційних проектів та стимулювання спільних інвестицій у бізнес. Тематичні платформи розумної спеціалізації повинні також використовуватися для поглиблення співпраці між менш розвинутими регіонами, регіонами промислового переходу та розвиненими регіонами, щоб сприяти їхньому промислового і технологічному переходу [2].

Доцільно навести декілька прикладів смарт-спеціалізації в регіонах Європи. Так, наприклад, в стратегії смарт-спеціалізації регіону Центр-Долина Луари (Centre-Val De Loire), що знаходиться на півночі центральної частини Франції, чітко визначено місцеві конкурентоспроможні активи: зберігання енергії, біофармацевтичні препарати, косметика, екологічна інженерія та туризм. Це дозволило переорієнтувати регіональну інвестиційну політику на підтримку проектів з високим потенціалом, таких як програма LAVOISIER [11], що

РОЗДІЛ 4

спеціалізується на розробці та індустріалізації матеріалів і систем, орієнтованих на нові та відновлювані джерела енергії.

У своїй національній стратегії інтелектуальної спеціалізації Фінляндія зосередилася на розробці розумних міст. Ця ініціатива, що має назву «Стратегія шести міст», відповідає потребі сталого розвитку міст шляхом вивчення стратегічних переваг шести найбільших фінських міст: Гельсінкі (Helsinki), Еспоо (Espoo), Тампере (Tampere), Вантаа (Vantaa), Оулу (Oulu) і Турку (Turku). Розпочато два пілотні проекти, які фінансуються ЄС:

1) робототехнічні автобуси (SOHJOA) – розробка рішень для інтелектуальних транспортних перевезень, які вже працюють в Гельсінкі;

2) кліматичні вулиці (Climate Streets) – розробка та впровадження рішень щодо скорочення викидів парникових газів та рівня споживання енергії у співпраці з місцевим бізнесом, власниками нерухомості, місцевими громадами та місцевими органами влади у сфері житла та транспорту.

В прикордонному регіоні Екстремадура (Extremadura), що знаходиться на південному заході Іспанії, місцеве виробництво сиру «La Torta del Casar», за активної участі фермерів, вівчарів та інших місцевих підприємців, перетворилося на справжній актив смарт-спеціалізації регіону. В результаті такого партнерства «Місцева спілка розвитку сільських районів Тахо-Салор-Альмонте» визначила слабкі місця у виробничій системі та розробила рішення для їх подолання, також створені «Школа фермерів – XXI» та «Школа вівчарів», метою яких є навчання фермерів та вівчарів використанню інформаційних та комунікаційних технологій, а також інших технологічних досягнень у цій галузі. Фермери та дослідники вирішують проблему відсутності спроможності задовольнити ринковий попит під час пікового сезону шляхом спільної участі в європейській мережі, яка розвиває високотехнологічне землеробство.

Підкарпатське (Podkarpackie) воєводство Польщі знає своєю авіаційною долиною – кластером, що об'єднує більшу частину польської авіаційної промисловості. Для кращого зв'язку академічного сектору з регіональною галуззю Авіаційний навчальний центр Технологічного університету Жешува був модернізований і розширений за допомогою фондів ЄС [9].

Смарт-спеціалізація як нова модель регіонального та міжрегіонального партнерства має значний потенціал забезпечення регіонального розвитку. Досвід, накопичений на сьогоднішній день

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

європейськими регіонами, разом із поточними програмами політики єдності та пілотними проектами має бути всебічно вивчений та впроваджений для забезпечення сталого розвитку регіонів України. Наразі смарт-спеціалізація в Україні – це частина зусиль ЄС у сприянні розвитку українських регіонів та допомоги у подоланні тривалого економічного спаду.

Для впровадження смарт-спеціалізації в Україні Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерство економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ), Міністерство освіти і науки формують Національну команду, що координуватиме процес на національному рівні, наступним етапом є формування Регіональних команд в пілотних областях. Після проведення детального аналізу даних в різних сферах за методикою спеціалістів ЄС в пілотних областях та після аналізу результатів «процесу підприємницького відкриття» (entrepreneurial discovery process) буде адаптовано методику ЄС до особливостей України. Наступним кроком буде підготовка українських експертів, для можливості запровадження смарт-спеціалізації в усіх інших областях України. Враховуючи розробку Стратегій регіонального розвитку після 2021 року, слід відзначити, що наявність в областях смарт-спеціалізації допоможе ефективніше використовувати наявні ресурси, розвивати унікальні сторони та удосконалювати систему стратегічного планування в областях [1].

Безперечно, успіху у впровадженні смарт-спеціалізації можливо досягти лише за умови ефективної співпраці та синергії між місцевою владою, бізнесом, академічним середовищем, та громадянським суспільством. Наразі в Україні пілотними регіонами зі впровадження смарт-спеціалізації обрано чотири регіони – Харківський, Одеський та Запорізький (наразі триває аналіз регіональних даних експертами ЄС для формування подальших пропозицій) та Черкаський регіон (процес входження регіону в пілот лише розпочато).

Переваги, які отримують регіони у разі визначення власної смарт-спеціалізації та впровадження відповідно стратегії:

- підтримка тих видів економічної діяльності, які приносять найбільший розвиток, інноваційність та зростання регіональній економіці, в результаті – зростання ВРП та покращення інших соціально-економічних показників;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону через забезпечення формування розуміння інвесторів, які сфери є найефективнішими для інвестицій у регіоні;

РОЗДІЛ 4

– розширення доступу до європейських програм (COSME, Горизонт-2020 та ін.);

– розширення зовнішніх джерел фінансування розвитку регіону через доступ до програм структурних фондів ЄС: «попередня умовність» отримання фінансової підтримки Європейського фонду регіонального розвитку з питань досліджень та інновацій у період 2014–2020 років полягає у запровадженні стратегії смарт-спеціалізації для забезпечення ефективності регіональних інвестицій;

– розширення можливостей єврорегіонального партнерства через визначення та налагодження зв'язків з європейськими регіонами, що мають суміжну спеціалізацію, долучення до європейських ланцюгів доданої вартості;

– забезпечення колегіального напрацювання, прийняття та реалізації стратегічних рішень через зміцнення комунікації між регіональними стейкхолдерами.

Постаючи перед викликами та можливостями, що приносять глобалізація та інтеграція будь-якій країні чи регіону, кожна територія прагне максимально їм протистояти (в першому випадку) та використати (у другому). Європейський Союз, його держави та регіони в контексті політики єдності демонструють ефективну модель використання таких можливостей та забезпечення конкурентоспроможності територій впроваджуючи модель регіональної смарт-спеціалізації. Синергія європейських моделей єдності, регіонального розвитку та інновацій з соціальною моделлю ЄС спрямована на досягнення головного кінцевого результату – розширення прав та можливостей, захист та забезпечення безпеки європейських громадян і регіонів, забезпечення сталого розвитку. У цьому контексті стратегії інтелектуальної спеціалізації вже вносять зміни, покращуючи якість інвестицій, політику єдності та інновацій.

Список використаних джерел

1. Для розвитку українських регіонів використовуватимуть інструменти Смарт Спеціалізації. URL: <http://www.uiip.org.ua/>
<https://decentralization.gov.ua/news/9614>

2. Communication from the commission to the European parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions Strengthening Innovation in Europe's Regions: Strategies for resilient, inclusive and sustainable growth COM (2017) 376 final. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2014/com_2017_376_2_en.pdf

**НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

3. European Commission's Reflection Paper on Harnessing Globalisation. COM(2017) 240 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A240%3AFIN>

4. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3). Luxemburg, 2012. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf

5. Knowledge for Growth: European Issues and Policy Challenges. URL: http://ec.europa.eu/invest-inresearch/pdf/download_en/knowledge_for_growth_bat.pdf

6. Opinion of the European Economic and Social Committee on 'Regional policy contributing to smart growth in Europe 2020' COM(2010) 553 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011AE1167&qid=1548079030467&from=EN>

7. 10 Priorities of the Juncker's Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?qid=1548078840314&text=10%20Priorities%20of%20the%20Juncker%27s%20commission&scope=EURLEX&type=quick&lang=en>.

8. Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1303&qid=1548080191200&from=EN>

9. Smart Specialisation – Strengthening Innovation in Europe's regions. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/smart_spec/strength_innov_regions_en.pdf

10. URL: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/home>

11. URL: <http://www.lestudium-ias.com/fr/content/le-programme-lavoisier>

4.3. ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ПРОЦЕСІ І ПРОЦЕДУРИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

С. І. Богуславська

Забезпечення сталого розвитку регіонів України неможливе без стратегічного планування такого розвитку, а відповідно – і без розробки й реалізації стратегій сталого розвитку регіону, що визначають основні трансформаційні пріоритети для забезпечення економічної стійкості, підвищення якості життя населення та покращення екології. У зв'язку з цим, однією з ключових проблем є забезпечення належного рівня підготовки та реалізації стратегій сталого регіонального розвитку.

На думку М. Портера [10], розробка та реалізація стратегії включає наступні елементи: вироблення місії, постановка цілей; оцінка та аналіз зовнішнього середовища; управлінське обстеження сильних і слабких сторін; аналіз і вибір стратегічних альтернатив; реалізація та оцінка стратегії. І. Ансофф [1] розглядає процес розробки і реалізації стратегії у вигляді сукупності послідовно розв'язуваних завдань: формулювання загальних стратегічних установок; постановка стратегічних цілей і завдань; формулювання стратегії; реалізація стратегічного плану; оцінка результатів діяльності і, залежно від результатів, продовження реалізації або зміна плану, а також інструментарію його виконання. На думку багатьох авторів [1–5; 8], взаємозв'язок компонентів стратегії виглядає наступним чином: аналіз середовища (макросередовища, безпосереднього оточення, внутрішнього середовища); визначення місії і цілей; вибір стратегії; виконання стратегії; оцінка і контроль реалізації стратегії.

Узагальнення наукових підходів до визначення терміна «регіональна стратегія» [1–5; 8–10], разом із використанням діалектичного методу встановлення взаємозв'язків між категоріями різного рівня, дозволило визначити стратегію регіонального розвитку, виходячи з відмінностей змістовного плану, визначальне місце серед яких займає місія системи. Регіональна стратегія являє собою систему усвідомлення і реалізації місії регіону, яка визначається його роллю в детермінуючій його існування системі вищого рівня. З точки зору змісту, стратегія має дві взаємопов'язані, але різні сторони: структуру і процес. Як процес стратегія – це створення, підтримка чи трансформація певного стану регіональної соціально-економічної системи та її позиції в зовнішньому середовищі на основі цілей, що впливають з її місії. У структурному

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

плані стратегія – це сукупність дій, спрямованих на реалізацію місії, досягнення поставлених цілей.

Отже, місія інтегрує позицію регіону і тренд його розвитку, відображений в стратегії. Зупинимося на принциповій необхідності формулювання місії регіону як соціально-економічної системи, яка виражає основну причину її існування. Це принципово важливо для будь-яких соціально-економічних систем, незалежно від масштабів причинно-наслідкових зв'язків, що привели до їх формування. Відсутність усвідомленої місії неминуче призводить до невизначеності в поведінці системи. Тісно пов'язаний із терміном «місія» термін «бачення», але, на відміну від місії, яка має об'єктивний характер, бачення завжди включає суб'єктивну складову. Воно може відображати об'єктивний зміст місії або розходитися з ним. Щодо бачення, слід навести слова Т. Херберга [9]: «Якщо ви не знаєте, куди йти, будь-яка дорога може привести туди». Також не менш небезпечним є бачення, яке не відповідає місії. Тому визначення місії, формування адекватного їй бачення, є центральним пунктом стратегії і органічно включено в її структуру. Однак, це відноситься саме до бачення як відображеної в стратегії місії. Місія знаходиться поза стратегією, і вона визначає загальний сенс існування системи.

Виділяють п'ять основних етапів, проходження яких дозволить отримати інформацію про стан регіону, його оточення, сформувані стратегічну систему цілей, систему критеріїв і обмежень, а також систему показників регіонального розвитку, які необхідні для прийняття рішення при розробці стратегії розвитку регіону [2].

Етап 1. Актуалізація потреби в розробці стратегії. Може бути як ініціативна (внутрішньорегіональна, як ініціатива обласної адміністрації чи інших регіональних суб'єктів управління), так і директивна (встановлена до виконання нормативними актами національного рівня).

Етап 2. Визначення регіональних цілей, їх деталізація та розробка системи показників розвитку регіону. Цілі регіону являють собою деталізовану модель його бажаного стану. Якщо бачення – це образ, місія – призначення, то мета – це не відсутній в даний момент, але необхідний для реалізації місії ідеальний стан регіону. Система показників розвитку регіону – це комплексна кількісна модель, що характеризує стан регіону та дозволяє судити про відносний рівень його розвитку, яка будується на основі загальних показників, що використовуються для характеристики рівня розвитку регіону або держави. У відповідності з поставленими цілями при визначенні напрямів розвитку необхідно ідентифікувати можливі небезпеки і загрози досягненню запланованих результатів.

РОЗДІЛ 4

Етап 3. Визначення поточного стану регіону. При цьому необхідно визначити як його сильні сторони (характеристики регіону, що визначають базові компетенції), так і слабкі (властивості регіону, що визначають головні протиріччя його розвитку). Визначення поточного стану регіону вимагає аналізу трьох об'єктів (стан соціуму, матеріальних систем і підсистем і поточної стратегії регіонального розвитку) у чотирьох аспектах його діяльності: науково-технічному, соціальному, економічному та екологічному.

Етап 4. Визначення стану зовнішнього середовища регіону. Останній представлений множиною факторів, що умовно поділяються на можливості та загрози (наприклад, слід оцінити з цих позицій євроінтеграційні процеси та провести всесторонній аналіз їх наслідків для регіонів України).

Етап 5. Визначення критеріїв оцінки та обмежень. Якщо показник – це кількісна модель стану, то критерій – це оціночна модель зіставлення альтернатив, що дозволяє здійснити вибір. В основу системи критеріїв може бути покладена система показників розвитку регіону. При порівнянні альтернатив експерти висловлюють судження, виходячи з яких приймається остаточне рішення.

Робота з вивчення досвіду стратегічного планування розвитку регіонів і пошуку можливостей його уніфікації ведеться в усіх регіонах, практично всі регіони України сьогодні мають чинні стратегії розвитку. Водночас, оцінка чинних стратегій дозволяє зробити висновок про неналежний рівень впровадження методології стратегічного планування регіонального розвитку в практику розробки та виконання стратегій розвитку регіонів України.

Слід зазначити, що теоретично і практично стратегічне управління орієнтоване, в першу чергу, на підтримку сталого розвитку в довгостроковій перспективі. Це означає, що розробка стратегічних рішень пов'язана з розглядом альтернатив у виборі сфер бізнесу, розподілі ресурсів, систем мотивації, партнерів тощо. В зв'язку з цим необхідно виділити основні вимоги до стратегій сталого регіонального розвитку:

1) наявність таких взаємопов'язаних елементів: бачення, цінності, місія, цілі, завдання, інструменти реалізації, результати, механізми оцінки результатів та контролю за виконанням стратегій;

2) достатній рівень теоретизації (у зв'язку з тим, що стратегії розробляються органами регіонального управління, подаються на розгляд ключовим стейкхолдерам і виносяться на громадське обговорення, теоретична база повинна публікуватися як науково-методичне забезпечення в окремих джерелах, а не бути складовою частиною стратегій);

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

3) узгодження інтересів учасників (у стратегіях повинні бути виділені різні групи впливу, їх цілі, інтереси, можливий внесок, між ними (внаслідок неспівпадіння інтересів) можуть виникати різного роду конфлікти, ігнорування яких не дозволить ефективно реалізувати стратегії, тому доцільним є використання механізмів бріджингу, створення мережових структур і дискусійних майданчиків);

4) диференціація рівнів деталізації планів – для різних груп учасників (для різних груп стейкхолдерів (внутрішніх, що мають безпосереднє відношення до розробки та реалізації стратегій і зовнішніх, на яких реалізація стратегії вплине опосередковано) повинні готуватися стратегії з різним ступенем деталізації; для перших необхідний більший рівень деталізації, ніж для других);

5) чіткий розподіл повноважень і наявність зв'язків між розробниками стратегій (для балансу тенденцій децентралізації, прагнення регіонів до самостійності, самоврядування, з одного боку та централізації, збереження і зміцнення центру, його провідних позицій в регулюванні регіонального розвитку – з іншого, повинен бути забезпечений ітеративний зв'язок між центром і регіонами, що дозволить ефективніше коригувати стратегії, реагувати на зміни зовнішнього середовища);

б) варіативність (передбачає розробку та вибір найкращого варіанту з наявних, які різняться між собою за складом учасників, обсягами та формами фінансування, термінами реалізації).

Сучасний стратегічний менеджмент постає перед серйозною проблемою переходу від розробленої стратегії до її реалізації. Суть зазначеного протиріччя полягає в тому, що розроблена стратегія обов'язково коригується на основі оцінки ефективності її реалізації. З огляду на це, обґрунтованим є внесення змін у стратегію для забезпечення синергетичного ефекту.

Необхідно відзначити, що стратегія сталого розвитку регіону реально здійснена тільки в якості невід'ємної узгодженої частини національної стратегії сталого розвитку. Одночасно вона набуває змісту і значення як інтегруюча індикативна стратегія для мікроекономічних одиниць самого регіону і орієнтує зовнішніх стейкхолдерів (ТНК, промислові спілки, міжнародні організації тощо).

Органи регіонального управління все частіше стають перед вибором: на основі яких механізмів слід формувати нову соціально-економічну політику, які підходи та інструменти використовувати в системі стратегічного і тактичного розвитку регіонів. Одним з важливих інструментів в даний час є залучення громадськості до процесу

РОЗДІЛ 4

стратегічного управління регіональним розвитком. Залучення населення до стратегічного управління регіональним розвитком дозволяє вирішити дві проблеми: по-перше, залучення стейкхолдерів (представники органів влади, експерти, представники бізнесу, політичних партій, профспілок, науки, громадських об'єднань та ін.), яких необхідно ідентифікувати, інформувати, зацікавити тощо, по-друге, забезпечення участі громадськості в процесі розробки та реалізації стратегічних планів і програм регіонального розвитку. Іншим, не менш важливим інструментом, є використання технологій проектного менеджменту для реалізації регіональних проектів і програм. Широкомасштабне застосування проектного управління дозволить у відносно короткий час (за 2-3 роки) значно прискорити вирішення низки завдань регіонального розвитку.

В Україні зроблено лише перші кроки в застосуванні практик управління проектами в органах державної влади та регіонального управління. Практичними кроками в цьому напрямі стала розробка та реалізація принципів і підходів проектного управління при реалізації стратегій регіонального розвитку. Слід зазначити, що застосування проектного управління ускладнюється через організаційну роз'єднаність регіональних органів управління. Особливо сильно це виявляється при розробці програм міжрегіонального співробітництва, тоді як саме міжрегіональна взаємодія дозволить підвищити ефективність функціонування національної економічної системи.

Розробка міжрегіональних проектів має стати новим інструментом стратегічного управління регіональним розвитком. Міжрегіональний проект необхідно розглядати як інтегральну цільову програму міжрегіонального масштабу, макроекономічного значення та глобального характеру, що включає сукупність взаємопов'язаних проектів, об'єднаних спільною метою, виділеними ресурсами і визначеним для їх виконання часом. Даний інструмент дозволить забезпечити міжгалузеву взаємодію при використанні ресурсів багатопланового характеру і формуванні нових територіально-виробничих комплексів, кластерів; реалізацію проектів довготривалої співпраці з суттєвими економічними, соціальними та екологічними наслідками; комплексне використання всіх резервів інтенсифікації та модернізації, що лежать в сфері як галузевого, так і просторового розвитку. Саме тому використання сучасних технологій і інструментів при розробці стратегічних планів і програм розвитку регіонів дозволить сформулювати ефективну модель стратегічного управління регіоном.

Значна частина ризиків невиконання чи неналежного виконання стратегій регіонального розвитку, на наш погляд, закладається ще на

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

стадіях підготовки, обговорення та затвердження стратегій. Одним з дієвих заходів якісного покращення зазначених процесів, а також забезпечення належної якості процедур формування стратегій сталого розвитку регіонів України, на нашу думку, є адаптація міжнародних стандартів проектного менеджменту. Зокрема, мова йде про стандарт Project Management Body of Knowledge 5 (PMBOK-5) «Управління якістю проекту» та стандарт PProjects In Controlled Environments 2 (PRINCE 2) для оцінки якості програм і проектів до початку їх виконання.

Зупинимось детальніше на кожному з них. Стандарт PRINCE 2 – це структурований метод управління проектами, схвалений урядом Великобританії в якості стандарту управління проектами у соціальній сфері. Методологія PRINCE 2 включає в себе підходи до менеджменту, контролю та організації проектів. Цей стандарт описує процедури для координації діяльності команди проекту в процесі розробки проукта та контролю за його виконанням, а також процедури, які використовуються при зміні проекту, або якщо є істотні відхилення від початкового плану. У методі кожен процес визначається зі своїми основними входами і виходами, і з конкретними запланованими цілями та заходами, що дає можливість автоматичного контролю будь-яких відхилень від плану. За рахунок поділу процесів на керовані етапи, метод дозволяє підвищити ефективність управління ресурсами.

Стандарт PRINCE 2 [7] включає потужні методи оцінки якості – від візуального контролю документів на відповідність раніше закріплених у статуті проекту вимог, до обговорення за результатами доповіді керівника проекту на офіційному засіданні. Все залежить від специфіки проекту. Контроль якості в даному стандарті складається з трьох етапів:

1. Підготовка: групою експертів перевіряється якість критеріїв, що містяться в описі результату. Ці експерти мають необхідний досвід і знання щодо підготовки та верифікації продукції.

2. Оцінка якості: результат розглядається виробником/виконавцем та експертами (за узгодженим списком).

3. Коригувальні заходи: дефекти і помилки виправляються, за результатами готується висновок про завершення проекту.

Стандарт PMBOK-5 [11-12] – національний стандарт США, що являє собою зведення професійних знань з управління проектами. Цей документ використовується в якості основного довідкового матеріалу для програм професійного розвитку. У цьому стандарті описується сутність процесів управління проектами із використанням термінів інтеграції між процесами і взаємодії між ними, а також цілі, на

РОЗДІЛ 4

досягнення яких вони спрямовані. Ці процеси розподілені на п'ять груп, що носять назву групи процесів управління проектом. РМВОК – 5 є революційною зміною методик проектного менеджменту, адже саме в ньому вперше була описана методика ведення аналітичних робіт, прототипування, ітеративна методика та навіть методика застосування систем штучного інтелекту для прогнозу завершення проекту за термінами та бюджетом. Всі процеси стандарту поділяються на такі групи: 1) ініціювання (процеси, що сприяють формальній авторизації початку нового проекту); 2) планування (визначення та уточнення цілей, планування дій, необхідних для досягнення цілей і результатів); 3) виконання (об'єднання людських та інших ресурсів для виконання плану управління проектом); 4) моніторингу та управління (регулярна оцінка прогресу проекту, моніторинг для виявлення відхилень від плану управління проектом, і, в разі необхідності, проведення коригувальних дій для досягнення цілей проекту); 5) завершальні процеси (формалізація процесів прийому-передачі, підведення проекту/його фази до завершення).

Моделі управління якістю, описані в PRINCE 2 та РМВОК – 5, за своєю суттю відповідають вимогам Міжнародної організації зі стандартизації. Управління якістю стратегічного планування на регіональному рівні повинно бути спрямовано як на управління процесами та процедурами стратегічного планування (в даному випадку – процесами та процедурами розробки стратегій сталого розвитку регіонів України), так і на результати – стратегії як кінцеві продукти процесу планування та результати виконання цих стратегій. Конкретні заходи і методи забезпечення якості результатів залежать, насамперед, від типу запланованого результату.

Процедура оцінки якості складається з чотирьох етапів: 1) перевірка групою експертів, які мають необхідний досвід і компетенції, якості критеріїв, що містяться в описі результатів; 2) планування якості (визначення вимог щодо якості та можливостей їх задоволення); 3) забезпечення якості (виконання планових систематичних операцій з якості); 4) контроль якості (моніторинг певних результатів з метою визначення їх відповідності стандартам якості та визначення шляхів усунення причин, що призвели до незадовільних результатів). В цілому для процесів та процедур регіонального управління така процедура оцінки якості представляє уніфіковану схему, представлену на рис. 4.3.1. За цією схемою, в тому числі, може бути оцінена якість як процесів та процедур формування стратегій сталого розвитку регіонів України, так і результатів їх виконання.

**НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

Рис. 4.3.1. Процедура оцінки якості процесів

Складові кожного етапу процесу оцінки якості наведено в табл. 4.3.1. Найважливішим елементом в управлінні якістю є можливість перетворити потреби, побажання та очікування учасників в результуючі показники.

Таблиця 4.3.1

Процеси оцінки якості стратегії сталого розвитку регіону

Процес	Вхід	Інструменти	Вихід
Планування	1. Політика якості. 2. Зміст стратегії. 3. Опис стратегії. 4. Стандарти та приписи. 5. Інші документи.	1. Аналіз витрати-результат. 2. Порівняння. 3. Діаграми. 4. Експерименти. 5. Вартість якості.	1. План управління якістю. 2. Документовані процедури та робочі інструкції. 3. Контрольні листи. 4. Входи для інших процесів.
Забезпечення	1. План управління якістю. 2. Робочі інструкції. 3. Результат контрольних вимірів якості.	1. Інструменти і техніки планування якості. 2. Аудит якості (внутрішній/зовнішній, системний/процесів/організації/плановий/регулярний/спеціальний/ускладнений).	1. Поліпшення якості (підвищення ефективності і продуктивності).

Контроль	1. Результат роботи. 2. План управління якістю. 3. Робочі інструкції. 4. Списки для перевірки.	1. Інспекції. 2. Контрольні діаграми. 3. Діаграми Ішікави та Парето. 4. Статистичні вибірки. 5. Аналіз трендів.	1. Поліпшення якості. 2. Прийняття рішень. 3. Коригуючі дії. 4. Заповнені списки для перевірки. 5. Налаштування процесу.
----------	---	---	--

1. Одним із фундаментальних принципів сучасного управління якістю є постулат: якість необхідно планувати, розробляти і впроваджувати, а не перевіряти. Отже, планування якості включає визначення того, які стандарти будуть використані, а також розробку способів забезпечення відповідності дій вимогам стандартів. Це один з ключових процесів при здійсненні планування і при розробці планів управління будь-яким проектом; він повинен виконуватися паралельно з іншими процесами планування. Наприклад, зміни результуючих показників стратегії, необхідні для приведення її у відповідність встановленим стандартами якості, можуть передбачати зміни вартості або термінів, або ж для досягнення бажаної якості результату може знадобитися детальний аналіз ризиків, пов'язаних з виявленою проблемою.

1.1. Планування якості: входи (вихідна інформація): фактори зовнішнього середовища стратегії/проекту/програми (наприклад, нормативні акти, правила, стандарти та приписи); активи організаційного процесу (наприклад, політика якості, процедури і приписи, бази даних, накопичені знання тощо); опис змісту (ключовий вхід для планування якості, що містить опис результатів, цілей, що використовуються для визначення вимог, порогових величин та критеріїв результативності). Перевищення зазначених величин вимагає відповідних дій від органів регіонального управління. До критеріїв результативності відносять вимоги щодо виконання та інші істотні умови, яким повинні задовольняти результати стратегії/програми/проекту і які можуть істотно вплинути на вартість останніх, як у бік її підвищення, так і зниження.

1.2. Планування якості: інструменти і методи. Основна вигода від виконання вимог до якості полягає у зменшенні кількості змін та коригувань (витратна частина) і покращенні результатів з відповідним зниженням втрат або зростанням доходів (прибутку) чи посиленням соціальних ефектів. Основні витрати на виконання вимог щодо якості пов'язані з управлінням якістю, а саме визначенням та уточненням вимог щодо якості її плануванням, підготовкою та застосуванням методів управління та контролю якості.

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Планування експериментів – статистичний метод, що допомагає визначити фактори, здатні впливати на певні змінні величини результату або процесу в ході розробки або виробництва. Цей метод також відіграє суттєву роль в оптимізації результатів або процесів. Його найважливішим аспектом є статистична система, призначена для аналізу систематичних змін усіх важливих факторів. Аналіз експериментальних даних сприяє розробці оптимальних умов для результату або процесу, виявленню факторів і взаємодій та синергізму цих факторів. Для регіональних органів управління це використання аналітичної системи для здійснення аналізу соціально-економічних показників розвитку області, показників обласного та місцевих бюджетів, прогнозу даних показників і пошуку залежності між показниками для виявлення факторів зниження / підвищення якості життя населення в ході реалізації програм і проектів регіонального розвитку.

Вартість якості – це сукупна вартість всіх дій, спрямованих на підвищення якості результату або послуги і забезпечення їх відповідності певним вимогам, а також на попередження факторів, здатних викликати зниження якості результату або послуги та їх невідповідність вимогам (доопрацювання). Для стратегій регіонального розвитку, як і для регіональних проектів і програм, такими факторами можуть бути: недостатній обсяг та/або недостовірність інформації, відсутність часу та/або відсутність можливостей (відповідного інструментарію, фахівців) для повноцінного аналізу ситуації.

Для усвідомлення проблем, викликаних невідповідною якістю, необхідно враховувати всі витрати, пов'язані з нею, зокрема це витрати на планування якості; навчання персоналу; контроль виконання процесів; оцінку відповідності отриманих результатів очікуваним; підтвердження відповідності характеристик отриманих результатів цільовим показникам; підтвердження відповідності характеристик фактичних процесів цільовим; остаточна оцінка результатів; аудит якості; підтримка процесів оцінки відповідності. Якщо якість невідповідає встановленим вимогам, то до цих витрат додаються: незаплановані витрати та невикористані неліквідні ресурси; вартість повторних робіт; доплати за терміновість через виправлення і доопрацювання; додаткові ресурси на доопрацювання і повторні роботи; витрати на задоволення скарг; прямі втрати; зміни в кінцевих результатах та ін. Для визначення ситуації та планування ефективних операцій з управління якістю також використовуються такі відомі управлінські методи та інструменти як мозковий штурм, аналіз силових полів, методи номінальних груп, матричні діаграми, діаграми залежностей і матриці визначення пріоритетів.

1.3. Планування якості: виходи. План управління якістю описує, яким чином буде втілюватись політика в області якості. Цей план забезпечує підготовку вхідної інформації для загального плану і містить опис процесів контролю та забезпечення якості, а також її постійного поліпшення. План

РОЗДІЛ 4

може бути формальним і неформальним, дуже детальним або узагальненим, залежно від нагальних потреб. При цьому заходи щодо забезпечення якості повинні бути чітко визначені та структуровані на початковому етапі формування стратегії для того, щоб прийняті рішення були вірними і безпомилковими.

Розроблений алгоритм процесу управління якістю процесів і процедур формування та виконання стратегій сталого розвитку регіонів України представлений в табл. 4.3.2.

Таблиця 4.3.2

Алгоритм підвищення якості процесів і процедур формування стратегій сталого розвитку регіонів України

	Етап	Результат	Ризики
1	Аналіз вимог щодо результатів – стратегій сталого розвитку	Документи за вимогами, матриця відстеження вимог	Неповнота оцінки
2	Вибір і затвердження стандартів процесів і процедур	Затвержені вимоги	Значна тривалість процесу узгодження
3	Розробка та затвердження плану управління ризиками стратегії	План управління ризиками	Недостатність інформації та ресурсів для управління ризиками
4	Забезпечення якості стратегії		
	1. Розробка та затвердження процедури управління проблемами (відхиленнями)	Стандартизовані процедури	Формальний характер процедур
	2. Моніторинг статусу ризиків і проблем стратегії	Регулярний звіт щодо ризиків	Недооцінка потенційних проблем
	3. Наради робочої групи з розробки стратегії	Оцінка поточної ситуації та оперативні рішення	Формальний характер нарад за відсутності достатніх повноважень
	4. Рецензування і затвердження стратегії та відповідних програмних документів	Перевірені документи	Відсутність або недостатня кваліфікація внутрішніх аудиторів
	5. Наради з аналізу результативності стратегії	Оцінка відповідності	Формальний характер нарад за відсутності достатніх повноважень
5	Організація реалізації та контроль якості		
	1. Розробка та затвердження методика перевірки якості	Методика перевірки якості	Небажання виконавців використовувати інструменти контролю
	2. Розробка та затвердження плану перевірки якості	План перевірки	Опір виконавців
	3. Розробка та затвердження звіту за результатами перевірки якості	Затверджений звіт	Формальний характер звіту
	4. Підготовка і затвердження акту приймання стратегії / етапу стратегії	Затверджений акт	Тривала процедура, тиск

**НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

Продовження табл. 4.3.2

6	Внутрішній та зовнішній аудит стратегії		
	1. Внутрішній аудит (на фазах ініціації, виконання, завершення)	Висновки аудиторів	Формальний аудит
	2. Зовнішній аудит щодо дотримання методології управління стратегією та її виконання	Висновки аудиторів	Недостатня кваліфікація аудиторів замовника
7	Підготовка та затвердження звіту про виконану стратегію / етап стратегії	Затверджений звіт	Не визначено сильні сторони

План з якості повинен визначати, як у стратегії буде забезпечена якість виконання робіт з позиції організаційної структури, ресурсів, методичного забезпечення. На стадії планування якості рекомендується розробити документи, що регламентують дії з контролю якості управління стратегією (форму звітності з виконання стратегії, анкети моніторингу тощо) та процедури управління якістю, наприклад контроль якості результатів чи документів, затвердження документів, підготовка та проведення контролю. Так, для контролю якості документів в плані з якості слід визначити список осіб, що погоджують і затверджують кожен документ пов'язаний зі стратегією, терміни і форму їх узгодження.

Далі пояснимо сутність окремих складових процесу оцінки якості стратегії. Так, програма забезпечення якості – це план дій, який забезпечує відповідність фактичної якості стратегії запланованій. Результати оцінки якості – це функціональне визначення, яке описує в спеціальних термінах параметри, що використовуються в управлінні якістю і способи їх вимірювання. Контрольні списки процедур контролю якості – це структуровані документи, які використовуються для підтвердження виконання всіх запланованих етапів аудиту і можуть бути простими або складними.

2. Процес забезпечення якості стратегій регіонального розвитку – це прийняття планових систематичних заходів, що забезпечують виконання усіх передбачених дій, необхідних для того, щоб стратегія задовольняла вимоги щодо якості. Спостереження за процесом забезпечення якості виконує відповідна група забезпечення якості, до складу якої можуть входити члени робочої групи з розробки стратегії та зовнішні спостерігачі. Забезпечення якості впроваджується як на рівні мікропроцесів (наприклад, візуалізація окремих елементів стратегії за допомогою інфографіки), так і мікропроцесів (наприклад, впровадження ефективних моделей взаємодії з населенням).

РОЗДІЛ 4

2.1. Процес забезпечення якості: входи. План управління якістю містить опис того, як здійснювати забезпечення якості в рамках стратегії. В цей розділ входять: результати контролю якості, план поліпшення процесу, інформація про виконання робіт, оброблені та схвалені запити на внесення змін, інформація про виконані коригувальні дії, виправлення помилок/неточностей, попереджуючі дії. Схвалені запити на внесення змін можуть містити пропозиції, що стосуються методів роботи, вимог до результату, вимог до якості і змісту. Всі підтверджені зміни ретельно аналізуються щодо впливу на план управління якістю або контрольні списки якості. Схвалені зміни є важливою вхідною інформацією для забезпечення якості і можуть використовуватися в таких областях, як експертні оцінки якості та аналіз процесів. Всі зміни повинні мати вигляд формальних письмових документів, та бути обговорені в усній формі, однак зміни, не представлені в документальному вигляді, не підлягають обробці та впровадженню.

Результати контролю якості є результатами виконання операцій з контролю якості. Ці дані у вигляді зворотного зв'язку передаються виконавцями для використання у процесі забезпечення якості, для повторної оцінки та аналізу стандартів якості та процесів.

2.2. Процес забезпечення якості. Аудит якості – це незалежна експертна оцінка, яка визначає, наскільки і в якій мірі операції, визначені в стратегії відповідають встановленим нормам і правилам процесів і процедур. Його метою є виявлення неефективних і економічно не виправданих правил, процесів і процедур, що запропоновані до використання в стратегії. Відповідні зусилля щодо виправлення цих недоліків сприяють зниженню вартості якості та підвищенню вірогідності досягнення запланованих в стратегії результатів. Це може бути внутрішній або зовнішній аудит, підтвердить якість стратегії.

Аналіз процесу передбачає виконання дій описаних у плані поліпшення процесу і спрямованих на виявлення потреб поліпшення окремих складових з технічної та організаційної точки зору. Під час аналізу процесу паралельно відбувається вивчення проблем, обмежень і вилучення виявлених непотрібних операцій. Такий аналіз передбачає встановлення вихідних причин, що вплинули на якість, містить спеціальну методику аналізу проблеми / ситуації, та передбачає виявлення глибинних причин, що призвели до виникнення цих проблем, рівно як і передбачає розробку попереджувальних дій для вирішення подібних проблем у майбутньому.

2.3. Процес забезпечення якості: виходи. Підвищення якості передбачає проведення спеціальних заходів щодо підвищення дієвості та ефективності правил, процедур і процесів, метою яких є отримання додаткового економічного та/або соціального ефекту в інтересах учасників.

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

3. Процес контролю якості передбачає моніторинг результатів з метою встановлення їх відповідності стандартам якості та визначення шляхів усунення причин, що викликають незадовільні результати.

3.1. Процес контролю якості: входи – план управління якістю; результати оцінки якості; контрольні списки процедур контролю якості; активи організаційного процесу; інформація про виконання робіт; результати. Інформація про виконання робіт, включаючи технічне вимірювання виконання, стан завершеності результатів і виконання необхідних коригувальних дій є важливою вхідною інформацією для контролю якості. Інформація, що міститься в плані управління стратегією та відноситься до планованих або очікуваних результатів, власне, як і інформація про фактичні результати і виконання змін по запитах, повинна бути доступною.

3.2. Процес контролю якості: інструменти і методи. Це загально відомі сім основних інструментів якості: діаграми причинно-наслідкових зв'язків; контрольні діаграми; діаграми залежностей; гістограми; діаграма Парето; схеми прогнозів; діаграми розкиду; вибіркові оцінки; інспекції; перевірки усунення порушень і відхилень.

3.3. Процес контролю якості: виходи. Результати контролю якості – це результати відповідних заходів, що опрацьовуються органами регіонального управління в рамках зворотного зв'язку з метою ретельної оцінки, аналізу відхилень від цільових показників, розробки коригуючих дій. Слід зазначити, що формально коригування вважаються здійсненими лише після повторного аудиту та за наявності відповідного документу.

Рекомендовані коригувальні дії передбачають проведення заходів, обумовлених результатами операцій з контролю якості, що вказують на те, що процес вийшов за межі встановлених параметрів. Якщо в результаті рекомендованих коригувальних або попереджувальних дій потрібно внесення змін до стратегії, то відповідно до затверджених процедур загального управління змінами, необхідно ініціювати запит на зміну. Водночас слід зазначити, що робоча група з розробки стратегії повинна докладати всі можливі зусилля для того, щоб звести до мінімуму кількість помилок, що можуть спричинити невідповідність очікуваних і фактичних результатів. Для формування набору рекомендацій щодо усунення відхилень і порушень, можна використовувати журнал їх реєстрації.

План управління підлягає оновленню з тим, щоб відобразити зміни в плані управління якістю, викликаних результатами процесу контролю якості. Зміни/коригування плану управління і допоміжних планів піддаються експертній оцінці і вносяться до відповідних планів в процесі загального управління змінами.

РОЗДІЛ 4

Отже, представлений підхід до управління якістю процесів і процедур формування і виконання стратегій сталого розвитку регіонів України включає нову сукупність процесів управління якістю, шаблон плану управління якістю на стадіях планування та реалізації, систему інструментів контролю якості та методичні рекомендації щодо оцінки витрат на якість стратегічних документів регіонального розвитку.

Список використаних джерел

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф ; пер. с англ. М. : Экономика, 2004. 520 с.
2. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла]. К. : НІСД, 2010. 288 с.
3. Коломицева О. В. Стратегія структурних змін економіки регіонів: методологія і практика : [монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2010. 372 с.
4. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций : в 2 т. / Г. Кунц, С. Одонелл. М. : Прогресс, 1981. 512 с.
5. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. К.: Фенікс, 2007. 542 с.
6. A Guide to the Project management Body Knowledge. Project Management Institute Standards Committee. 2000 Edition., 2000. 224 p.
7. British Standard BS 6079-1:2000. Project management. Part 1: Guide to Project management. 182 p.
8. Global Partnership for Local Sustainable Development: Modern Trends and Best Practices: monograph / [ed. by L. O Petkova, O. Yu. Berezina, Andrzej Kryński]. Czestochowa, 2018. 207 p.
9. Hershberg T. Regional cooperation: Strategies and incentives for global competitiveness and urban reform / T. Hershberg // National Civic Review. – 1996. – V. 85, № 2. – P. 25–30.
10. Porter M. E. The Economic Performance of Regions: Measuring the Role of Clusters. TCI Conference, Gothenburg, 19.09.2003. 44 p.
11. Project Management Body Of Knowledge (PMBOK) Guide – 5th Edition. 2013. 42 p.
12. Update on the PMBOK 5th Edition. ISO 21500 – Guidance on Project Mgmt. – Slovakia. Chapter Meeting, Bratislava, SK. 2013. 26 p.

4.4. РОЗВИТОК ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ ДЛЯ ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА СТІЙКОСТІ РОЗВИТКУ

Л. О. Петкова, Т. А. Лисенко

Підвищення міжнародної конкурентоспроможності, прискорення економічного зростання та соціальний прогрес в наш час обумовлені рівнем відповідності країни сучасному НТП. За сучасної цифрової глобалізації важливою особливістю є посилення взаємозалежності економік різних країн, перехід від інтернаціоналізації господарського життя до глобалізації виробничих процесів і фінансового середовища. Це супроводжується дедалі більшим залученням країн до існуючої системи світоторговельних зв'язків. Саме міжнародна торгівля – це основна форма інтеграції країн до світового господарства. Найбільш динамічною формою міжнародної торгівлі є торгівля послугами. Прискорення та структурні зрушення сучасного світового ринку послуг обумовлені й супроводжуються стрімким науково-технологічним розвитком. Завдяки накопиченню значного науково-технічного потенціалу в ряді країн саме високотехнологічні знання, а також інновації та інтелект, стали чинниками успішності на світовому ринку ІТ-послуг. Україна протягом останніх 5 років нарощує та розвиває саме високотехнологічні послуги, що є локомотивом технологічної трансформації, яка докорінно впливає на господарську діяльність, виробництво товарів і послуг.

Враховуючи те, що сучасний світовий ринок інформаційних технологій належить до ринків, які внаслідок глобалізації світової економіки найдинамічніше розвиваються не тільки в кількісному вимірі, але і в якісному, світовий ринок інформаційних технологій потребує детального дослідження. Посилення конкурентних позицій України на ринку інформаційних технологій відображає реалізацію наявного науково-технологічного потенціалу та деякі структурні зміни зовнішньої торгівлі. Важливим є вплив євроінтеграційних процесів на зміни зовнішньої торгівлі ІТ-послугами. Укладання Угоди про Асоціацію та Зону вільної торгівлі з ЄС безпосередньо вплинуло на спрямованість українських ІТ-послуг. ІТ-сфера в Україні є однією з найприбутковіших та швидкозростаючих сфер економічної діяльності, а завдяки окремим статтям та угодам в рамках євроінтеграції, відбувається формування сприятливого клімату для комплексного розвитку інформаційних технологій, а саме – покращення законодавчого

РОЗДІЛ 4

регулювання прав як постачальників, так і споживачів ІТ-послуг, посилення захисту прав інтелектуальної власності та розширення ринків збуту продукції.

Світовий ринок інформаційних технологій перебуває на стадії активного розвитку. В умовах посилення інтернаціоналізації, інтелектуалізації та інформатизації відбувається формування глобального світового інформаційного суспільства, що об'єднує економіки країн. Сучасний період технологічних змін – безпрецедентний за темпами, масштабами та глибиною впливу. Використання інформаційних технологій є найвірнішим шляхом для міжнародної спільноти, щоб досягти максимального зростання різних галузей економіки. На хвилі нових технологій штучний інтелект виділяється як найбільш вірогідне джерело змін в ІТ-екосистемі. Технологічні рішення стають все складнішими, а технологічні вимоги – все більш конкретними. Відповідь на ці питання полягає не в постійному додаванні ресурсів, а у використанні переваг сучасних технологій. ІТ сектор вимагає значних обчислювальних ресурсів (які можуть бути придбані в хмарі), різних алгоритмів, які дозволяють навчатися (які можуть бути включені в продукти або надані як послуги), і контекстної обізнаності. Додаючи рівень інтелекту до створюваних ними технічних рішень, компанії можуть керувати більш широкою ІТ-архітектурою і вирішувати більш широке коло завдань [9].

Розвиток інформаційних технологій є локомотивом успішності країни на міжнародному ринку та створює інформаційне суспільство, що впливає на професійну діяльність, особисте життя споживачів, викликає зміни в світовій політиці та міжнародних відносинах. Зокрема, збільшується ринок комп'ютеризації підприємств, зафіксовано відчутне збільшення технологічних послуг. Спектр ІТ-послуг є досить широким і включає, зокрема: ІТ-аутсорсинг, ІТ-аудит, ІТ-консалтинг, ІТ-аустафінг, системну ІТ-інтеграцію, інсталяцію, ІТ-навчання та тренінги. Характерним для інформаційних технологій є наявність базових та інтелектуальних секторів ринку. Структура світового ринку інформаційних технологій змінюється швидкими темпами, тому важливо проаналізувати сучасні структурні тенденції ринку інформаційних технологій, представлені на рис. 4.4.1.

Відповідно, у 2018 році світовий ринок інформаційних технологій має певні ключові тенденції. Це зокрема полягає у виділенні нових секторів, а саме: ІТ бізнес-сервіс та емерджентних технологій, що сформувались внаслідок розвитку країн емерджентного типу. Традиційні категорії обладнання, програмного забезпечення та послуг

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

складають 53 % від загального світового обсягу. Інша основна категорія, телекомунікаційні послуги, становить 30 %. Решта 17 % охоплюють різні технології, що з'являються, які або не вписуються в одну з традиційних груп, або охоплюють кілька категорій, що має місце для багатьох нових рішень «як послуга», які включають в себе елементи апаратного, програмного і сервісного забезпечення, що стосуються ІТ-аутсорсингу, ІТ-консалтингу, ІТ-аудиту та ІТ-аутстафінгу. Наведені тенденції структури сформувались під впливом певних факторів, зокрема ринок ІТ-аутсорсингу є привабливим для розвитку завдяки широкому спектру завдань, що може здійснювати, включаючи і підтримку програмного забезпечення, повне сервісно-технічне обслуговування та розробку автоматизованих систем. Розвиток програмного забезпечення обумовлений необхідністю його використання як приватним бізнесом, так і державним сектором країн.

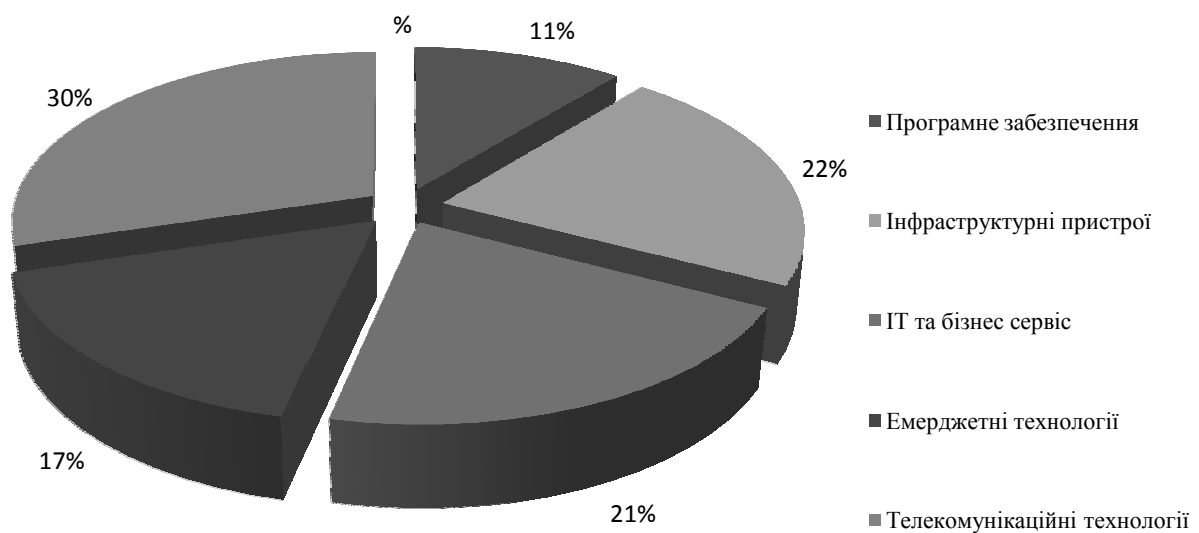

Рис. 4.4.1. Структура світового ринку ІТ-послуг
за часткою сегментів в 2018 році

Складено за: [9]

Серед актуальних тенденцій світового ринку ІТ-послуг можна відзначити важливу роль розвинених країн, для яких даний сектор став стандартним інструментом оптимізації використання ресурсів для різних галузей. Високотехнологічні послуги використовують у сфері побудови ІТ-інфраструктури, підтримки віддалених філій, забезпечення інформаційної безпеки і устаткування. Але протягом останніх десяти

РОЗДІЛ 4

років тенденції розвитку інформаційних технологій стали притаманними для країн Азії та Європи. Тому важливо проаналізувати розвиток технологічних послуг за регіонами світу, рис. 4.4.2.

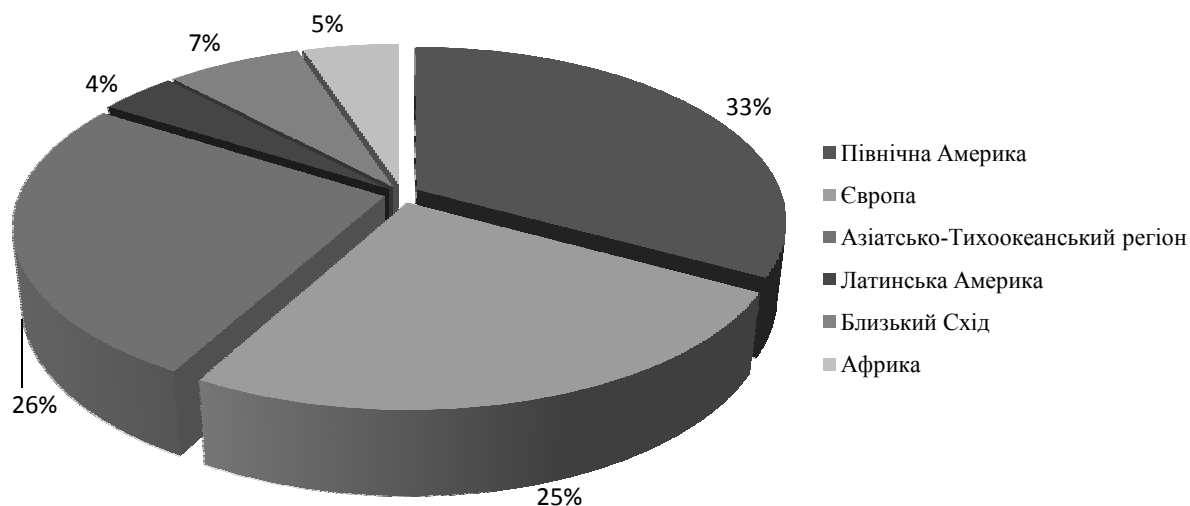

Рис. 4.4.2. Структура світового ринку ІТ-послуг за часткою регіонів в 2019 році, %

Складено за: [7]

Отже, в регіональній структурі світового ринку ІТ-послуг найбільшу частку займають країни Північної Америки. США є найбільшим ринком технологій у світі, складаючи 33 % від загального обсягу, або приблизно 1,6 трлн. дол. США за 2019 рік. У США, як і в багатьох інших країнах, на сектор технологій припадає значна частина економічної активності. Звіт CompTIA Cyberstates показує економічний вплив технологічного сектора США, за часткою від ВВП, що перевищує вплив більшості інших галузей, включаючи такі відомі сектори, як роздрібна торгівля, будівництво та транспорт [9].

Суттєво меншу частку складає експорт ІТ-послуг Канади, близько 24 млрд. дол. США. Серед глобальних регіонів Азіатсько-Тихоокеанський складає 26 % від загальносвітового ринку, на нього припадає приблизно один з кожних трьох доларів, витрачених на технології в світі. Багато країн АТЕС користуються подвійний ефект скорочення розриву в таких категоріях, як ІТ-інфраструктура, програмне забезпечення та послуги, поряд з лідерськими позиціями в нових областях, таких як робототехніка. Якщо ці моделі збережуться, АТЕС продовжить збільшувати свою частку в світовому технологічному ринку. Наступний регіон за часткою – це Європа, де технологічні

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

послуги розвиваються як у західній, так і в східній частинах. Серед європейських лідерів можна виділити Великобританію, Німеччину та Францію, які входять у п'ятірку світових експортерів. Серед країн Східної Європи протягом останніх 10 років динамічно розвивається ІТ-сектор у Польщі та Україні. Країни Латинської Америки, Близького Сходу та Африки загалом займають 15–16 % у загальносвітовій структурі.

Аналіз регіональної структури світового ринку ІТ-послуг демонструє регіональну неоднорідність, з переважанням високотехнологічної галузі на ринках високорозвинених країн та тих, що розвиваються. За рахунок інформатизації суспільства та транснаціоналізації світового господарства, інформаційні технології проникають у найвіддаленіші регіони світу та реалізуються в різних секторах. Ключовими факторами, що і надалі формуватимуть стійку тенденцію прискореного розвитку ІТ-технологій, стали: науково-технологічний прогрес, підвищення економічної ефективності через запровадження нових технологічних рішень, подальша транснаціоналізація глобального економічного простору.

Для моніторингу конкурентної ситуації в глобальному вимірі та коригування національних стратегій стійкого економічного зростання важливо оцінювати рейтингові позиції країн. Дослідження конкурентоспроможності країн здійснюється міжнародними організаціями. Це, зокрема, Інститут стратегії й конкурентоздатності при Гарвардському університеті США, Міжнародний інститут розвитку менеджменту (IMD) (Лозанна, Швейцарія); Всесвітній економічний форум (ВЕФ, World Economic Forum, Давос, Швейцарія). Так, при складанні рейтингу IMD оцінюється понад 320 критеріїв, використовується інформація 52 дослідницьких установ. З 2004 р. розраховується Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index, GCI), табл. 4.4.1. В основу рейтингу GCI покладено 113 індикаторів за трьома основними групами субіндексів: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності», «Інновації та фактори вдосконалення». Індекс оцінюється за шкалою 1–7 балів, більше значення якого є найкращим.

Відповідно до дослідження ВЕФ, за Індексом глобальної конкурентоспроможності протягом 2012–2018 років до десятки увійшли такі країни, як Швейцарія, США, Сінгапур, Німеччина, Гонконг, Великобританія та Японія. Європейські країни продовжують переважати в першій половині рейтингу серед найбільш конкурентоспроможних економік світу, враховуючи такі складники, як

РОЗДІЛ 4

«інституції», «інфраструктура», «технологічна готовність», «відповідність бізнесу сучасним вимогам», «інновації». Ці ж індикатори конкурентоспроможного економічного розвитку складають основу для прискорення ІТ-технологій.

Таблиця 4.4.1

Позиції окремих країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності за 2014–2018 роки

Країна	2012-2013		2014-2015		2015-2016		2016-2017		2017-2018	
	місце	індекс	місце	індекс	місце	індекс	місце	індекс	місце	індекс
Швейцарія	1	5,72	1	5,70	1	5,76	1	5,81	1	5,86
США	7	5,47	3	5,50	3	5,61	3	5,70	2	5,85
Сінгапур	2	5,67	2	5,60	2	5,68	2	5,72	3	5,71
Нідерланди	5	5,40	8	5,50	5	5,50	4	5,57	4	5,66
Німеччина	4	5,39	5	5,50	4	5,5	5	5,57	5	5,65
Гонконг	8	5,47	7	5,50	7	5,46	9	5,48	6	5,53
Швеція	4	5,53	10	5,40	9	5,43	6	5,53	7	5,52
Велика Британія	10	5,43	9	5,40	10	5,43	7	5,49	8	5,51
Японія	6	5,51	6	5,50	6	5,47	8	5,48	9	5,49
Росія	56	4,32	53	4,40	45	4,44	43	4,51	38	4,64
Польща	41	4,46	43	4,50	41	4,49	36	4,56	39	4,59
Грузія	77	4,07	77	4,20	66	4,22	59	4,42	67	4,28
Сербія	92	3,92	94	3,90	94	3,894	90	3,97	78	4,14
Бразилія	56	4,31	57	4,30	75	4,08	81	4,12	80	4,14
Україна	73	4,14	76	4,10	79	4,03	85	4,0	81	4,11
Бутан	105	3,6	103	3,80	105	3,80	97	3,87	82	4,10
Греція	75	4,11	81	4,0	81	4,02	86	4,0	87	4,02
Молдова	83	3,8	82	4,0	84	4,0	100	3,86	89	3,99

Складено за: [4]

Дослідження українського ринку ІТ-послуг дозволяє виділити ключові сектори галузі, що забезпечують зростання економіки України та створюють потенційні можливості для подальшого розвитку ІТ-індустрії. Позитивна динаміка ринку ІТ-послуг в Україні спостерігається з 2011 р., зокрема, в 2018 р. зростання склало 29 % до попереднього року. Український ІТ-аутсорсинг має широку сферу діяльності, що виходить за межі звичайного надання сервісних послуг. Наразі створюються суттєві рішення та програми для світових брендів та компаній, що входять до списку Global Fortune 500. Це такі програми, як створення програмного забезпечення для безпілотних авто, проекти медичної індустрії та е-commerce-платформи для індустрії моди. Позитивним результатом для вітчизняного ринку є його висока оцінка на міжнародному ринку, а саме –

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

в галузі аутсорсингу. Міжнародна Асоціація ІАОР в глобальному рейтингу The 2018 Global Outsourcing 100 віднесла 18 українських компаній до рейтингу найкращих аутсорсингових компаній. Загальносвітове визнання формує повноцінне підґрунття для подальшого розвитку даного сектора та залучення додаткових інвестицій [6].

Український ринок ІТ-послуг демонструє швидкі темпи зростання і впевнено посідає місце в першій трійці експортерів послуг (рис. 4.4.3).

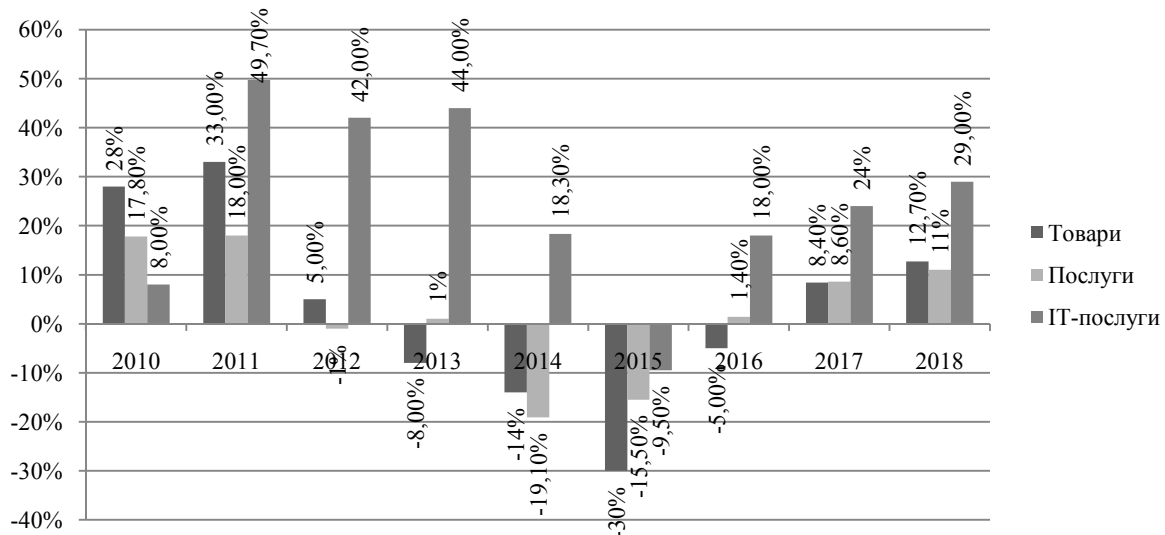

Рис 4.4.3. Динаміка українського експорту товарів, послуг та ІТ-послуг за 2010–2018 рр., (%)

Складено за: [1, 3]

Прискорений розвиток ІТ-індустрії в Україні розпочався з 2011 року, коли експорт програмного забезпечення в Україні почав зростати. На той час частка України складала понад 33 % ринку країн Східної Європи. В 2014–2015 рр. темпи зростання українського ІТ-ринку помітно сповільнилися. Потрібно враховувати, що в даний період часу інтенсивний розвиток ІТ-індустрії відбувається в азіатсько-тихоокеанських країнах, зокрема Індії та Малайзії, які створили високе конкурентне середовище для країн Європи. Також на експорт послуг вплинули нестабільне політико-економічне середовище в країні та ескалація збройного конфлікту на Сході, що стало причиною відтоку інвестицій з України та зменшення кількості замовників. Протягом 2016–2018 рр. ринок ІТ-послуг демонструє темпи зростання понад 20 % щорічно.

Зростання ІТ-ринку на території України відбувається за рахунок збільшення кількості вітчизняних та іноземних компаній. Показовою є динаміка зареєстрованих юридичних осіб в ІТ-галузі (рис. 4.4.4).

РОЗДІЛ 4

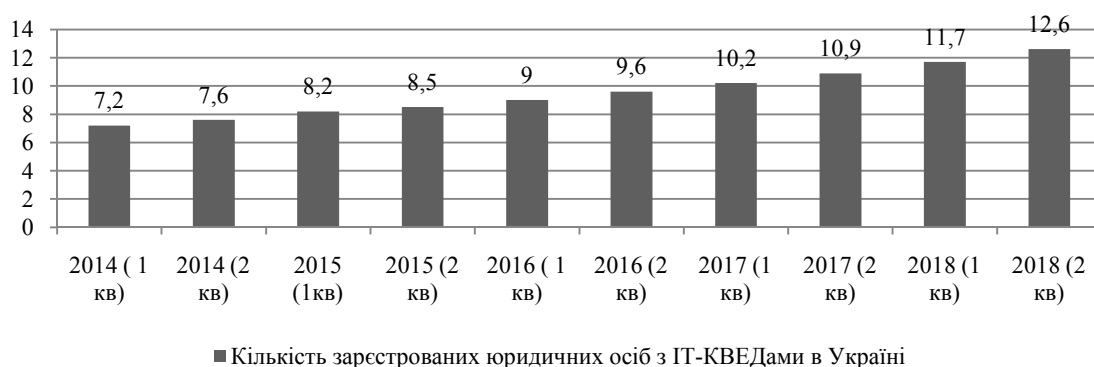

Рис. 4.4.4. Динаміка кількості зареєстрованих юридичних осіб з ІТ-КВЕДами в Україні протягом 2014–2018 років, (тис. осіб)
Складено за: [6]

Оцінка кількості ІТ-компаній в Україні значно відрізняється залежно від джерела даних. За офіційними, на кінець першого півріччя 2018 року їх було 12 634. Слід зазначити, що на обліку перебувають зокрема ліквідовані компанії, тож кількість тих, які реально функціонують, може бути значно менша. При цьому одна компанія може мати декілька юридичних осіб, що також впливає на офіційну статистику, остання відображає саме кількість юридичних осіб. Зареєстровані підприємства та організації із вказаними КВЕД займаються комп'ютерним програмуванням, діяльністю із керування комп'ютерним устаткуванням, консультуванням з питань інформатизації та створюють видання комп'ютерних ігор. Розвиток ІТ-індустрії в регіонах України відбувається нерівномірно, рис. 4.4.5.

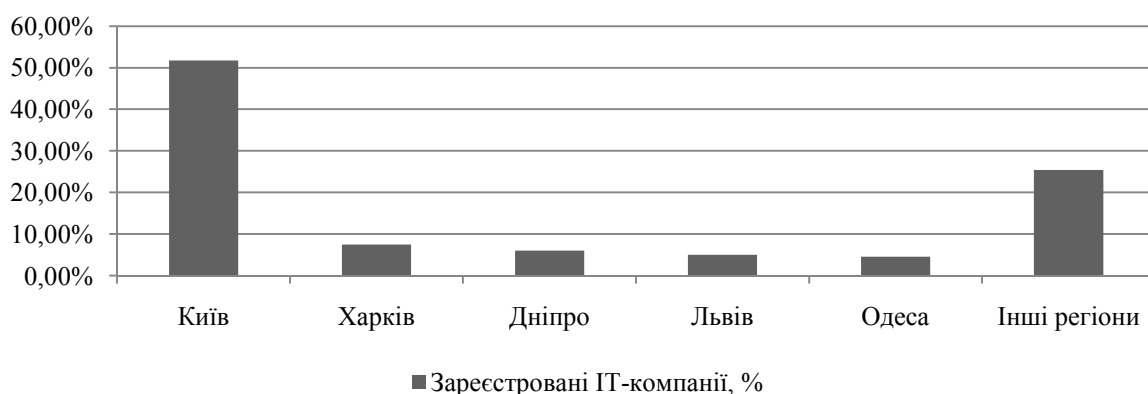

Рис. 4.4.5. Географічна структура кількості зареєстрованих ІТ-компаній за регіонами України у 2018 році, (%)
Складено за: [6]

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

За географічною структурою розміщення ІТ-компаній, майже 52 % їх розташовані в Києві, що обумовлено максимальною концентрацією кваліфікованих фахівців, розвинутими мережевою, логістичною інфраструктурою. Наступні позиції займають Харків (7,5 % від кількості зареєстрованих компаній), Дніпро (6,0 %), Львів (5,0 %) та Одеса (4,5 %), де кількість зайнятого населення в індустрії складає від 25 до 10 тис. осіб. Досить перспективним є розвиток ІТ-бізнесу і в інших регіонах. Усвідомлення переваг цифровізації численних сфер суспільного виробництва, ролі ІТ-індустрії як ключового чинника інноваційного економічного зростання, обумовили посилення співпраці профільного бізнесу із регіональними університетами, активізація різноманітних спеціалізованих заходів (конференцій, хакатонів тощо). При формуванні стратегічних планів розвитку в більшості регіонів України розвиток ІТ бізнесу визначається в числі топ-3 довгострокових економічних цілей.

Специфічною особливістю зайнятості в галузі в Україні є реєстрація ІТ-фахівців як фізичних осіб-підприємців (ФОП), що переважно користуються спрощеною системою оподаткування, самостійно сплачують податки, в перше чергу – єдиний податок. Обсяг його надходжень зростав у середньому на 58.8 % протягом 2013–2017 рр. і становив 3.2 млрд грн у 2017 [6, с. 9].

За даними DOU-спільноти українських програмістів [4], в 2018 р. кількість ІТ-фахівців, зареєстрованих як ФОП, зросла на 23 % і склала 154 тис. осіб проти 125 тис. в 2017 р. Єдиний податок, що сплачують ФОПи належить до групи місцевих податків та повністю надходить до місцевих бюджетів за місцем реєстрації. Тим самим, підтримка розвитку ІТ-бізнесу в регіонах не лише відповідає стратегічним цілям інноваційного економічного зростання, але вирішує і сучасні завдання фінансування регіонального розвитку.

Аналіз структури українського ринку ІТ послуг визначив окремі закономірності та загальні тенденції, що полягають в переважанні ІТ-аутсорсингу, системної інтеграції та розробки програмного забезпечення, які разом складають понад 75 % ринку ІТ послуг. ІТ-індустрія розвивається з тенденціями постійного зростання кількості компаній та організацій, збільшення кількості зайнятих осіб як у великих містах, так і інших регіонах.

Для дослідження та аналізу рівня розвитку ІТ-галузі в Україні, важливо проаналізувати ряд технологічних індексів, які кількісні зміни відбулися протягом останнього періоду часу для майбутньої оцінки перспектив. Одним із найпопулярніших індексів, за допомогою якого

РОЗДІЛ 4

можна оцінити динаміку розвитку цього ринку України, є індекс розвитку ІКТ (IDI) [8]. Це складний індекс, який визначає рейтинг країн за показниками, що належать до інфраструктури ІКТ, та розраховуються на основі трьох субіндексів, які оцінюють ступінь доступу до ІКТ, використання ІКТ та ІТ-навичок. На рис. 4.4.6 продемонстровано, як змінювалися позиції України за розвитком ринку ІКТ за останні дев'ять років.

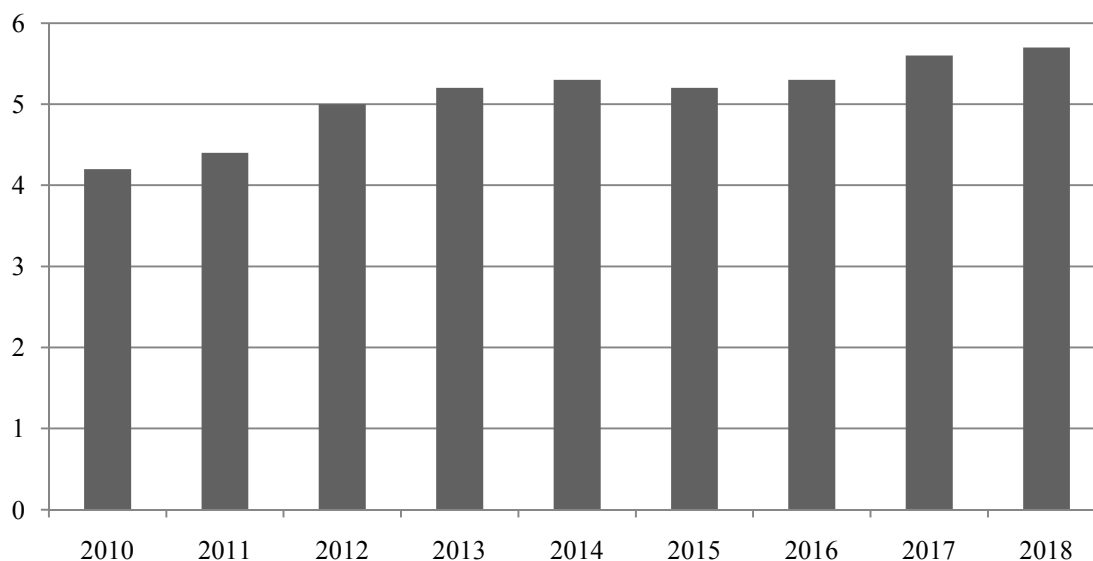

Рис. 4.4.6. Динаміка індексу розвитку ІКТ в Україні за 2010–2018 рр.
Складено за: [8]

За період, що досліджується, розвиток ІКТ в Україні мав стійку позитивну тенденцію, спостерігається поступове зростання індексу. Це, зокрема, обумовлено стійким зростанням доступності зв'язку з огляду на зростання в країні стільникової телефонії та широкосмугового зв'язку. Зростання інфраструктури фіксованого та рухомого широкосмугового зв'язку стимулює доступ до інтернету і його використання (рис. 4.4.7). Відбувається постійне покращення мережевої інфраструктури. Не зважаючи на те що значення індексу розвитку ІКТ поступово поліпшується, позиції України серед країн світу за рівнем розвитку ІКТ все ще низькі.

Отже, станом на початок 2019 року, серед лідерів в ІТ-кведах на українському ринку є комп'ютерне програмування, консультування та розміщення інформації. Найменшу частку складають процеси пов'язані з керуванням комп'ютерного устаткування та розробкою ігор.

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

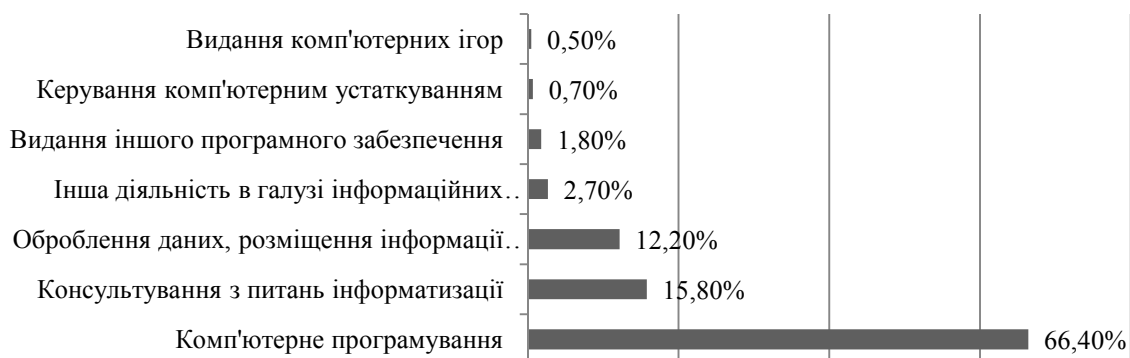

Рис. 4.4.7. Динаміка популярності ІТ-квездів в 2019 році, (%)
Складено за: [6]

Значною проблемою національного сегменту розробки програмного забезпечення є обмежені можливості української системи вищої освіти щодо підготовки висококваліфікованих спеціалістів ІТ-галузі. Щорічне опитування випускників для оцінки якості ІТ-освіти українських ЗВО (закладів вищої освіти) дозволяє сформувати рейтинг університетів [7]. Незважаючи на недосконалість навчальних програм, що відзначає абсолютна більшість опитаних, більшість ІТ-фахівців рекомендують отримувати вищу освіту. Серед опитаних – 69 % рекомендують українські ЗВО, 24 % – іноземні. В середньому готовність рекомендувати свій ЗВО склала 6,1 бали з 10 можливих. Цей показник суттєво не змінився упродовж чотирьох років дослідження. Показово, що лідерами за рекомендаціями випускників виявились не лише традиційні технічні університети. Національний університет «Києво-Могилянська академія» – 9,4 бала; Український католицький університет – 9,3 бала; Чорноморський університет ім. Петра Могили 7,8 бала; Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця – 7,8 бала; Донецький національний університет ім. В. Стуса – 7,7 бала; Харківський національний університет радіоелектроніки – 7,5 бала; Сумський державний університет – 7,1 бала; Київський національний університет ім. Т. Шевченка – 6,9 бала; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича – 6,7 бала; Львівський національний університет ім. І. Франка – 6,4 бала; Національний технічний університет України «КПІ ім. І. Сікорського» – 6,3 бала. Таким чином, конкуренція на професійних ринку освітніх послуг зростає. До традиційних, з багаторічним досвідом підготовки фахівців технічного спрямування ЗВО, долучаються сучасні, орієнтовані на кращі світові практики університети, в тому числі – регіональні (мм. Миколаїв, Суми). Визначальними умовами конкурентоспроможності ЗВО стали інноваційність, відповідність швидким змінам ІТ-галузі, значна практична складова професійної підготовки.

РОЗДІЛ 4

Важливою особливістю функціонування ІТ-сфери в Україні є суттєве збільшення кількості іноземних компаній, що займаються виробництвом як програмного забезпечення, так і наданням інформаційних послуг. Значна кількість мегакорпорацій, як то Oracle, Microsoft та Infomix, мають свої представництва в Україні, що створює складну конкурентну ситуацію для національних компаній. Міжнародні та транснаціональні корпорації формують привабливі заробітні плати для вітчизняних спеціалістів (рис. 4.4.8), що обумовлює, в тому числі, і значні масштаби трудової еміграції.

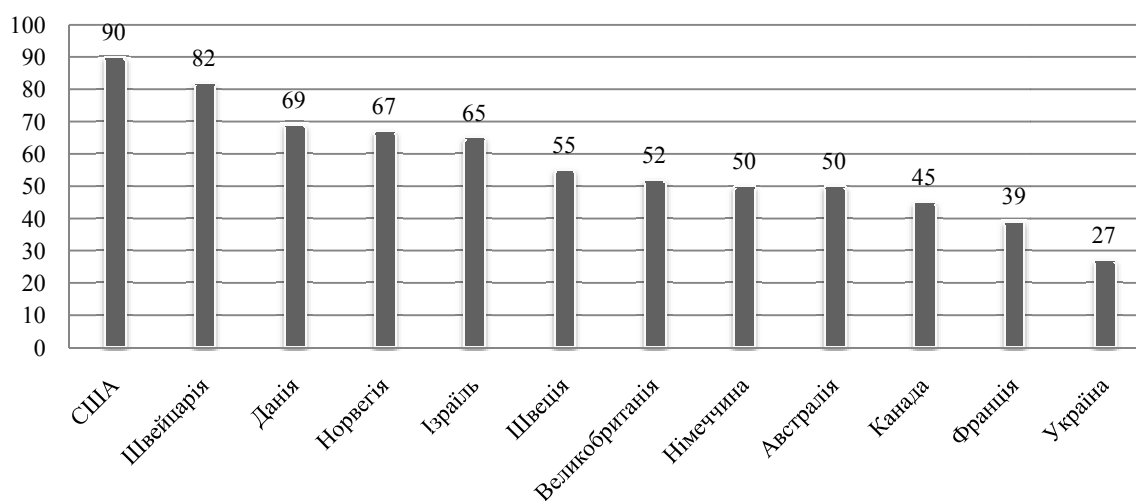

Рис. 4.4.8. Рівень заробітної плати ІТ-спеціалістів в окремих країнах в 2018 році, (тис. дол. США)

Складено за: [6]

За даними дослідження, найбільш високою є заробітна плата розробників США, Швейцарії, Данії та Норвегії. Варто також зазначити, що середня річна заробітна плата українського розробника становить 27 тис. дол. США (за даними «Дахх», які мають команди розробників в Україні). Хоча реальний дохід розробника в Україні може відрізнятись від зазначених даних з огляду на місто проживання, рівень технологічності завдань, досвід тощо.

Експортно-орієнтована ІТ-галузь має значні перспективи як власного зростання, так і стимулювання інших галузей національної економіки. Специфіка діяльності фахівців ІТ-індустрії полягає у високій глобалізованості, використанні переваг сучасних інформаційних, комунікаційних технологій для успішної співпраці із міжнародними компаніями. Тим самим, країна посилює свої конкурентні позиції у високотехнологічних секторах світового ринку, посилюється

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

інвестиційна привабливість галузі та країни в цілому. Разом з тим, численні фактори формування інвестиційної привабливості негативно впливають на загальну ситуацію. До їх числа належать – політико-правова та економічна нестабільність в країні, низький рівень захисту прав інтелектуальної власності.

Український ІТ-сектор та ІТ-ринок характеризуються переважно позицією постачальника на експорт не кінцевого продукту, а лише його елементів. Власні технологічні компанії створюються повільно. Для розвитку поширеного в Україні аутсорсингу в ІТ-питання необхідної інфраструктури не першочергове, тоді як серйозні технологічні проекти потребують належних умов та узгодженої державної політики. Ключовими завданнями для посилення інвестиційної привабливості галузі, як і в цілому економіки залишаються, встановлення однакових правил ведення бізнесу для всіх учасників ринку, рівність доступу до правосуддя, вільний ринок капіталу тощо.

Перспектива розвитку ІТ-ринку в Україні відповідає загальносвітовим тенденціям, сфера ІТ-послуг (а особливо ІТ-аутсорсинг) залишатиметься основним фактором зростання галузі у найближчій перспективі. Діюча в Україні система оподаткування ринку ІТ-послуг сприятлива для створення конкурентних переваг. Згідно із затвердженою Експортною стратегією України – підтримка інформаційних та комунікаційних технологій пріоритет в числі перспективних секторів української економіки для розвитку експорту [2].

Отже, першочерговим завданням у контексті національної стратегії розвитку ІТ сфери в Україні та розширення її можливостей повинні стати: реформа системи освіти, розвиток інфраструктури – технологічних дослідницьких центрів, технопарків із можливостями цілісної системи розробки і створення інновацій, подальша європейська інтеграція для уніфікації стандартів фінансової звітності, захисту прав інтелектуальної власності, розширення можливостей доступу до інвестиційних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Експортна стратегія України (дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі) на період 2017–2021 років. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80>
3. Національний Банк України. URL [https:// bank.gov.ua/statistic](https://bank.gov.ua/statistic)

РОЗДІЛ 4

4. Офіційний сайт Спільноти українських програмістів. URL: <https://dou.ua/>

5. Рейтинг DOU 2019. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-universities-2019/>

6. Розвиток української IT-індустрії. Аналітичний звіт. URL: https://ko.com.ua/files/u125/Ukrainian_IT_Industry_Report_UKR.pdf

7. Information and communication technology. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>

8. International Telecommunication Union: The ICT Development Index 2017. URL: <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html>

9. IT Industry Outlook 2018. URL: <https://www.comptia.org/resources/it-industry-outlook-2018>

10. The Global Competitiveness Index. URL: <https://www.weforum.org/reports>

4.5. ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНЦЕПТ РОЗВИТКУ МЕТРОПОЛІЙНИХ СТРУКТУР

А. С. Поліщук

На сьогоднішній день дослідження метрополії та метрополійних регіонів стає одним з основних процесів, який формує стійкість всього соціально-економічного простору інтегрованої Європи, її міських систем, які розуміють як функціонально інтегровані соціально-просторові об'єкти – метрополійні регіони, метрополії, агломерації *ets.* В свою чергу, варто зазначити, що поняття метрополія і метрополійний регіон досі однозначно не визначені.

Світовий досвід показує, що розвиток міських агломерацій є однією з раціональних форм організації територій, що полягає в соціально-економічному об'єднанні території через розподіл між ними різних функцій, що забезпечують їх стійкий розвиток.

Незважаючи на існуючу в різних країнах специфіку при реалізації планів розвитку міських агломерацій є і загальні закономірності в управлінні такими об'єднаннями, котрі могли б бути враховані в вітчизняній практиці. Сюди ми можемо віднести: стратегію соціально-економічного розвитку міської агломерації, засновану на системному підході; використання інтегрованих платформ в управлінні міською інфраструктурою; впровадження і використання геоінформаційних систем; розвиток інноваційної інфраструктури міської агломерації, що створює умови для збільшення якості та обсягів вироблених на території

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

агломерації товарів і послуг, забезпечення зайнятості населення, розвитку бізнес-оточення, маркетинг територій.

Маємо відмітити, що все більше вчених базують свої дослідження на електронних базах даних, таких як «Глобальна база даних урбаністичних індикаторів» (UNCHS Global Urban Indicators Database), Oxford Economics, Euromonitor та ін. Постійне оновлення інформаційної бази має особливе значення для досліджень, пов'язаних із проблемою якості життя та оптимізації всіх процесів на території найбільших метрополій [12].

Одним із важливих інститутів розвитку метрополійних структур зараз стають різноманітні об'єднання та асоціації міст («United Cities and Local Governments», «Metropolis», «Local Governments for Sustainability», «The Global Taskforce of Local and Regional Governments», «Cities Alliance» та ін.). Прикладом може слугувати асоціація міст «Metropolis», що є глобальною мережею великих міст та мегаполісів. Він слугує центром і майданчиком для мегаполісів з метою зв'язку, обміну досвідом та мобілізації з широкого кола місцевих та глобальних питань.

Місією «Metropolis» є залучення політичних лідерів, теоретиків та практиків з усього світу, для відстоювання інтересів метрополійних об'єднань, покращення функціонування мегаполісів у вирішенні місцевих та глобальних викликів.

Свої місії «Metropolis» планує досягти набором засобів для спільного створення турботливих міст, що характеризуються сталим управлінням, а саме: ведення міської дипломатії на основі узгоджених принципів; розвиток міського потенціалу на основі платформи знань про інструменти та ресурси [13].

До важливих наукових і практичних завдань, на нашу думку сьогодні можна віднести: систематизацію основних наукових підходів, формулювання визначень понять, виявлення територій, для яких характерні агломераційні ефекти, визначення складу і меж агломерацій, оцінка основних параметрів і особливостей їх розвитку.

Окремої уваги заслуговує дослідження агломераційного ефекту в регіонах України. Агломераційний ефект можна визначити, як віддачу від масштабу, зниження загальних економічних витрат за рахунок концентрації виробництв та інших економічних об'єктів у міських агломераціях. Чим більше фірм у місті, тим більше різноманітних пропозицій вони надають споживачам, тим зручніше і дешевше їм споживати. Чим сильніший ефект для споживачів, тим більше їх стягується в місто, що, в свою чергу, стимулює збільшення кількості фірм.

РОЗДІЛ 4

Нині в світовій і вітчизняній практиці використовується досить широкий спектр критеріїв виділення міських агломерацій: наявність міста-центру певної людності; щільність міського населення; безперервність і щільність забудови; інтенсивність і дальність трудових і культурно-побутових поїздок між містом-центром та іншими населеними пунктами агломерації; питома вага несільськогосподарських працівників; частка працюючих поза місцем проживання; кількість міст-сателітів та інтенсивність їх зав'язку з містом-центром; число телефонних розмов з центром; наявність економіко-виробничих зв'язків; єдині інфраструктурні системи та інше.

Безумовно, важливе значення теоретико-методологічних засад дослідження проблематики розвитку метрополій займає понятійно-термінологічний апарат. У зв'язку з довільною інтерпретацією визначень та через недосконалий переклад іноземних досліджень існує об'єктивна необхідність систематизувати низку понять, які використовуються при вивченні метрополій різними науками (соціологією, урбаністикою, економічною географією, містобудуванням) та виокремити економічний підхід до їх трактування.

Тому в подальшому опрацюванні досліджуваної проблематики вважаємо за доцільне зупинитися на дослідженні основних понять та термінів, які вживаються при дослідженні метрополій: метрополія, агломерація, метрополіс, метрополізація, метрополійний ареал, метрополійне середовище, метрополійні функції, тощо, з метою їх уніфікації та коректного використання у наукових розвідках.

Первинне тлумачення поняття «метрополія» (походить з грецької (букв. «материнське місто»); її розглядали як: 1) місто-державу, яке заснувало свої поселення (колонії) на інших землях; 2) державу, що володіє захопленими нею колоніями (зазвичай, заморськими) [4]. Пізніше цей термін набув нового змісту: під «метрополією» розуміють велике місто, економічний і культурний центр агломерації, іноді синонім слова «столиця», функції яких виходять за їх адміністративні межі.

Впродовж останнього часу у науковій економіко-географічній літературі відбувається ототожнення метрополізації з урбанізацією (причому метрополізація розглядається як її морфологічний різновид) та з її головними характеристиками – поляризацією й агломерацією [5].

Отже, сучасне розуміння змісту поняття «метрополія» зводиться до історично сформованих навколо великих міст агломерацій (рис. 4.5.1), тобто таких форм розселення населення, які функціонують як складні територіально-суспільні системи із яскраво вираженими метрополійними функціями та зв'язками. Висока здатність до самоорганізації та конкуренції за ресурси зумовлює перегляд їх функцій

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

і визнання провідної ролі в межах регіональної і національної просторової політик.

Зазначимо, що метрополія часто трактується як місто-ядро агломерації, котре виконує столичні функції відносно регіону, в якому воно розташоване (рис. 4.5.1). В окремих дослідженнях, як вже було зазначено вище, поняття агломерації ототожнюється з дефініцією метрополії, але при цьому завжди акцентується увага на столичних, регіональних, міжрегіональних чи навіть міжнародних функціях. Отже, збільшення кількості метрополійних функцій у місті вимагає проведення спеціального дослідження процесу еволюції від великого міста до метрополії.

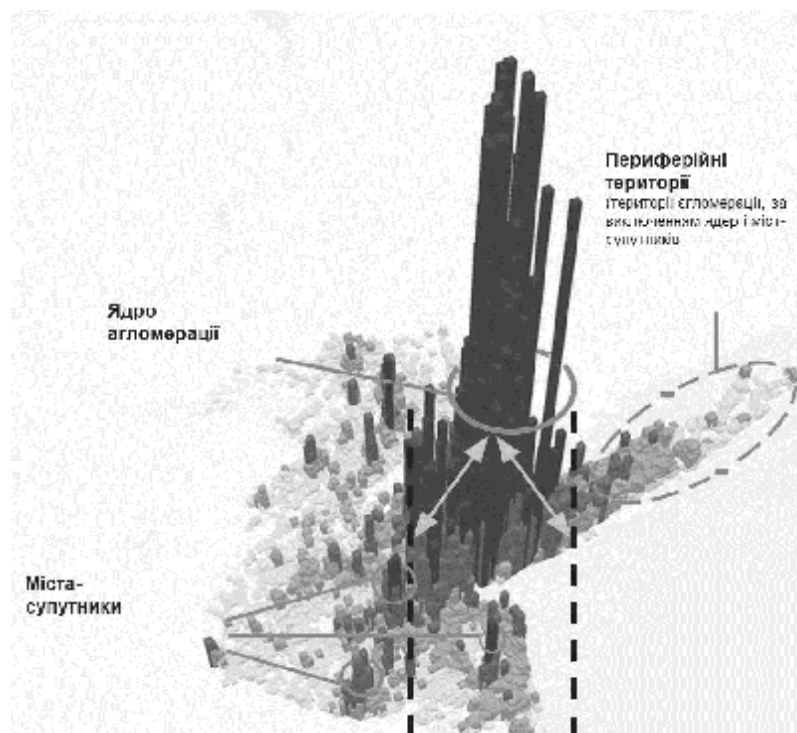

Рис. 4.5.1. Модель агломерації [15]

Як відзначає Щеглюк С. Д., економіко-географічний напрям дослідження метрополії оперує ключовим поняттям «метрополіс» (синонімом є «мегалополіс»), під яким розуміють великі міста, що виконують міжнародні економічні функції, в які стікаються потоки інформації, товарів, капіталів і людей [5].

Метрополіс – це міська агломерація (конурбація), що формується в результаті територіального злиття великого міста з навколишніми поселеннями.

У науковій літературі зустрічається поняття «метрополітарні функції» (яке на нашу думку, є синонімом до метрополійних функцій і

РОЗДІЛ 4

поширене внаслідок недосконалого перекладу) під якими розуміють організаційно-управлінські, інноваційно-креативні, транспортно-комунікаційні, духовно-культурні та інформаційно-репрезентативні [1]. Розвиток урбанізації призводить до формування активної взаємодії метрополії та її периферії, яка проявилася у активізації територіально-структурних процесів, які постійно впливають на зміну інтенсивності тих чи інших явищ на території регіону.

Як зазначає Т. Мазур, еволюція таких процесів відбувається шляхом накопичення економічного, культурного й інформаційного потенціалу суспільства у великих міських центрах, що сприяє підвищенню інтенсивності й ефективності соціально-економічного розвитку, що створює передумови для формування вищих досягнень і зразків матеріальної й духовної культури. Поступово ці досягнення транслуються й освоюються іншими нецентральними містами й сільськими поселеннями, що, у свою чергу, дає новий імпульс для нарощування потенціалу в великих міських центрах. Такі головні міста отримують назву метрополій, а процес виділення головних урбаністичних осередків, як вузлів цивілізаційного розвитку називається метрополізацією.

Згідно з іншим джерелом, під «метрополізацією» слід розуміти: 1) морфологічний різновид урбанізації; 2) процес найвищої концентрації різних видів діяльності і населення в окремих центрах – метрополісах [6].

Енциклопедія «Британіка» дає наступне визначення поняття метрополійний регіон (Метрополіс) – велике місто разом із його передмістями та прилеглими містами, селищами та околицями, над якими велике місто здійснює економічний та соціальний вплив. Буквальне трактування поняття метрополіс з грецької означає «материнське місто», і, як наслідок, там є суб'єкти, розсіяні в зоні ядра. Іноді можуть бути два чи більше великих міст, як у Токіо-Йокогамській метрополії (Японія) або в агломерації мегаполісів, як у Великому Лондоні (Англія). У переписі США використовується одиниця, що називається метрополійною статистичною областю (MSA), яка включає або (1) місто з населенням щонайменше 50000 людей, або (2) урбанізовану територію щонайменше 50000 населення із загальним населенням метрополії щонайменше 100000 (75000 людей в Новій Англії). Урбанізована територія визначається як населення з принаймні 50000, а щільність населення не менше 1000 людей на квадратну милю [9].

Черторижський В. М., Старик Р. Я. визначають метрополійні регіони, як щільно заселені, економічно сильні регіони з численним населенням, яке перевищує 1 млн. осіб. Вони виникли внаслідок реакції (відповіді) на глобалізацію. Розвитку метрополійних регіонів сприяють

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

зростаюча проникність державних кордонів у Європі, революційна роль міжнародної комунікації, (в першу чергу Інтернету), зниження цін на транспортування пасажирів і вантажів. Все це викликало зростання мобільності підприємств та висококваліфікованої робочої сили. Метрополійні регіони, будучи новими формами кооперації, стимулюють економічний розвиток (передовсім території і транспорту). Це призводить до зростання продуктивності праці, підвищення значення окремих метрополійних регіонів у міжнародному масштабі. У рамках міжміської конкуренції МР усе більше розглядаються як регіони, в які вигідно вкладати інвестиції, і які привабливі для роботи та життя в першу чергу висококваліфікованих кадрів та їх родин [7].

Полемічним наразі залишається питання розмежування понять «метрополійний регіон» та «міська агломерація». Частина дослідників схиляється до синонімічності цих понять. Але є й інша позиція, згідно з якою метрополійний регіон поєднує міську агломерацію із зонами, не обов'язково міськими за своїм характером, але тісно пов'язаними з центром.

Сьогодні важливим завданням є також дослідження та напрацювання механізму (системи) управління формуванням і розвитку міських агломерацій. В даний час у світовій практиці прослідковуються 4 основні моделі управління розвитком агломерацій:

1) однорівнева модель – створення єдиного муніципального освіти, що охоплює всю територію агломерації, в результаті злиття самостійних муніципальних утворень або включення до складу міського муніципалітету прилеглих земель;

2) «договірна» модель – муніципальні утворення домовляються на основі договорів щодо формування узгодженої загальної стратегії розвитку та співпраці. Реалізують інфраструктурні проекти і надають послуг окремими самостійними муніципальними утвореннями на території агломерації;

3) дворівнева модель – формування органу управління агломераційного рівня поряд зі збереженням муніципалітетів нижніх рівнів (існуючі муніципальні утворення передають на верхній, агломераційний рівень частину своїх повноважень, однак продовжують самостійно вирішувати частину питань місцевого значення);

4) модель регіонального управління – замість створення додаткових муніципальних структур функції з координації діяльності в рамках великих мегаполісів може брати на себе орган державної влади [2].

Разом з тим, при реалізації планів розвитку міських агломерацій слід враховувати специфіку країни, яка визначається функціями великих міст, мережею просторових зав'язків, її щільністю і структурою,

РОЗДІЛ 4

особливостями розвитку країни. Хоча окремі вчені вказують на обмежений характер дії цих процесів, дослідження Ю. В. Павлова підтверджують існування цивілізаційних особливостей розвитку міських агломерацій.

Дана специфіка обумовлює форми і методи управління агломераціями. Нестерова Н. М. до основних моделей управління агломераціями також відносить: формування єдиного муніципального управління (однорівнева консолідована форма), договірне управління (однорівнева фрагментарна), формування надмуніципальних утворень (дворівнева форма) та регіональне управління [14].

У чистому вигляді перераховані моделі здебільшого не використовуються, і часто управління однією і тією ж агломерацією різні дослідники відносять до різних моделей управління. Так, управління Нью-Йоркською агломерацією Enid Slack, Andre Cote [10] відносить до однорівневої форми, а Сергій Єрмак [3] – до дворівневої форми.

Як відзначає В. М. Черторижський, поняття «метрополійний регіон» включає 5 ключових характерних ознак метрополії, а саме: виконання ефективних міжнародних функцій щодо прийняття рішень, здійснення моніторингу та управління, сервісних функцій високої якості, інноваційних та конкурентних функцій, функцій «міжмережевого шлюзу»; символічних функцій.

Більшість метрополійних регіонів складаються не лише з міських, але й включають і сільські території. У рамках метрополійних регіонів протилежності між містом та селом майже не існує, вона зникає. Як місто, так і село вже давно тісно пов'язані (живуть в тісному зв'язку). Наприклад, у Німеччині спочатку було сім європейських метрополійних регіонів, які були визнані «локомотивами суспільно-економічного і соціально-культурного розвитку і мали сприятливі умови доступності як на європейському, так і на більш широкому міжнародному рівні, чинили величезний вплив на навколишні території».

Значення метрополійних регіонів як територіального скелету глобальної економічної мережі в останні роки все більше зростає. При цьому їх досягнення для загальнодержавного розвитку очевидні:

- вони покращують інноваційність та конкурентоспроможність країни;
- забезпечують економічну інтеграцію країни у світовому масштабі;
- є центрами міжнародного культурного обміну;
- вони є «маяками» міжнародного впливу [7].

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Як вже відмічалось, останнім трендом є те, що конкуренція міст закономірно доповнюється їх співпрацею і кооперацією. Широкого поширення набули і різноманітні моделі вільної, ініціативної взаємодії міст в певних сферах (міжміські альянси і асоціації).

Розглянемо структури метрополійних регіонів Німеччини, які можна вважати модельними для метрополій та ареалів згущення. Цікавим, на нашу думку, є приклад регіональної асоціації Рур яка позиціонує себе як «місто міст».

Метрополійний регіон Рур – це найбільш густозаселений міський регіон Німеччини: його утворюють 53 міста та громади із чисельністю населення 5,3 млн. осіб, площа 4434 кв. км (за іншими даними багатовузловий промислово-міський ареал Рейн-Рур налічує 11 млн. мешканців при площі понад 10 тис. кв. км). Рур є найбільшим індустріальним районом Німеччини та всієї Європи. Це індустріальне ядро найбільш промислової у Німеччині області Північний Рейн-Вестфалія. Рур простягається з півночі на південь на 130 км, із заходу на схід – з на 35 км. Він лежить між річкою Ліппе на півночі та річкою Рур на півдні. На заході регіон переходить на другий берег Рейну. Річка Рур – довжиною 214 км – права притока Рейну і впадає у Рейн у Дуйсбурзі. Маючи п'ять водосховищ та численні греблі, річка Рур є найважливішим водним резервуаром для Рурського метрополійного регіону.

Висока щільність населення і промислового виробництва у Рурі пов'язана із близько розміщеними багатими родовищами кам'яного вугілля, насамперед коксівного. Частка рурського вугілля у видобутку вугілля у Європейському Союзі – близько чверті, у виплавці сталі – близько 15 %. За своїм значенням як центру добувної промисловості, металургії та хімії, а також за своїм ВВП, Рур наприкінці ХХ століття майже відповідав таким країнам, як Данія і Бельгія. Регіональне об'єднання Рур – це найстаріше та найбільше німецьке об'єднання населених пунктів. Воно було організовано у 1920 р. як «об'єднання селищ Рурського вугільного басейну» на основі власних законів. У 2004 році законодавча основа цього об'єднання була змінена та підпорядкована новим вимогам. Нині – це самоврядний метрополійний регіон із штаб-квартирою в Ессені.

Метрополійне об'єднання здійснює спільне планування розвитку територій і реалізовує спільні інфраструктурні проекти, такі як Route der Industriekultur и Emscher Landschaftspark [7; 8; 11].

В подальших дослідженнях вважаємо за доцільне вивчення саме німецького та польського досвіду функціонування агломерацій та метрополій. Це сприятиме коректній імплементації позитивного світового досвіду в українській реальності.

Список використаних джерел

1. Денисенко О. О. Процеси метрополізації та перспективи їх розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / НАН України, Ін-т географії. Київ, 2010. 24 с.
2. Димченко О. В., Семенов В. Т., Биченко Л. А., Панкеева А. М. Агломерації: сучасний стан та перспективи розвитку і управління. Містобудування та територіальне планування. 2014. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/МТР%5F2014%5F52%5F13%2Epdf
3. Ермак С. Как мы будем с ними сотрудничать, если они нам не подчиняются? URL: <http://pda.ura.ru/articles/1036264420> (дата обращения: 30.03.2015 г.).
4. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р., м. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036
5. Законодавчі акти з питань реалізації реформи децентралізації, зокрема закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» за період 2014–2018 рр. URL: <https://decentralization.gov.ua/legislations>
6. Мазур Т., Король Є. Еволюція змісту термінів «метрополізація», «метрополія», «метрополійний ареал», «метрополійний простір» у контексті урбанізаційних процесів ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Львівська політехніка, 2010. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf>.
7. Черторижський В. М., Старик Р. Я. Деякі напрями дослідження та аналізу метрополійних регіонів на прикладі Рурської та Штутгартської метрополій (Німеччина). Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. Львів, 2013. Вип. 2(100). С. 225–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_2_24
8. City of cities: the campaign of metropolis RUHR. URL: <http://www.metropole.ruhr/en/campaign/>.
9. Encyclopaedia Britannica. Metropolitan area: Demography. URL: <https://www.britannica.com/topic/metropolitan-area>.
10. Enid Slack, Андрій Сфті. Comparative urban governance. Future of cities: URL: https://gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/360420/14-810-urban-governance.pdf

11. Germany's Polycentric Metropolitan Regions in the World City Network. June 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/225997416_Germany's_Polycentric_Metropolitan_Regions_in_the_World_City_Network
12. Global Outlook: International Urban Research Monitor. 2002. URL: http://www.unhabitat.org/downloads/docs/global_urban_indicators.pdf.
13. Metropolis. We are the global network of major cities and metropolitan areas. URL: <https://www.metropolis.org/about-us>.
14. Nesterova N. N. Prospects of reception of world experience of agglomeration of regional metropolises. Social and economic phenomena and processes. 2015, № 10. Т. 10. URL: <http://journals.tsutmb.ru/go/1819-8813/2015/10/88-92/>.
15. Size matters. First global ranking metropolitan area. PwC. 2017. July. 226 p. URL: <https://www.pwc.ru/ru/assets/pdf/agglomerations-eng-full-new.pdf>

4.6. МЕТРОПОЛІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

А. С. Поліщук

Як свідчать соціологічні дослідження щодо децентралізації в Україні, більшість населення (58 %) продовжує вважати потрібною реформу місцевого самоврядування та децентралізацію. Серед тих, хто добре обізнані про реформу, 81 % вважають, що Україні потрібна реформа децентралізації [4].

Подальша демократизація суспільства, децентралізація влади на основі субсидіарності були і залишаються пріоритетами України. Важливу роль у цих процесах відіграє реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

У 2014 році Урядом України розпочато реалізацію широкомасштабної реформи місцевого самоврядування, яка, зокрема, передбачає передачу більших повноважень від центральної влади органам місцевого самоврядування, розширення їх ресурсної бази тощо. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333 затверджено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, основною метою якої є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації

РОЗДІЛ 4

влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [11].

З урахуванням згаданої Концепції Урядом України підготовлено, а Верховною Радою України схвалено 17 червня 2014 року Закон України «Про співробітництво територіальних громад». Таке співробітництво реалізується у таких формах:

- шляхом делегування виконання завдань;
- реалізації спільного проекту;
- спільного фінансування (утримання) інфраструктурного об'єкта;
- утворення спільного комунального підприємства;
- утворення спільного органу управління.

Окрім того, Верховною Радою України протягом 2014–2018 років прийнято також низку інших законодавчих актів з питань реалізації реформи децентралізації, зокрема закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» тощо [6].

До можливих напрямів продовження реформування місцевого самоврядування в Україні, на нашу думку, варто віднести створення передумов для розвитку міських агломерацій, метрополійних регіонів та інших форм урбаністичних об'єднань.

Сьогодні в Україні однією з основних перепон метрополійного/агломераційного вектору розвитку регіонів є відсутність належної нормативно-правової бази. На жаль, реформа децентралізації більшою мірою продовжує бути орієнтованою на сільський сегмент і не знайшла свого логічного продовження для міст та міських агломерацій.

В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято ряд базових нормативно-правових актів, які створюють правові та фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування. Так, стаття 10 Європейської хартії місцевого самоврядування (ратифікована Законом України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР) передбачає право органів місцевого самоврядування на свободу асоціації.

Зокрема органи місцевого самоврядування мають право, здійснюючи свої повноваження, співробітничати та в межах закону

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

створювати консорціуми з іншими органами місцевого самоврядування для виконання завдань, що становлять спільний інтерес [5].

Як відзначалось вище, Україна належить до урбанізованих держав та на міжнародному рівні давно визнала посилення ролі міст у національному та цивілізаційному розвитку – Стамбульська декларація з населених пунктів 1996 р. [12], Декларація ООН про міста та інші населені пункти у новому тисячолітті 2001 р. тощо [2]. Проте, на національному рівні в Україні не впроваджено належних заходів щодо удосконалення регіональної політики з врахування наслідків урбанізації. Хоча ратифікована Декларація про міста чітко визнала, що наслідком урбанізації стало формування міських агломерацій.

Але з часу прийняття Конституції України та базових нормативно-правових актів в сфері місцевого самоврядування розвиток місцевого самоврядування фактично здійснювався лише на рівні територіальних громад міст обласного значення, оскільки переважна більшість територіальних громад через їх надмірну подрібненість і надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу виявилися неспроможними виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку належного життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними інституціональними структурами високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Починаючи з 1991 року, кількість сільського населення зменшилася на 2,5 млн. осіб, а чисельність сільських населених пунктів – на 348 одиниць. Разом з тим, кількість сільських рад збільшилася на 1067 одиниць.

В Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, у більш як 6 тис. громад кількість жителів становить менш як 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менш як 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Муніципалітети таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження.

Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування складає близько 70 відсотків, 483 територіальні громади на 90 відсотків утримуються за рахунок коштів державного бюджету [3].

РОЗДІЛ 4

Здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети малочисельних територіальних громад з використанням системи дотацій вирівнювання є обтяжливим для державного бюджету та стримує розвиток малих міст і великих селищ.

Удосконалення потребує також система територіальної організації влади з метою підвищення ефективності управління суспільним розвитком на відповідній території.

Збереження диспропорційності адміністративно-територіального устрою як основи існування нераціональної територіальної організації влади (відсутність цілісної території адміністративно-територіальної одиниці базового рівня, перебування територіальної громади села, селища, міста у складі іншої територіальної громади або на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, територіальної громади району в місті) призводить до конфлікту компетенції як між органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади.

Проведення структурних реформ дасть змогу досягти стійкого економічного ефекту за умови гармонізації пріоритетів і етапів зазначених реформ із реформою місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

На даний час ефективного та швидкого розв'язання потребують такі проблеми:

- погіршення доступності та якості публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження;
- зношеність інженерних мереж і житлового фонду та ризик виникнення техногенних катастроф в умовах обмеженості фінансових ресурсів місцевого самоврядування;
- складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій та монофункціональних міст);
- неузгодженість місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку та реальних інтересів територіальних громад;
- нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади;
- закритість і непрозорість їх діяльності органів місцевого самоврядування, високий рівень корупції, що призводить до зниження

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

ефективності використання ресурсів, погіршення інвестиційного клімату, соціальна напруга;

– надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів;

– недостатня участь місцевого самоврядування у вирішенні питань у сфері земельних відносин.

Зазначені проблеми посилюються внаслідок проблем правового та інституційного характеру, а також неузгодженості реформ у різних сферах з реформуванням системи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою держави.

В свою чергу, є і позитивні кроки в даному напрямку, старт яких починається з чинного і сьогодні указу Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 року № 810/98 [13].

Серед основних етапів трансформації територіального устрою та системи місцевого самоврядування Указ передбачає, що в процесі трансформації територіального устрою та системи місцевого самоврядування слід спиратися на національний досвід, а також на світову, насамперед європейську, практику. При цьому процес перетворень доцільно здійснювати у три етапи з урахуванням сучасних тенденцій інтеграційних процесів з огляду на необхідність проведення політики об'єднання невеликих територіальних громад, укрупнення самоврядних адміністративно-територіальних одиниць, утворення агломерацій населених пунктів, економічного районування.

Указом передбачено апробацію та запровадження у міській агломерації таких організаційних моделей управління, які б передбачали добровільне формування спільних органів управління та їх взаємозв'язки з органами місцевого самоврядування територіальних громад, що входять до агломерації на договірних умовах. При цьому передбачається, що міська агломерація не є новою адміністративно-територіальною одиницею, а являє собою організаційне утворення, яке складається з кількох територіальних громад, що мають на меті спільну реалізацію функцій місцевого самоврядування.

В цьому ж документі йдеться про прискорення розробки та прийняття законів України: «Про територіальні громади та їх об'єднання», «Про територіальний устрій України», «Про міську агломерацію» [13].

Наступний важливий крок в напрямку врегулювання питання функціонування та розвитку міських агломерацій відбувся аж через 16 років з прийняттям розпорядження Кабінету Міністрів України від

РОЗДІЛ 4

1 квітня 2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні».

Концепція визначила напрями, механізми і строки формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання якісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [10].

Більше того, Державна стратегія регіонального розвитку до 2015 року передбачала надання державної фінансової підтримки органам місцевого самоврядування, на фінансування проектів з питань розвитку великих міст і міських агломерацій. Передбачалось, що реалізація пріоритетних напрямів здійснюватиметься шляхом розбудови і модернізації технічної та суспільної інфраструктури найбільших міських агломерацій і великих міст (Донецьк, Дніпропетровськ, Київ, Львів, Одеса, Харків) з метою перетворення їх на основні осередки припливу людей, товарів, капіталу та інформації [8].

В той же час, Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року вже прямо не вказує на підтримку розвитку міських агломерацій, хоча цілком номер один визначає підвищення ролі та функціональних можливостей міст у подальшому розвитку регіонів та створення умов для поширення позитивних процесів розвитку міст на інші території [9].

Попри це реалізація чинної стратегії регіонального розвитку передбачає надання державної підтримки суб'єктам господарювання, що створюють «точки зростання» (індустріальні парки). Це дозволяє стверджувати і про опосередковану підтримку міських агломерацій. Адже і Концепція створення індустріальних (промислових) парків, і дійсна реальність демонструє, що формування мережі індустріальних парків безпосередньо пов'язано з формуванням міських агломерацій [7].

Наразі ж ми вимушені констатувати, що в той час як економічно розвинуті країни (США, Канада, Німеччина, Франція, Японія, Китай та ін.) давно ввели терміни «агломерація», «міська агломерація», «метрополійний регіон», «метрополія» в своє законодавче поле та активно підтримують їх формування як потужних ресурсів для підвищення конкурентоспроможності та зростання економіки, в законодавчому полі України термін «агломерація» залишився на рівні містобудівної категорії та невпровадженого напрямку концепції адміністративної реформи.

**НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

Слід відмітити спробу Верховної Ради України врегулювати питання функціонування міських агломерацій шляхом прийняття Закону України «Про міські агломерації» [1]. Проте відповідний законопроект обґрунтовано отримав вкрай негативні висновки головного науково-експертного управління і був знятий з розгляду в 2019 році.

Наразі виділяють 23 найбільших агломерацій в Україні: Київська, Харківська, Донецько-Макіївська, Дніпровська, Одеська, Львівська, Криворізька, Горлівсько-Єнакіївська, Чернівецька, Центрально-Луганська (Алчевсько-Стаханівська), Вінницька, Івано-Франківська, Краматорська, Тернопільська, Хмельницька, Південно-Луганська (Краматорська), Херсонська, Закарпатська агломерація (Ужгородська), Кременчуцька, Северодонецько-Лисичанська, Шахтарська, Білоцерківська, Нікопольська, Павлоградська, Маріупольська та інші міські агломерації (табл. 4.6.1). З'являються й протоагломерації. Серед них вирізняється Запорізька агломерація.

Таблиця 4.6.1

Агломерації в Україні

№	Назва агломерації	Населення на 1.01.2017 р., тис. ос.	Площа, км ²	Щільність населення, осіб/км ²	Головні міста
1	Київська	3740,7	13593	275,2	Київ, Бориспіль, Бровари, Васильків, Ірпінь, Обухів
2	Харківська	2076,2	11847	175,2	Харків, Чугуїв, Люботин
3	Донецька	1840,7	8093	227,4	Донецьк, Макіївка, Харцизьк, Авдіївка, Ясинувата, Докучаєвськ, Вугледар
4	Дніпровська	1731,2	12887	134,3	Дніпро, Кам'янське, Новомосковськ, Вільногірськ, Синельникове
5	Одеська	1585,2	9780	162,0	Одеса, Білгород-Дністровський, Біляївка, Чорноморськ, Теплодар, Южне
6	Львівська	1239,2	9096	136,2	Львів
7	Запорізька	1009,5	8200	123,1	Запоріжжя
8	Криворізька	879,5	7470	117,7	Кривий Ріг, Жовті Води
9	Чернівецька	731,8	4971	147,2	Чернівці

РОЗДІЛ 4

Продовження табл.4.6.1

10	Вінницька	658,1	5100	129,0	Вінниця, Жмеринка
11	Горлівська	652,4	2708	240,9	Горлівка, Єнакієве, Бахмут, Дебальцеве, Торецьк
12	Маріупольська	639,7	4597	139,1	Маріуполь
13	Краматорська	558,8	4199	133,0	Краматорськ, Слов'янськ, Костянтинівка, Дружківка, Лиман
14	Луганська	554,4	4352	127,4	Луганськ
15	Миколаївська	554,2	3040	182,3	Миколаїв
16	Рівненська	541,9	5305	102,1	Рівне, Дубно
17	Херсонська	529,4	7409	71,4	Херсон, Гола Пристань
18	Черкаська	528,3	4199	125,8	Черкаси, Сміла, Золотоноша
19	Хмельницька	526,0	6500	80,9	Хмельницький, Старокостянтинів
20	Житомирська	518,5	5872	88,3	Житомир, Бердичів
21	Івано-Франківська	498,7	3026	164,8	Івано-Франківськ
22	Алчевсько- Кадіївська	493,0	-	-	Алчевськ, Брянка, Голубівка, Кадіївка, Первомайськ
23	Сумська	490,4	6009	81,6	Суми, Лебедин
24	Тернопільська	487,6	4473	109,0	Тернопіль
25	Кременчуцька	460,2	6853	67,1	Кременчук, Світловодськ, Горішні Плавні
26	Ужгородська	458,8	3237	141,7	Ужгород, Мукачеве
27	Полтавська	431,2	4277	100,8	Полтава
28	Луцька	421,6	4302	98,0	Луцьк
29	Севастопольська	400,0	-	-	Севастополь
30	Чернігівська	386,0	3591	107,5	Чернігів, Славутич
31	Сєверодонецько- Лисичанська агломерація	380,4	1823	208,7	Северодо-нецьк, Лисичанськ, Рубіжне, Кременна
32	Сімферопольська	380,0	-	-	Сімферополь
33	Покровська	323,9	3711	87,3	Добропілля, Покровськ, Мирноград, Новгородівка, Селидове
34	Павлоградська	295,7	5010	59,0	Павлоград, Тернівка, Першотра-венськ.
35	Калуська	289,7	3563	81,3	Калуш, Болехів
36	Кропивницька	282,1	2627	107,4	Кропивницький

**НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

Продовження табл. 4.6.1

37	Хрустальненська	270,8	2132	127,0	Хрустальний, Антрацит, Ровеньки
38	Нікопольська	269,9	3243	83,2	Нікополь, Марганець, Покров
39	Кам'янець- Подільська	268,5	3676	73,0	Кам'янець- Подільський
40	Мелітопольська	265,4	5640	47,0	Мелітополь
41	Шахтарська	243,7	1548	157,4	Шахтарськ, Хрестівка, Сніжне, Чистякове, Жданівка.
42	Дрогобицька	237,6	1365	174,0	Дрогобич, Борислав, Трускавець
43	Червоноградська	223,9	2296	97,5	Червоноград
44	Ялтинська	191,8	883	217,2	Ялта, Алушта
45	Кахівська	187,5	3400	55,1	Нова Каховка, Каховка
46	Бердянська	171,5	3260	52,6	Бердянськ
47	Сорокинська	131,6	1463	90,0	Сорокине
48	Стрийська	127,1	844	150,6	Стрий
49	Довжанська	91,5	1216	75,2	Довжанськ

Складено за: [3]

Донецько-Луганське скупчення агломерацій може розглядатися як конурбація з населенням 4 750 тисяч осіб.

У 19 найбільших міських агломераціях України проживає близько 17 млн. осіб, 36 % населення країни [3].

Очевидним є те, що об'єднання територіальних громад, децентралізація та інші заходи з реформування системи організації влади сьогодні потребують удосконалення та доповнення новими інструментами, які б враховували роль великих міст у розвитку регіонів, як і держави в цілому.

Таким чином, прийняття закону «Про міські агломерації», на нашу думку, відповідає не лише актуальним потребам реформи самоврядування, але й загальній концепції адміністративної реформи в Україні, впроваджуваній децентралізації, стратегії регіонального розвитку та світовим трендам розвитку урбанізованих територій.

Маємо також відмітити, що попри відсутність належного правового регулювання метрополійних утворень (міських агломерацій) в Україні, їхнє фактичне існування та розвиток не можуть бути зупинені «білими плямами» в національному законодавстві. Ми можемо говорити про те, що метрополійні об'єднання (міські агломерації) в Україні є і сьогодні. Їх

РОЗДІЛ 4

існування обумовлене дією не юридичних, а перш за все економічних законів. Але відсутність належної уваги та контролю з сторони держави призводить до негативних проявів зростаючої урбанізації.

В свою чергу, сьогодні дослідження міської проблематики все частіше перебуває в центрі уваги різних наук. В міждисциплінарній поліфонії, де головують архітектори та містобудівники, свою партію ведуть соціологи, культурологи, політологи, транспортники, досить тихо звучить голос економістів. Вважаємо, що на сьогоднішній день дослідження такого феномену як міста та похідного від нього поняття агломерації та метрополійного регіону потребує міждисциплінарного об'єднання дослідників (економістів, соціологів, географів, антропологів, архітекторів-містобудівників, урбаністів, IT-спеціалістів, математиків, істориків, психологів, кримінологів та ін.). Це дасть можливість комплексно оцінювати ті явища, що відбуваються в містах та більш ефективно управляти процесами які там перебігають.

Міста в цілому важливі для країн, для їх економік, для інновацій. Адже саме в містах концентрується людський капітал і бізнес, саме там освічені люди, які добре заробляють, і створюють інновації, на яких і тримається сучасна економіка, саме з міст розходяться на всю країну і, якщо пощастить, на весь світ ідеї. Тому містам потрібні ресурси, повноваження для прийняття рішень, гнучкість та можливості для розвитку. Від цього на пряму залежить процвітання сучасної країни.

Список використаних джерел

1. Верховна Рада України. Проект Закону про міські агломерації. № 6743 від 17.07.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62318
2. Декларація про міста та інші населені пункти в новому тисячолітті. Від 09.06.2001 р. № 995_849. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_849
3. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати четвертої хвилі соціологічного дослідження. Аналітичний звіт. Січень 2019 р. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20191103_decentralisation/decentr_ukr.pdf
5. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р., м. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036
6. Законодавчі акти з питань реалізації реформи децентралізації, зокрема закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про внесення змін до Бюджетного

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» за період 2014–2018 рр. URL: <https://decentralization.gov.ua/legislations>

7. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження КМУ від 1 квітня 2014 р. № 333-р. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2006-%D1%80>.

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про міські агломерації» від 17.07.2017 № 6743. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH57B00A.html.

9. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова КМУ, від 6 серпня 2014 р. № 385. Київ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/247566248>.

10. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження КМУ, від 1 квітня 2014 р. № 333-р. Київ. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>

11. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво – ММС), липень 2016 р. URL: https://www.researchgate.net/publication/315728889_Spivrobitnictvo_teritorialnih_gromad_mizmunicipalne_spivrobitnictvo_-_MMS

12. Стамбульська декларація по населених пунктах від 14.06.1996. № 995_508. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_508.

13. Указ Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 року № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98>.

4.7. ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ І ФОРМУВАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

О. М. Хоменко, Н. В. Загоруйко

Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади – тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері.

РОЗДІЛ 4

Системна децентралізація влади України закладена у 2014 р. з прийняттям «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади» [6]. Реалізація базового рівня реформи почалася з прийняттям Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у 2015р. З 2015 по 2018 роки в Україні створено 878 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). До складу цих ОТГ увійшли більше 4000 колишніх місцевих рад. 9 млн. людей проживають в ОТГ. Такі темпи міжмуніципальної консолідації міжнародні експерти називають дуже високими. Зокрема, на сьогодні в Черкаській області зареєстровано 59 об'єднаних територіальних громад, і цей процес триває і далі [6].

Згідно зі статтею 2 «Принципи добровільного об'єднання територіальних громад» Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2] одним із принципів добровільного об'єднання територіальних громад є принцип економічної ефективності. Відповідно до статті 142 Конституції України [4] матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Таким чином, земля та інші природні ресурси, що розміщені на території ОТГ, є їх матеріальною і фінансовою основою.

Об'єднання існуючих малочисельних місцевих рад має на меті самостійне вирішення на рівні ОТГ місцевих проблем, належне використання ресурсів і розуміння відповідальності за свої дії чи бездіяльність перед людьми та державою. Це можливо за наявності потужної фінансової бази. На початку децентралізації жителів населених пунктів мотивували грішми – мовляв, отримаєте надходження з державного бюджету на ремонт школи, дороги, опалення. Керівники новостворених ОТГ звітували про автобуси, які придбали на кошти, котрі отримала громада, ремонти та пластикові вікна у дитсадках та амбулаторіях. Жителі сусідніх сіл мали побачити на прикладі – нова форма організації вигідна, працює, тому треба йти за сучасними віяннями та створювати свою громаду. Тепер історія звучить інакше – фінансування з держкошика обмежене, треба шукати своє. Аналіз фінансування ОТГ показує, що вони на 90 % дотаційні. Держава не може збільшити надходження до ОТГ, тому треба збільшувати надходження від місцевих ресурсів. Дослідження використання потенціалу земельних та природних ресурсів на базі Деснянської ОТГ

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

(Чернігівська область) визначив, що він використовується лише на 60 % у порівнянні з 1990 р. Статистичні дані свідчать про низьку ефективність використання земель та інших природних ресурсів через відсутність землеустрою територій громади як інструменту регулювання земельних відносин та раціоналізації землекористування. Питання потребує додаткових законодавчих змін [5].

Децентралізація відбувається і в сфері екології. Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування громади дістануть право планувати розвиток території, вирішувати питання забудови (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель), благоустрою. Охорона довкілля буде в переліку повноважень органів місцевого самоврядування. Відповідно до Концепції реформування системи державного нагляду у сфері охорони довкілля, затвердженої в травні 2017 року, місцеві громади дістануть право контролювати зелені насадження, засмічення землі, полювання та боротьбу з браконьєрством, а також охорону природно-заповідного фонду місцевого значення. Також на базі ОТГ планується на нових засадах організувати діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля – так званих екологічних шерифів [5].

Зокрема найкориснішими і найбільш прикладними вважають повноваження громади з контролю за вирубкою лісів, забрудненням стічних вод, стихійними сміттєзвалищами. Особливої актуальності питання додаткових повноважень у царині охорони довкілля набуває в контексті скерованого 18 вересня 2017 року до Верховної Ради урядового законопроекту про управління земельними ресурсами в межах об'єднаних територіальних громад (ОТГ) (поза межами населених пунктів). Запропоновані зміни у Кодексі України про надра (у статті 23) стосовно дозвільних процедур дають нові можливості для видобування мінеральної сировини місцевого значення [3]. Якщо сировина, що планується до видобування, залягає шаром глибиною до двох метрів і має місцеве значення, то вона може видобуватись без обмежень як з побутовою, так і з господарською метою. При цьому користувачі цих ресурсів мають право робити це без спеціального дозволу та гірничого відводу. Це полегшує діяльність підприємців, що користуються цими мінерально-сировинними ресурсами, але ускладнює екологічний контроль за наслідками їх діяльності. Більшість таких підприємств мають приватну форму власності, невеликий штат працівників, які є жителями цих же ОТГ. Виникає конфлікт між економічною та екологічною складовою розвитку громад. Для місцевої

РОЗДІЛ 4

влади на першому місці є наповнення бюджету для поліпшення соціальної складової своїх жителів. Тому будівництво великих промислових об'єктів, тваринницьких комплексів, видобування корисних копалин, вирубка лісів є дуже привабливими економічними проектами, а екологічні проблеми, що виникають внаслідок функціонування таких підприємств в кращому випадку обговорюються, але в більшості про них навіть не згадують.

Асоціацією малих міст була розроблена Стратегія з питань екологічної збалансованості розвитку ОТГ Асоціації міст України на період до 2030, в якій відмічається, що ні на національному, ні на місцевому рівні немає достатньої кількості ресурсів, необхідних для вирішення наявних екологічних проблем територіальних громад [9].

Розглянемо позитивні та негативні моменти децентралізації в області екологічних проблем на прикладі Черкаської області. Черкащина є центральним регіоном, який має типові екологічні проблеми України. Головними екологічними проблемами на місцях є відсутність реального механізму поводження з твердими побутовими відходами (відсутність роздільного збору та небезпечних видів сміття), застарілі очисні споруди і технології очищення води.

Розглянемо шляхи вирішення екологічних проблем в умовах децентралізації влади. Однією з головних проблем сучасності є забруднення атмосферного повітря стаціонарними та пересувними джерелами. Управління екології та природних ресурсів в Черкаській області проводить постійний моніторинг за якістю повітря, який здійснюється державними органами за стандартними методиками. Постійні спостереження потребують значного фінансування, матеріального забезпечення та підготовки фахівців. Делегувати ці повноваження на рівень територіальних громад немає сенсу, оскільки забруднення атмосферного повітря часто має транскордонні причини, за рахунок метеорологічних умов воно може швидко змінюватись внаслідок розсіювання легких домішок і зниження концентрації поллютантів до безпечного рівня. Таким чином, контроль за якістю атмосферного повітря – це функція центральних органів влади країни, делегованих на обласний рівень. В Україні діє Національна система оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, яка здійснюється шляхом планування та проведення суб'єктами господарювання щорічної інвентаризації таких викидів в кожній області.

Водними ресурсами Черкаська область забезпечена в достатній кількості: на території регіону протікає понад тисяча середніх та малих

**НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

річок, стан яких у зв'язку з господарською діяльністю та кліматичними змінами незадовільний. Постійні спостереження за станом водних об'єктів області в межах повноважень здійснюють Черкаське регіональне управління водних ресурсів, Черкаський обласний центр з гідрометеорології, Державна установа «Черкаський обласний лабораторний центр Міністерства охорони здоров'я України», Державна екологічна інспекція у Черкаській області у визначених контрольних створах. За інформацією Черкаського обласного центру з гідрометеорології, регулярні гідробіологічні спостереження здійснювалися на 5 водних об'єктах (3 річках – річки Рось, Вільшанка, Тясмин та 2 водосховищах – Канівське та Кременчуцьке). На всіх водних об'єктах спостерігалось помірне забруднення, 3-й клас якості вод. Актуальним питанням для населення місцевих громад є якість води з децентралізованих джерел водопостачання (переважно колодязна вода). Основними причинами низької якості питної води водопроводів, зокрема у сільській місцевості, є незадовільний санітарно – технічний стан водогінних і каналізаційних мереж, відсутність ефективного власника, спеціалізованих служб експлуатації водопровідно-каналізаційного господарства, виробничого лабораторного контролю якості води тощо [8]. Покращення стану водних об'єктів потребує значного фінансування. Приклад розподілу джерел фінансування та їх структуру при проведенні відновлювальних робіт на водних об'єктах наведено у табл. 4.7.1.

Таблиця 4.7.1

**Обсяги та структура фінансування відновлювальних робіт
по водним ресурсам окремих селищ Черкаської області**

Населенні пункти	Водні ресурси	Вид робіт	Фінансування (тис. грн)		
			Всього	обласне	місьцеве
с. Білоусівка Драбівський район	р. Чумгак	Відновлення гідрологічного режиму річок	1551	1221	330
с. Піщане Золотоніський район	р. Супій				
с. Пединівка Звенигородського району	Місцеві водойми	Благоустрій водойм	878	733	145
с. Курилівка Канівського району			302	-	302
с. Журжинці та Дашуківка Лисянського району			2917	2029	888

РОЗДІЛ 4

Лише за 2017 р. на роботи, пов'язані з покращенням режиму річок; розчищенням ставків; реконструкцією очисних споруд, каналізаційних мереж та споруд на них; реконструкції гідроспоруд; реконструкції систем водопостачання в цілому було залучено 32 645,954 тис. грн, з них за рахунок коштів державного бюджету – 11 726,623 тис. грн, обласного бюджету – 16 925,161 тис. грн, сільських, селищних, міських бюджетів – 3994,17 тис. грн. Таким чином, головним джерелом фінансування відновлювальних робіт є обласний бюджет. Фінансові можливості новоутворених ОТГ не дозволяють проводити екологічні роботи, що забезпечують оздоровлення водних ресурсів області, але потребують значних коштів. Таким чином, передача на місцевий рівень функцій контролю за забрудненням водою стічними водами має певні неузгодженості. Будівництво очисних споруд в більшості випадків відбувалось ще за часів радянської влади, і сьогодні вони потребують капітальної реконструкції. Місцева влада на рівні ОТГ може відмовлятися від фінансування таких робіт, вважаючи це функцією центральної влади. Наслідком є поступове вмирання річок. Інколи, навпаки, місцеве населення організовує громадський супротив будівництву на річках малих ГЕС, але за рахунок підтримки з боку обласної влади приватні компанії реалізують свої енергетичні проекти, як відбулося на Черкащині. В Черкаській області діє програма підтримки розвитку малої гідроенергетики, що передбачає реконструкцію існуючих та будівництво нових малих ГЕС на середніх річках Черкащини. Програма була затверджена обласною радою ще 2016р., і, незважаючи на супротив місцевого населення та екологічних громадських організацій, реалізовується приватними фірмами. Найбільш катастрофічно склалася ситуація на р.Рось, на якій побудовано 4 малі ГЕС – через значну зарегульованість і порушений гідрологічний режим річка поступово гине.

Черкаський регіон відноситься до областей України переважно аграрного спрямування економіки. Саме тому в Черкаській області більш перспективним, у порівнянні з роботами по відновлюванню малих ГЕС, є виробництво альтернативних видів палива, виробництво яких збільшується з кожним роком. Фермерські господарства регіону впроваджують нові технології для отримання прибутку при виробництві та продажу біопалива [12, с. 34]. Нарощування потужності цих підприємств є досить перспективним для сталого розвитку регіону і дає значно більше перспектив для місцевих громад

Черкаська область – це аграрний регіон, який характеризується занадто високим обсягом розораних земель під сільськогосподарськими

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

культурами (69,4 % всієї площі земель області). Для місцевих громад виділення земель для розширення природоохоронного фонду завжди було болючим питанням. Прикладом виникнення соціальної напруги при розширенні площ ПЗФ є історія по створенню Холодноярського національного парку в Черкаській області, яка триває більше десяти років. Жителі місцевих громад проти його створення. Селяни турбуються, чи не позбудуться зі створенням парку вони своїх паїв, робочих місць у лісгоспі, та навіть можливості опалювати свої хати, адже в більшості людей – пічне опалення. З іншого боку, жителі холодноярських сіл не бачать для себе жодних плюсів від природоохоронних заходів. Передбачається вилучити із господарської діяльності 3050 га, ще на 5468 га буде заборонено суцільну вирубку (при дозволі санітарної вирубки) лісу, а також полювання. Проти виступають і діючі на цій території лісові господарства. Утворення національного парку поставить під сумнів існування Державного підприємства Кам'янський лісгосп, оскільки вилучить з його опіки близько 40 % площ. Це бюджетоутворююче підприємство району. Ще одна проблема полягає в тому, що в національному парку не дозволяється полювати, в той час як ці угіддя рішенням обласної ради надані в користування 1 200 мисливським господарствам Кам'янського району [10].

Тому важливою метою при реалізації державних програм стосовно збереження біорізноманіття та розширення площ екологічної мережі є розвиток загальної свідомості населення щодо збереження та догляду за навколишнім середовищем. Особливий акцент має робитися на формуванні екологічної культури дітей та молоді, підвищенні рівня екологічної культури та обізнаності населення, формуванні екологічного мислення у сфері ощадливого споживання природних ресурсів, впровадженні екологічної освіти для формування нової системи ціннісних орієнтирів і моделей поведінки підростаючого покоління та суспільства загалом.

Таким чином, існує кілька складних питань в вирішенні екологічних питань місцевою владою в об'єднаних територіальних громадах. Головним питанням є відсутність фінансових можливостей для поліпшення стану довкілля. Для його вирішення місцевій владі необхідна допомога у вигляді підготовки фахівців, які зможуть розробити місцеві екологічні програми для участі в міжнародних грантах та отриманні кредитів; людей, які матимуть досвід у пошуку джерел фінансування, спрямованих на екологічно збалансований розвиток. Наприклад, значну допомогу місцевим громадам по вирішенню питань енергоефективності надає міжнародний проект

РОЗДІЛ 4

«Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Він діє в Україні з 2008 р. Всі ініціативи успішно реалізуються завдяки об'єднанню зусиль місцевих мешканців, місцевої, районної і обласної влади, спонсорів та ініціаторів самого проекту – європейських донорів. Внесок громад у проект становить лише 5%. На початку проекту сільська громада повинна створити неприбуткову громадську організацію, а потім визначити найбільші проблеми, що потребують вирішення. Найбільше заявок було щодо енергозбереження в навчальних закладах, охорони здоров'я, вуличного освітлення та ремонту водогонів в місцевих громадах [7, с. 6-8]. Відсутність досвіду оформлення програм для участі в міжнародних грантах, недостатність інформації про такі можливості є потужним стримуючим фактором для залучення коштів в ОТГ.

При створенні ОТГ розробляється Стратегія розвитку місцевих громад. При цьому важливо не забувати про пріоритети екологічної збалансованості. На етапі визначення пріоритетів природоохоронних цілей в рамках формування місцевих програм сталого розвитку необхідно сформулювати операційні цілі і заходи, які можуть бути здійснені за допомогою цільового впливу органів місцевої влади за активної підтримки держави (субвенції на соціально-економічний розвиток регіонів, цільові субвенції, фінансування з Державного фонду регіонального розвитку), узгодженої програми допомоги донорів і приватних інвестицій. Регіональні стратегії сталого розвитку у значній мірі базуються на компетентності, готовності і бажанні мешканців місцевих громад сприяти змінам і покращенням.

Реалізація можливостей – це завдання для управлінь обласних та місцевих органів влади, сектору громадських організацій та громадян, які займаються різноманітною діяльністю у сфері розвитку регіону за підтримки проектів міжнародної технічної допомоги.

Фінансове забезпечення реалізації екологічних програм в рамках місцевих програм сталого розвитку може здійснюватись за рахунок: державного фонду регіонального розвитку; коштів галузевих державних цільових програм та бюджетних програм центральних органів виконавчої влади, що спрямовуються на розвиток відповідної сфери у регіонах; субвенцій, інших трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам; коштів місцевих бюджетів; коштів міжнародної технічної допомоги, міжнародних фінансових організацій; коштів інвесторів, власних коштів підприємств [11].

Населення місцевих громад лише тоді буде розуміти важливість екологічно збалансованого розвитку, коли в суспільстві сформовано

НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

високий рівень екологічної свідомості, дбайливого ставлення до природи. Кожна людина повинна розуміти збереження довкілля як запоруку власного виживання. Для цього, починаючи з дитинства, має сформуватись екологічна культура. Громадяни потребують інформації про зв'язок між зруйнованими екосистемами та здоров'ям і добробутом.

Сталий розвиток місцевих громад передбачає збалансованість економічного та екологічного розвитку. Часто це призводить до конфлікту між зацікавленими сторонами. Існують різні підходи до узгодження цих інтересів. Наприклад, із метою дослідження, аналізу та оцінки думки територіальної громади щодо вирішення екологічних проблем пропонується проведення опитування всіх членів територіальної громади шляхом анкетування. Розробкою анкет, організацією та проведенням анкетування повинні займатись працівники органів місцевого самоврядування, які надають управлінські послуги населенню на відповідній території. Таке опитування дасть можливість визначити дійсну позицію територіальної громади щодо вирішення екологічної проблеми. Результати опитування повинні бути враховані при прийнятті державно-управлінських рішень, реалізація яких впливає на навколишнє природне середовище.

У підсумку можемо визначити наступне:

– Державний рівень при вирішенні екологічних проблем є визначальним. Разом з тим, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільські, селищні та міські ради наділяються широким спектром повноважень щодо природокористування та охорони навколишнього природного середовища;

– Для вирішення екологічних питань у місцевої влади немає достатнього фінансування, матеріального забезпечення та підготовлених фахівців. Часто екологічні питання не є пріоритетом в розвитку сформованих ОТГ;

– Для подолання конфлікту між прихильниками економічних та екологічних проектів розвитку необхідно на стадії розробки Стратегії розвитку ОТГ визначати пріоритетність збалансованого екологічного розвитку як необхідної складової для забезпечення сталого розвитку громади;

– Місцеві громади потребують підготовлених фахівців, які здатні розробляти та готувати екологічні проекти для залучення фінансування шляхом участі в міжнародних грантах та інших джерелах фінансування.

Список використаних джерел

1. Акуленко Л., Чернецька С. Вирішення екопроблем у регіонах: все в руках громад. URL: <https://tyzhden.ua> › Society
2. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
3. Кодекс України про надра. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
4. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
5. Новаковський Л., Третяк А., Дорош І. Стан та проблеми землеустрою об'єднаних територіальних громад у контексті підвищення їх фінансової самостійності. URL: <http://zemvisnuk.com.ua/news/propozits-vchenikh>
6. Об'єднані територіальні громади. URL: <https://decentralization.gov.ua/about>;
7. Програма по підвищенню енергоефективності та зменшення споживання енергоносіїв Черкаській області на 2011-2015 роки (Продовжено до 31.12.2017 рішення № 10-9/VII від 16.12.2016). URL: www.oblrada.gov.ua.
8. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Черкаській області у 2017 р. URL: <https://menr.gov.ua/news/>
9. Стратегія з питань екологічної збалансованості розвитку ОТГ Асоціації міст України на період до 2030 р. URL: <https://2.auc.org.ua/sites/default/files/>
10. Стратегія регіонального розвитку Черкаської області на період до 2020 р. м. Черкаси, 2015 р., 83 с.
11. Хоменко О. М., Загоруйко Н. В. Екологічні аспекти сталого місцевого розвитку. *Проблеми сталого розвитку суспільства: погляд очима різних поколінь*: колективна монографія. Черкаси, ЧДТУ. С. 171–185.
12. Petkova L., Khomenko E., Zagoruyko N. Analysis of the perspectives of international environmental cooperation for the central regions of Ukraine // «EUREKA: Social and Humanities» 2018, Number 1, p. 23–38.

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ

(відомості за абеткою)

Байрак Наталія Олександрівна – студентка магістратури спеціальності 051 Економіка (освітня програма «Міжнародна економіка») Черкаського державного технологічного університету.

Бережна Леся Віталіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Березіна Олена Юріївна – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Богуславська Світлана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Бойко Анжела Іванівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету.

Бразілій Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу і оподаткування Черкаського державного технологічного університету.

Васильченко Лідія Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингу Черкаського державного технологічного університету.

Гончаренко Ірина Георгіївна – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Дудченко Наталія Василівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Загоруйко Неллі Вікторівна – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри екології Черкаського державного технологічного університету.

Захарова Оксана Володимирівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування Черкаського державного технологічного університету.

Захарченко Володимир Іванович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Ляшенко Крістіна Русланівна – студентка магістратури спеціальності 051 Економіка (освітня програма «Міжнародна економіка») Черкаського державного технологічного університету.

Ковальчук Яніна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету.

Коломицева Олена Віталіївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики та маркетингу Черкаського державного технологічного університету.

Крот Юлія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу і оподаткування Черкаського державного технологічного університету.

Кулик Юлія Сергіївна – провідний інженер, викладач за сумісництвом кафедри економічної кібернетики та маркетингу Черкаського державного технологічного університету.

Кунченко-Харченко Валентина Іванівна – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри інформатики, інформаційної безпеки та документознавства Черкаського державного технологічного університету.

Лисенко Тая Анатоліївна – студентка магістратури спеціальності 051 Економіка (освітня програма «Міжнародна економіка») Черкаського державного технологічного університету.

Паламарчук Дмитро Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету.

Паламарчук Наталія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету.

Пасенко Вікторія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу і оподаткування Черкаського державного технологічного університету.

**НОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
НА ЗАСАДАХ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

Пасенко Владислав Михайлович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету.

Пастернак Ярослава Павлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу та оподаткування Черкаського державного технологічного університету.

Петкова Леся Омелянівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету.

Подлужна Наталія Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, обліку і оподаткування ДВНЗ «Донецький національний технічний університет».

Поліщук Андрій Сергійович – аспірант кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету.

Пріхно Ірина Миколаївна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Сахно Тетяна Андріївна – аспірантка кафедри обліку, аналізу і оподаткування Черкаського державного технологічного університету.

Серватинська Інна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Снитюк Оксана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Ткаченко Юлія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Хоменко Олена Михайлівна – кандидат хімічних наук, доцент, завідувач кафедри екології Черкаського державного технологічного університету.

Шевченко Наталія Вікторівна – старший викладач кафедри економічної кібернетики та маркетингу Черкаського державного технологічного університету.

Наукове видання

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА**

Монографія

*За загальною та науковою редакцією
доктора економічних наук, професора Л. О. Петкової,
кандидата економічних наук, професора О. Ю. Березіної,
доктора наук з державного управління, професора І. Г. Гончаренко*

Відповідальність за зміст матеріалів і коректність посилань несуть автори.

Технічний редактор Третяков О. М.
Комп'ютерна обробка: Манжура Т. А., Василюга І. І.

Підписано до друку 10.12.2019 р. Тираж 300. Зам. № 18-19.
Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 20,5.

Видавець і виготівник Третяков О.М.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців.
Серія ДК № 4862 від 11.03.2015 р.
Україна, 18001, м. Черкаси, вул. Слави, 1, к. 24.
Тел.: 067 4701314. E-mail: book_brama@ukr.net